TIJDSCHRIFT voor PARAPSYCHOLOGIE

waarin opgenomen de
mededeelingen van de

Studievereeniging voor Psychical Research

Onder redactie van:
Dr. H. A. C. DENIER VAN DER GON,
Prof. Dr. Ch. H. VAN OS
Dr. D. H. PRINS

Wetenschappelijke adviseurs:
Dr. P. A. DIETZ
Dr. W. H. C. TENHAEFF

Uitgever: EMIL WEGELIN Heuvellaan 15 Bussum telefoon 5031

Tijdschrift voor Parapsychologie

Redactie: Dr. H. A. C. DENIER VAN DER GON (hoofdredacteur), Prof. Dr. Ch. H. VAN OS, Dr. D. H. PRINS.

Wetenschappelijke adviseurs: Dr. P. A. DIETZ, Van Alkemadelaan 628, Den Haag en Dr. W. H. C. TENHAEFF, Admiraal van Gentstraat 53bis, Utrecht.

Met medewerking van: Dr. Htte E. HEIMANS, Dr. K. H. E. DE JONG, Dr. Ir. J. M. J. KOOY Jr., Prof. Dr. M. C. VAN MOURIK BROEKMAN, Ir. FELIX ORTT, J. J. POORTMAN, HARRY PRICE (Londen), Dr. RUDOLF TISCHNER (München), Dr. GERDA WALTHER (München), Dr. HERMAN WOLF e.a.

13e Jaargang

1941

Uitgever: E. Wegelin - Heuvellaan 15 - Bussum

INHOUD.

BESPROKEN BOEKEN

GELOOF EN „WONDER"

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

I. DE GELOOFSFACTOR BIJ DE Z.G. WONDERGENEZINGEN.

„Die Imagination wird gekräftigt und vollendet durch den Glauben, dasz es wahrhaftig geschehe; denn jeder Zweifel bricht das Werk. Glaube soll die Imagination bestätigen, denn Glaube beschlieszt den Willen. Dasz der Mensch nicht perfekt imaginiert und glaubt, das macht, dasz die Künste ungewisz sind, so doch ganz gewisz sein mögen." Paracelsus.

1. Suggestie. Het woord suggestie is afgeleid van het Latijnsche suggerere (= ingeven) en beteekent derhalve letterlijk ingeving.

Bernheim was geneigd elke gedachte, onverschillig of zij wordt overgedragen door de spraak, het schrift of het gebaar, een suggestie te noemen. „Toute idée est en réalité une suggestion", placht hij te zeggen. Bij gelegenheid van een jaarvergadering van het internationale genootschap voor medische psychologie en psychotherapie (Brussel, Augustus 1910) werd hij, op grond dezer definitie, bestreden door Pierre Janet, die hem er op wees, dat het kenmerkende eener suggestie hierin gelegen is, dat zij slechts dan aanvaard wordt, wanneer een gedeelte der persoonlijkheid wordt uitgeschakeld, zoodat, volgens hem, Bernheim te ver ging, wanneer hij elke gedachte een suggestie meende te mogen noemen.

Janet maakte zichzelf hier tot spreekbuis van onderscheidene onderzoekers (w.o. Wundt, Von Schrenck Notzing en Loewenfeld), die allen tot een zelfde erkenning waren gekomen. Deze erkenning wordt in onze dagen algemeen aanvaard. Zoo noemt Zeehandelaar geringe critiek een der allereerste voorwaarden om een suggestie tot stand te laten komen en wijst Zwanenburg er op, dat de critiek en de controle van het verstand ons tot objectiviteit brengen, maar dat bij het sujet, dat suggesties aanvaardt, de verstandelijkheid geheel of gedeeltelijk is uitgeschakeld. Volgens Hilger „findet eine Suggestion dann statt, wenn eine Vorstellung zur Wirkung kommt, ohne ein stichhaltiges Abwägen aller sonstigen in Frage kommenden Vorstellungen, insbesondere auch aller Gegenvorstellungen" en Carp zegt, dat „de suggestie haar grootsten invloed dan zal kunnen doen gelden, wanneer de storende invloed van het Ik met zijn, naar een overtuiging strevende oordeelsfunctie en zijn critiek zooveel mogelijk kan worden uitgeschakeld."

Wij kunnen derhalve niet volstaan met te zeggen, dat een suggestie een ingeving is, maar moeten in deze definitie tevens datgene tot uitdrukking

brengen, waarop door de hierboven genoemde onderzoekers gewezen is. Aan dezen eisch voldoen wij wanneer wij, b.v., met Hilger zeggen, dat een gesuggereerd oordeel een oordeel is, dat tot stand is gekomen, zonder dat men op een steekhoudende wijze alle, door het verstand opgeworpen, vragen tegen elkaar heeft afgewogen.

De suggestibiliteit of ontvankelijkheid voor suggesties (vatbaarheid voor suggestieve beïnvloeding) is een algemeen-menschelijke eigenschap. Daarmede is echter niet gezegd, dat alle menschen in gelijke mate suggestibel zijn. De speciale psychologie leert ons, dat er hier verschillen van quantitatieven aard bestaan. Leeftijd, geslacht, temperament- en karaktertype [1]), verstandelijke ontwikkeling spelen hier alle een rol. Ook zijn wij niet t.o.v. alle menschen in gelijke mate suggestibel. Zooals nog nader zal blijken speelt de persoonlijkheid van den suggestor hier een rol van niet te onderschatten beteekenis.

2. *Ontwikkelingspsychologische beschouwingen.* Portielje wijst er op, dat niet alleen de reëele, maar ook de symbolische driftuitlevingen, welke wij bij dieren kunnen waarnemen, in het bijzonder in sociale of familiale situaties een zekere mededeelingsfunctie kunnen verkrijgen, de beteekenis van een ongewilde, onbewuste „taal". „Door zijn op de reëele driftuitleving vooruitloopend symbolisch gedrag maakt een dier zich niet met berekening of ostentatief, maar toch op een in het oog loopende wijze kenbaar aan soortgenooten, partners, nakomelingschap. Dit in het bijzonder, waar door deze overeenkomstige behoeften gevoeld, gelijksoortige drang-en-emotie beleefd worden. Het onrustige, hunkerende gedrag van de een, induceert langs de weg van primitieve passieve sympathie en imitatie, of ongewild „meevoelen" en „meedoen" (Mac Dougall, 1931) — wèl te onderscheiden van onbewust „na-apen" of nabootsen — dus door „zien eten doet eten", „zien schrikken laat schrikken", „goed voorbeeld doet goed volgen", overeenkomstige of ook beantwoordende strevingen en aandoeningen bij de ander. Strevingen en uitdrukkingsbewegingen van het eene dier werken aanstekelijk op het andere, dat zoo dus nolens volens tot „deelgenoot" wordt gemaakt."

Men heeft in deze dierlijke neiging tot meedoen wel den meest eenvoudigen uitingsvorm van het ondergaan eener suggestieve beïnvloeding meenen te mogen zien, den voorlooper van hetgeen wij bij den mensch suggestibiliteit plegen te noemen [2]), waarbij men er dan op wijst, dat wij bij

1) Zie G. Heymans: „Inleiding tot de speciale psychologie", I, 225.

2) Volledigheidshalve zij er hier op gewezen, dat wij van suggestibiliteit spreken bij het kennende wezen, van meedoen bij het strevende wezen.

den mensch, die, zooals de ontwikkelingspsychologie ons leert [3]), behalve een met verstand (rede) begaafd wezen, toch ook instinctwezen is, deze dierlijke neiging tot meedoen terugvinden. Geven wij ons slechts rekenschap van hetgeen wij bij onszelf ervaren, wanneer wij ons op een stationsplein bevinden. Zet iemand het daar op een loopen, zoo zal men de neiging bij zichzelf bespeuren, dit voorbeeld te volgen. Sommigen geven aan deze neiging onmiddellijk gevolg. Anderen, die minder impulsief zijn, geven aan dezen drang tot meedoen en nadoen [4]) geen gevolg, omdat zij, op grond der gegevens, welke stationsklok en spoorboekje hun verstrekken, weten, dat zij nog over voldoenden tijd beschikken (wijziging van het instinctief gedrag door het intellect). Men denke hier voorts aan de neiging anderen te imiteeren in hun wijze van kleeding (mode), zeden en gebruiken. De schaakwedstrijd Euwe—Aljechin leidde er toe, dat honderden in den lande begonnen te schaken. „La société c'est l'imitation", schreef eenmaal Tarde. Men zou hier aan toe kunnen voegen, dat de imitatie (meedoen en nadoen) in de gemeenschap een grootere rol speelt, naar mate deze primitiever (archaïscher, dierlijker) is.

Een typische, pathologische, overdrijving van het normale meedoen kent men onder den Maleischen naam lat(t)ah. Het verschijnsel schijnt zich bovenal bij vrouwen voor te doen.

Het komt mij voor, dat de dierpsycholoog ons ook nog verder van dienst kan zijn bij ons streven, het wezen der suggestibiliteit en der suggestiviteit te doorgronden, de verschijnselen in hun meest elementaire vormen te leeren kennen. Hierop is trouwens reeds door Mac Dougall gewezen. Ik denk hier aan de instincten van „self-assertion" en „self-abasement". Hetgeen Mac Dougall „instinct of self-assertion (or self-display) and the emotion [5]) of elation (or positive self-feeling)" noemt, vinden wij bij Portielje terug onder de namen positief zelfvertoon en zelfgevoel, „een schemerbewust zich voelen, „trots", zoo men wil". Hetgeen Mac Dougall „self-abasement" noemt, noemt Portielje negatief zelfvertoon. Deze dierpsycholoog wijst er op, dat de instincten van positief en negatief zelfvertoon een belangrijke rol spelen in het sociaal en familiaal verband en dat „positief zelfgevoel en zelfvertoon, al of niet verbonden met vechtdrift (recht van de sterkste !), in kudde, bende

3) Zie Karl Bühler: „Die geistige Entwicklung des Kindes".

4) Tusschen meedoen en nadoen bestaat een wezenlijk verschil. Phylogenetisch gesproken is het meedoen een ouder verschijnsel dan het nadoen.

5) Volgens Mac Dougall bestaat er een enge samenhang tusschen instincten en gevoelens. De emotie is, volgens hem, het affectief aspect in de geactiveerde instinctieve uiting.

of horde een onwillekeurige leiderspositie kan doen ontstaan, waartegenover negatief zelfgevoel dan tot onwillekeurig volgen, tot een zich voegen, tot subordinatie kan opwekken". Voorts erkent hij, dat, onder bepaalde omstandigheden en voorwaarden, positief zelfvertoon in negatief zelfvertoon (en omgekeerd) kan omslaan (polariteit).

Het moge duidelijk zijn, dat wij, in hetgeen Portielje het instinct van positief zelfvertoon noemt, de instinctieve (biologische) basis hebben te zien van hetgeen de psychologie suggestiviteit en meerwaardigheidsbewustzijn noemt, en dat wij de drift tot negatief zelfvertoon de instinctieve (biologische) basis van suggestibiliteit en minderwaardigheidsbewustzijn moeten noemen. De kennis van de biologische basis dezer psychologische verschijnselen stelt ons in staat, ons inzicht in het wezen dezer verschijnselen aanmerkelijk te verdiepen.

3. *Psychoanalytische beschouwingen.* In „Dieren zien en leeren kennen" vertelt Portielje ons van een Neushoornvogel, die als zeer jong exemplaar in Artis was gekomen en aanvankelijk door zijn oppasser en hem nog vaak uit de hand werd gevoerd. Later bleef het dier hen nog langer dan een jaar als „ouders" zien. Wanneer de vogel hen zag aankomen, vloog hij dikwijls op hen toe, om dan als „voerbedelend" kuiken in negatief zelfvertoon piepend voor hen neer te hurken en zich weer te laten voeren. Terecht merkt Portielje op, dat wij hier met een „infantiele regressie", een her-actualisatie van een vroeger t. o. v. hen ontwikkelde instelling uit de jeugd te doen hebben.

Volgens de dieptepsychologie (psychoanalyse en analytische psychologie) hebben wij nu bij het sujet, dat door een hypnotiseur in hypnose is gebracht en gesuggereerd, met een dergelijke her-actualisatie te doen en kan men de houding, welke het sujet (de gesuggereerde) vertoont t. o. v. den hypnotiseur (suggestor), wien hij op grond van zijn leeftijd, zelfbewust optreden (positief zelfvertoon!), geleerdheid, „naam", eerbiedwaardig voorkomen enz. autoriteit toekent, vertrouwen schenkt, een „kinderlijke" houding (zoon- of dochterhouding) noemen; een houding, welke van negatief zelfvertoon getuigt.

Volgens Ferenczi e.a. ziet het sujet in den persoon van den suggestor het symbool („Abbild", imago) van zijn vader, zijn moeder en ook wel van beiden. Schilder en Kauders zijn van meening, dat wij bij het gehypnotiseerde sujet o.m. een vertrouwen in den hypnotiseur, alsmede een bereidheid om zich aan hem te onderwerpen (negatief zelfvertoon) kunnen constateeren, welke beide kenmerkend zijn voor de houding van het kind t. o. v.

zijn ouders en derhalve aanleiding geven om bij het gehypnotiseerde sujet te spreken van regressie en infantilisme. Een dergelijke meening blijkt ook Carp te zijn toegedaan. Hij wijst er op, dat de hypnotiseur zijn sujet in een toestand van bewustzijnsinzinking tracht te brengen, waarin het individualiteitsgevoel verzwakt is en een gemeenschapsverhouding (hypnotisch rapport) met den hypnotisator wordt bereikt. Reeds in de houding, welke het sujet met gesloten oogen op een rustbank aanneemt, wordt een toestand van overgave en machteloosheid uitgebeeld. Er vindt een reactiveering plaats van dien infantielen toestand van bevrediging schenkend — masochistisch — beleven, welke als „overgave" wordt bestempeld. „De gehypnotiseerde, die de activeering beleeft van zijn gebondenheid aan een vader- (moeder-) imago — in de persoonlijkheid van den hypnotisator geprojecteerd —, is wederom onderworpen aan den suggestieven invloed van dit dubbelbeeld."

De onderwerping aan den hypnotiseur (suggestor), het negatief zelfvertoon t.o.v. hem, waaraan, volgens de biologen, een instinct ten grondslag ligt, gaat, volgens de dieptepsychologie, met identificatie gepaard. Onder identificatie hebben wij te verstaan: vereenzelviging. Wie zich met een ander identificeert, vereenzelvigt zich met dezen persoon, streeft er naar het eigen „ik", zoo te vervormen, dat het het ik, dat tot voorbeeld is genomen, evenaart. Identificatie is niet hetzelfde als nabootsing. Het nabootsen of na-apen is een minder centraal en meer perifeer proces dan het zich identificeeren.

Volgens de dieptepsychologie openbaart de vroegste uiting van een gevoelsbinding zich in het proces der identificatie. De kleine jongen (om ons daar gemakshalve toe te bepalen) vertoont, volgens Freud c.s., een bijzondere belangstelling voor zijn vader, hij wil worden zooals hij, op elk gebied zijn plaats innemen. De vaderlijke geboden en verboden maakt het kind, evenals o.m. ook houding, gebaar enz., tot de zijne, door zijn vader te gehoorzamen, zich aan zijn vader te onderwerpen. Zoo neemt hij a.h.w. den vader in zich op (interiorisatie van de opvoedende factoren door introjectie), zoo wordt hij zijn vader (identificatie), zoo heeft hij deel aan de macht van zijn vader (indirecte bevrediging van het streven naar macht).

Evenals nu het kind, dat den vader (die de autoriteit symboliseert) vertrouwt en zich, gedreven door een instinct, aan den vader onderwerpt en zich met den vader identificeert, om zoodoende deel aan zijn macht te hebben, zoo identificeert, volgens de psychoanalytici, ook het sujet, dat zich, eveneens instinctief, aan de imponeerende persoonlijkheid van den hypnotiseur onderwerpt en zich aan hem toevertrouwt, zich met den hypnotiseur.

Met een kleine variant op Nietzsche's uitspraak, dat de waarde van alle morbide toestanden voor den psycholoog hierin gelegen is, dat zij hem

door een vergrootglas zekere toestanden, die normaal, maar als zoodanig slecht zichtbaar zijn, toonen, zou men kunnen zeggen, dat de waarde van de hypnose voor den psycholoog o.m. hierin gelegen is, dat zij hem in staat stelt, zoowel den gesuggereerde als den suggestor a.h.w. door een vergrootglas te bezien.

Suggestibel is, zooals wij zagen, volstrekt niet alleen het gehypnotiseerde sujet. De suggestibiliteit is een algemeen-menschelijke eigenschap, welke slechts in de hypnose verhoogd is, en suggestief is volstrekt niet alleen de hypnotiseur t.o.v. zijn sujet. In het dagelijksch leven zijn wij allen voortdurend suggestors en gesuggereerden. Evenals de gehypnotiseerde vertoonen ook wij, zij het dan in verzwakten vorm, den instinctieven drang, welke tot bewustzijnsvernauwing [6]) kan leiden, om ons aan „leiders" (autoriteiten) op verschillend gebied te onderwerpen en ons daarmede te identificeeren. Er bestaat geen wezenlijk verschil tusschen de hypnotische suggestie en de z.g. waaksuggestie, een meening, welke verreweg de meeste deskundigen zijn toegedaan.

Dat de suggestibiliteit in de hypnose verhoogd is, is in het licht der ontwikkelingspsychologie volkomen begrijpelijk. De verandering in den graad van het bewustzijn (verlaging van het bewustzijnsniveau; bewustzijnsinzinking) brengt een verandering in de soort (structuur) van het bewustzijn met zich mede. Vergelijkend psychologisch onderzoek van primitieven, kinderen, ziels- en geesteszieken, droomers en gehypnotiseerden bracht aan het licht, dat wij bij den gehypnotiseerde van een her-actualisatie van de primitieve mentaliteit en daarmee gepaard gaande regressie van het ikbewustzijn moeten spreken, waardoor de identificatie vergemakkelijkt wordt.

Evenals de archaïsche mensch, het kind en de droomer denkt ook de gehypnotiseerde „prae-logisch" (primitief) [7]), zijn denkwijze berust meer op affectieven, dan op logischen samenhang [8]), zijn critisch vermogen is verzwakt, zoo niet uitgeschakeld.

6) Het drift- en gevoelsleven leidt tot domineerende gedachten, welke door haar krachtigen gevoelstoon een sterk remmenden invloed op andere voorstellingen uitoefenen. Hierdoor ontstaan bewustzijnsvernauwing en sejunctie. Zie E. D. Wiersma: „Capita psychopathologica".

7) Zie o.m. C. G. Jung: „Zielsproblemen van dezen tijd" en G. v. d. Leeuw: „De primitieve mensch en de religie".

8) De primitieve mensch ordent op een andere wijze dan wij. Deze wijze van ordenen vinden wij bij kinderen, in pathologische regressietoestanden en in den droom terug. Een aardig voorbeeld van z.g. hyponoïsch denken vermeldt Huizinga in „Herfsttij der Middeleeuwen". Het betreft Lodewijk XI, die de gewoonte had „om zich nooit weer te bedienen van de kleeren, die hij droeg, of het paard, dat hij bereed, toen hem eenig slecht bericht bereikte, en zelfs een heel stuk van het bosch van Loches deed omhakken, waar hem de dood van zijn pasgeboren zoontje werd bericht".

Met de regressie van het ik-bewustzijn hangt samen een vervaging van de grenzen tusschen het ik en het niet-ik (het gij), gelijk wij dit in den toestand van rapport kunnen opmerken [9]), een stimulatie van den drang tot onderwerping (negatief zelfvertoon) aan en identificatie met den vader of zijn plaatsvervanger (symbool).

De beschouwingen der psycho-analytici over de suggestibiliteit sluiten aan bij die der biologen en vullen deze aan. Zij sterken ons in onze overtuiging, dat wij in de suggestibiliteit een regressie-verschijnsel mogen zien, een eigenschap van de „primitieve" geestesgesteldheid, en dat, om hier met Carp te spreken, de strijd tegen de suggestibiliteit eerst met de ontwikkeling van het individualiteitsbewustzijn een aanvang neemt, daar het immers het zelfbewustzijn, de „geest" in den zin van Klages [10]), is, welke het neen uitspreekt en het Ik-eigene van het Ik-vreemde vermag te scheiden.

Dat de suggestibiliteit niet alleen een kenmerk is van primitieven en kinderen, maar ook nog van den normalen, volwassen West-Europeeschen mensch van dezen tijd, den homo faber, zooals Danzel hem pleegt te noemen, zij het ook dat er hier quantitatieve verschillen bestaan, is slechts een bewijs te meer, dat de archaïsche mensch nog in ons naleeft.

4. *De geloofsfactor.* De ervaring heeft ons geleerd dat men t.o.v. een bepaald persoon meer suggestibel is, naar mate men meer geneigd is hem autoriteit toe te kennen, vertrouwen in de waarheid van zijn beweringen te stellen, in hem te gelooven. Hoe „kinderlijker" wij in iemand gelooven, hoe „blinder" het vertrouwen dat wij in hem stellen is, des te grooter is onze suggestibiliteit t.o.v. hem. Psychologisch is dit volkomen begrijpelijk. De

9) Tijdens de hypnose blijft het sujet in den regel in contact met zijn hypnotiseur. Men noemt dit „geestelijk contact" wel rapport.
In de geschriften van mesmeristen, hypnotiseurs e.d. vinden wij meer dan eens uitspraken van sujetten, betrekking hebbend op hetgeen deze bij zichzelf zeggen te hebben waargenomen (introspectie). Daaruit blijkt, dat zij zich wel vereenzelvigen met, deel hebben aan de persoonlijkheid van den hypnotiseur. „Wij vormen slechts één persoonlijkheid....", zeide eens een somnambule tot den magnetiseur De Lutzelbourg. En mevr. Maria Reyes de Z., de bekende proefpersoon van Dr. Pagenstecher, vertelde hem, dat het haar in haar tranceloestand te moede was, alsof haar „„empfindendes Ich" aus ihrem Körper entwichen wäre und zeitweilig im Organismus des Hypnotiseurs sich eingenistet hatte". Er zijn redenen om aan te nemen, dat in een aantal gevallen proefleider en proefpersoon met elkaar in telepathisch contact staan, zoodat men hier inderdaad van een „bewustzijnsgemeenschap", van een „Persönlichkeitserweiterung um das Du" mogen spreken.
Deze telepathische bewustzijnsgemeenschap verklaart het anders onbegrijpelijke mee-proeven, mee-voelen, mee-doen van het sujet met den hypnotiseur. Zie Du Prel: „Studiën", II, 194; I, 185.

10) L. Klages: „Der Geist als Widersacher der Seele".

geloovige geeft zich immers over aan dengene in wien hij gelooft, [11]) hij stelt zich intellectueel niet tegen hem te weer, legt eerder tegenover hem zijn critiek het zwijgen op (men denke hier aan het „credo quia absurdum", „ik geloof omdat het ongerijmd is") en bevordert derhalve zijn suggestibiliteit t.o.v. hem.

Sommigen meenen, dat een zieke, die zich tot den een of anderen „wonderdokter" wendt, bij dezen alleen maar baat kan vinden, indien hij in hem gelooft. Reeds Du Potet en vele andere achttiende- en negentiende-eeuwsche mesmeristen achtten het hun plicht, deze meening te bestrijden, daar zij, volgens hun zeggen, ook met goed gevolg patiënten hadden behandeld, die verklaard hadden, die zij niet in hen geloofden. Du Potet noemt het een groote dwaling te meenen, dat het geloof voor den zieke, die zich tot een magnetiseur wendt, onontbeerlijk is. En ook De Puységur en Deleuze hebben er op gewezen, dat men ook op (z.g.) ongeloovigen kan „inwerken". [12]) „Het vertrouwen", zoo lezen wij bij Deleuze, „hetwelk een volstrekt vereischte is voor den magnetiseur, is niet noodzakelijk bij den gemagnetiseerde; *men werkt zoowel in op hen, die aan het magnetismus geloof slaan, als op hen, die zulks niet (zeggen te) doen.* [12]) Het is genoeg, dat de gemagnetiseerde zich geheel aan den magnetiseur overlaat, en zich nergens tegen verzet. Met dit al draagt het vertrouwen bij tot de nadrukkelijke werking van het magnetismus, eveneens als bij de meeste geneesmiddelen".

Uit den door mij gecursiveerden zin blijkt, dat, volgens de ervaring van Deleuze (en honderden andere magnetiseurs, hypnotiseurs e.d. deden met hem deze ervaring op), een patiënt ook suggestibel kan zijn t.o.v. een persoon, van wiens therapeutisch vermogen hij niet ten volle overtuigd is. Het geloof is kennelijk slechts een factor, welke de suggestibiliteit verhoogt. Omgekeerd is het ongeloof, dat zich uit in een positief wederstreven van den suggestor, een beletsel voor het welslagen eener suggestieve beïnvloeding. Een klassiek

11) Het gelooven is een vorm van het kennen, welke zich van het weten onderscheidt door zijn engen samenhang met het instinct- en gevoelsleven en kan derhalve tot een deemoedige onderwerping aan autoriteiten leiden (negatief zelfvertoon).

12) Sommige personen trachten hun geloof achter een masker van ongeloof te verbergen.

Reeds Thomson Jay Hudson wees er op, dat sommige magnetiseurs, gebedsgenezers e.d. op de navolgende wijze het vertrouwen van een aantal z.g. ongeloovigen weten te winnen. Wanneer een patiënt bij het binnenkomen zegt, dat hij gehoord heeft, dat het noodig is, dat de patiënten geloof hebben om genezen te kunnen worden, en dat hij dit geloof niet bezit en derhalve niet genezen kan worden, antwoordt de wonderdokter met te zeggen, dat het volmaakt onnoodig is in hem te gelooven. „Het kan mij niet schelen wat gij gelooft, want ik kan U genezen, hoe sceptisch gij ook zijt". Een dergelijk antwoord zal in vele gevallen den twijfelaar bevredigen en hem met hoop vervullen. Hij onderwerpt zich nu aan de behandeling, niet zonder eenig vertrouwen in den man, die zegt hem te kunnen genezen, zonder dat hij in hem behoeft te gelooven.

voorbeeld voor de juistheid van deze bewering vinden wij in Marcus 6 : 1—6. Het betreft Jezus, die in zijn vaderstad geen wonderen kon verrichten. Men kon niet gelooven in den man, dien men daar nog als kind had zien spelen en wiens ouders, broeders en zusters men zoo van nabij kende. „Zoo was hij hun (zijn stadgenooten) tot een aanstoot. En Jezus zeide tot hen : Een profeet is alleen ongeëerd in zijn vaderland, onder zijn bloedverwanten en in zijn huis." Bernheim heeft er op gewezen dat personen, die er een eer in stellen, dat men ze niet kan hypnotiseeren (suggereeren), in den regel niet „inslapen" en geen suggesties aanvaarden. Liégeois schrijft : „Allereerst is noodig, dat de proefpersoon zijn toestemming geeft. Niet slechts formeel, maar hij moet dat ook meenen. Hij moet van goeden wil zijn. Hij mag niet afwijzend tegenover den hypnotiseur zijn ingesteld, niet hyperkritisch en evenmin de neiging hebben om hem te bespotten, want als hij dat doet, dan zal de hypnotiseur weinig of niets bij hem kunnen bereiken. Ik wil daarmede niet zeggen, dat men van den aanvang af een groot vertrouwen in den hypnotiseur moet stellen — dit wordt ten onrechte wel door magnetiseurs beweerd — maar hij mag niet beginnen met den hypnotiseur te wantrouwen. Voor het welslagen der proeven is een zekere mate van welwillendheid onontbeerlijk."

Bij A. Moll, S. Koster e.v.a. vinden wij hetzelfde opgemerkt. Zij hebben allen uit eigen en anderer ervaring geleerd, dat het vertrouwen de suggestibiliteit doet toenemen, wantrouwen daarentegen het welslagen eener suggestieve beïnvloeding in meerdere of mindere mate kan doen mislukken. De storende werking van het Ik, met zijn naar een overtuiging strevende oordeelsfunctie en zijn critiek, welke zich, naar mate men meer vertrouwen heeft, minder doet gelden, doet zich, naar mate men minder vertrouwen heeft en meer critisch is ingesteld, meer gelden.

Onze suggestibiliteit t.o.v. een persoonlijkheid hangt niet alleen ten nauwste samen met het geloof dat wij in hem hebben, maar ook met het geloof, dat deze persoonlijkheid in zichzelf heeft, met zijn zelfvertrouwen, met zijn „positief zelfvertoon." Slechts aan dit geloof ontleent de persoonlijkheid den moed zichzelf een ander aan te bieden.

Reeds onderscheidene leerlingen van Mesmer kwamen tot de erkenning, dat de suggestieve „kracht" eener persoonlijkheid ten nauwste samenhangt met het geloof, dat deze persoonlijkheid in zichzelf stelt. Ik denk hier in de eerste plaats aan den markies De Puységur, die „Croyez et veuillez" placht te zeggen. Men heeft weleens gemeend, dat deze woorden tot den patiënt gericht waren. Dit is echter niet het geval. Zij zijn gericht tot den „magnetiseur", voor wien, volgens hem, het geloof in zichzelf, het zelfvertrouwen, van onschatbare waarde is bij de behandeling zijner pa-

tiënten. Tot eenzelfde erkenning kwamen ook andere mesmeristen. Zoo lezen wij bij Du Potet, dat een „magnetiseur" meer zal bereiken, naar mate hij meer vertrouwen in zichzelf stelt. En Deleuze, die ons weet te vertellen, dat de ervaring hem leerde, dat zijn successen in hooge mate afhankelijk waren van zijn zelfvertrouwen (en zijn zelfvertrouwen van zijn successen!) schrijft: „De werkende magnetiseur moet een onbegrensd vertrouwen hebben; hij moet aan niets twijfelen".

De mesmeristen („magnetiseurs") zochten het feit, dat hun zelfvertrouwen hun genezingen ten goede kwam, te verklaren, door aan te nemen, dat het zelfvertrouwen van den „magnetiseur" van invloed is op zijn fluïde (hoe meer zelfvertrouwen, hoe meer en hoe beter fluïde!) Deze meening vond bestrijding bij onderscheidene artsen uit de tweede helft der 19de eeuw, die het bestaan van een fluïde meenden te mogen ontkennen en in de „magnetiseurs" slechts suggestie-therapeuten konden zien. Het feit, dat het zelfvertrouwen van den „magnetiseur" zijn genezingen ten goede komt, ontkenden zij echter geenszins, integendeel, zij beaamden dit, op grond van eigen ervaringen, ten volle. Zij bestreden slechts de verklaring, door de „magnetiseurs" van dit feit gegeven en stelden daarvoor in de plaats hun eigen verklaring, volgens welke een magnetiseur „slechts" een suggestie-therapeut is. Als zoodanig zal hij betere resultaten bereiken naar mate hij meer zelfvertrouwen heeft, daar zijn suggestieve „kracht" in hooge mate afhankelijk is van zijn zelfvertrouwen.

Men mag uit het bovenstaande volstrekt niet besluiten, dat alleen een suggestor met een groot zelfvertrouwen suggestief kan zijn. Vele personen zijn, ongeacht de mate van hun zelfvertrouwen, suggestief krachtens hun ambt. Wie in een hem onbekende stad een politieagent den weg vraagt, wie, ziek zijnde, een medicus raadpleegt, wie zich tot een jurist wendt om rechtskundigen bijstand, zal in den regel geneigd zijn te beginnen, met deze personen te vertrouwen en hun „suggesties" aanvaarden, daar hij hun, elk op hun gebied, autoriteit toekent. Het zelfvertrouwen kan alleen de suggestiviteit van den suggestor verhoogen. Omgekeerd zal een gebrek aan zelfvertrouwen de suggestiviteit van den suggestor verminderen. Wie een ander om inlichtingen vraagt, zal, over het algemeen, geneigd zijn zijn suggestor meer vertrouwen te schenken, naar mate deze meer zelfbewust optreedt (naar mate hij — ten rechte of ten onrechte — meer den indruk weet te vestigen, dat hij deskundig is).

5. *Psychopathische suggestiviteit.* E. D. Wiersma heeft er in zijn „Capita Psychopathologica" op gewezen, dat er een geleidelijke overgang valt te

constateeren tusschen dwalingen, domineerende voorstellingen, dwangvoorstellingen en waanvoorstellingen. Onder invloed van een heftig toornaffect kunnen wij een onrechtvaardige beschuldiging uiten. Zoodra wij echter wederom tot kalmte zijn gekomen, zien wij in, dat wij te ver zijn gegaan of het mis hadden. Wij corrigeeren ons oordeel. Wij erkennen, dat wij gedwaald hebben. Onder bepaalde omstandigheden en voorwaarden kan het nu voorkomen, dat de dwaling chronisch wordt. De patiënt blijft overtuigd van hetgeen hij zegt en vertoont de neiging, om er met anderen over te spreken, ten einde ook deze van de juistheid van zijn inzicht te overtuigen. Hij is ontoegankelijk geworden voor een andere meening dan de zijne. De dwaling is tot een waandenkbeeld verworden. De sejunctie [13]), die bij de dwalingen (acute waandenkbeelden) slechts tijdelijk was, is bij de waanvoorstellingen (chronische dwalingen) blijvend geworden.

Wij zagen hiervoor, dat de suggestieve „kracht" eener persoonlijkheid ten nauwste samenhangt met het geloof, dat deze persoonlijkheid in zichzelf heeft en het verwondert ons derhalve geenszins, dat de ervaring ons geleerd heeft, dat het niet zelden gebeurt, dat paranoïde [14]) patiënten een zeer suggestieven invloed op hun omgeving uitoefenen. Bij den paranoïden reformator kan het gebeuren, dat ook de personen uit zijn omgeving hem als een uitverkorene gaan beschouwen, met welgevallen naar zijn preeken luisteren en alles wat hij zegt onvoorwaardelijk, zonder daar critiek op uit te oefenen, aannemen. Wordt de patiënt uit de omgeving van zijn „volgelingen" verwijderd, zoo verdwijnt de inductie-psychose in den regel spoedig bij hen.

In ons land hebben paranoïde reformatoren bij herhaling van zich doen spreken. Zoo bracht in 1915 een opvarende op een Katwijksche logger, Vlieland geheeten, de geheele Katwijksche visschersbevolking in beroering. Terwijl het schip in volle zee was, werd de man „plotseling" krankzinnig. Hij kreeg hallucinaties (het gevolg van zijn waandenkbeelden [15])), hoorde

13) Bestudeeren wij achtereenvolgens het ontstaan van dwalingen, domineeren-
de voorstellingen, dwangvoorstellingen en waanvoorstellingen, zoo zal ons blijken,
dat de aandoeningen (gevoelens) hier een belangrijke rol spelen. De voorstellingen,
die zich aan ons opdringen, hebben een hooge gevoelswaarde, zij zijn „affektbe-
tont". Dergelijke emotie-verwekkende voorstellingen oefenen een sterk remmenden
invloed op andere voorstellingen uit. Hierdoor wordt de samenhang der voorstel-
lingen negatief beïnvloed en treedt sejunctie (het afbreken van den samenhang
der voorstellingen) op. Zie Wiersma, l.c.

14) Onder paranoia hebben wij te verstaan echte „waan"-zin, d.w.z. krankzin-
nigheid, waarbij de lijder zich een waansysteem heeft gevormd, met voorstellin-
gen, welke van godsdienstigen, economischen, politieken en anderen aard kun-
nen zijn.

15) Zie E. D. Wiersma, l.c., 288 en 466. In den regel zijn de gedachten pri-
mair en de hallucinaties secundair.

de stem van God, die hem bevelen gaf. Verschillende leden van de bemanning gehoorzaamden hem (inductie-psychose) en waren hem behulpzaam bij het slachten van kameraden, die, volgens hem, door den duivel bezeten waren. Een „nuchter" gebleven scheepsjongen — niet een ieder valt den psychopathischen suggestor ten prooi — slaagde er in de hulp in te roepen van een Noorsch schip.

Van algemeene bekendheid is ook het geval van inductie-psychose te Appeltern [16]).

Deze beide gevallen toonen ons, evenals zoovele andere, duidelijk aan, dat niet alleen de suggestor pathopsychologische verschijnselen vertoont, maar dat ook een belangrijk deel van de geïnduceerde personen psychopathische structuren bezit. Ik kom hier nog nader op terug.

Paranoïde reformatoren hebben in de geschiedenis der menschheid een belangrijke rol gespeeld. „De lotgevallen der menschheid," zegt Fedor Vergin, „werden op critieke oogenblikken geleid door abnormalen, zieken, krankzinnigen, soms in een voor het leven gunstigen zin, soms in tegengestelden zin. Meestal brengt het een het ander met zich mede; op waanzinnige daden volgen verstandige reacties."

Otto Stoll, René Fülöp-Miller e.a. hebben ons een aantal voorbeelden gegeven van psychopathische leiders en hun invloed op collectiviteiten. Uit de door hen bijeengebrachte voorbeelden blijkt ten duidelijkste, dat zij in den loop der eeuwen bij de onderscheidene volkeren der aarde veelvuldig van zich hebben doen spreken en dat hun invloed op het godsdienstig, economisch en staatkundig leven soms zeer belangrijk is geweest.

In de Vereenigde Staten hoort men sedert een aantal jaren veel over den neger George Baker (Father Divine) spreken. Van een rondreizend negerevangelist had hij eens vernomen, dat „wanneer Gods woord in iemand was gaan wonen, men een tempel Gods, ja God zelf werd." Deze evangelist noemde zich Father Eternal, na zijn „wedergeboorte" Father Jehovah. Baker kwam langzamerhand tot de erkenning, dat deze evangelist gelijk had en noemde zich van dat tijdstip af „The Messenger". In 1915 stichtte hij te New York een communistische gemeenschap met acht volgelingen. Hij noemde zich nu „The Messenger of Father Divine" en trachtte zijn eenvoudige afkomst te verbergen. De gemeenschap begon steeds meer leden te tellen, die zich „engelen" noemden. Op zekeren dag kwam Baker in aanraking met de justitie en werd tot een boete en gevangenisstraf veroordeeld [17]). Op 24 Mei 1931

16) Zie H. J. de Wolff: „Over psychische infecties".

17) Men beschuldigde hem van zooiets als verstoring van de openbare orde („public nuisance").

sprak de jury het „schuldig" over hem uit, op 5 Juni veroordeelde rechter Lewis J. Smith hem tot boete en gevangenisstraf en op 9 Juni stierf deze rechter aan een hartverlamming, terwijl hij te voren niets scheen gemankeerd te hebben. Zijn volgelingen zagen hierin het bewijs van zijn goddelijke zending, en zijn suggestiviteit nam hierdoor aanmerkelijk toe. Men heeft het vonnis later herzien en Father Divine, nadat hij enkele weken gevangenisstraf had ondergaan, vrij gelaten. Het aantal zijner volgelingen was inmiddels aanmerkelijk toegenomen.

Father Divine kan, volgens zijn volgelingen, echter ook *genezen*, en hij gelooft dit zelf ook. Alle ziekten, van mazelen tot kanker, kan hij, volgens zijn eigen zeggen, met succes behandelen en zijn „engelen" bevestigen dit.

Maar Father Divine is niet alleen genezer, hij is ook prediker en econoom. Hij houdt inspireerende toespraken tot zijn gehoor, dat zichzelf door zingen en dansen in extase zoekt te brengen, getuigenissen laat afleggen door bekeerden, ten doel hebbend ongeloovigen te overtuigen en verder gebruik maakt van symbolen, spreuken enz., welke zoowel bij geloovigen, als ongeloovigen, de gedachte aan den leider oproepen.

De macht, welke Father Divine in zijn nog steeds groeiende beweging krijgt, wordt steeds grooter en dieper. De namen, die hij van zijn volgelingen krijgt, zijn daarvan het bewijs. Zij noemen hem: God, Groot en Machtig Koning, Meester der Almachtigheid, Bron van Gods Alwetendheid, Dynamo der Bevrijding, Verpersoonlijking der Volmaaktheid, Leider van het Heelal. De Noor Odd Hölaas, die een bezoek aan Father Divine's hoofdkwartier in Harlem bracht, vertelt dat de wanden rijkelijk voorzien waren van plakkaten, die van Father Divine's goddelijkheid getuigden: „Father Divine is God and God is Father Divine." „Father Divine is the dean of the universe." Dit bewijst wel dat de leider er zelf ook van overtuigd is dat hij een goddelijk wezen is, dat hij lijdt aan het z.g. God-mensch-complex [18]).

18) De lijder aan dit complex identificeert zich (onbewust) met God (een geidealiseerden vorm van den vader). Zoolang deze identificatie onbewust is, spreken wij van een neurose. Begint de lijder zich echter bewust met God te identificeeren, zoo gaat de zielsziekte in een geestesziekte over en spreken wij van een psychose. De patiënt wordt dan in een gesticht opgenomen.

Een van de kenmerken van den lijder aan het God-mensch-complex is wel zijn pathologisch zelfvertrouwen, zijn ontoegankelijkheid voor anderer meening. Psychoanalytisch onderzoek heeft aan het licht gebracht, dat de lijder aan het God-mensch-complex een psychisch infantiele volwassene is, die niet volstond zich met zijn vader te identificeeren (de vroegste uiting eener gevoelsbinding openbaart zich, volgens de psychoanalyse, in het proces der identificatie), maar ook den nog volmaakteren hemelschen vader („Uebervater") tot voorbeeld nam en zich met hem trachtte te identificeeren. E. Jones wijst er op, dat onderscheidene godsdienststichters, waaronder Mohammed, aan het God-mensch-complex geleden

Wat betreft Father Divine's arbeid als „econoom" — het kan niet ontkend worden dat hij als zoodanig nuttig werk heeft verricht. Voor de duizenden slecht gevoede, slecht behuisde kinderlijke bewoners van Harlem heeft hij veel gedaan om hun economischen nood te verzachten. Dit heeft er veel toe bijgedragen, dat men in hem den Messias ging zien. De „engelen" storten hun geheele inkomen in de kas en krijgen daarvoor hun kosten van levensonderhoud, benevens geestelijke voldoening terug. Langs dezen weg is de gemeenschap in het bezit van een aanzienlijk kapitaal gekomen, waarvan een groot gedeelte wordt gebruikt om goed en goedkoop voedsel aan behoeftigen te verstrekken. Deze communistische gemeenschap breidt zich steeds meer uit. Slagerijen, bakkerszaken, kruidenierswinkels, kapperszaken en andere ondernemingen zijn er bij aangesloten.

Een deel van de inkomsten der gemeenschap komt den „messias" ten goede, die een vorstelijk leven leidt. Dat is hij wel verplicht, daar een „schitterende" „Verpersoonlijking der Volmaaktheid" voor de negers in hooge mate suggestief is.

6. *Psychopathische suggestibiliteit.* Ik merkte hiervoor op, dat een belangrijk deel der volgelingen van psychopathische en paranoïde suggestors zelf ook psychopathische structuren vertoont, waardoor zij voorbeschikt zijn t.o.v. de leiders, waaraan zij ten prooi vallen, een sterk verhoogde suggestibiliteit te vertoonen. Ten onzent is hierop door Fortanier e.a. gewezen.

Fortanier wijst er op, dat het meerendeel der geïnduceerde personen „door innerlijke disharmonieën veelal gevangen blijft in een wat kinderlijke gevoelsinstelling, zich niet kan aanpassen aan de eischen van het gewone leven, hierdoor gefixeerd blijft in kinderlijke gevoelsbetrekkingen en voortdurend de neiging heeft steun en autoriteit te zoeken door aansluiting aan anderen, waardoor zij meer en beter tegen den levensstrijd zijn opgewassen en verlost worden van kwellende gevoelens van insufficiëntie en levensangst. Het opzien tegen, het zich onderwerpen aan, het wandelen in de schaduw van een krachtfiguur, het nastreven van zijn, in hun oogen aanwezige glorie, voldoet voor hen aan een levensbehoefte. Meegesleept door hun gevoelens, zich bindend aan een leidende figuur en met een dergelijke persoonlijkheid zich identificeerend, ontdoen zij zich van insufficiëntiegevoelens en vinden een rechtvaardiging voor allerlei handelingen, waartoe zij wel bereid waren,

---

hebben. Er is zeker veel dat er op wijst, dat Mohammed zich met Allah geïdentificeerd heeft. In zijn leer (product van een compromis, gesloten tusschen zijn „droom"-denken en zijn critiseerend verstand) is hij echter alleen maar de afgezant van Allah, die op aarde zijn plaats inneemt.

Ook onderscheidene profeten en leiders van kleiner formaat mogen wel als lijders aan het God-mensch-complex worden gezien.

doch niet den moed konden vinden. Hierin is dan ook de verklaring gelegen voor het feit, dat vooral bij religieus-extatische uitingen op geïnduceerden bodem, zoo veelvuldig agressieve en erotische excessen worden waargenomen. Door vereenzelviging met den inductor verschaffen zij zich een vrijbrief voor het uitleven van onbewuste neigingen en verlangens van agressieven en erotischen aard."

Fortanier wijst er voorts op, dat wij bij de hysterisch-psychopathische persoonlijkheden met abnormaal verhoogde suggestibiliteit in den regel na korten tijd een verflauwing zien optreden, daar deze persoonlijkheden in hun psychische structuur iets cameleon-achtigs hebben. Zij worden nu eens door dezen, dan weer door genen suggestor beïnvloed. Anders is het bij de paranoïsche persoonlijkheid. Ook hier treffen wij, evenals bij de hysterisch-psychopathische persoonlijkheid, persoonlijkheidszwakte (Carp) aan, waaruit een ziekelijk verhoogde identificatoire neiging resulteert, maar de paranoïsche persoonlijkheid is taaier en vasthoudender, veel minder vatbaar voor corrigeerende invloeden [19]). Zullen wij de belhamels [20]) in den regel onder de hysterisch-psychopathische persoonlijkheden aantreffen, de mede-leiders, gelijk b.v. Jan van Leiden, die na den dood van Jan Matthijsz tot leider werd [21]), zullen wel in de eerste plaats onder de psychopathen met paranoïden inslag gevonden worden.

7. *Zelfvertrouwen en therapeutisch effect.* Wij zagen hiervoor, dat, volgens Deleuze, het geloof in een geneesmiddel van invloed is op de werking daarvan. Deze uitspraak staat niet op zichzelf. Kerner vertelt van een somnambule, die tot hem zeide: „Het vertrouwen, dat een zieke in het geneesmiddel, dat zijn arts hem voorgeschreven heeft, stelt, is van onschatbare waarde. De beste geneesmiddelen werken soms niet, omdat de patiënt er geen vertrouwen in stelt."

Sommige artsen zijn geneigd — ten rechte of ten onrechte, het ligt buiten mijn bevoegdheid hierover te oordeelen — de werking van homoe-

19) Dit wordt begrijpelijk, wanneer men bedenkt, dat de hysterische psychopaath tot het primair functioneerende type behoort, de paranoïde psychopaath daarentegen tot het secundair functioneerende type. Zie E. D. Wiersma, l.c., 71 e.v.

20) P. A. Dietz maakt in zijn boekje over „Telepathie en psychologie der menigte" onderscheid tusschen belhamel en leider. De belhamel behoort tot de kudde. Hij staat geheel onder den invloed zijner bentgenooten en is van alle leden der menigte wel het minst zichzelf. De leider, daarentegen, staat „boven" en „achter" de kudde. Wij kunnen zeggen dat het aan elkaar tegengestelde eigenschappen zijn, welke iemand voorbeschikken tot den rol van belhamel en dien van leider. Nochtans zijn er tusschen belhamel en leider overgangsvormen.

21) Zie H. P. G. Quack: „De Socialisten", I.

opathische geneesmiddelen geheel op rekening van het geloof der patiënten in de homoeopathie te stellen.

Het moge, op grond van het hiervoor behandelde, duidelijk zijn, dat het vertrouwen, dat een zieke in een geneesmiddel stelt, voor een deel afhankelijk is van het vertrouwen, dat de geneesheer in het middel stelt.

Grumach vertelt, dat hij in zijn kliniek wratten liet verdwijnen door de patiënten, met tusschenpoozen van 8—14 dagen, herhaaldelijk een inspuiting van ¼—1 cm^3 physiologische zoutoplossing intramusculair in den bovenarm te geven, met de mededeeling, dat zij een nieuw en zeer werkzaam wrattenmiddel kregen, dat in tegenstelling tot etsingen in staat was wratten te doen verdwijnen, zonder litteekens achter te laten. De onderzoeker was er zich van bewust, dat het geneesmiddel slechts een psychodynamische werking had (suggestie-therapie) en constateerde daarbij het feit, dat het resultaat dezer suggestieve behandeling in hooge mate afhankelijk was van den suggestor. „Wij namen waar, dat onder behandeling van een tijdens de vacantie waarnemende vrouwelijke collega, die twijfelend tegenover deze behandelingswijze stond, de vorderingen zóó gering waren, dat verscheidene patiënten wegbleven". Assistenten, die de patiënten wisten te doen gelooven, dat zij een groot vertrouwen in de pharmaco-dynamische werking van het middel hadden, boekten echter successen.

„Nicht die physikalischen Energien, nicht die chemischen Valenzen erzwingen nach ihren Laboratoriumsgesetzen ihre Heilerfolge, sondern der Glaube des Arztes an seine Therapie. Mit Recht sagte deswegen Seneca: Nur ein schlechter Arzt verzweifelt (De Clementia, I, 17). — Wir lächeln überlegen über die seltsamen Heilverfahren, welche in den vergangenen Jahrhunderten mit Erfolg angewendet worden sind. Wir lächeln, weil sie unseren heutigen Vorstellungen absurd vorkommen, und weil sie nicht blosz unserem chemischen Wissen, sondern auch sich selbst wildersprechen. Mit wie entgegengesetzten Mitteln haben Sydenham und Morton, Friedr. Hoffmann und G. E. Stahl, Hufeland und Heim, Liebermeister und Jürgensen, Leyden und Gerhardt zu den gleichen Zeiten, in den gleichen Städten, bei den gleichen Gesellschaftsschichten Heilungen erzielt! Man sieht, nicht das Heilmittel, sondern der Arzt heilt". Aldus F. Buttersack. En bij Carp lezen wij, dat het algemeen bekend is, „dat de uitwerking van geneesmiddelen — en dit geldt zoowel voor lichamelijke als geestelijke stoornissen — voor een belangrijk gedeelte door psychologische factoren wordt bepaald. Men drukt dit wel uit door de opvatting, dat de meeste geneesmiddelen naast — en soms zelfs tegenover — een pharmaco-dynamische, ook een psycho-

dynamische werking plegen te hebben. Wij weten, dat hetzelfde geneesmiddel, dat in het eene geval een uitstekend resultaat geeft, in een soortgelijk geval kan falen. De psycho-dynamische werking van een geneesmiddel wordt, behalve door den aard, mede bepaald door de wijze en den vorm van toediening, maar bovenal door den magischen invloed van den geneesheer, welke door middel van het geneesmiddel als vehiculum plaats vindt".

In de moderne geneeskunde begint men wederom oog te krijgen voor de groote beteekenis, welke de persoonlijkheid van den arts in het genezingsproces heeft. De psychologie heeft daar ongetwijfeld het hare toe bijgedragen. Zij heeft ons doen inzien, dat de, onder invloed van het negentiende eeuwsche wijsgeerig materialisme (energetisch monisme) staande, eenzijdig natuurwetenschappelijk (biologisch mechanisme) denkende artsen, die geen oog hadden voor het feit, dat in het genezingsproces ook een irrationeele factor een rol speelt, te kort geschoten zijn en, zooals Erwin Liek e.a. aantoonden, indirect de kwakzalverij bevorderd hebben. Voorts dat de arts der toekomst, behalve geleerde, ook „vader", „priester" en „magiër" behoort te zijn, een geloof- en vertrouwen-verwekkende persoonlijkheid [22]).

„Lauwe zielen", zegt Liek, „genezen geen zieken. Dat doen slechts zij, die geloof wekken; alleen zij maken den slapenden „inwendigen schepper" wakker". Hij wijst er voorts op, dat de zieke een man zoekt, die hem behandelt. „Als we ziek zijn, zijn we allen bescherming- en hulpzoekende kinderen".

In zijn leerzame verhandeling over „De suggestieve behandelingsmethodes en het suggestieve element in de psychotherapie" is Carp hier nader op ingegaan en hij heeft er op gewezen, dat dieptepsychologisch onderzoek met betrekking tot de verhouding van den patiënt tot zijn geneesheer aan het licht heeft gebracht, dat deze gevoelsinstelling (waaraan de uitsluitend natuurwetenschappelijk denkende arts ten onrechte geen waarde voor het genezingsproces toekende), waarbij een zekere mate van masochistische overgave heerscht, zeer gecompliceerd is. Bij den zieke, die zich tot zijn geneesheer wendt, vindt een reactiveering van de vroeg-infantiele gevoelsinstelling ten opzichte van de almachtige vaderfiguur, van wien o.m. hulp en bescherming wordt verwacht, plaats. De geneesheer is voor den patiënt echter niet alleen vader-imago, maar hij heeft voor hem ook nog eenigermate die beteekenis, welke het opperhoofd, de priester en de tooverarts voor den archaïschen mensch bezitten.

Het is, alsof de patiënt zich een zeker beeld van den voor hem idealen geneesheer heeft gevormd, en dat beeld nu projecteert in den arts, onder

22) Zie E. Liek: „Het wonder in de geneeskunde", 192 e.v.

wiens behandeling hij zich gesteld heeft [23]). Het succes, dat de geneesheer bij zijn patiënt vermag te bereiken, hangt voor een deel af van de mate, waarin hij in staat is te voldoen aan de eischen, die de patiënt aan zijn persoonlijkheid stelt. Anders gezegd: de arts zal voor den patiënt suggestiever zijn, naar mate zijn persoonlijkheid meer het beeld, dat de patiënt zich van den (voor hem) idealen arts geschapen heeft, nabij komt.

Een der eischen, die de zich hulpeloos voelende en naar veiligheid strevende patiënt, vaak zonder zich daar bewust van te zijn, aan den arts stelt, is dat hij vertrouwen in zichzelf en zijn methode heeft en hierdoor het vertrouwen, dat zijn patiënt in hem stelt, doet toenemen. In zelfvertrouwen en vertrouwen in hun methode staan nu, helaas, vele artsen bij vele leekendokters, wonderdokters e.d. ten achter. Deze hebben veelal meer „vaderlijk" en „magisch" prestige [24]) dan de officieele geneesheeren, waardoor zij vaak, althans tot op zekere hoogte, beter in staat zijn te voldoen aan de eischen, welke de patiënt aan de persoonlijkheid van den arts stelt, dan de officieele geneeskundigen, die zich door nuchterheid en zakelijkheid kenmerken. Verschillende onderzoekers hebben hierop gewezen. Zoo wijst Liek, die een interessant boek over wonderdokters schreef en in het meerendeel van hen, terecht, slechts suggestietherapeuten ziet, er op, dat zij allen, voor zoover zij geen bewuste bedriegers zijn, in zichzelf en hun methode gelooven. „De wonderdoener is fanatiek overtuigd van (de werkzaamheid van) zijn middel en ontoegankelijk voor kritiek, zelfs voor rustige gedachtenwisseling" en hij teekent hierbij aan, dat hun gebrek aan medische kennis hun zelfvertrouwen ten goede komt, gelijk hem te Gallspach bij Zeileis in zeer bijzondere mate is opgevallen. „De oude Zeileis wordt door geen twijfel gehinderd, noch geplaagd door wetenschappelijke dogma's. Hij is een man uit één stuk. Heel anders staan de zaken met den jongen Zeileis, die — men zou bijna zeggen helaas — gestudeerd heeft en gediplomeerd arts is. Hij is niet uit één stuk, bij hem herkent men terstond de innerlijke verdeeldheid van den modernen arts. Hij wil de genezingen van zijn vader wetenschappelijk verklaren en stoot daarbij direct op twijfel en moeilijkheden. Nooit zal hij (door zijn gebrek aan zelfvertrouwen, hetwelk met zijn wetenschappelijke scholing samenhangt T.) een therapeut worden, die zijn vader evenaren kan."

23) Tot beter begrip van het bovenstaande verwijs ik hier naar de beschouwingen van Maeder over de projectie van het nog onbewuste beeld van den zieleleider of heiland op een medemensch, die zich op een of andere wijze daartoe eigent of een beteekenis in dien zin zou kunnen krijgen. Zie A. Maeder: „De nieuwe zielkunde en het godsdienstig leven", 135 e.v.

24) Zie E. A. D. E. Carp: „De suggestieve behandelingsmethodes en het suggestieve element in de psychotherapie", 36.

Mijn eigen ervaringen, in den loop van vele jaren bij wonderdokters (hoofdzakelijk magnetiseurs, somnambules en gebedsgenezers) opgedaan, loopen volkomen parallel aan die van Liek. Meer dan eens heb ik gelegenheid gehad op te merken, dat zij er zich angstvallig van onthielden kennis te nemen van hetgeen van de zijde van parapsychologen en medici over hen en hun genezingen is geschreven of (populaire) geneeskundige boeken te lezen. Het kan aan geen twijfel onderhevig zijn, of zij deden dit uit vrees dat zij hierdoor aan het twijfelen zouden kunnen geraken en hun zelfvertrouwen zouden kunnen verliezen, al zochten zij ook voor zichzelf en anderen voor deze onthouding andere verklaringen (justificatie).

Wanneer Liek zegt, dat vele wonderdokters fanatiek overtuigd zijn van de werkzaamheid van hun middelen en ontoegankelijk voor kritiek, zelfs voor rustige gedachtenwisseling, dan wijst dit er op, dat hij onder hen vele malen paranoïde persoonlijkheden aantrof, hetgeen ook ik deed. Bij herhaling trof ik onder magnetiseurs en gebedsgenezers min of meer paranoïde persoonlijkheden aan, die zichzelf als geroepenen en uitverkorenen beschouwden en op grond van deze geestesgesteldheid voor een aantal personen zeer suggestief waren.

De groote suggestibiliteit welke vele zieken t.o.v. den magnetiseur, den gebedsgenezer e.d. vertoonen, moet echter niet alleen gezien worden als het gevolg van het vaak pathologisch zelfvertrouwen dezer personen, maar zeer zeker ook als gevolg van het feit, dat zij over het algemeen meer magisch prestige bezitten dan de arts. Vele zieken zijn geneigd in dergelijke menschen personen te zien, die over goddelijke gaven beschikken of met hoogere machten in verbinding staan, personen die meer kunnen dan gewone menschen, wonderdoeners in den eigenlijken zin van het woord, d.i. dus in de beteekenis van „opheffing eener natuurwet door een bijzondere handeling van het Opperwezen zelf, of door tusschenkomst van een onzichtbare macht" (Hume). T.o.v. dergelijke personen zwijgt bij velen het verstand, aan dergelijke personen geven velen zich ootmoedig over, waarbij zij vaak, als zoovele geloovigen, moedwillig blind zijn [25]) en ten overvloede daarbij hun critiek het zwijgen zoeken op te leggen, door zich op de een of andere wijsgeerige uitspraak te beroepen („There are more things in heaven and earth, Horatio, than are dreamt of in your philosophy").

In het bijzonder zijn zij tot een dergelijk gedrag geneigd, die bij de officieele geneeskundigen geen baat hebben kunnen vinden. Dit is geenszins

25) „La foi est une aveugle volontaire: elle ferme les yeux pour mieux voir" (Lamennais).

een op zichzelf staand verschijnsel. „In de eeuwig wonderwillige ziel der massa leeft een zich steeds hernieuwend verlangen naar een leider en een leeraar, dat niet uit te delgen is. Daarom raakt steeds weer iemand, een enkeling, die zich met beloften tot de menschheid richt, de snaar van dit geloofsverlangen aan en komt een eindeloos opgestuwde offervaardigheid een ieder tegemoet, die den moed heeft op te staan, en het beteekenisvolle woord te spreken: „Ik ken de waarheid" (Stefan Zweig). De geschiedenis levert ons voorbeelden te over welke ons op duidelijke wijze demonstreeren, dat in tijden van geestelijken en economischen nood de menschen gemakkelijk aan allerlei suggestieve, min of meer psychopathische leiders en charlatans ten prooi vallen, omdat in zulke tijden het verlangen naar, de verwachting van het wonder het grootst is en daarmede hun suggestibiliteit t. o. v. dergelijke lieden. Wij zien, b.v., hoe op Java sommige bevolkingsgroepen in tijden van gemeenschappelijken nood (pest, cholera, voedselschaarschte, economische crisis) in hooge mate vatbaar zijn voor den invloed van personen, die zich als verlossers en heilbrengers opwerpen en zich daarbij op het bezit van bovennatuurlijke vermogens beroepen. Toen in de tweede helft der zestiende eeuw Venetië een dringende behoefte aan goud had, ten einde uit den toestand van politiek verval, waarin het geraakt was, verlost te worden, viel het op een uiterst gemakkelijke wijze den alchemistischen charlatan Mamugnà (Marco Bragadino), die van zich had doen spreken als iemand, die de kunst verstond goud te maken (en daarbij zoo verkwistend leefde, dat de menschen van hem zeiden: „Die moet goud kunnen maken"), ten prooi. „Men geloofde in hem, omdat men wilde gelooven", zegt De Francesco in zijn lezenswaardig boek over „Die Macht des Charlatans". Zoo gelooven ook velen in den wonderdokter, omdat zij in hem willen gelooven, omdat zij hun laatste hoop op hem gevestigd hebben. Hier moeten wij aan Carp's uitspraak denken, dat het verschijnsel der suggestibiliteit in laatste instantie een uiting is van een algemeen menschelijke behoefte aan het wonder.

8. *Geloof en auto-suggestieve beïnvloeding.* Wij zagen hiervoor, dat Bernheim er op gewezen heeft, dat personen, die er een eer in stellen dat men ze niet kan suggereeren, in den regel geen suggesties aanvaarden. Ook andere hypnotiseurs hebben deze ervaring opgedaan en vermeld. Sommige onderzoekers hebben daarin een aanleiding gevonden om te meenen dat de hetero-suggestie slechts dan aanvaard wordt, wanneer deze in een autosuggestie wordt omgezet. Een dergelijke meening waren o.m. Myers en Du Prel toegedaan. Eerstgenoemde schrijft: „Suggestie van buiten af moet

zich oplossen in suggestie van binnen uit", en bij Du Prel lezen wij: „... de werkelijke toedracht zal wel deze zijn: de den gehypnotiseerde ingeplante idee wordt door dezen, in zijn volkomen passieven toestand, overgenomen en krijgt dus eerst uitwerking, doordat ze zijn eigen idee wordt" [26]).

In het licht der hedendaagsche beschouwingen over de suggestibiliteit bezien, blijkt deze stelling minder aanvechtbaar dan sommigen wel meenen, Dit wordt ook door Carp erkend. Hij wijst er op dat een sujet, dat suggesties aanvaardt, zich, zooals wij reeds zagen, in meerdere of mindere mate vereenzelvigt (identificeert) met den suggestor." De suggereerende persoonlijkheid is hiermede feitelijk getreden binnen de gesuggereerde persoonlijkheid en oefent eerst van hieruit haar suggestief werkenden invloed uit. Aldus bezien kan men inderdaad verdedigen, dat de meermalen bestreden opvatting van Coué en Baudouin, als zou de beteekenis van alle suggestie in auto-suggestie gelegen zijn, een kern van waarheid bevat".

Du Prel, die, zooals wij zagen, de meening was toegedaan, dat de hetero-suggestie, wil zij werkzaam zijn, in een auto-suggestie dient te worden omgezet, heeft hierin een aanleiding gevonden om op te merken, dat het mogelijk moet zijn dat suggestor en gesuggereerde in één persoon vereenigd worden. „Das Ideal der Heilkunst", aldus deze auteur, „wäre die, wo der Patient zugleich Agent ist und sich selber die nötigen Autosuggestionen erteilt. Wie weit eine solche „mind cure" möglich ist, lässt sich heute noch nicht sagen".

Onder hen, die dit ideaal hebben nagestreefd, neemt Coué ongetwijfeld een zeer voorname plaats in. Zooals men weet was Coué een Fransche apotheker, die tusschen 1920 en 1930 veelvuldig van zich deed spreken als suggestie-therapeut en als zoodanig duizenden met succes zou hebben behandeld".

In „La maîtrise de soi-même" verklaart Coué dat hij onder suggestie [27]) verstaat: „l'action d'imposer une idée au cerveau d'une personne". Deze handeling, zoo voegt hij hier aan toe, bestaat eigenlijk niet. „La suggestion n'existe pas en effet par elle même; elle n'existe et ne peut exister qu'à la condition sine qua non de se transformer chez le sujet en autosuggestion. Et ce mot, nous le définirons „l'implantation d'une idée en soi même par soi même". Vous pouvez suggérer quelque chose à quelqu'un; si l'inconscient de ce dernier n'a pas accepté cette suggestion, s'il ne l'a pas

26) Zie ook de beschouwingen van H. Driesch over „Suggestion und Autosuggestion" in „Grundprobleme der Psychologie", 214.
27) Hij schrijft suggestie maar bedoelt eigenlijk suggereeren. Er valt zeer zeker veel op Coué als schrijver aan te merken.

digérée, pour ainsi dire, afin de la transformer en autosuggestion, elle ne produit aucun effet".

Op grond hiervan verklaarde Coué steeds aan zijn patiënten, dat hij geen geneeskracht bezat en nog nimmer in zijn leven een persoon had genezen. „Gij bezit in u zelven", zoo placht hij tot hen te zeggen, „het instrument, dat u uw gezondheid zal hergeven. De resultaten, welke gij zult verkrijgen, zijn te danken aan de verwezenlijking van uw eigen gedachten. Ik ben slechts de onderwijzer, wiens taak geen andere kan zijn dan u te leeren, hoe gij u van dit instrument moet bedienen. Na deze lessen zult gij uzelf kunnen en moeten genezen". Dergelijke toespraken eindigden meestal met het verzoek den zin te zeggen, die jarenlang door duizenden uitgesproken is, twintig maal 's morgens en twintig maal 's avonds, volgens het voorschrift van den meester: „Iederen dag, in alle opzichten, word ik hoe langer hoe beter".

Coué was volstrekt geen tegenstander van het gebruik van medicijnen [28]) of van chirurgisch ingrijpen. Hij was geen man, die zijn patiënten diets zocht te maken, dat de suggestie-therapie alles vermag en dat men de hulp van den medicus kan ontberen. Nochtans was hij er zich volkomen van bewust, dat bij elke ziekte de eigenlijke geneesheer de vis medicatrix naturae, de natuurlijke geneeskracht van het lichaam, de entelechie is. Coué was er van overtuigd, dat men dit organiseerend principe door zijn gedachten kan beïnvloeden, en, volgens hem, is nu de eerste plicht van elken zieke, zich te verbeelden, dat hij zijn gezondheid herwint. De eerste plicht van elken arts bestaat, volgens hem, hierin, dat hij zijn patiënten leert, hoe zij de vis medicatrix naturae door hun gedachten gunstig kunnen beinvloeden. Daarna komen dan zijn medicamenten, diëet-voorschriften e.d., welke de natuurlijke geneeskracht van het lichaam in haar regenereerenden arbeid dienen te ondersteunen.

Ik schreef hiervoor dat, volgens Coué, de eerste plicht van den zieke is dat hij zich „verbeeldt", dat hij zijn gezondheid herwint. Niet de wil, maar de verbeelding [29]) moet den patiënt genezen, althans tot het genezingsproces bijdragen. De beschouwingen, welke Coué hieraan vastknoopt over den wil en de verbeelding, hebben terecht critiek uitgelokt van de zijde der

28) Behalve een pharmaco-dynamische werking kende Coué ook een psychodynamische werking aan geneesmiddelen toe. De arts behoort, volgens hem, bij iederen patiënt den indruk te vestigen, dat hij een geneesmiddel krijgt, dat speciaal voor hem is bereid. Het gebruik van patentgeneesmiddelen keurt hij af, daar hun psychodynamische werking te gering is.

29) Juister: inbeelding. De inbeelding is een bijzondere vorm van de verbeelding.

psychologen. Wij zullen hier niet op ingaan. Nochtans is zijn bewering dat de zieke, die zichzelf door auto-suggestie wil trachten te genezen, elke wilsinspanning moet vermijden, op zichzelf niet onjuist. Wij hebben immers gezien, dat wij suggestibeler zijn, naar mate ons bewustzijnsniveau meer verlaagd is[30]), naar mate wij de storende werking van het ik, met zijn, naar een overtuiging strevende oordeelsfunctie en zijn critiek meer vermogen uit te schakelen. Het bewuste willen heeft nu eerder een verhooging van het bewustzijnsniveau, dan een verlaging daarvan ten gevolge (populair gezegd: wij worden hierdoor steeds wakkerder) en vermindert derhalve onze suggestibiliteit. De storende werking van het ik met zijn critiek doet zich in dezen toestand ten volle gelden. Wij worden steeds meer geneigd onszelf af te vragen of wij werkelijk zullen slagen, bedenkingen rijzen in ons op, wij geven onszelf contra-suggesties. Naarmate wij echter „passiever" worden vermindert onze critiek[31]); wij beelden ons dan gemakkelijker iets in (s'imaginer[32])), wij worden „geloovíger" (suggestibeler) — niet alleen t.o.v. vreemden (hetero-suggestibiliteit), maar ook t.o.v. onszelf (auto-suggestibiliteit).

Hiermede zijn wij dan weer gekomen op het onderwerp „geloof". Ook bij het streven zijn eigen suggestie-therapeut te zijn blijkt, zooals verwacht kon worden, de geloofsfactor een belangrijke rol te spelen. Wie zijn eigen suggestie-therapeut wil zijn zal daarbij door zijn geloof (zelfvertrouwen) geholpen moeten worden. Dit geloof zal grooter zijn, naar mate men zijn verstandelijkheid meer vermag uit te schakelen, „kinderlijker", „primitiever" vermag te worden, naarmate men, om hier met Klages te spreken, zijn „Geist" minder „Widersacher der Seele" vermag te doen zijn. Uit dien hoofde hebben wij alles na te laten, wat een verhooging van het bewust-

---

30) In dit verband zij er de aandacht op gevestigd dat ook een te sterk verlangen om gehypnotiseerd te worden het intreden der hypnose kan beletten, althans vertragen. „Der Wille, sich hypnotisieren zu lassen", zegt Nachmansohn, „trägt nichts dazu bei, dass die Hypnose eintritt, ja er kann den Eintritt derselben sogar erheblich verzögern, ebenso wie der Wille zu schlafen schlafstörend wirken kann".

31) In de psychologie maakt men onderscheid tusschen graden van bewustheid en soorten van bewustheid. Verlaging van het bewustzijnsniveau brengt een verandering in de structuur van het bewustzijn met zich mede. Het droombewustzijn is anders gestructureerd dan het waakbewustzijn.

32) Het door Coué gebruikte woord imagination kan men beter vertalen met inbeelding dan met verbeelding.

Het kernpunt van de leer van Coué is dat de zieke zich behoort in te beelden dat hij gezond is. En om dat met vrucht te kunnen doen behoort hij, tijdens zijn zelfbehandeling, alles te doen wat zijn inbeeldingskracht versterkt, alles na te laten wat deze kan verzwakken.

zijnsniveau veroorzaakt (wat ons „wakker" houdt) en alles te doen, wat een verlaging van het bewustzijnsniveau bevordert, wat, om hier met Carus te spreken, ons vermag te doen terugkeeren in een „unserem Urzustande nahe Lebensform".

9. *De invloed der omstanders.* In zijn „Praktisch onderrigt nopens het dierlijk Magnetismus" heeft Deleuze aandacht geschonken aan de groote beteekenis, welke de geestelijke houding van een toeschouwer op het verloop der behandeling uitoefent. „Het is", zoo schrijft hij, „niet alleen wanneer men zelf magnetiseert, dat men zich moet houden aan het voorschrift, dat ik zooeven gegeven heb [33]); het is van wezenlijk belang zich dezelfde omzichtigheid op te leggen, wanneer men den toegang heeft bekomen om verschijnselen te zien. Men moet alsdan met den magnetiseur in oplettendheid wedijveren, en aandachtig toezien, zonder zich te veroorloven eenig oordeel te vellen. In één woord, men moet, wanneer men een magnetische behandeling bijwoont, zich zoodanig gedragen, als men zich gedragen zou, zoo men ze zelve bestierde, met dit eenige onderscheid, dat men, wanneer men slechts aanschouwer is, van zijn wil geen ander gebruik wil maken, dan om denzelven ondergeschikt te doen zijn aan dien van den magnetiseur".

Wie zich weleens de moeite gegeven heeft een aantal geschriften van mesmeristen uit de tweede helft der achttiende en de eerste helft der negentiende eeuw door te lezen weet, dat Deleuze geenszins de eenige onder hen is, die gewezen heeft op het feit, dat de toeschouwer(s) zoowel een invloed ten goede als een invloed ten kwade op het welslagen eener „magnetische séance" kan uitoefenen. Nagenoeg alle bekende schrijvers maken melding van eigen en anderer ervaring, volgens welke de aanwezigheid van ongeloovige en tot spotten geneigde toeschouwers een ongunstigen invloed uitoefenen op de praestaties der somnambules en der magnetiseurs. Deze oefenen, volgens hen, een „verlammenden" invloed op de proefpersonen uit. Het feit, dat de proefpersonen in hun tegenwoordigheid niets, of nagenoeg niets praesteeren sterkt dergelijke toeschouwers in hun overtuiging, dat magnetiseurs en somnambules slechts fantasten en bedriegers zijn, die in tegenwoordigheid van verstandige en verlichte personen daarom niets kunnen laten zien, omdat zij niet, gelijk zij, die door het geloof verblind zijn, het slachtoffer worden van illusies en hallucinaties. De begrijpelijke, ofschoon onjuiste, verklaring, welke „ongeloovigen" en „spotters" wel van het feit, dat de „wonderen" in hun tegenwoordigheid uitblijven,

33) Zie pag. 8.

plegen te geven, heeft uiteindelijk geen ander gevolg, dan dat hun aanwezigheid een steeds grooter beletsel wordt voor het welslagen der proefnemingen.

Het allerminste wat men van een toeschouwer mag verwachten is, dat hij onverschillig t.o.v. de verschijnselen is ingesteld. Deleuze stelde echter, zooals uit het bovenstaande citaat gebleken moge zijn, hoogere eischen aan hem.

Sommige schrijvers, w.o. Du Prel, zijn geneigd te meenen, dat het ongunstige oordeel, door meer dan één commissie over het mesmerisme geveld, voor een belangrijk deel hieraan moet worden toegeschreven, dat onderscheidene commissie-leden Mesmer c.s. als kwakzalvers beschouwden. Door hun afwerende houding en hun spot zouden zij de magnetiseurs, alsmede hun proefpersonen en patiënten negatief beïnvloed hebben. In hoeverre dit juist is, vermag ik niet met zekerheid te zeggen. Ik acht het echter geenszins onmogelijk dat de bevooroordeelde houding van een aantal commissie-leden op de verschijnselen van invloed is geweest en daarmede op hun rapporten. Een magnetiseur, die in tegenwoordigheid van enkele personen, die in hem slechts een kwakzalver meenen te mogen zien, een somnambule of een patiënt moet „magnetiseeren" zal ongetwijfeld met minder rust en zelfvertrouwen te werk gaan, dan wanneer hij alleen is of zich omringd weet door personen, die hem niet met argwaan op de vingers kijken. Somnambule en patiënt zullen, hetzij op normale, dan wel op paranormale wijze („intuïtief", telepathisch), kennis krijgen van het verminderde zelfvertrouwen bij den „magnetiseur", waardoor hij bij hen aan suggestieve „kracht" zal inboeten [34]). Het is vanzelfsprekend ook mogelijk, dat het sujet of de patiënt rechtstreeks den ondermijnenden invloed van den ongeloovigen of argwanenden toeschouwer onder-

34) Onderscheidene schrijvers over het somnambulisme hebben er op gewezen,
dat de proefpersoon (sensitief, somnambule) uiterst gevoelig is voor de wijze,
waarop de proefleider (magnetiseur) over hem of haar denkt. Zoo heeft Reichen-
bach er meer dan eens op gewezen, dat de ervaring hem leerde, dat wantrouwen
van de zijde van den proefleider in de proefpersoon er veelal toe zal leiden, dat
de proefpersoon weigert zich langer ter beschikking van den proefleider te stellen.
Ofschoon niet ontkend kan worden, dat er in de geschriften der achttiende- en
negentiende eeuwsche mesmeristen veel voorkomt, dat de toets eener redelijke
wetenschappelijke critiek niet heeft kunnen doorstaan, zoodat groote voorzichtig-
heid t.o.v. een aantal hunner beweringen geboden is, zoo mogen wij daaraan
geenszins het recht ontleenen, al hetgeen in hun geschriften te vinden is te ne-
geeren of voor waardeloos te verklaren. Zij bevatten ongetwijfeld waarnemingen,
welke onze aandacht verdienen. Mannen als Carus, Schopenhauer, Myers e.a. wa-
ren zich, zooals ons uit hun geschriften blijkt, hiervan ten volle bewust.
Gelijk reeds opgemerkt wil ik rekening houden met de mogelijkheid, dat er in
een aantal gevallen tusschen hypnotiseur en sujet een telepathisch contact ont-
staat. Dit zou dan de hier boven genoemde waarneming verklaren.

gaat. Ook een combinatie van beide mogelijkheden is denkbaar.

Het behoeft wel geen betoog, dat niet alle „magnetiseurs" in gelijke mate door de tegenwoordigheid van ongeloovige, hun vijandig gezinde toeschouwers uit hun evenwicht gebracht, in hun zelfvertrouwen geschokt werden. Het schijnt, dat de bekende negentiende eeuwsche magnetiseur baron Jules du Potet de Sennevoye dezen invloed slechts in zeer geringe mate heeft ondergaan. Vele malen trad hij in het openbaar, in tegenwoordigheid van artsen, die weinig welwillend tegenover het mesmerisme stonden, op, maar het schijnt, dat hij hiervan weinig nadeel heeft ondervonden. Zijn zelfvertrouwen was kennelijk zoo groot, dat het niet merkbaar geschaad werd door de spottende en vijandige blikken van personen, die in hem slechts een charlatan vermochten te zien....

Wij hebben hiervoor gezien dat Deleuze de opmerking maakte, dat niet alleen zijn successen afhankelijk waren van zijn zelfvertrouwen, maar dat, zooals te begrijpen valt, zijn zelfvertrouwen ook van zijn successen afhankelijk was. Uit dien hoofde vertoonen onderscheidene wonderdokters de neiging patiënten, die zij niet kunnen genezen, zoó spoedig mogelijk uit hun behandelingsvertrekken te verwijderen. Zoo vertelt Liek van den wonderdokter Ferdinand Steinmeyer uit Hahnenklee, dat hij twee maal per week een spreekuur hield, dat uitsluitend bestemd was, „om de geschikte patiënten, grootendeels nerveuzen, uit te zoeken. Lijders aan organische afwijkingen worden naar de naburige artsen verwezen, b.v. naar den ziekenhuisarts te Goslar. De geschikten worden behandeld...."

De (voor den wonderdokter) ongeneeselijke patiënt ondermijnt niet alleen het zelfvertrouwen van den wonderdokter, maar ook het geloof zijner patiënten in hem. Ongeneeslijke patiënten kunnen twijfel aan de almacht van den wonderdokter oproepen en het is derhalve zoowel in zijn eigen belang, als dat zijner patiënten, dat zij niet alleen uit zijn behandelingskamer, maar ook uit zijn wachtkamer verdwijnen, waar zij door hun gesprekken het geloof kunnen verzwakken.

Ik kan niet nalaten, ter illustratie van het bovenstaande, op Möttlingen te wijzen. Zooals men weet werd dit plaatsje ongeveer een eeuw geleden bekend door Christoph Blumhardt, die daar van 1838—1852 predikant was. Blumhardt was een groot redenaar. Hij was echter ook een „wondergenezer", een zeer suggestieve persoonlijkheid, die door handoplegging zieken trachtte te genezen en daar, tot op zekere hoogte, in slaagde.

Het werk van Blumhardt werd, geruimen tijd na zijn dood, door

Friedrich Stanger voortgezet. „Vader" Stanger wordt ons geschetst als een eenvoudig man uit de arbeidersklasse. Een visioen bracht hem er toe, het werk van Blumhardt voort te zetten en dit visioen heeft hem een groot zelfvertrouwen geschonken.

Stanger trad eveneens, behalve als prediker, ook als genezer op. Op de spreekuren wordt voortdurend aan de zieken de vraag gesteld, of zij vrede met God hebben. Deze vraag is het uitgangspunt en de basis der besprekingen. Genezing is slechts voor hen te verwachten, die zich wenschen te bekeeren. „Wie alleen voor zijn lichaam komt", placht Stanger te zeggen, „kan beter thuis blijven. Wat heeft het voor nut, wanneer ge, wat Uw lichaam betreft, gered wordt en Uw ziel zou daarbij verloren gaan?"

Stanger legt slechts bij diegenen, die zich bekeeren willen, de handen op en slechts voor hen wordt gebeden. De ziekte, zegt hij, is niet uit God, maar van den satan afkomstig. Wie genezen wil worden moet zich eerst bekeerd hebben. Möttlingen is allereerst een bedevaartplaats; men gaat er heen om er te bidden en er het geloof te versterken. Wordt men er genezen, zoo dient men dit te beschouwen als een toegift.

Over de sfeer te Möttlingen lezen wij bij Schlatter, dat men er dankbaar en vreugdevol gestemd is en Jansa zegt, dat hij weldra ontdekte, „dat alle gezichten van het groote personeel der reddingsark van vreugde straalden". Het kan wel niet anders of een dergelijke sfeer bevordert in belangrijke mate de suggestiviteit van Stanger t.o.v. zijn bezoekers, de suggestibiliteit der bezoekers t.o.v. hem. Onnoodig te zeggen dat in een dergelijk milieu personen die aan ongeneeslijke kwalen lijden, althans aan ziekten, die de suggestie-therapeut alleen niet vermag te genezen, ongewenschte gasten zijn, omdat zij er op verschillende wijzen toe bijdragen dat het geloof in de „almacht" van den genezer ondermijnd wordt. Het bevreemdt ons derhalve niet te vernemen, dat geesteszieken, geslachtszieken, toevallijders, lijders aan open tuberculose en gedeprimeerden met neiging tot zelfmoord in Möttlingen niet worden opgenomen.

(Slot volgt).

KANTTEEKENINGEN OP DR. P. A. DIETZ' ARTIKEL „MENSCHELIJKE UITSTRALING" [1]

door Dr. K. H. E. DE JONG

Schrijver dezes stelt voorop, dat ook hij critiek op parapsychologisch terrein hoogst noodzakelijk acht en de uiteenzettingen van Dr. P. A. Dietz voor een deel ten volle beaamt. Voor een deel echter voelt hij zich gedrongen er protest tegen aan te teekenen. Allereerst een terminologische opmerking.

Dr. P. A. Dietz gebruikt op p. 255 de uitdrukking „bijgeloof". Wat zegt dit woord eigenlijk? Aannemende dat een zeker „geloof" het ware is, kan men wat er „bij" geloofd wordt en er mee in strijd lijkt, „bijgeloof" noemen en als zoodanig verwerpelijk achten. De Protestant bijv. kan zekere Roomsch Katholieke opvattingen voor „bijgeloof" uitmaken, de Roomsch Katholiek zekere opvattingen van niet-christelijke volkeren enz. enz.

Maar in de wetenschap, die zooveel mogelijk onpartijdigheid dient in acht te nemen, hoort een uitdrukking als „bijgeloof" (die bovendien iets hatelijks heeft) niet thuis en in de parapsychologie — om licht te bevroeden redenen — wel allerminst.

Nu tot het zakelijke.

Wat het historische betreft, stuiten wij in Dr. Dietz' artikel bijv. op de uitspraak dat „de eenmaal wereldberoemde man (nl. Mesmer) eenzaam en vergeten stierf" p. 244.

Wat is daar van aan?

Mesmer stierf — men lette wel op den datum — den 5 Maart 1815.

In 1813 verscheen (of begon te verschijnen) een werk, dat de aandacht van velen trok, nl. J. P. F. Deleuze's „Histoire critique du magnétisme animal". Wij hadden dit boek niet ter hand, maar koesteren toch het vermoeden, dat Mesmer daarin niet geheel met stilzwijgen zal zijn voorbijgegaan.

In 1814 publiceerde ten onzent de professor in de geneeskunde, G. Bakker, in samenwerking met H. Wolthers, medisch doctor, en den chirurgijn P. Hendriksz het eerste deel van zijn „Bijdragen tot den tegenwoordigen staat van het animalisch magnetismus in ons vaderland". In deze helder en bezadigd geschrevene verhandeling wordt critiek op Mesmer geoefend, maar de realiteit zoowel van het „dierlijk magnetisme" als van het „somnambulisme" onomwonden erkend.

In Pruisen werd, in 1812, onder het voorzitterschap van den beroemden arts Hufeland, een commissie ingesteld tot het onderzoek van het mesmerisme

(1) T. v. P., XII, 243—258 (Nov. 1940).

en een verdienstelijk geneesheer, K. Ch. Wolfart naar Mesmer afgevaardigd, ten einde nadere inlichtingen betreffende het „dierlijk magnetisme" in te winnen. Hij keerde als een enthousiast aanhanger van Mesmer terug en gaf in 1814 onder den titel van „Mesmerismus" geschriften van Mesmer met een uitvoerige voorrede van hemzelf uit. In Februari 1815 liet hij als vervolg daarop „Erläuterungen zum Mesmerismus" verschijnen. Er is alle reden om aan te nemen, dat Mesmer beide boekdeelen nog in handen heeft gekregen. Hij kon dus met goede verwachtingen uit dit leven scheiden, verwachtingen die niet geheel onvervuld zijn gebleven, want in 1816 en 1817 werden Koreff, een geestverwant van Wolfart, en Wolfart zelf tot hoogleeraren in het heilmagnetisme benoemd en er werd ook een armenkliniek voor mesmerische behandeling opgericht.

Schrijver dezes zou wenschen dat hij — en zijn vriend Dr. Dietz — ook zoo vergeten als Mesmer mochten sterven.

Nu een quaestie betreffende persoonlijke waardeering.

Dr. Dietz verklaart p. 255 den bekenden onderzoeker A. de Rochas botweg voor een fantast, op grond van diens experimenten in zake de uittreding der gevoeligheid. Dit gaat gedecideerd te ver en zou tot verkeerde gevolgtrekkingen kunnen leiden. De ondeskundige lezer toch zou daardoor allicht de meening kunnen opvatten, dat de geschriften van De Rochas waardeloos zijn en dat is geenszins het geval.

Al moge men ook aan de bovenbedoelde experimenten geen bewijskracht toekennen, het valt niet te loochenen, dat het boek van De Rochas „L'extériorisation de la sensibilité" (6e oplaag, 1909) reeds om de historische gegevens en de uittreksels uit zeldzame geschriften, die het bevat, onmiskenbare waarde heeft. En zeer zeker is De Rochas' werk „L'extériorisation de la motricité", (4e oplaag, 1906) een verdienstelijke, ja onmisbare samenstelling van belangrijke proefnemingen, een werk dat allesbehalve van fantasterij getuigt. Trouwens, ook andere geschriften van De Rochas bevatten veel leerrijks.

Wat nu de experimenten in quaestie betreft, verzekerde De Rochas het gevoelsvermogen, dat hij gebonden dacht aan een fluïde, door magnetische passen te hebben kunnen uitdrijven en overbrengen zelfs op een fotografische plaat.

„Deze (fotografische platen)" — aldus Dr. Dietz, „werden niet alleen voor het sujet gevoelig, alsof het deel van zijn eigen lichaam was, maar zelfs werden prikken in de gelatine van de plaat als kleine steekwondjes op de huid van het sujet overgebracht".

Dat is de geheele critiek.

Laten wij nu de zaak eens nader gaan bekijken.

Daar de Rochas wilde zien hoe ver de gevoeligheid van de fotografische plaat zou gaan, die tegen het lichaam van het sujet aan was gehouden, gaf hij twee krachtige speldeprikken in het beeld van de hand, in dier voege, dat hij de gelatinelaag verscheurde. Mevr. Lambert, de proefpersoon, die op twee meter afstand van hem was en niet het gedeelte kon zien, waar hij in prikte, viel terstond in stuipen, terwijl zij kreten van pijn slaakte. De Rochas had vrij wat moeite om haar tot haren normalen toestand terug te brengen; zij had pijn aan haar hand en eenige seconden later zag hij op hare rechter hand, in het beeld waarvan hij had geprikt, twee kleine roode krassen, wier plaats met de prikken in de gelatinelaag overeenkwam. Dr. P., die bij de proefneming tegenwoordig was, constateerde dat de opperhuid niet had geleden en dat de roode plekken zich onder de huid bevonden, Ext.d.l.sens. 6 opl., 117 vgl.

Wij willen hier in de eerste plaats de aandacht er op vestigen, dat het experiment werd gadegeslagen door een doctor, die toch wel uit zijn oogen zal hebben gekeken en bevoegd was te oordeelen over de uitwerking welke de prikken in de gelatinelaag op de proefpersoon zelve hadden.

Voorts beschouwt men gewoonlijk dit hoogst merkwaardige feit als een verschijnsel van suggestie. Dat zou dan echter, zooals ook De Rochas p. 118 aanm. [1]) heeft opgemerkt „nauwkeuriger uitgedrukt overbrenging van gedachte (buiten de bekende zintuigelijke kanalen om)" dus mentale suggestie geweest zijn, maar ook dit is niet aannemelijk, want zooals hij zelf t.p. zegt: „Ik heb altijd geprikt *zonder te kijken* naar de plaats van de handen (op de fotografische plaat)" waarmee hij blijkbaar bedoelt, per toeval in dat gedeelte van de fotografische plaat te hebben geprikt, waarop de hand in quaestie was gereproduceerd.

Wel is waar was het — dit erkennen wij gereedelijk — een fout van De Rochas deze allerbelangrijkste opmerking niet in den tekst, maar in een noot te zetten, en over het geheel had hij onloochenbaar bij de beschrijving van dit alsook van andere experimenten uitvoeriger en duidelijker moeten wezen. Maar daarmede is het feit zelf niet uit de wereld geholpen en onloochenbaar zijn de meeste critici, blijkbaar in hun zucht om zich van dit lastige onderwerp zoo spoedig mogelijk af te maken, niet al te diep er op ingegaan.

Nu kan men zeer zeker, omdat de uittreding der gevoeligheid inderdaad iets verbijsteringwekkends is, van te voren aan zulke experimenten alle

geloofwaardigheid ontzeggen. Maar dan volgt men precies de methode van Haeckel en Büchner, die niets van telepathie wilden afweten, omdat ze haar onmogelijk achtten.

Wie parapsychologie beoefent, stuit ongetwijfeld maar al te vaak op bedrog, onjuiste waarnemingen, fantasterijen e.dgl., hij moet er echter ook op voorbereid zijn, verschijnselen te ontmoeten, die men voorshands niet weet te verklaren en die toch desniettemin feiten blijven.

En dan mag men aan zekere onderzoekers, al mogen zij ook dwalen, niet botweg geloofwaardigheid ontzeggen. Anders zou het met de parapsychologie — en ook met andere wetenschappen — zeer slecht uitzien. Mogelijk zou Dr. Dietz zelf er het slachtoffer van worden.

Dr. Dietz gaat t.p. aldus verder:

„Joire, Boirac e.a. hebben deze „proeven" nagedaan en bevestigd gevonden!"

Wij betwijfelen het, of door deze woorden de experimenten van Joire en Boirac — toch niet geheel verachtelijke onderzoekers — te niet zijn gedaan.

Een ietsje beter komt Tischner er af, een der beste Duitsche parapsychologen. „Veel gematigder zijn de mededeelingen van Tischner. Deze bracht zijn proefpersoon in hypnose en liet haar dan een glas water magnetiseeren. De gevoeligheid van het sujet zou dan daarin zijn overgebracht, zoodat zij kon waarnemen, wanneer Tischner met een pincet in het bewuste water stak. Hij zegt, alle voorzorgen te hebben genomen, dat bedrog, waarneming van bewuste of onbewuste teekens, suggestie, telepathie uitgesloten waren!"

Wij willen ook op deze experimenten iets nader ingaan. R. Tischner, arts, beschrijft in zijne studie „Fernfühlen u. Mesmerismus" (1925) p. 20—29 ook zijne eigene in October 1919 genomen proeven.

Hij experimenteerde te zijnent bij daglicht en in een vertrek zonder spiegels. Behalve het sujet en de proefnemer was nog diens assistente erbij tegenwoordig.

De proefnemer gebruikte drie gelijke glazen in gelijke mate met water gevuld; aan den buitenkant van den bodem bevonden zich papiertjes, alle van gelijke grootte, respectievelijk met de getallen 1, 2, 3.

Nadat het glas met het papiertje „3" door de gehypnotiseerde proefpersoon was gemagnetiseerd, werden, terwijl het sujet met den rug er naar toe zat en de assistente zich omdraaide, de glazen door Tischner en daarna door zijn assistente, terwijl hij er niet naar keek, door elkaar gezet. De

assistente had daarbij handschoenen aan, teneinde niet aan de eventueele warmte het „geladene" glas van de anderen te kunnen onderscheiden. Niemand wist nu welk glas het geladene was.

Tischner kneep daarop of stak, in onregelmatige volgorde, met een pincet, resp. een mes in het water der glazen. De tusschenruimten beliepen daarbij tusschen een seconde en tien, resp. twintig seconden.

Wat de resultaten betreft, zij hier, kortheidshalve, slechts vermeld, dat bij een reeks van ongeveer veertig proeven, waarbij de experimentator niet wist welk glas het geladene was, altijd de juiste en nooit de onjuiste reactie plaats vond en bovendien, wat het tijdstip betrof, in nauwen samenhang. Dit kan bezwaarlijk tot het toeval of telepathie of het geven van opzettelijke of onopzettelijke teekens worden herleid.

Tischner matigt zich geen onfeilbaarheid aan en hij had hier en daar iets duidelijker en nauwkeuriger moeten zijn, bijv. wat de precieze opgave van het aantal der experimenten betreft. Met dat al geeft het door hem verkregen resultaat te denken en verleent het ongetwijfeld althans eenigen steun aan de soortgelijke proefnemingen van anderen.

Aangaande de pogingen om door middel van de fotografie het bestaan van de menschelijke uitstraling aan te toonen, wijst Dr. Dietz p. 245 vgl. er terecht op, dat men daarbij niet genoeg met de uitwerking der warmte heeft rekening gehouden.

Delanne echter maakt hierin, zooals Dr. Dietz ook erkent, een uitzondering. „Hij trachtte foto's van een „stralende" menschelijke hand te verkrijgen, terwijl hij de warmteinvloed uitschakelde door de plaat te bedekken met een laag aluin (dat zoo goed als geen warmtestralen doorlaat) of ook, door ze af te schermen met een laag water, dat voortdurend stroomend gehouden werd."

Hier is een rectificatie van noode. Niet de fotografische plaat n.l. werd met een laag aluin bedekt, maar er werd een geconcentreerde aluinoplossing gemaakt in een glazen bak en door indamping een vaste laag van ongeveer 15 mm gemiddelde dikte verkregen. De gevoelige plaat bevond zich in een tweeden bak en gebaad in een hydrochinon-oplossing. Men zette den bak met aluin op den bak die de gevoelige plaat bevatte en daar zoodoende de hand van de proefpersoon geheel van den ontwikkelaar en van de plaat was geïsoleerd, kon de warmte zich niet door de geleidbaarheid van het glas mededeelen.

„Niettemin zou hij (nl. Delanne)" — gaat Dr. Dietz voort — „positieve resultaten hebben gekregen". Dit is wel wat, laten wij zeggen, hypercritisch

uitgedrukt, wanneer men de reproducties der desbetreffende photo's bij Delanne, Les apparitions matérialisées I (1909), 360 en 362 raadpleegt.

Laten wij nu, na deze negatieve critiek, zien of er ook iets positiefs valt te constateeren.

In 1784 werden twee commissies tot onderzoek van het dierlijk magnetisme benoemd, de een bestaande uit leden der „Akademie van Wetenschappen" en der medische faculteit, de andere uit leden van de „Société royale de Médecine". In de verslagen dezer commissies werd het verdict uitgesproken, dat er geen reden was het bestaan van het fluïde in quaestie aan te nemen. Een lid echter van de laatstgenoemde commissie, A. L. de Jussieu (voornl. als plantkundige beroemd) kon zich met de uitspraak zijner collega's niet vereenigen en gaf een afzonderlijk rapport uit.

Aangezien F. Podmore, een der meest critische, ja hypercritische leden der „Society for Psychical Research" in zijn werk „Mesmerism and Christian Science" (1909), 61 en 70, verklaart, dat De Jussieu zich een beter waarnemer betoonde dan zijne medeleden, mag aan zijne uiteenzettingen iets meer waarde worden gehecht. Het rapport zelf van De Jussieu was niet tot onze beschikking, wel de (niet geheel vlekkelooze) vertaling bij H. R. P. Schroeder in diens werk „Geschichte des Lebensmagnetismus und des Hypnotismus (1899), 297—311, en enkele brokstukken bij A. de Rochas' L'extériorisation d.l. sensibilité, 6e oplaag, 206 vlgg.

De Jussieu erkende onomwonden, dat verscheidene magnetische behandelingen geen resultaat hadden en dat veel door de kracht der verbeelding werd veroorzaakt, maar wees erop, dat, met dat al, feiten overbleven, die een objectieve verkaring eischten.

Op twee daarvan zij hier de aandacht gevestigd.

Er was een vrouw, wier blindheid een maand tevoren door de commissieleden was geconstateerd. De Jussieu richtte op het oogenblik, dat het stemgeluid der overige aanwezigen haar gehoor voldoende in beslag nam, op den afstand van 6 voeten, een roede op haar maag, die zooals hij wist, zeer gevoelig was. „Na drie minuten", aldus De Jussieu, bij de Rochas p.207, „scheen zij onrustig en geagiteerd; zij draaide zich op haar stoel om en verzekerde, dat iemand achter of naast haar geplaatst, haar magnetiseerde, ofschoon ik van tevoren de voorzorg had genomen al diegenen te verwijderen, die de proefneming twijfelachtig hadden kunnen maken. Vijftien minuten daarna, partij trekkende van dezelfde omstandigheden, hernieuwde ik de proef, die precies dezelfde uitkomst opleverde. Alle voorzorgen, die bij zulk een geval worden genomen, waren niet verwaarloosd geworden. Ik was er zeker van,

dat de zieke van haar behandeling geen andere voordeelen had ondervonden, dan zekere voorwerpen op verwarde wijze op een afstand van 3 of 4 duimen, te kunnen onderscheiden".

„Op een andere zieke maakten de minste magnetische bewegingen zulk een levendigen indruk, dat, wanneer men verscheidene keeren den vinger op een halven voet afstand langs haar rug liet gaan, zonder dat zij het kon voorzien, zij terstond door krampachtige bewegingen . . . werd gegrepen, welke haar de uitgeoefende handeling te kennen gaven en even lang duurden als deze", De Rochas t.p.

„Deze feiten", zegt De Jussieu, bij de Rochas p. 208, „zijn weinig talrijk en weinig verscheiden, daar ik slechts diegene heb kunnen aanhalen, die goed geverifiëerd waren en aangaande welke ik geen twijfel koesterde. Zij zullen voldoende zijn om de mogelijkheid of het bestaan te doen aannemen van een fluïde of agens dat zich van den eenen mensch op zijns gelijke overplant en somtijds op dezen laatsten een voelbare werking uitoefent."

De reeds bovengenoemde E. Boirac, rector van de Academie te Dijon, en wiens werk „La Psychologie Inconnue" (3e oplaag, 1920) niet tot de slechtste publicaties op dit gebied behoort, is in de door De Jussieu aangegeven richting verder gegaan.

Merkwaardig is o.m. de volgende proef, genomen met Julio M., een nooit gehypnotiseerden Spanjaard van ongeveer 22 jaren, die met dat soort verschijnselen geheel onbekend was. Toen eens, op Carnavalsdag, de feeststoet voorbij trok en de jonge man er naar keek, bracht Boirac, zonder dat Julio hem kon zien of zijn handeling vermoeden, zijn rechterhand achter diens rug op een afstand van verscheidene centimeters. Zoodra Boirac zijn hand terugtrok, ging Julio licht achterover. Boirac herhaalde die beweging twee of drie keer met hetzelfde gevolg, maar de aantrekking werd weldra zoo onweerstaanbaar, dat de jongeman zijn evenwicht erdoor verloor en bijna omviel, uitroepende: „Wat wilt U toch, met mij zoo te trekken?" In La Psych. Inc., 173.

Nog merkwaardiger is de proef, die Boirac nam met zijn huisknecht, Jean, toen deze zijn middagslaapje deed. Boirac strekte op een afstand van ongeveer drie meter, zijn rechterhand uit, in de richting en ter hoogte van Jean's voeten. Na ongeveer 1 of 2 minuten hief hij de hand langzaam op en zag, tot zijn groote verbazing, hoe de voeten van den slapende, in een ruk opgeheven door een samentrekking van spieren, welke bij de knieën begon, de rijzende beweging van Boirac's hand volgden. Drie keer deed hij de proef over, met volkomen succes. Daarop haalde hij zijn vrouw er

bij en slaagde opnieuw. Mevrouw Boirac vermocht hetzelfde te doen als haar echtgenoot, zoolang zij hem aanraakte, anders echter niet. Jean werd ongeveer een half uur later wakker en klaagde over levendige pijnen in zijn knieën, La Psych. inc., 164 vlg.

Met een ander sujet experimenteerde Boirac herhaaldelijk op methodische wijze, p. 167—169.

Hij dekte met een zwarte bandage, die hij zelf had laten maken, tegelijkertijd de oogen en den neus van het sujet af, zeide hem niet, wat hij van plan was te doen en nam bij zijn proeven geen regelmaat in acht.

Boirac constateerde nu, dat, wanneer hij in stilte, zijn rechterhand op een afstand van acht of tien cm voor de linkerhand van den proefpersoon hield, deze werd aangetrokken, en dat het zelfde met andere ledematen het geval was.

Op de tweede zitting werkte Boirac, na eerst de vroegere uitkomsten te hebben geverifiëerd, in eens met zijn linkerhand zonder iets te zeggen. In plaats van de verwachte aantrekking zag hij bevingen en schokken in het bedoelde lid van den proefpersoon en deze riep uit: „U heeft mij dat nog niet gedaan, ik bid U, houdt op: dit is te enerveerend; men zou zeggen, dat U mij met duizend spelden in de huid prikt".

Op de derde zitting experimenteerde Boirac, na eerst met de rechter- en linkerhand afzonderlijk te hebben gewerkt, plotseling met aaneengesloten handen, in de gedachte, dat de uitwerkingen elkaar zouden opheffen en het resultaat negatief zou zijn. Het kwam echter anders uit, dan hij verwachtte. Het sujet riep uit: „Wat doet U me daar? Dat is weer iets nieuws, maar veel meer enerveerend dan al het overige. Ik zie niet, wat het is, het is verward. Ah! Nu begrijp ik het, U trekt mij aan, en U prikt mij tegelijkertijd." Inderdaad bewoog zich het bedoelde lichaamsdeel in de richting van Boirac's handen, terwijl het tegelijkertijd door bijna krampachtige bevingen werd bevangen.

Die laatste proeven zijn ook daarom merkwaardig, omdat daarbij ook een verklaring door mentale suggestie, d.w.z. het overbrengen van beelden, indrukken, gevoelens e.dgl. buiten de gewone resp. buiten alle zintuigen om, tekort schiet.

Ook het volgende experiment verdient alle aandacht.

Boirac verzocht een professor in de physica een zitting bij te wonen en na hem, zonder woordelijke uitlegging, alle voorgaande feiten te hebben getoond, verkreeg hij met diens hulp nieuwe, nog meer opmerkelijke verschijnselen. O.m. hield de physicus, op een teeken van Boirac, zijn rech-

terhand voor het sujet onder de voorwaarden, waaronder Boirac zelf dit had gedaan en na een oogenblik zeide de proefpersoon tot laatstgenoemde: „Waar is U? U moet veraf zijn, ik heb een gevoel in mijn hand, alsof U mij wildet aantrekken, maar het is veel zwakker dan gewoonlijk".

Uit dit laatste valt toch wel op te maken, dat de „zenuwuitstraling" bij verschillende personen ongelijk is, of dat een sujet de uitstraling van den een beter vermag op te nemen dan die van een ander.

Boirac kwam dan ook tenslotte tot de overtuiging, dat er een kracht bestaat van nog onbekenden aard, echter analoog aan die van de electriciteit en van den magneet, een kracht, die uitgestraald door het zenuwstelsel, onder zekere voorwaarden vermag te werken buiten den omtrek van het lichaam om, waar binnen zij gewoonlijk is besloten, p. 185 f.f.

Wat de constateering der menschelijke uitstraling door middel van de fotografie betreft, verdienen de bovenvermelde experimenten van Delanne zeer zeker nog eens te worden genomen. Daar is echter veel geduld voor noodig, want zooals Delanne zelf opmerkt, kan men die uitstralingsafdrukken niet willekeurig verkrijgen en is men zelfs bij een goed proefpersoon er nooit zeker van op een bepaalden dag succes te hebben.

Men heeft ook getracht, het bestaan van het fluïde door middel van den smaak van gemagnetiseerd water aan te toonen.

Reichenbach verwachtte niet — wat overigens nog geenszins uitgesloten is te achten — dat een scheikundig onderzoek van water, hetwelk de odische werking der menschelijke hand heeft ondergaan, eenig resultaat zou opleveren. Daarentegen verzekerde hij, dat, wanneer men van twee, tot iets boven de helft, met water gevulde glazen, gedurende vijf minuten het eene in de rechter, het andere in de linkerhand houdt, of de glazen met water door de erboven gehouden handen bestraalt, vele personen het water uit de rechterhand frisch en aangenaam, maar dat uit de linkerhand lauwachtig en walgelijk zullen vinden.

In de „Zeitschrift für Kritischen Okkultismus" die na drie jaren aan haar eigen critiek is overleden, maar toch veel waardevol materiaal bevat, staat deel I (1925/1926) een artikel „Zur Frage der Biostrahlen" van A. Hofmann, die p. 241 vlg. Reichenbach aanhaalt en p. 242 verzekert: „Vaak — vele honderden keeren — heb ik die proeven in den loop der jaren genomen en zeer vaak voormelde uitspraken gehoord van geheel onbevooroordeelde personen, die van het water dronken. Het feit was dus niet weg te redeneeren, een beïnvloeding van het water door de hand moest derhalve bestaan, al kan zij ook niet door iedereen worden waargenomen, die ervan drinkt."

Het lijkt ons wenschelijk, ook in die richting nog nadere nauwkeurige proeven te nemen.

Moeten wij tot een slotsom komen, dan zouden wij haar aldus formuleeren: zeer zeker zijn, wat het dierlijk magnetisme betreft, verreweg de meeste feiten tot suggesties te herleiden, maar deze verklaring laat ons toch bij verscheidene gevallen onbevredigd. Men krijgt den indruk, dat althans enkele personen (als bijv. Boirac) een supranormale uitstraling hebben, die zich aan anderen voelbaar kan maken en eventueel een geneeskrachtige werking uitoefenen. Bij de overgroote meerderheid is die uitstraling echter blijkbaar niet van noemenswaardigen actieven aard.

Noot van de Redactie:

Dr. Dietz bericht ons, in een volgend nummer op bovenstaand artikel te zullen terugkomen.

H. N. DE FREMERY †

Op 16 Nov. l.l. overleed te 's-Gravenhage, in den ouderdom van 72 jaar, de heer H. N. de Fremery, wiens naam, van de oprichting van dit tijdschrift af, onder de namen der medewerkers vermeld stond.

In 1897 richtte de heer J. S. Göbel het (spiritistisch) tijdschrift „Het Toekomstig Leven" op. In 1902 trad de heer De Fremery tot de redactie van dit tijdschrift toe en redigeerde tot 15 Mei 1914, dus ruim 12 jaar, met den heer Göbel samen genoemd periodiek. In den loop van deze jaren verschenen van zijn hand verschillende lezenswaardige artikelen in „Het Toekomstig Leven" en in enkele andere tijdschriften en ook eenige boeken.

In 1904 gaf de uitgever Van Dishoeck te Bussum De Fremery's „Handleiding tot de kennis van het spiritisme" uit. Van dit boek verscheen in 1913 een tweede druk onder den titel „Nieuwe handleiding tot de kennis van het spiritisme. Telepathie van levenden, stervenden en overledenen". Zoowel de eerste als de tweede druk van dit boek doen ons den schrijver kennen als een man, die zijn onderwerp zoo objectief mogelijk trachtte te behandelen, oog had voor de argumenten der bestrijders der spiritistische

hypothese [1]) en, last but not least, over een groote litteratuurkennis beschikte.

In mijn „Het Spiritisme" [2]) heb ik er reeds op gewezen, dat De Fremery, door de wijze waarop hij zijn onderwerpen behandelde, tot een der grondleggers van het parapsychologisch onderzoek in Nederland gerekend moet worden.

Toen in 1920 de Studievereeniging voor „Psychical Research" werd opgericht, behoorde De Fremery, die reeds jaren te voren de oprichting van een dergelijk genootschap had bepleit, tot hen, die in het bestuur der vereeniging zitting namen. In de eerste „Mededeelingen" treffen wij eenige malen zijn naam aan. Zoo verscheen, b.v., in no. 5 een artikel van zijn hand over „De beteekenis der spiritistische hypothese voor psychical research", waarin hij de terughoudendheid der spiritisten t.o.v. het parapsychologisch onderzoek hekelt en voorts de spiritistische hypothese een waardevolle parapsychologische werkhypothese noemt.

Ook in het T. v. P. zijn eenige malen artikelen van zijn hand verschenen [3]). Ik heb altijd de hoop gehad, dat hij in ons tijdschrift nog eens zijn gedenkschriften had kunnen laten verschijnen en ik heb hem meer dan eens opgewekt deze voor het T. v. P. te schrijven. Deze hoop is, helaas, niet in vervulling gegaan. Dit is zeer zeker te betreuren. De Fremery heeft vele personen van nabij gekend, die in het laatst der vorige en in het begin van deze eeuw een belangrijk aandeel hebben gehad in de spiritistische beweging en uit dien hoofde had hij ons veel belangrijks kunnen vertellen met betrekking tot de voorgeschiedenis van het parapsychologisch onderzoek in Nederland.

Onder hen, die De Fremery zeer van nabij gekend heeft, dient de letterkundige H. J. Schimmel genoemd te worden, die er veel toe bijgedragen heeft dat zijn belangstelling voor het spiritisme gewekt werd. Schimmel, die De Fremery's schoonvader was, overleed in 1906 en in „Het Toekomstig Leven" van 1 Dec. van dat jaar publiceerde hij een artikel ter nagedachtenis aan dezen verdienstelijken man, waarin hij bovenal aandacht schonk aan Schimmel's belangstelling en arbeid voor het spiritisme.

In het voorjaar van 1914 bezocht het Amerikaansche directe-stem-

1) Dit bracht hem bij herhaling in conflict met de (openbarings-)spiritisten. Zelfs zijn medewerkers J. S. Göbel en P. Goedhart waren niet altijd in staat zijn objectiviteit te waardeeren, zooals ons, b.v., blijkt uit hun besprekingen van zijn werken. Zie „Het Toekomstig Leven", 1904, 174; 1914, 91.

2) Den Haag, 1936, 39.

3) I, 227; II, 108; IV, 97, 193; X, 143.

medium Susanna Harris ons land. Onder hen, die zittingen met deze dame hielden, behoorde de heer De Fremery. De heer De Fremery deed bij gelegenheid dezer zittingen teleurstellende ervaringen op, waardoor het medium zijn vertrouwen verbeurde en hij zich gedrongen gevoelde zijn stem tegen haar te verheffen [4]). Verschillende personen trokken partij voor mevr. Harris. Onder hen bevond zich de heer Göbel. Dit ernstige meeningsverschil met den heer Göbel gaf den heer De Fremery aanleiding uit de redactie van „Het Toekomstig Leven" te treden [5]). Dit uittreden had ten gevolge, dat de heer De Fremery gedurende een aantal jaren zijn arbeid op parapsychologisch terrein staakte. Eerst bij de oprichting der Ned. S.P.R. trad hij wederom op den voorgrond, maar een leidende figuur, gelijk hij tusschen 1902 en 1914 op dit gebied was, is hij na 1920 niet meer geworden. Ik heb dit altijd betreurd.

De heer De Fremery begon zijn loopbaan als artillerie-officier. In J. Hoving's autobiografie „Levensherinneringen van een vrijdenker" [6]) maken wij kennis met luitenant De Fremery, die ons geschetst wordt als een humaan officier, die gaarne met zijn soldaten over het spiritisme sprak. Later nam hij ontslag uit den dienst en wijdde zich een aantal jaren nagenoeg geheel aan het parapsychologisch onderzoek, waarbij zijn belangstelling bovenal naar het spiritisme uitging. Deze belangstelling zelf is nimmer bij hem verflauwd, wel echter zijn lust om aan den opbouw van de parapsychologie een werkzaam aandeel te hebben.

Dit mag ons echter geen beletsel zijn om hem te herdenken als een man, die een groot aantal jaren baanbrekend werk op ons gebied heeft verricht en die met veel bevooroordeeldheid te kampen heeft gehad, zoowel van de zijde der spiritisten, waarvan velen zijn parapsychologische instelling t.o.v. het spiritistisch vraagstuk niet konden waardeeren, als van de zijde van anderen, die het spiritisme a priori verwierpen omdat het niet paste in hun wereldbeeld.

Zijn nagedachtenis zal bij ons steeds in hooge eere blijven.

TENHAEFF.

---

4) Zie „Het Toekomstig Leven", 1914, 157.
5) Zie „Het Toekomstig Leven", 1914, No. 9, 10 en 11.
6) Antwerpen, 1934, 402.

KLEINE AANTEEKENINGEN EN MEDEDEELINGEN

Telepathie en binding. Een student vestigde mijn aandacht op het boek: „ „Hiao" Chineesche kinderliefde. Uit het Chineesch vertaald en toegelicht door H. van Meurs" (Hilversum, 1938).

„Dit boek — aldus de schrijver in zijn voorbericht — handelt over de Chineesche kinderliefde, de „hiao", de deugd, waarvan de groote Chineesche wijsgeer Confucius heeft gezegd, dat zij is „de wortel van alle deugd en de grondslag van het leven" en welke deugd hij aan zijn leer over de harmonie van den staat ten grondslag legde". Het geeft de vermaarde 24 klassieke voorbeelden van die deugd die ons, Westerlingen, hier en daar doen glimlachen en ons aan den braven Hieronymus van Alphen doen denken — uit deze voorbeelden spreekt alleen een naïveteit, welke die van van Alphen c.s. verre overtreft. [1])

Over de letterkundige, ethische en paedagogische beteekenis dezer verhalen wil ik hier niet schrijven. Dit valt trouwens voor een belangrijk deel buiten mijn bevoegdheid. Ik meen echter met een enkel woord te moeten wijzen op hetgeen den parapsycholoog in dit boek kan interesseeren.

Parapsychologisch het meest interessant is dan wel het geval van Tseng Chenn, die leefde tijdens de Tcheou-dynastie (1122—256 v. Chr.) en die „zijn moeder met groote toewijding dienstbaarheid bewees.

Toen hij op een dag de bergen was ingetrokken om hout te sprokkelen, kwam er thuis plotseling een gast. De moeder, zelf niet in staat zijnde het huis in orde te brengen, was zeer bekommerd. Zij beet zich in den vinger, daarbij op eigenaardige wijze sprekende. Tseng Chenn voelde zich toen plotseling door smart getroffen. In groote haast ging hij huiswaarts, het brandhout op zijn rug meenemende. Na op zijn moeder te zijn toegesneld, vroeg hij haar, door welke oorzaak hij zooeven hartzeer had gekregen. De moeder sprak toen: „Er kwam een gast in huis en ik verlangde dringend jou een teeken te geven om terug te keeren en daarom beet ik mij in den vinger.""

Wie dit verhaal zonder kennis van parapsychologische verschijnselen leest zal het onzinnig vinden. In de verklarende aanteekeningen lezen wij

1) Ik denk hier b.v. aan het verhaal van Lao Lai Tzeu, een vijftigjarige man, die zijn (seniele?) ouders vermaakte, door zich als een kleine jongen te gedragen en aan dat van Houang T'ing Kiën, die zoo vol kinderlijke toewijding was, dat hij het zelfs niet over zijn hart kon verkrijgen, het schoonspoelen van het gemak van zijn moeder aan een dienstbode of knecht over te laten.
Het komt mij zoo voor dat beide eerbiedwaardige mannen de hulp van een psychoanalyticus dringend noodig hebben gehad!

echter dat men „in dit verhaal een voorbeeld van telepathie [2]) heeft te zien...... Dat de held van het verhaal ontvankelijk was voor telepathische beïnvloeding door zijn moeder, wordt aangezien voor een bewijs hoezeer hij haar was toegedaan" (73).

De ervaring heeft ons geleerd (zie o.m. T. v. P., X, 150) dat een libidineuze binding het ontstaan van een telepathisch contact vergemakkelijkt.

Het is nu zeer opmerkelijk dat in deze, psychoanalytisch niet onbelangrijke verhalen (vader- en moederbinding; Oedipus-complex) eenige malen van telepathie sprake is.

In het geval van Tseng Chenn is dit al zeer onmiskenbaar. Maar ook in eenige andere verhalen vinden wij gegevens welke op telepathie wijzen, zoo in het verhaal van Iu K'iën Leou bij wien „een paar dagen na zijn ambtsaanvaarding er plotseling een gevoel van ongerustheid in zijn hart kwam. Geen bezwaren achtende, gaf hij zijn ambt prijs en spoedde zich naar huis terug. En zie, zijn vader bleek ziek te zijn...."

In de eerste jaargangen van dit tijdschrift [3]) heeft Dr. R. H. van Gulik er in eenige „Chineesche wonderverhalen" op gewezen, dat ook bij de Chineezen de paranormale verschijnselen reeds eeuwen geleden bekend waren.

De vertelsels uit „Hiao", waarop ik hier de aandacht meende te moeten vestigen, bevestigen dit niet alleen, maar geven ons ook aanleiding om te vermoeden, dat men in China reeds vroeg heeft opgemerkt dat telepathie tusschen ouders en kinderen een met de „liefde" samenhangend verschijnsel mag heeten, iets wat de moderne (para-)psychologie begint in te zien en te verklaren.

TENHAEFF

---

2) Overdracht van pijngewaarwording.
Een interessant analogon vinden wij in „Proc. S.P.R.", Vol. II, 128 (zie ook O. Lodge: „Het voortbestaan van den mensch", Ned. vert., Amsterdam, 1913, 68). Het betreft mevr. Severn, die te bed liggende, ontwaakte met het gevoel dat zij een harden slag op haar mond gekregen had. Later bleek dat op datzelfde oogenblik haar echtgenoot, die uit zeilen was gegaan, de roerpen tegen zijn mond aan kreeg, als gevolg van een rukwind. T.

3) I, 158, 280; III, 111. Zie ook P. A. Dietz en W. H. C. Tenhaeff: „Parapsychologische Studiën", Amsterdam, 1936.

BOEKBESPREKING

J. J. POORTMAN, *De noodzaak der eenzijdigheid.* Vragen van Nu, Nr. 21. Van Gorkum, Assen.

In deze kleine brochure, herdruk van een voordracht, 7 Mei 1936 gehouden voor de Rotterdamsche Kringafdeeling der Vereeniging voor Wijsbegeerte, is meer psychologie gegeven dan in menig dik boek over zielkunde. De tegenstellingen en tegenstrijdigheden, die wij in den kosmos opmerken, vinden hun weerspiegeling in de tegenstrijdigheden in de menschelijke ziel, en de „onderlinge strijd der deugden", waarvan reeds Nietzsche sprak, is vaak niet minder moeilijk uit te vechten dan die tusschen deugd en ondeugd. Elke handeling eischt tot op zekere hoogte een partijkiezen, een eenzijdige instelling, waar de wijsgeerig aangelegde niet gaarne toe overgaat. Het is echter noodzaak, en in dit woord is reeds een zekere pijnlijkheid uitgedrukt. Wie al te veelzijdig is, is als iemand die alle kanten tegelijk uit zou willen gaan: het resultaat zou zijn een onbewegelijke „plaats rust". Terecht vat Poortman deze moeilijkheid zeer ernstig op: „Wij staan hier voor het oud probleem der Theodicee, der rechtvaardiging van God voor de gebrokenheid der wereld". Een diep vraagstuk, in dit kleine bestek klaar onder de oogen gezien en voorzeker niet eenzijdig behandeld.

Dr. P. A. DIETZ.

P. D. OUSPENSKY. *Een nieuw model van het heelal.* De beginselen van de psychologische methode, toegepast op de problemen van wetenschap, godsdienst en kunst. Geautoriseerde vertaling van Carolus Verhulst. 2 dln. Servire 1939. Den Haag.

Er wordt in deze beide deelen gesproken over esoterisch en modern denken, over den „oppermensch", het Nieuwe Testament, de Tarot, Yoga, droomen, hypnose, psychoanalyse, derwischen, de Tai Mahal, boeddhisme, wetten van Manoe, sexualiteit enz. enz. M.a.w. er wordt over velerlei gesproken, bijna zou ik zeggen over „van alles", maar dit alles rechtvaardigt niet den zwaarwichtigen titel.

Eindelijk vinden we een enkel hoofdstuk „Een nieuw model van het heelal". Maar ook dit baart teleurstelling. Elke methode ontbreekt. Over de meest fundamenteele vraagstukken wordt in het wilde weg gepraat. Een zekere vlotheid en originaliteit in de behandeling oefent een oppervlakkige bekoring uit, maar kan ons niet het gebrek aan fundamenteele kennis, aan klaarheid en onderscheidingsvermogen vergoeden. Kritiek op de grootste wetenschappelijke ontdekkingen en theorieën wordt heel luchtig

geproduceerd. Wat bv. te denken van een critiek als deze van het schitterend wetenschappelijk werk van een der zeer grooten als Planck (deel II, 546): „Maar de wet van de algemeene zwaartekracht en die van de voortplanting van het licht in het luchtledige zijn de twee zwakste punten in de natuurkunde, omdat ze in werkelijkheid niet zijn voor wat men ze aanziet(??) En daarom(!) is Planck's geheele stelsel van maten zeer onbetrouwbaar". Wat te denken van een bewering en redeneering als op blz. 609: „De zon, de maan en de sterren, die wij zien, zijn doorsneden van spiralen, die wij niet zien. Deze doorsneden vallen niet uit de spiralen op grond van hetzelfde beginsel, waardoor het onmogelijk is, dat de doorsnede van een appel uit een appel valt".

Elders wordt beweerd, dat zwaartekracht en gewicht „volkomen verschillende verschijnselen zijn, die niets gemeen hebben". Om een staaltje te geven van des schrijvers eigen begrippen en theorieën, diene, dat hij vier „soorten van beweging" onderscheidt, nl. 1e te langzaam om gezien te worden; 2e de gewoon zichtbare beweging; 3e die door ons als een lijn wordt gezien; 4e te snel om gezien te worden. Ik denk, dat dit staaltje van Ouspensky's redeneertrant voldoende is om een denkbeeld te geven van de verwarde beschouwingen en zonderlinge betoogen, waarvan deze twee dikke deelen overvloeien. Er is misschien hier en daar een zekere inslag van genialiteit waar te nemen, een durf, die niet voor het ongewone terugschrikt. Maar zoowel als geheel als in zijn onderdeelen is dit werk totaal mislukt, kan het enkel geestelijke verwarring bevorderen, en ik kan slechts betreuren, dat een dergelijk werk is uitgekozen om op zoo uitstekende wijze te worden vertaald en zoo fraai te worden uitgegeven.

Dr. P. A. DIETZ.

Ir. FELIX ORTT, *Elfen en Kabouters. Uitsluitend verdichtsel... of???* Uitgave „Harmonia".

Wordt aan de paranormale verschijnselen in het kader der psychologie (nog steeds) een bijzonder karakter toegekend, ook de parapsychologie zelf maakt op haar beurt weer onderscheid tusschen het gewone en het minder gewone. Het gewone, dat zijn verschijnselen van telepathie en helderziendheid. Het ongewone, daartoe behooren zeer zeker de elfen en kabouters, waarvan in bovengenoemde brochure van de hand van Ir. Felix Ortt sprake is.

De merkwaardige geschiedenis, die aan Ortt's betoog ten grondslag ligt, speelde zich af in het Engelsche dorpje Cottingley in het jaar 1917 en werd voor het eerst in 1920 door den bekenden auteur Sir Arthur Conan

Doyle in het tijdschrift Strand Magazine wereldkundig gemaakt. Twee jonge meisjes uit genoemd dorp, van de leeftijd van 10 en 16 jaar, kwamen herhaalde malen van hun wandelingen in bosch en veld terug met de mededeeling, dat ze kleine feeën gezien hadden, ja, dat ze met deze wezentjes zelfs vertrouwelijk hadden omgegaan. Aanvankelijk werd aan hun woorden vanzelfsprekend geen geloof gehecht. Tot op zekeren dag de vader van een der kinderen op het idee kwam hun een fototoestel mee te geven. Het resultaat van deze en latere proefnemingen was verrassend. Op verschillende van die foto's kwam naast het portret van een der meisjes de afbeelding van een of meer elfen voor. Dat er bedrog in het spel zou zijn, bleek weldra weinig aannemelijk: experts op fotografisch gebied moesten na grondig onderzoek verklaren, dat de fotografieën echt schenen en de mogelijkheid van fraude gering....

Na verschillende verklaringen, o.a. van de zijde der theosofen, de revue te hebben laten passeeren, gaat Ortt er toe over een eigen theorie te ontwikkelen, waarbij hij tot de slotsom komt, dat wij deze elfjes, kaboutertjes of wat het ook mogen zijn dienen te beschouwen als „een overgang van uit de dierlijke staat. Maar toch reeds voelend en zich vertonend in menselijke gedaante. Misschien dus, in geestelijk opzicht, de „missing link" tussen dier en mens". Op de vraag „leven er werkelijk elfen en kabouters op aarde?" antwoordt Ortt: „Neen. *Op aarde leven ze niet.* Maar wel *leven* zij en wel *openbaren* zij zich *somtijds en in bizondere gevallen op aarde*".

Het lijdt wel geen twijfel of Ortt's betoog zal velen aantrekkelijk voorkomen. Niettemin zij het ons vergund hier een tweetal principiëele bedenkingen naar voren te brengen.

Wie vertrouwd is met de geschiedenis der parapsychologie, weet, hoe uiterst omzichtig de eerste onderzoekers te werk gingen waar het alleen maar het *vaststellen* van een thans zoo bekend en algemeen aanvaard verschijnsel als de telepathie betrof. Hij weet ook, hoe deze onderzoekers honderden, ja duizenden proeven namen vóór zij eindelijk, na jaren van minutieus onderzoek, het bestaan van telepathie aanvaardden. En zelfs in onzen tijd wordt dit onderzoek nog steeds voortgezet, niet omdat er eenige twijfel aan de telepathie als feit zou zijn gerezen, maar omdat alleen hierdoor ons inzicht in het wezen van dit verschijnsel kan worden verdiept, iets wat, in verband met het eventueel later opstellen van verklaringshypothesen, van zeer groot belang is. Hieruit blijkt dus hoe lang de weg is die de parapsycholoog moet afleggen voor hij met zekerheid kan zeggen dat een of ander verschijnsel onomstootelijk vaststaat. Dat de parapsy-

chologie in haar strijd om erkenning nog langen tijd met speciale moeilijkheden te kampen heeft gehad, moeilijkheden, die niet eigen zijn aan andere takken van wetenschap en die voortvloeien uit de bijzondere geaardheid der verschijnselen, zij hier slechts terloops opgemerkt. Dank zij de groote voorzichtigheid, voortdurende waakzaamheid en scherpcritische instelling der onderzoekers (een instelling, die door vele dilettanten op dit terrein ten onrechte als hypercritisch is aangeduid) is niettemin de parapsychologie geworden wat zij thans is : een officiëel erkende wetenschap. Gaf zij haar tot dusver gevolgde methode van onderzoek prijs, dan zou zij terstond ophouden wetenschap te zijn.

Aan de hand van deze overwegingen nu zal men inzien, dat het hierboven beschreven geval zich niet leent voor wetenschappelijk onderzoek en dat een theorie, gebouwd op een zoo geheel op zichzelf staand geval, uiteraard een sterk speculatief karakter moet dragen. De omstandigheid dat, zooals Felix Ortt opmerkt, de beide Engelsche meisjes zich niet aan bedrogtrucs hebben schuldig gemaakt (hoewel dit geenszins *bewezen* is) en dat Conan Doyle en de andere onderzoekers „gentlemen" zijn, die zich niet gemakkelijk om den tuin lieten leiden (heel wat bekwamer onderzoekers dan Conan Doyle hebben zich lang niet altijd afdoende voor bedrog weten te vrijwaren!), verandert daaraan niets. Al met al kan men hier dus niet van een wetenschappelijk goed geconstateerd verschijnsel spreken. Beteekenis zou het pas krijgen wanneer wij over duizenden van zulke gevallen beschikten. Daarom blijft o.i. deze geschiedenis wat zij zonder twijfel is : merkwaardig, maar vooralsnog zonder waarde voor de parapsychologie.

Ons tweede bezwaar geldt Ortt's verklaring. Aangenomen, dat er inderdaad iets objectiefs in de buitenwereld aanwezig is geweest, moeten wij dan direct zoo ver gaan met aan te nemen dat er dus werkelijk elfen en kabouters bestaan? Wij meenen van niet. Het eenvoudigheidsbeginsel gebiedt ons eerst te zoeken naar een meer voor de hand liggende verklaringshypothese. En die is er.

De parapsychologie kent het verschijnsel van de teleplasmavorming, waarbij „onder bepaalde omstandigheden het lichaam van een medium een stof van tot dusverre onbekende samenstelling vermag af te scheiden, welke verschillende dichtheidsgraden kan vertoonen en — onder invloed van het voorstellingsleven van het medium — onderscheidene vormen kan aannemen". (Dr. W. H. C. Tenhaeff, Het Spiritisme, 240). Het is nu de Fransche parapsycholoog C. de Vesme geweest, die in een artikel over deze zelfde elfenverschijningen (in het tijdschrift Psychica, jrg. 1935, no. 12) een oplossing

in deze richting als de meest waarschijnlijke naar voren heeft gebracht. Hij wees daarbij op soortgelijke verschijnselen welke zich op séances, o.a. met het bekende materialisatiemedium Eva C., hadden voorgedaan. Aan het verslag van deze zitting met Eva C. is het volgende ontleend.

„In den loop van de séance, welke bij vol daglicht plaatsvond, zag men hoe zich uit een vormlooze massa witachtig ectoplasma een kleine, naakte vrouwenfiguur ontwikkelde, onberispelijk gevormd en bewonderenswaardig van fijnheid. Lange, blonde haren, die langs de heupen neerhingen, omhulden de gestalte; haar borsten waren onbedekt. De geheele gematerialiseerde figuur was 20 cm lang en werd helder beschenen door het licht, dat door een breed venster naar binnen viel. Zij was voor allen duidelijk zichtbaar .... na verloop van twee minuten verdween zij ...." (Psychica, 216).

De wezensgelijkheid tusschen dit verschijnsel en dat der elfen en kabouters is in het oog vallend. Als men dan nog bovendien weet, dat de beide meisjes de verschijningen alleen zagen wanneer ze samen waren, en dat hun paranormaal vermogen afnam naarmate ze ouder werden, dan zal men moeten toegeven dat de overeenkomst met wat op dit punt herhaaldelijk bij andere mediums is geconstateerd frappant genoemd kan worden.

Zijn wij daarom ver van de waarheid wanneer wij, de echtheid der elfenverschijningen (die, het zij nogmaals gezegd, geenszins bewezen is) vooropstellend, tot de slotsom komen dat zij „slechts" het product van het voorstellingsleven der beide kinderen, m.a.w. *gedachtenvormen*, zijn? Deze verklaringshypothese voldoet om tweeërlei redenen. In de eerste plaats omdat zij zich geheel aansluit bij ons bekende mogelijkheden. Maar bovendien omdat zij ons er van weerhoudt den bodem der realiteit te verlaten. Aan elfjes en kabouters behoeven wij vooreerst nog niet te gelooven. Hun realiteit is van een andere orde. Hun bestaan speelt zich af in een andere wereld dan de onze, een wereld waarin ook wij zelf eenmaal in onzen geest zoo gaarne toefden: de sprookjes uit onze kinderjaren.

Drs. P. VAN TIEL Jr.

BERICHTEN EN VEREENIGINGSNIEUWS

De Studievereeniging voor Psychical Research, opgericht door Prof. Dr. G. Heymans op 1 April 1920, stelt zich ten doel de bevordering van het wetenschappelijk onderzoek der dus geheeten occulte verschijnselen, anders gezegd: van de Parapsychologie.

De vereeniging heeft een *Parapsychologisch Laboratorium* te *Utrecht*.

De contributie bedraagt f 7.50 per jaar, waarvoor de leden het *Tijdschrift voor Parapsychologie*, tevens orgaan der vereeniging, gratis ontvangen.

Voor mededeelingen van allerlei aard, verband houdende met het doel der vereeniging, wende men zich tot den eersten secretaris Dr. J. W. van der Spek, Vliegenvangerlaan 13, Den Haag; voor berichten van administratieven aard tot den tweeden secretaris-penningmeester F. W. B. de Haas, Nieuwe Gracht 5a, Haarlem. Postgirorekening ten name van den penningmeester der S.P.R. no. 258900.

De vereeniging heeft afdeelingen te *Amsterdam, Den Haag, Rotterdam* en *Utrecht*.

Adressen der *Afdeelingssecretariaten*:

W. Beuker Jr., Richard Wagnerstraat 20, Amsterdam;
Dr. C. A. P. Beck, Breitnerlaan 53, Den Haag;
L. F. Steehouwer, Graaf Florisstraat 74, Rotterdam;
Mej. Dra. F. C. Heyster, Oudenrijn 16, Utrecht.

Voor de *Afdeelingen* der S. P. R. zullen de volgende voordrachten worden gehouden:

Rotterdam (Hotel Central, Kruiskade, 14.30 h): 18 Jan.: L. Deen, „Het handschrift van paranormaal begaafden"; Febr.: Prof. Dr. M. C. van Mourik Broekman, „Rondom het onsterfelijkheidsprobleem"; Maart: Dr. H. A. C. Denier van der Gon: „Aardstralen .... of wat anders?"

Utrecht (Hotel Pomona, Westerstraat, 15.00 h): 2 Febr.: Prof. Dr. M. C. van Mourik Broekman, „Rondom het onsterfelijkheidsprobleem"; 9 Maart: Dr. H. A. C. Denier van der Gon, „De Wichelroede".

Nadere gegevens omtrent den tijd zullen den leden worden toegezonden.

MEDEDEELING OMTRENT HET LABORATORIUM DER S. P. R.

De verhuizing heeft in het afgeloopen najaar volledig haar beslag gekregen; het laboratorium is thans ondergebracht in het Psychologisch laboratorium der Rijksuniversiteit te Utrecht, Wittevrouwenstraat 9.

Op 3 Januari j.l. hadden Dr. Tenhaeff en ondergeteekende een onderhoud met den Heer Hoofdingenieur-Directeur van den Rijkswaterstaat inzake het wichelroedevraagstuk. De talrijke grondboringen, die vanwege dezen dienst in den lande worden verricht, bieden een uitstekende gelegenheid om de uitspraken van wichelroedeloopers te verifieeren en te komen tot statistisch verantwoorde uitspraken aangaande de juistheid daarvan. De bedoeling van het onderhoud nu was om de daarvoor benoodigde medewerking van den dienst der Rijkswaterstaat in te roepen. Met belangstelling werden wij aangehoord, terwijl ons daadwerkelijke medewerking werd toegezegd, zoodat wij hopen binnenkort met een regelmatig — zij het ook, vanwege de tijdsomstandigheden misschien nog niet intensief — onderzoek te kunnen beginnen. Gaarne ontving ondergeteekende, in afwachting eener nadere regeling, reeds thans bericht van leden der S.P.R., die de kunst van het roedeloopen machtig zijn, of zij bereid zijn tot medewerking.

Dr. H. A. C. DENIER VAN DER GON
Papaverhof 31, den Haag.

INHOUD

ME

kre
labc

derl
inza
deze
heid
tot
bed
wer
stell
wer
het
ond
wac
die
wer

Op het oogenblik van het ter perse gaan van deze aflevering bereikt ons het ontstellende bericht, dat Dr. J. W. van der Spek, secretaris van het Hoofdbestuur van de Studievereeniging, op 15 dezer onverwacht te 's-Gravenhage is overleden. We zullen hierop in 't volgend nummer nog terugkomen.

Het Hoofdbestuur.

Brieven voor het secretariaat aan den tweeden secretaris te adresseeren.

Dr.
Dr.

Dr.
Klei
Boe
Beri
Mec

Dr. J. W. VAN DER SPEK †

Zooals wij den lezers van dit tijdschrift nog juist in de vorige aflevering konden berichten, overleed te 's-Gravenhage op 15 Januari j.l., nog vrij onverwacht, Dr. Van der Spek, Secretaris van ons Hoofdbestuur. Wij vertegenwoordigden de Studievereeniging bij de crematie.

We zagen en wisten allen reeds, dat de ongesteldheid, die Van der Spek eenige maanden geleden plotseling had overvallen, zeer veel, misschien het uiterste, van zijn krachten gevergd had en vreesden tegen alle hoop in, dat die krachten niet en nooit meer toereikend zouden zijn om het secretariaat, zooals hij dat wenschte, en ook met opgewektheid en ijver had gedaan, te blijven behartigen. Een voorbeeld hiervan was wel de wijze waarop hij tijdens een Engelsche reis het contact met onze zustervereeniging, de S.P.R., opgenomen had, teneinde hieruit voordeelen te kunnen behalen voor onze Studievereeniging. Dat het nut van dit contact achteraf vrij problematisch bleek, lag zeer zeker niet aan hem, maar aan de toestand in de S.P.R. aldaar.

Wat hij graag gewild had, was een grooter deel van zijn tijd, welke tengevolge van het neerleggen van zijn medische werkzaamheden, vrij kwam, ten behoeve van de Studievereeniging te besteden. Dit bleek uit zijn herhaald verzoek aan enkelen onzer, om ons administratief werk uit handen te nemen, daarbij met zijn merkwaardige bescheidenheid steeds opnieuw verzekerend, dat hij zich met de lijnen, volgens welke dit werk geschieden moest, niet zou bemoeien. Hoe kort hebben wij ons mogen verheugen over dit aanbod....

Hij heeft zijn werk in het Hoofdbestuur op zich genomen onder moeilijke omstandigheden. Dikwijls was de arbeid, die van hem gevraagd werd verre van aangenaam, maar een groote dosis

gezonde humor hielp hem ook dit minder aangename kalm en vlot af te doen. Het is hem niet gegeven geweest de vruchten van zijn en ons streven, waarvoor wij het bestuur hebben aanvaard, ten volle te plukken.

Of de lotgevallen onzer vereeniging, die hem, tegelijk met ons allen, voor geruimen tijd in het Hoofdbestuur brachten, den band met hem sterker en persoonlijker zouden hebben gemaakt dan zulks anders het geval zoude zijn geweest, blijft een vraag voor ons: het is moeilijk om, eenmaal contact hebbend met een mensch als Van der Spek was, niet onder de charme van zijn humaniteit te komen en daarvan het volle pond te ontvangen; hij gaf zich onder alle omstandigheden met constante belangstelling en toewijding. Niet het minst tengevolge van dezen trek moesten wij, op de laatste hoofdbestuursvergadering, kort voor zijn heengaan gehouden, zijn afwezigheid reeds als een leegte en een gemis voelen. Wij danken hem op deze plaats voor dit persoonlijk contact zoowel als voor de wijze waarop hij met ons in zijn functie heeft willen samenwerken.

Moge hij vrede hebben verkregen door een dieper weten, dan wij al zoekend en onderzoekend hier ooit kunnen bereiken.

HET HOOFDBESTUUR

HENRI BERGSON EN DE PARAPSYCHOLOGIE

door J. J. POORTMAN

In het begin van dit jaar is de zeer bekende Fransche philosoof Henri Bergson, schrijver van „L'Evolution créatrice" en van tal van andere werken, in den ouderdom van ruim een en tachtig jaar overleden.

Ongetwijfeld zullen allerlei periodieken artikelen wijden aan zijn beteekenis als wijsgeer en aan de begrippen — zooals dat der intuïtie, l'élan vital, la durée pure —, die hij op den voorgrond geplaatst heeft, evenals ook de dagbladen dat gedaan hebben.

Ons interesseert hier vooral zijn verhouding tot de parapsychologie. Deze is verre van negativistisch geweest. Bergson behoort integendeel tot de philosofen, die, zooals in Nederland Heymans, in Amerika James, in Engeland McDougall en Balfour, in Duitschland Driesch reeds geruimen tijd geleden — dus nog vóór den opbloei der parapsychologie in de laatste tien à vijftien jaar, m.a.w. vóór de naam parapsychologie was uitgevonden — een open oog hebben getoond te bezitten voor de mogelijkheden dezer jonge wetenschap. Zij zijn daarbij te vergelijken met geleerden op andere gebieden zooals Lodge, Crookes en Richet; dat het hier echter philosofen betrof, maakt hun instemming nog wel zoo waardevol en de kans, dat deze de geheele publieke opinie, de wereld der wetenschap niet uitgesloten, zou beïnvloeden, des te grooter.

Bergson is, evenals eerder William James en later McDougall en Driesch, president van de Engelsche S.P.R. geweest. Als zoodanig heeft hij op 28 Mei 1913 een „Presidential Address" gehouden, die gepubliceerd is in Vol. XXVI, Part LXVII der „Proceedings". Ook is deze voordracht onder den naam „„Fantômes de vivants" et „recherche psychique"" opgenomen in Bergson's bundel „L'Energie spirituelle", p. 65 e.v. Wij willen den inhoud van deze rede hier in het kort weergeven.

***

Bergson begint met te zeggen, dat hij het een eer acht tot president te zijn gekozen, terwijl hij zelf geen waarnemingen verricht heeft: men moet wel telepathisch of helderziend zijn belangstelling voor deze onderzoekingen opgemerkt hebben.

Waarom is men, zoo gaat hij voort, zoo tegen deze ingenomen, waarom aarzelt men ze voor wetenschappelijk te houden? Bergson zal de kritiek niet weer gaan kritiseeren; weerleggen beteekent in het algemeen in de philosofie slechts verloren tijd; het komt op positieve beweringen aan. Doch

achter die vooroordeelen en zelfs spotternijen steekt een onzichtbare, maar toch aanwezige, onbewuste metaphysica — door die onbewustheid tegelijk inkonsekwent en star —, die zich natuurlijk genoeg aansluit bij een sinds lang bestaande denkgewoonte en waar het dus zaak is om op in te gaan.

Eerst wil Bergson echter iets zeggen over de methode, die het psychisch onderzoek gebruikt. Wat een aantal geleerden zoozeer uit het veld slaat is dat de onderzochte objecten van dezelfde soort zijn als die, welke door de natuurwetenschap onderzocht worden, terwijl er niettemin hier methoden op toegepast worden, die men anders voorbehoudt voor geheel andere objecten en die geen verband houden met de natuurwetenschappelijke methode.

Toch betreft het feiten *van dezelfde soort*, want er komen wetten bij aan den dag en zij kunnen onbepaald in de ruimte en in den tijd herhaald worden. Dit in tegenstelling tot de geschiedkundige feiten, die — zooals de slag bij Austerlitz — slechts éénmaal kunnen voorkomen: de geschiedenis gaat niet over wetten, maar over bijzondere feiten en daarover of en waar en hoe deze gebeurd zijn [1]). Maar de verschijning van een stervende aan een verwijderden bloedverwant of vriend is, indien werkelijk, een feit, dat de manifestatie is van een wet analoog aan physische, chemische of biologische wetten. Als zij een gevolg is van de werking van het bewustzijn van den een op dat van den ander, als de telepathie een feit is, dan kan zij ook onbepaald herhaald worden. En waarschijnlijk is zij dan ook — evenals het menschelijke lichaam voortdurend electriciteit produceert — iets, dat op elk oogenblik en bij iedereen werkzaam is, alleen zonder steeds merkbaar te zijn, n.l. door te geringe intensiteit of door bepaalde belemmeringen.

In elk geval is het verschijnsel dan natuurlijk genoeg en het zou als een natuurwetenschappelijk feit bestudeerd moeten worden. In plaats daarvan past men nu een methode toe, die het midden houdt tusschen die van den historicus en die van den rechter van instructie: documenten worden onderzocht, getuigen ondervraagd — men zie de enquêtes der S. P. R. — en dan gelooft men er aan zooals aan den ondergang van de Armada. Dat is heel iets anders dan de wiskundige zekerheid als de stelling van Pythagoras bewezen is, of de natuurkundige aangaande den val der lichamen.

Dit brengt nu velen van hun stuk: dat feiten historisch of rechterlijk

1) Deze wijsgeerige geschiedenisopvatting van Bergson herinnert sterk aan Rickert's tegenstelling tusschen nomothetische en idiografische wetenschappen (zie zijn „Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung"). Zij is overigens niet onbestreden. Men zie o.a. Heymans, Die Geschichte als Wissenschaft, Meded. Kon. Akademie van Wetenschappen, IV, 8 p. 173 e.v. = Gesammelte Kleinere Schriften, I p. 200 e.v. (Noot van J. J. P.)

behandeld worden, die als ze werkelijk zijn, zeker aan wetten gehoorzamen en zich zouden moeten leenen voor natuurwetenschappelijke experimenten. Zoolang het feit zich niet in het laboratorium laat voortbrengen, houdt men het voor verdacht; het psychisch onderzoek acht men niet wetenschappelijk, omdat de procedure nog niet die is van natuur- of scheikunde [2]); en omdat het psychische feit nog niet dien eenvoudigen en *abstracten* vorm heeft aangenomen, die het geschikt zou maken voor het laboratorium, zou men het bij voorkeur voor onwerkelijk verklaren. Dit is, gelooft Bergson, de onderbewuste redeneering van een aantal geleerden.

Een zelfde verachting van het *concrete* treft men telkens aan bij bezwaren, die men tegen de conclusies van het psychisch onderzoek pleegt aan te voeren. Tegenover een goed gewaarborgd verhaal van de verschijning van een sneuvelend officier aan zijn vrouw merkte een bekend medisch geleerde op: „een echtgenoote droomt vaak zoo iets; het wordt alleen onthouden als het uitkomt. De coïncidentie moet zuiver toeval zijn". Een jong meisje in hetzelfde gezelschap had echter gelijk, toen zij zeide, dat er in die redeneering een fout moest schuilen: de medicus sloot zijn oogen voor het *concrete* van het verschijnsel. Hij had het concrete en levende beeld vervangen door een abstracte formule en wilde nu een aantal van dergelijke abstracties naar gelang ze uit waren gekomen of niet met elkaar gaan vergelijken. Het essentiëele was echter gelegen in het *tafereel*, dat de dame had waargenomen. Een schilder zou dat bij toeval nooit zoo geschilderd hebben: het is wiskundig onmogelijk, dat een weergave van een hoek van het slagveld met een oneindig aantal onderling onafhankelijke bijzonderheden uit de fantasie zou zijn voortgekomen. De statistiek heeft hier niets mee te maken; wanneer slechts in één enkel geval een nauwkeurige visie van een verwijderd tafereel zou zijn verkregen, dan zou — wanneer men het concrete dus slechts vasthoudt —, ondanks duizend foutieve gevallen, het bestaan der telepathie definitief bewezen zijn.

Waarom is dan echter de vooruitgang van het psychisch onderzoek zoozeer vertraagd; waarom heeft de moderne wetenschap met haar zin voor het experiment niet méér belangstelling voor deze nieuwe feiten getoond? Omdat zij wel de experimenteele methode heeft geschapen, maar het veld

2) De lezer bedenke, dat deze rede is van 1913 en dat sindsdien de parapsychologie zich veel meer in experimenteele richting ontwikkeld heeft. Omgekeerd zullen de oprichters van het Parijsche Institut Métapsychique met zijn fraaie apparatuur en een dr. Osty deze voordracht van Bergson zeer wel gekend hebben. (Noot van J. J. P.)

van ervaringen veeleer ingeperkt dan uitgebreid heeft. Dat heeft haar kracht uitgemaakt. Vóór haar tijd observeerde men in alle mogelijke richtingen; zij heeft zich op één punt gericht: *de maat*. Een „wet" is juist de uitdrukking van een constante betrekking tusschen twee variëerende grootheden. Het ideaal was wiskundig te meten; zoo kwamen achtereenvolgens de astronomie en mechanica, de natuurkunde en scheikunde en de physiologie tot ontwikkeling.

Het ligt echter in het wezen van de dingen van den geest, dat ze zich niet laten meten, waarom de moderne wetenschap aequivalente dingen gezocht heeft, waarmee dat wel mogelijk was, b.v. in de plaats van het bewustzijn de hersenen, die er althans mee in verband staan. Onze heele wetenschap van den geest en metaphysica is sinds de 17de eeuw doordrongen van het denkbeeld der aequivalentie, of men nu, zooals het materialisme doet, van het bewustzijn als bijverschijnsel van de hersenen spreekt, of dat men beide op één lijn stelt en ze opvat als twee vertalingen van hetzelfde origineel. Deze hypothese van een streng parallelisme tusschen bewustzijn en hersenen heet bij uitstek wetenschappelijk. Wijsbegeerte en wetenschap hebben de neiging alles op zij te schuiven wat met haar in tegenspraak is: wat het geval lijkt met de feiten van het psychisch onderzoek.

De tijd is gekomen om te overwegen wat het parallelisme als hypothese waard is. Bergson heeft elders [3]) aangetoond, dat het zichzelf tegenspreekt. Het is ook onwaarschijnlijk, dat de natuur zich zoozeer herhalen zou; een bewustzijn, dat enkel duplicaat is [4]), zou nooit tot bestaan gekomen zijn. Doch niet alleen dergelijke overwegingen pleiten tegen het parallelisme, ook de feiten ondersteunen het niet. Wel is waar blijkt het woordgeheugen ergens in de hersenen gelocaliseerd te zijn, maar afgezien van de kwestie dezer „aphasieën" wijst er niets experimenteels in de richting van het parallelisme. En een nauwkeuriger studie der aphasieën doet de herinneringen toch niet zien als in de hersenen gedeponeerde phonogrammen: de pathologische anatomie zelf — Bergson denkt hierbij aan de onderzoe-

3) Bedoeld is waarschijnlijk het artikel „Le paralogisme psycho-physiologique" in de Revue de métaphysique et de morale van 1904. (Noot van J. J. P.)

4) Bergson voert hier een bezwaar aan tegen het *realistische* parallelisme of neo-Spinozisme, dat ook Heymans te berde brengt (Einführung in die Metaphysik, p. 154—157). Het is overigens niet geldig tegenover een *idealistisch* parallelisme zooals Heymans' psychisch monisme is: daar voor dit standpunt niet beide reeksen, maar alleen de psychische werkelijk is (en de physische reeks een afspiegeling van de andere), kan de bewustzijnsreeks hier *niet* gemist worden. (Noot van J. J. P.)

kingen van Pierre Marie — doet het veeleer zoo zien, dat de beschadigingen alleen aan het mechanisme van het oproepen der herinneringen afbreuk doen, doch deze zelf niet bereiken. De hersenen verschaffen alleen het kader, niet de herinnering zelf.

Bij andere functies van het denken zien wij in het geheel geen streng parallelisme: er is maar weinig van hen in de hersenen te lezen. Deze fungeeren enkel als orgaan voor een pantomime, zooals de dirigent van een orchest enkel de maat slaat bij het gebeuren. Deze mimiek is overigens zeer belangrijk: de hersenen zijn in elk geval het orgaan van de aandacht voor het leven. Bij een voorbijgaande of blijvende wijziging of vergiftiging der hersenen, zooals resp. in den alcoholischen roes of bij sommige krankzinnigheid voorkomt, ziet men dadelijk de gevolgen, ofschoon de geest toch niet direct aangedaan is. De hersenen richten onze gedachten naar de handeling, naar de werkelijkheid, zij kanaliseeren en beperken het leven van den geest. Verschillende feiten wijzen erop, dat het verleden tot in bijzonderheden bewaard wordt en dat er geen werkelijk vergeten bestaat. Dit blijkt doordat menschen in groot gevaar als in panorama hun geheele leven voorbij zien trekken [5]). Als wij ons slechts omkeeren, is ons geheele verleden aanwezig. Wij mòeten dat niet doen, omdat het noodzakelijk is te leven — in die oogenblikken van gevaar desinteresseeren wij ons plotseling voor het leven —; wij kùnnen ons ook niet omkeeren, want het mechanisme der hersenen maskeert voor ons juist het verleden en laat alleen een op dat oogenblik voor ons handelen nuttige herinnering opkomen.

Hetzelfde geldt echter niet alleen van het geheugen, maar ook van de waarneming. De hersencentra zijn geen transformatoren, doch instrumenten van selectie onder de mogelijke waarnemingen. Bergson gaat niet zoo ver als Leibniz, die leerde, dat elke monade de bewuste of onbewuste voorstelling in zich had van het geheel der dingen, maar wel is het volgens hem zoo, dat wij virtueel of potentieel veel meer waarnemen dan actueel en het is nu ons lichaam, nauwkeuriger de hersenen, dat alleen dat wat practisch is op laat komen en zoo de indrukken van buiten kanaliseert en het veld van onze visie van het heden inperkt, evenals het mechanisme van het hersengeheugen de visie van het verleden beperkt. Zou er nu niet, evenals soms enkele nuttelooze herinneringen, „droomherinneringen", op bepaalde oogenblikken van verslapte aandacht voor het leven ons bewustzijn vermo-

5) Over het „levenspanorama" schrijft nader o.a. Tenhaeff in zijn artikel „Het Schokdenken": dit tijdschrift, X p. 117 e.v. (Noot van J. J. P.)

gen binnen te dringen, rondom onze normale waarneming een franje [6]) bestaan van — meestentijds onbewuste — andere waarnemingen, die echter gereed staan om in bepaalde buitengewone omstandigheden en bij bepaalde daartoe voorbeschikte personen het bewustzijn binnen te treden? Het bestudeeren van gewaarwordingen van dit genre zou dan, zegt Bergson, juist iets voor het „psychisch onderzoek" zijn.

Volgens Bergson is het de ruimte, die duidelijke verdeelingen schept. Onze lichamen zijn in de ruimte buiten elkander en inzoover onze bewustzijnen aan die lichamen gehecht zijn, zijn zij dat ook. Maar zij houden slechts met een deel van zichzelf verband met de lichamen en men mag aannemen, dat ze voor het óverige deel *niet* zoo scherp van elkaar gescheiden zijn. Het is best mogelijk, dat er tusschen de verschillende personen een soort uitwisseling plaats vindt, die met het natuurverschijnsel der endosmose [7]) valt te vergelijken. De natuur zal dan wel voorzorgen genomen hebben om dit effect te neutraliseeren, want anders zou het veel last geven in het leven van elken dag. Zoo nu en dan zouden echter sommige voorstellingen er doorheen gesmokkeld worden — wat wederom een taak voor het psychisch onderzoek zou beteekenen.

Hoe meer men zich vertrouwd maakt met het denkbeeld van een bewustzijn, dat verder reikt dan het organisme, des te meer zal men de hypothese, dat de ziel het lichaam overleeft, voor natuurlijk en waarschijnlijk gaan houden. Wanneer er geen ander bewustzijn is dan wat er in de hersenen gelezen kan worden, dan zal men toe moeten geven, dat het eerste ook tegelijk met het lichaam sterft. Doch wanneer er aanwijzingen zijn, dat het leven van den geest veel ruimer is dan dat der hersenen, dan wordt het voortbestaan ook zoo waarschijnlijk, dat de bewijslast veeleer op hem valt, die het ontkent, dan op wie het stelt, want de eenige reden (zooals Bergson elders opmerkte [8])) om aan een uiteenvallen van het bewustzijn na den dood te gelooven, n.l. dat het lichaam ontbonden wordt, is dan vervallen.

---

6) Deze uitdrukking van Bergson herinnert aan latere opmerkingen over het belang van de *„randzône"* van het bewustzijn voor de parapsychologie. Men zie: Tenhaeff, Over telepathie van het centrale bewustzijn, van de randzône en van het voorbewuste, T. v. P., II p. 189 e.v., ; Dietz, „Telepathie en Helderziendheid", p. 55 e.v.; mijn „Het Hegemonikon en zijn Aandacht van den tweeden Graad", p. 22 e.v. (Noot van J. J. P.)

7) Endosmose: de opzuiging van de eene vloeistof door een andere door een vlies heen. (Noot van J. J. P.)

8) Bergson doelt hier op het slot van zijn voordracht over „L'Ame et le corps", opgenomen in „L'Energie spirituelle", p. 62—63. (Noot van J. J. P.)

Dit is Bergson's slotsom, wat wil zeggen dat hij het terrein, dat open ligt voor het psychisch onderzoek, voor zeer groot, bijna voor onbeperkt houdt. Deze nieuwe wetenschap zal verloren tijd in moeten halen; andere wetenschappen dateeren al van eeuwen her. Moet men dit oponthoud betreuren? Bergson heeft zich wel eens afgevraagd wat er gebeurd zou zijn als de moderne wetenschap niet van de wiskunde, maar van de psychologie ware uitgegaan. Als Kepler, Galilei en Newton geen physici, maar psychologen waren geweest, zou de psychologie er nu heel anders uit hebben gezien, b.v. van een mechanistische psychologie thans niets willen weten; het psychisch onderzoek zou reeds lang een belangrijke plaats hebben ingenomen. De biologie zou reeds sinds lang vitalistisch zijn; de geneeskunde — wanneer alles vanaf het andere einde ware aangevat — zou ook geheel verschillend zijn geworden: de therapeutische suggestie zou er b.v. een groote rol hebben gespeeld [9]). Deze geheele wetenschap van de geestelijke activiteit zou dan stap voor stap bij de doode stof zijn aangekomen, maar daar zou zij opeens met haar mond vol tanden hebben gestaan: haar gewone methoden hadden daar evenmin toegepast kunnen worden als berekening en maat thans vat blijken te hebben op de dingen van den geest. In dat geval had niet de geest, maar de stof het rijk van het wonder gevormd. Als dan verder in een nog onontdekt Amerika tòch onze hedendaagsche mechanische wetenschap ware ontwikkeld, dan had het voor kunnen komen, dat Iersche visschers in de verte een Amerikaansch schip waarnamen, dat snel tegen den wind invoer. Maar aan het verhaal over wat wij een stoomboot noemen had men geen geloof geslagen; men had het des te meer gewantrouwd als men als geleerde verder in een niet-mechanistische psychologie zou zijn doorgedrongen. Misschien had men wel een vereeniging opgericht, een „Studievereeniging voor *Physisch* Onderzoek", die door vergelijking van ooggetuigenverhalen de echtheid van de „verschijningen" van stoombooten had moeten vaststellen. En dat historisch of kritisch onderzoek had de sceptici niet overtuigd, die in plaats daarvan verlangden, dat men een stoomboot zou construeeren.

Doch als Bergson zich dit alles ook al schertsende voorgesteld heeft, dan zegt hij zich al spoedig, dat dit uitgaan van de psychologie toch niet mogelijk of wenschelijk zou zijn geweest. Aan de wetenschap van den

---

9) Sedert Bergson dit uitsprak, is er ook in de geneeskunde een en ander veranderd. Bergson zoekt het in het voetspoor van de school van Nancy nog v.n. in de suggestie, terwijl sindsdien de psycho-analyse — in 1913 nog niet buitengewoon bekend — van de suggestie uitgaande tot verdere uitkomsten is gekomen. (Noot van J. J. P.)

geest had dan altijd iets ontbroken: de nauwkeurigheid, het zich bekommeren om de zekerheid van het bewijs. Eischen in deze richting zijn niet altijd gesteld — men heeft ze aan en in de wetenschap van de stof moeten leeren stellen. Nù kan men dan ook zonder gevaar, met voorzichtige stoutmoedigheid, onbelemmerd door een slechte metaphysica, voortgaan te exploreeren op het gebied van het psychische, waar resultaten verkregen zullen kunnen worden, die al onze hoop overtreffen.

* *
*

Tot zoover ons uittreksel uit Bergson's rede als voorzitter van de Engelsche S. P. R.

Behalve hier heeft de overleden philosoof zich op minstens nog twee andere plaatsen over parapsychologische kwesties uitgelaten. De eene hiervan is te vinden aan het slot van de voordracht van 28—IV—1912 over „L'Ame et le corps", eveneens opgenomen in den bundel „L'Energie spirituelle". In deze verhandeling gaat Bergson eerst uitdrukkelijk in op die kwesties, die in de zoo juist weergegeven voordracht werden aangestipt en die overigens in zijn boek „Matière et Mémoire" (1897) ook uitvoerig ter sprake waren gekomen: van de verhouding van bewustzijn en lichaam, van de functie der hersenen als orgaan van de aandacht voor het leven en wat daar alzoo mee samenhangt. Voor bewustzijn en hersenen gebruikt hij — pag. 39 — het beeld van jas en spijker: het bewustzijn wordt aan de hersenen opgehangen. Al valt nu ook de jas, wanneer men den spijker wegtrekt, daarom kunnen jas en spijker toch niet vereenzelvigd worden. Aan het einde van deze beschouwing komt Bergson nu over het voortbestaan te spreken. De philosofie mag zich niet afmaken, zoo zegt hij, van de vraag: vanwaar komen, waarheen gaan wij? De onsterfelijkheid kan wel is waar nooit experimenteel bewezen worden: hoogstens het voortbestaan gedurende een beperkten tijd. Zoo — wanneer men het niet tracht op te lossen vanuit de traditioneele metaphysica — lijkt het probleem niet onoplosbaar. Als er geen aequivalentie bestaat tusschen geest en hersenen, doch de eerste méér is dan de laatste, dan is er waarschijnlijkheid, die door meerdere ervaring kan aangroeien tot zekerheid, van voortbestaan.

* *
*

Ook in het veel later verschenen werk: „Les deux sources de la morale et de la religion" (1932) komt Bergson op hetzelfde thema terug [10]). Het

10) Pag. 282—285; 341—343.

leven na den dood kan op twee wijzen bezien worden: zooals Plato deed, van boven af, door van een definitie van de ziel als onvergankelijk uit te gaan, waaruit de onsterfelijkheid dan vanzelf volgt. Of, en dat doet Bergson veel liever, van beneden af, vanuit de ervaring. De ziel is als een omgekeerde kegel met zijn punt als basis in de hersenen. Bij die basis lijkt de ziel reeds meer te zijn dan enkel dat voetpunt in het lichaam; als onze ondervinding zich uitbreidt, kon dit wel onbetwistbaar bevestigd worden. Deze (parapsychologische) ervaring en die der mystieke intuïtie zouden wel ergens tezamen kunnen komen.

* * *

Over de beteekenis van Bergson's philosofische beschouwingen in het verband der parapsychologie heeft in dit tijdschrift nog niet zoo lang geleden dr. W. H. C. Tenhaeff in het artikel „Hersenfunctie en Geheugen" geschreven [11]). Naar dat artikel zij thans hier verwezen.

Tenhaeff wijst op de overeenkomst van vele van Bergson's opvattingen met die van Heymans. Naar aanleiding van deze overeenkomst, die frappant is, al staan er verschilpunten tegenover, willen wij hier een aantal opmerkingen maken.

In 1932 wezen wij erop, dat men bij Heymans onderscheid moet maken tusschen zijn psychisch monisme als kennistheoretisch standpunt in zake de waarneming èn ruimere veronderstellingen zooals die van de analogie tusschen het individueele en het wereldbewustzijn [12]). Het eerste houdt een idealistisch parallelisme in; de tweede verschaffen — in het voetspoor van Fechner — een kader, waarin de feiten der „psychical research" wonderwel blijken te passen. *Waar Heymans en Bergson nu overeenstemmen is op het gebied van die ruimere veronderstellingen* (die volgens ons geenszins noodzakelijk met een parallelisme als waarnemingstheorie samenhangen [13])); *waar zij uiteengaan is juist in het eerste opzicht, dat van het parallelisme.* Wij willen dit aan de hand van bovenstaande samenvatting van Bergson's uitingen thans wat nader demonstreeren.

In onze vroegere verhandeling merkten wij op, dat William James, Bergson en McDougall (die drie voorzitters der Engelsche S.P.R.) op het

---

11) XI, p. 279—285, 290—291. Men zie ook: Dr. Herman Wolf, Onsterfelijkheid als Wijsgeerig Probleem, p. 216—230.

12) „Is de parapsychologie gebaat bij een psychophysisch parallelisme of bij een wisselwerkingstheorie?" Dit tijdschrift IV, p. 214 e.v. (Vgl. Z. für Parapsychologie VIII, p. 510 e.v.; Journal of the American S. P. R. XXXI, p. 33 e.v.)

13) Vgl. T. v. P. IV, p. 217, 225.

punt van parallelisme of wisselwerking lijnrecht tegenover Heymans (den oprichter onzer S.P.R.) staan [14]). Heymans heeft het psychophysische standpunt van Bergson op vrij scherpen toon bestreden [15]). Het schijnt echter, dat de ontwikkeling der pathologische anatomie, die b.v. in den vorigen wereldoorlog constateerde, dat de bewustzijnsfuncties tot op zekere hoogte onafhankelijk zijn van bepaalde localisaties in de hersenen, veel eerder Bergson gelijk geeft dan Heymans [16]). Over de bijzondere redenen, waarom een (nieuwere) wisselwerkingstheorie een beteren achtergrond vormt voor de parapsychologie dan een psychophysisch parallelisme, zie men ons vroeger artikel. De algemeene overweging echter, waarom de drie genoemde denkers vóór een wisselwerkingsstandpunt stemden, vindt men typisch door Bergson uitgesproken: als het bewustzijnsleven méér blijkt te zijn dan het hersengebeuren, is er eenerzijds vanzelf voortbestaan, anderzijds vanzelf geen parallelisme: de aequivalentie tusschen beide is opgeheven [17]).

Ook een speciaal argument, dat wij toen aanvoerden, treft men zeer in het kort bij Bergson aan. Wij stelden het zoo: òf men is konsekwent aanhanger van het psychisch monisme, dat leert, dat de hersenen de verschijning zijn van het bewustzijnsleven; wanneer de hersenen dan vergaan, is dat een teeken, dat ook het bewustzijn uiteenvalt. Deze konsekwente opvatting wordt door Heymans' opvolger, Leo Polak, gehuldigd [18]). Of men neemt wèl voortbestaan aan en ziet dan ook in, dat dit met parallelisme niet vereenigbaar is. Heymans heeft dat niet ingezien, terwijl toch zijn antwoord aan Busse, die aangevoerd had, dat voor een konsekwent parallelisme bewustzijn en hersenen na den dood gelijkelijk te gronde moeten

14) Nog aan het slot van zijn „Les deux sources de la morale et de la religion" (1932; p. 341—342) herhaalt Bergson, dat z.i. het parallelisme als metaphysica een der v. n. redenen voor den weerstand tegen de parapsychologie is. Men heeft dan toch in Heymans althans iemand, die voorstander van „psychical research" is èn van het parallelisme. In welke moeilijkheden hij dan echter ook komt, hebben wij getracht aan te toonen.

15) Les „deux mémoires" de M. Bergson: L'Année psychologique, Tome XIX (1913) = Ges. Kleinere Schriften II, p. 291 e.v.

16) Von Monakow haalt b.v. in zijn „Die Lokalisationen im Grosshirn" een heele reeks gevallen aan, waar beschadigingen van de bedoelde centra géén aphasie meebrachten. Men zie ook: Von Monakow et Mourgues, Introduction biologique à l'étude de la neurologie et de la psychopathologie.

17) Z. b. pag. 56.

18) Vgl. T. v. P., IV p. 224.

gaan, nogal zwak is [19]). Juist deze zelfde overweging van Busse en anderen spreekt Bergson nu hier uit [20]).

Als Heymans en Bergson inzake de controverse parallelisme of wisselwerkingstheorie dus geheel verschillende wegen inslaan, waarin stemmen zij dan niettemin frappant overeen? Dit betreft andere beweringen, van min of meer verre strekking en met toch nog belangrijke nuances van verschil. Zij hangen echter alle min of meer direct tezamen met die leer, waarbij Heymans ongetwijfeld bij Fechner aansluit en Bergson misschien ook, doch hij — wegens zijn belangstelling voor dien wijsgeer — eerder bij Plotinus: dat de bewustzijnseenheden, die wij menschen noemen, bij wie gedachten uit- en ingaan, gezamenlijk deel uitmaken van een ruimer verband, of men dat nu het wereldbewustzijn wil noemen of iets anders —, waardoor dan een wijze van samenhangen en een contact anders dan door de gewone zintuigen tusschen de verschillende menschelijke eenheden mogelijk wordt. Dat deze leer bij Bergson als tegenstander van het parallelisme zoo'n rol speelt bewijst dan nogmaals, dat dit deel van Heymans' philosofie volstrekt niet onverbrekelijk samenhangt met het psychisch monisme als parallelistische waarnemingsleer [21]).

Nemen wij vooreerst een punt, dat nog slechts indirect met de kwestie van dat ruimere bewustzijnsverband samenhangt. Bergson zegt, dat rondom onze gewone waarnemingen een franje van andere bestaat, die gereed staan om in bepaalde buitengewone omstandigheden en bij bepaalde daartoe voorbeschikte personen het bewustzijn binnen te treden [22]). Dat gebeurt dan n.l. als het lichaam, nauwkeuriger de hersenen, een oogenblik minder goed functioneeren als orgaan van aandacht voor het practische leven, dat als regel alleen nuttige indrukken op laat komen. Waarin bestaat nu die voorbeschiktheid van bepaalde personen daarvoor? Daarover laat niet Bergson, maar Heymans zich nader uit, maar op een wijze, die volkomen in het verlengde ligt van Bergson's gedachte. Heymans zegt nl.: het is speciaal de hysterische geestesaanleg, die mediumisme bevordert [23]), want hij

19) Vgl. T. v. P. IV, p. 223, XI, p. 278. (Vgl. mijn „Tweeërlei Subjectiviteit, § 42.)

20) Z. b. pag. 56.

21) Vgl. T. v. P. IV, p. 225.

22) Z. b. pag. 56.

23) Er is hier dus sprake van een *aanvankelijke* paranormale begaafdheid, die bij hoogere ontwikkeling terugtreedt, om misschien later weer terug te keeren. (Vgl. Tenhaeff, Is het Mediumschap een Verschijnsel van Regressie dan wel een Verschijnsel van Evolutie? T. v. P. V, p. 103 e.v. en Parapsychologische Studiën p. 280 e.v.)

wordt gekenmerkt door een terugtreden van de waarnemingen ten gunste van de voorstellingen en door geringeren samenhang tusschen de bewustzijnsinhouden [24]). Maar dat is juist wat Bergson bedoelt: als „l'attention à la vie" verminderd is.

Een volgend punt staat meer onmiddellijk met die theorie van een meeromvattend bewustzijn in verband. Bergson geeft als zijn meening, dat de verschillende personen zoozeer gescheiden zijn en tegenover elkaar staan door hun lichamen *in de ruimte*. Zij houden echter slechts met een deel van zichzelf met hun lichaam verband en men mag aannemen, *dat ze voor het overige deel niet zoo scherp van elkaar gescheiden zijn,* ja, dat er dáár een soort uitwisseling tusschen hen plaats vindt [25]). Het gecursiveerde gedeelte van deze bewering is nu juist wat men bij Heymans telkens weer als de stelling van *de slechts relatieve afgeslotenheid der individueele bewustzijnen* aantreft [26]). Heymans neemt n.l. aan, dat er eenzelfde soort wettelijkheid bestaat in het engere verband van ons individueele bewustzijn en zijn inhouden — waar ons voortdurend gedachten „invallen", of uit het bewustzijn „verdwijnen", om daarna weer „op te duiken" [27]) — èn tusschen dat bewustzijn en het verdere wereldbewustzijn [28]). Evenals ons nu geregeld onze eigen tijdelijk losgelaten gedachten weer invallen, kunnen ons soms de gedachten van anderen invallen, waardoor de mogelijkheid van telepathie dus theoretisch doordacht is. Ook in dit opzicht naderen de beide denkers elkaar dus dicht.

Er is intusschen nog op een overeenkomst te wijzen, die dan verder aanleiding kan geven tot enkele merkwaardige conclusies. Het is Bergson's stelling, dat het speciaal *de ruimte* is, die duidelijke verdeelingen schept en, in dit geval, de personen, die ieder voor zich (gedeeltelijk) gebonden zijn aan een bepaald — een zeker stuk van de ruimte innemend — lichaam, tegenover elkaar stelt. Dit hangt tezamen met geheel Bergson's opvatting van de verhouding van de ruimte en den tijd. De mensch verwart volgens hem den tijd met de ruimte, hij past de ruimte toe op den „zuiveren duur", die typisch is voor het bewustzijnsleven, met het doel zoo van iets heterogeens en

---

24) Heymans, Psychischer Monismus und „Psychical Research", Z. für Psychologie 64 = Ges. Kl. Schriften I p. 360—361; Over de Verklaring der telepathische Verschijnselen, Mededeeling der S. P. R. 10, p. 9—10.

25) Z. b. pag. 56.

26) B.v. Einführung in die Metaphysik, p. 325.

27) Ges. Kl. Schriften I p. 344.

28) T. a. p. p. 350.

onmeetbaars iets homogeens en hanteerbaars te maken. Deze visie op tijd en ruimte ligt Heymans zeker ver. Heymans vat de ruimte psychisch-monistisch op. Hier is zeker geen overeenkomst met Bergson te ontdekken. Maar het blijkt, dat in de andere zône van beschouwingen, waar Heymans aan Fechner aanknoopt, de twee philosofen opeens weer niet zoover uiteengaan. Heymans schrijft n.l., dat men de systemen van *lichaams*gewaarwordingen als het principium individuationis moet opvatten, als vaste kernen, waaromheen de rijkdom van het individueele leven wordt opgebouwd [29]). Beiden onderscheiden dus tweeërlei: een brandpunt van het bewustzijn en een meer periphere laag. De eerste ontvangt normaliter zooveel aandacht, dat er voor zwakkere indrukken niets of weinig overblijft. Als die zeer sterke indrukken, die met het lichaam in verband staan, om bepaalde redenen echter op den achtergrond treden — de hysterische geestesaanleg predisponeert hiervoor regelmatig en oogenblikkelijk vindt het plaats als, naar men zegt, in momenten van gevaar het levenspanorama zich ontrolt — dan is de baan vrij voor andere bewustzijnsinhouden, hetzij dat lang vervlogen herinneringen zijn of ook inhouden, die van het bewustzijn van een anderen persoon afkomstig zijn. Het denkbeeld moge verschillend worden uitgewerkt, het is in wezen hetzelfde: in deze, onze gewone wereld zijn wij duidelijk afgescheiden personen, reeds door de sterke concentratie op onze respectieve lichamelijkheid; behalve het gewone onderlinge contact door middel van onze gewone zintuigen (van lichaam tot lichaam dus), bestaat er nu echter nog een andere aanraking, in een ander opzicht of niveau, wanneer de gewone aandacht een oogenblik verslapt en dan blijkt het bewustzijnsleven van den een niet volkomen, doch veeleer slechts relatief afgesloten te zijn ten opzichte van dat van den ander. Deze gedachtengang is hun gemeen.

De wijze waarop de beide philosofen het denkbeeld uitwerken, geeft ons nu echter nog aanleiding tot twee parapsychologische kantteekeningen.

Heymans noemt het complex van lichaamsgewaarwordingen [30]) het principium individuationis: dat wat de kern vormt van een afzonderlijk individu. Hij trekt daarbij deze analogie: evenals onze eigen gedachten ons in kunnen vallen en, wanneer zij ons centrale bewustzijn verlaten, toch in de zône van het voor ons onderbewuste voort blijven bestaan, zoo zijn wij

---

29) Einführung in die Metaphysik p. 326. Vgl. Ges. Kl. Schriften I p. 352.

30) Als psychisch monist, als iemand, die het physische enkel voor verschijning van iets psychisch houdt, acht hij de lichaams*gewaarwordingen* belangrijker dan het lichaam, dat toch slechts verschijning is. Maar deze formuleering laten wij nu daar.

als geheelen — d.w.z. als zulke complexen van gewaarwordingen, die zich om die van ons lichaam als kern groepeeren — ook gedachten, die aan het ons allen omvattende wereld- of aardbewustzijn zijn binnen komen vallen en nu daarbinnen bestaan. Evenals nu onze eigen voorstellingen niet dadelijk te gronde gaan, wanneer ze ons centrale bewustzijn hebben verlaten (want ze kunnen daarin weder teruggeroepen, herinnerd worden), zoo gaan *wij* als eenheid ook niet onmiddellijk te niet, wanneer wij onze aandachtsconcentratie op het lichaam hebben laten varen en zoo uit het centrale deel van het wereldbewustzijn getreden zijn. Neen, wij bestaan voort: uit de geheele analogie volgt voor Heymans een argument niet voor onze ònsterfelijkheid, maar (en Bergson maakt deze zelfde onderscheiding) voor een individueel voortbestaan gedurende zekeren tijd: wij zijn dan herinneringen in het wereldbewustzijn geworden. Herinneringen ten opzichte van het centrale deel daarvan — wat gewoonlijk het „leven op aarde" genoemd wordt —, maar daardoor tevens eenheden, die een zelfstandig bestaan voortzetten ook wanneer zij uit het centrale deel verdwenen zijn. Dit is zeker een merkwaardige conclusie, waarbij Heymans op het voetspoor van Fechner nog verder doorredeneert dan Bergson. Het wil ons altijd voorkomen [31]), dat men, als men eenmaal zoover is, ook noodgedwongen nog een verdere gevolgtrekking zal moeten maken en wel de volgende. *Onze* voorstellingen verlaten ons centrale bewustzijn, maar ze komen er ook geregeld weer in *terug*. Als men uit het voortbestaan van voorstellingen als herinneringen buiten ons centrale bewustzijn een argument bij analogie wil putten voor het voortbestaan van het individu als geheel, ook al verlaat hij deze wereld, dan moet men nog een stap doen en zeggen: dan is het ook waarschijnlijk, dat zoo'n geheel er ook periodiek weer in *terug*keert. M.a.w. uit de redeneering volgt een zekere waarschijnlijkheid van de reïncarnatie. Bolland was toch niet zoo ver mis, toen hij een zekere verwantschap meende vast te stellen tusschen Heymans en de al of niet moderne theosofie [32]).

Bergson ziet dus de *ruimte* als datgene, dat duidelijke verdeelingen schept, wat dus typisch is voor de zône, waarin de personen door middel van hun lichaam scherp aan elkander tegengesteld zijn. Met Bergson's ruimte-opvatting is Heymans als psychisch monist het niet eens. Voor het psychisch monisme zouden wij echter geenszins een lans willen breken [33]).

---

31) Vgl. T. v. P., VIII p. 114—115.

32) Bolland, Zuivere Rede, p. 1276.

33) Vgl. mijn „Tweeërlei Subjectiviteit, Ontwerp eener „Centrale Philosophie"", Ontologisch Gedeelte.

Daarom behoeft men het met Bergson's opvatting nog niet geheel eens te zijn. Integendeel, evenals wij van meening zijn, dat Heymans' vasthouden aan het parallelisme een punt schept, dat bij nader toezien volstrekt niet vruchtbaar blijkt te zijn voor de parapsychologie, zoo gelooven wij ook, dat Bergson hier op zijn beurt iets stelt, dat voor deze nieuwe wetenschap in wezen niet een nuttig gezichtspunt beteekent, maar veeleer een belemmering in haar ontplooiïng dreigt te vormen.

Daarbij willen wij niet ontkennen, dat het lichaam en het complex van op het lichaam betrokken gewaarwordingen een geheel uitmaakt, een soort kern vormt voor de afgescheiden persoonlijkheid. Verder zal men het ruimtelijk karakter van het lichaam en van de buitenwereld op de een of andere wijze moeten laten gelden. Wij zijn geneigd dat zoo te doen, dat de ruimtelijke eigenschappen eenvoudig aan het lichaam (en aan de andere dingen) toekomen, al vereischt een tegengesteld kennistheoretisch standpunt ook een uitvoerige weerlegging [34]). Dus niet daarover vallen wij, maar wel over de andere helft van Bergson's gedachtengang. De mensch past volgens hem de kategorie der ruimte ten onrechte op het gebied van den geest toe. Het bewustzijnsleven is echter, zoo zegt hij, in principe onmeetbaar, heterogeen, iets van zuiveren duur en niet van ruimtelijk-mathematisch verdeelden tijd. Hier ligt des menschen *vrijheid*. Voorwaar een belangrijk gezichtspunt! Toch kunnen wij er zoo niet mee instemmen en het is o.i. ook fataal voor de parapsychologie. Waar de vrijheid dan wel gelegen is, het zou te ver voeren daarop hier in te gaan [35]). Dat het psychische toch op de een of andere wijze meetbaar moet zijn, daarvan getuigt de geheele ontwikkeling der psychophysische psychologie, waaraan Bergson hier maar voorbijgaat. Hij bespreekt wel de kwestie van aequivalenten van het psychische [36]) en dat speciaal het parallelisme te ver gaat in het zoeken daarnaar geven wij toe, doch de resultaten der psychologie cijfert hij maar weg. Sterker: ligt dat toepassen van de kategorie van het ruimtelijke ook op het psychische niet volkomen in de lijn van de parapsychologie? Al die kwesties van helderziendheid, van zelfstandig voortbestaan en van anderen telepathisch bereiken kunnen eerst vruchtbaar bezien worden als het psychische wordt opgevat als óók een ruimtelijke zijde hebbend. Hoe deze homogeniteit van het psychische en het physische wijsgeerig gezien moet worden en waarom dit toch geen materialisme behoeft mee te brengen, daarover hebben wij elders

34) Vgl. „Tweeërlei Subjectiviteit", §§ 37—40.
35) Vgl. „Tweeërlei Subjectiviteit", § 46.
36) Vgl. boven pag. 54.

uitvoerig geschreven [37]). Daarbij wordt wel degelijk de psyche nooit volledig geobjectiveerd: er blijft aldoor het „relatief psychische" [38]). Dat er altoos een rest overblijft, daarin heeft Bergson dus wel gelijk. Waar zal men echter de grens trekken? De principieele scheidslijn moet o.i. niet tusschen àl het physische en àl het psychische getrokken worden [39]). Dat doet Bergson wel wanneer hij het psychische kortaf onmeetbaar noemt [40]) en in zoover hij dus een min of meer starre en niet een *verschuivende* en relatieve grenslijn aanneemt tusschen wat allengs als ruimtelijk geobjectiveerd is en wat niet of nog niet geobjectiveerd is, lijkt zijn opvatting in dit opzicht verre van vruchtbaar voor de parapsychologie [41]).

Dat zijn overige beschouwingen, reeds lang voor de opkomst der parapsychologie in de laatste jaren opgesteld, in hooge mate bevruchtend op deze nieuwe wetenschap kunnen werken en hebben gewerkt, dat meenen wij niettemin in het bovenstaande genoegzaam te hebben aangetoond.

---

37) Vgl. Tweeërlei Subjectiviteit, §§ 44—45.

38) T. a. p. § 47.

39) T. a. p. § 43.

40) Vgl. boven pag. 54.

41) Omgekeerd zijn Heymans' beschouwingen „Über die Anwendbarkeit des Energiebegriffes in der Psychologie" (Leipzig, 1921; Ges. Kl. Schriften II p. 319 e.v.), waar hij zegt, dat de ruimtelijke analogieën zich aldoor opdringen (en deze beschouwingen kunnen zoo noodig wederom geheel los van het psychisch monisme opgevat worden!) in hooge mate vruchtbaar, hoe weinig aandacht zij tot nu toe ook gevonden mogen hebben. (Vgl. Tw. Subjectiviteit, p. 301 e.v.)

EEN BELANGRIJKE WAARNEMING

door Dr. P. A. DIETZ

Naar aanleiding van het artikel over de menschelijke uitstraling zond Ir. Felix Ortt mij een schrijven, waarin hij mij opmerkzaam maakte op een waarneming van den in zijn tijd zeer bekenden Franschen psychiater Féré. Deze had bij eenige patiënten, onder zekere pathologische omstandigheden, een lichtende uitstraling van hoofd en handen waargenomen. De heer Ortt verwees naar een kort bericht in het Tijdschrift voor Geneeskunde van 1905, dat ontleend zou zijn aan een artikel in de Revue de Médecine 1904. Nu had ik reeds jaren geleden, een poging gedaan het oorspronkelijke artikel onder het oog te krijgen; het bleek mij echter, dat in den genoemden jaargang van de R. de M. geen desbetreffend artikel van Féré voorkwam. Ik had het geval daarom laten rusten, totdat de opmerking van Ir. Ortt mijn aandacht wederom hierop vestigde. Hij voerde zeer terecht als argument aan dat een bericht in het Tijdschrift voor Geneeskunde, ofschoon het slechts enkele regels besloeg, toch zeker niet geheel zonder grond kon zijn opgenomen, en uitte het trouwens ook reeds bij mij opgekomen vermoeden, dat er een vergissing moest hebben plaats gevonden. Na eenig heen en weer schrijven naar verschillende bibliotheken slaagde ik er inderdaad in het artikel van Féré te vinden in de Revue de Médecine 1905, 282—287.

Daar een dergelijke waarneming juist wegens den geïsoleerden aard der beschreven symptomen, gevaar loopt te worden vergeten, begraven in een reeds lang verjaarde aflevering van een slechts voor weinigen toegankelijk vaktijdschrift, komt het mij wenschelijk voor het artikel in zijn geheel over te nemen.

NEUROPATHISCHE UITSTRALINGEN
(Auréoles neuropathiques)

door Ch. Féré.

Lang geleden hebben twee gelijksoortige, karakteristieke waarnemingen, die mij volkomen onbegrijpelijk zijn gebleven, grooten indruk op mij gemaakt. Ik hoopte deze waarneming te kunnen herhalen, maar ik heb lang tevergeefsch gewacht; pas twintig jaar later heb ik een ooggetuige van een dergelijk verschijnsel ontmoet.

De nieuw ontdekte feiten omtrent radio-activiteit kunnen misschien eenig licht werpen op deze waarnemingen; in elk geval kunnen zij een bij-

drage leveren tot de studie van zeker soort lichtverschijnselen, zelfs als deze alleen in de verbeelding zouden bestaan. [1])

Waarneming No. I. [2]) In 1883 kreeg ik een 28-jarige vrouw in observatie, uit een neuro-arthritische familie, die sinds een twaalftal jaren leed aan hysterische accessen van verschillenden aard: stuiptrekkingen, gebrek aan eetlust, hysterische stigmata, plaatselijke gevoelloosheid, spierzwakte aan de linkerhelft van het lichaam, drukpijnlijkheid op de ovaria en de mammae, ook dit laatste vooral links. Bovendien had zij migraine-aanvallen, veelal in verband met de menstruatie, die des morgens opkwamen, haar dwongen den geheelen dag in bed te blijven en des avonds plachten te eindigen na het opgeven van slijmerig braaksel. Gedurende een der aanvallen, [3]) heviger dan gewoonlijk, gepaard met een gevoel van sterke pijnlijke druk in het voorhoofd, cyanotische koud aanvoelende ledematen, werd ik getroffen door het zien van een lichtende uitstraling, die met een straal van ongeveer 20 centimeter zich rondom het hoofd verspreidde. Het licht was oranjekleurig, en nam naar den rand toe in helderheid af. Hetzelfde verschijnsel deed zich voor aan de beide bloote handen. De huid, die er gewoonlijk mat-blank uitzag, had een oranje tint aangenomen, donkerder dan die van de uitstraling. Deze verkleuring van de huid was eenige oogenblikken eerder dan het lichtverschijnsel aan hoofd en handen op komen zetten. Toen de patiënte door mij werd gezien, hadden deze symptomen reeds een uur of twee geduurd, en weer twee uur daarna verdwenen èn de oranje huidverkleuring èn de lichtuitstraling, na het braken dat als gewoonlijk den aanval besloot. Haar echtgenoot had bij voorafgaande aanvallen nooit iets dergelijks bemerkt, maar de klachten waren ook nog nimmer zoo erg geweest als ditmaal.

Waarneming No. II. 15 Februari 1884 nam ik iets dergelijks waar bij een vrouw van 25 jaar. Behalve de migraine waaraan zij maandelijks leed, sinds haar dertiende jaar, vertoonde zij geen enkel symptoom van zenuwlijden. Deze migraine kwam op den eersten dag der menstruatie des morgens op, duurde den geheelen dag, en verdween tegen den avond nadat zij in slaap was gevallen, zonder braken. Zij was op haar achttiende jaar gehuwd, had

1) Féré zinspeelt hier op de dusgenaamde N-stralen, een vermeende ontdekking van straling der menschelijke hersenen, die echter niet op realiteit bleek te berusten.

2) De ziektebeschrijvingen zijn door mij hier en daar een weinig verkort en ik heb getracht al te specifieke vaktermen te omschrijven.

3) 23 Februari vier uur 's namiddags.

twee gezonde jongens van zes en vijf jaar en een meisje van vier, dat verschillende symptomen van hysterie vertoonde. Het kind leed destijds aan aanvalsgewijze optredende linkszijdige convulsies, gevolgd door een convergeerend scheelzien van het linker oog, deze stand duurde van enkele minuten tot eenige uren al naar de hevigheid en den duur van de convulsies der geheele lichaamshelft; tevens trad een halfzijdige gevoelloosheid op, die langer duurde dan het scheelzien. Tengevolge van een buitengewoon hevige migraine-aanval, had de moeder het bed moeten houden. Zij wilde echter op de hoogte blijven van den toestand van het kleine meisje, wier ongesteldheid haar ernstig bezorgd maakte. Het kind was gedurende verscheidene dagen vrij gebleven, maar had, zonder dat moeder het wist, juist weer zulk een aanval gehad toen deze haar bij zich riep; het zag dientengevolge sterk scheel. De jonge vrouw, hevig teleurgesteld, viel van schrik achterover; op hetzelfde oogenblik kreeg de huid plotseling een oranje kleur, geheel gelijk aan die van de vorige patiënte; meteen werd om het hoofd en de handen een licht zichtbaar, van juist dezelfde kleur. Deze was, vergeleken bij het eerste geval minder uitgebreid, de stralen waren naar buiten toe duidelijker afgeteekend en sterker lichtend, ofschoon het nog niet zoo laat was (drie uur in den middag). Het verschijnsel duurde niet langer dan eenige minuten; toen begon de zieke te spreken. Haar echtgenoot had nooit iets dergelijks gezien gedurende de talrijke migraine-aanvallen van zijn vrouw die hij had bijgewoond, noch ook naar aanleiding van emoties.

Ik heb een groot aantal lijders aan migraine bestudeerd of langdurig ondervraagd, maar heb van de hierboven vermelde verschijnselen nooit eenige bevestiging kunnen krijgen.

Ik heb verschijnselen van hevige gemoedsbeweging bestudeerd; nooit heeft iemand mij bericht gegeven omtrent een dergelijke uitstraling, noch omtrent verkleuring van de huid. Ik heb een aantal zooal niet historische, dan toch legendarische gevallen nagegaan. Een aantal personen uit de geschiedenis der religie, van wie een dergelijke uitstraling wordt vermeld, waren behept met extase, mystiek, enthousiasme, religieuze ontzetting: men mag ze beschouwen als zenuwziek, althans bij tijden. Men zou zich kunnen voorstellen dat, indien een hevige nerveuze schok zich door het uitstralen van licht zou manifesteeren, dit bij deze personen of tenminste bij eenigen hunner, zou voorkomen. Anderen hebben dit misschien te danken aan de verbeelding hunner geloovige volgelingen, maar ik ben geneigd de mogelijkheid toe te geven dat er eenige reëele gevallen ten grondslag liggen aan

de zoo algemeen verspreide legende. Toen ik aan mijn leermeester Charcot mijn waarnemingen berichtte, gaf hij zijn skepsis alleen te kennen door de opmerking: „Wat u tweemaal in een jaar gezien hebt, zult u misschien wel meer zien: het zal wel het Od van Reichenbach zijn." Ik heb afgewacht, maar tevergeefsch. Dit gebrek aan nieuwe waarnemingen heeft mijn belangstelling niet doen verminderen; wel heb ik naar mogelijke bronnen van fouten in mijn observatie gezocht.

Ik zelf leed veelvuldig aan migraine, vaak gepaard gaande met flikkerskotomen [4]). Misschien, dacht ik, kon ik gezichtshallucinaties hebben buiten de migraine-aanvallen, maar, in dertig jaar, heb ik nooit anders gezichtsstoornissen gehad dan tijdens de migraine, en trouwenss alleen in den klassieken vorm.

Ik twijfel geen oogenblik aan het bestaan van suggestie, maar ik heb er jarenlang op gewacht, en heb nooit iets dergelijks gezien. Ik heb, zooals ik reeds zeide, talrijke personen ondervraagd die migraine-aanvallen, epileptische accessen, het ondergaan van moreele schokken hebben bijgewoond, maar niemand kon zich herinneren ooit zoo iets te hebben gezien.

Het duurde meer dan twintig jaar (12 Juli 1904) voordat ik een bericht kreeg dat mij sterk deed denken aan de door mijzelf geconstateerde feiten. Wel is waar heb ik dit niet kunnen controleeren, maar het is interessant omdat het aantoont dat de kleurverandering van de huid en de lichtverschijnselen aan nog andere zenuwtoestanden kunnen gebonden zijn dan aan migraine en merkwaardigerwijze steeds samenvallen met hevige gemoedsbewegingen.

Waarneming No. III. Mevr. B. stamt uit een gezonde familie en heeft tot verleden jaar steeds een uitstekende gezondheid genoten, zij heeft nooit aan zenuwstoornissen geleden en deze komen evenmin in haar familie voor. Tengevolge van zorgen, drukte en slapeloosheid, veroorzaakt door de ziekte van haar man, kreeg zij, nu negen maanden geleden, tegen het einde van den herfst 1904, last van benauwdheidsaanvallen en van prikkelingen in de vingers van de linkerhand bij het wakker worden. Deze gevoelens breidden zich uit over de teenen van den linkervoet, later van weerskanten; ook ontstond een stoornis van de fijne vingerbewegingen b.v. bij het oprapen van een speld of het dichtmaken van een klein knoopje. Deze verschijnselen duren zeer lang wanneer de patiënte vroeg wakker wordt: feitelijk zoo lang het nog donker is. Zij verdwijnen snel wanneer het lichter

4) Subjectieve lichtverschijnselen; het „sterretjes zien" of het zien van lichtflitsen.

wordt, ook door niet al te zwak kunstlicht, wrijven of warme compressen.

Terwijl zij zich eerst alleen bij het ontwaken in den morgen voordeden, traden zij later ook des nachts op en stoorden den slaap. Sinds eenige maanden kwamen er ook subjectieve geluid- en lichtwaarnemingen bij, benevens plotseling wakker schrikken. Dit laatste plaagt haar het meest; zij blijft dan angstig opzitten in bed tot zij in elkaar zakt van vermoeidheid. Haar man wordt wakker door haar angstig roepen, en ziet ontsteld een phaenomeen dat de angstaanvallen begeleidt.

Een lichtglans omgeeft dan het hoofd van zijn vrouw. Terwijl het geheel donker is weerspiegelen plotseling èn hij èn zijn vrouw èn de omringende voorwerpen zich in de spiegelkast die aan het voeteneinde van het bed staat. De lichtglans om het hoofd van zijn vrouw ziet er uit als een soort kroon van ongelijke stralen, 20 à 25 centimeter lang, zij gaan uit van den geheelen omtrek van het hoofd, van welke kant men het ook bekijkt. Het gelaat is bleek en geelachtig. De stralenkrans ontstaat even plotseling als de angst; zij dooft, evenals de angst, geleidelijk uit; de aanval duurt niet langer dan een kwartier...

Sinds ongeveer een maand zijn deze symptomen veel erger geworden, zoowel de gevoels- als de bewegingsstoornissen; zij treden ook over dag op naar aanleiding van ongewone geluiden, scherp licht of emoties en verdwijnen niet zoo spoedig door warmte of wrijven. Overdag is de bedoelde lichtkrans nimmer waargenomen.

In dit geval is de lichtuitstraling gebonden aan een angstaanval, een van de onderdeelen van de hysterische syndromen bij deze ziekte.

In andere ziektegevallen is de angst een begeleidend verschijnsel van vasomotorische stoornissen, analoog aan die welke de oorzaak zijn der migraine.

De beschreven lichtverschijnselen schijnen ook gebonden te zijn aan vasomotorische stoornissen evenals de migraine, de aangstaanval, de emotie. In elk geval mogen wij de conclusie trekken dat de verandering in de kleur van de huid en de lichtverschijnselen physiologische stoornissen zijn.

Men zou het vermoeden kunnen uiten, dat dit phaenomenen zijn van enkel subjectieven aard, evenals de door eenige physiologen beschreven radio-activiteit [5]).

Zeker kan de suggestie veel uitwerken. Maar men kan niet alles aan suggestie toeschrijven alleen omdat het niet door iedereen wordt waar-

5) Wederom zijn hier de N-stralen bedoeld.

genomen; de gevoeligheid is bij den een grooter dan bij den ander; varieert bovendien bij elk individu naar de omstandigheden. Trouwens, niet iedereen komt zeldzame verschijnselen tegen. Het weergeven van een indruk is niet verkeerd als zij niemand schaadt. Een vergissing is geen misdaad, ja zij kan er zelfs toe bijdragen nader te komen tot de waarheid. Wanneer mijn indrukken onjuist zouden blijken, zouden zij toch waarde hebben als bijdrage tot de geschiedenis der illusie of der subjectieve waarnemingen, die ook de aandacht waard zouden zijn.

Ons gezichtsvermogen is vaak aan vergissingen onderhevig wat betreft licht- en kleurwaarneming. Maar enkel-subjectieve licht- en kleurwaarneming zijn afhankelijk van eenige voorwaarden, die naar aanleiding van deze gevallen in beschouwing genomen mogen worden.

De toxische photopsieën [6]) laten wij buiten bespreking. Zij duren meestal lang.

Zekere lichtwaarnemingen vertoonen zich wanneer andere zintuigen worden geprikkeld: zij kunnen worden teweeggebracht door reuk- of gevoelsindrukken; het meest bekend is het „kleurhooren". Moreele schokken kunnen dergelijke gevolgen hebben, vooral schrik en woede. Photopsie en erythropsie [7]) kunnen voorafgaan aan het epileptisch insult; zij kunnen voorkomen tijdens den coïtus en bij hevige inspanning. Prikkeling der ingewanden kunnen hierbij ook een rol spelen. Een lijder aan migraine, die aan geen andere zenuwstoornis leed, kreeg erythropsie na het gebruik van twee gram antipyrine, die zijn toestand belangrijk verbeterden [8]).

In den slaap droomen wij bijna altijd en visueele voorstellingen zijn daarin hoofdzaak. De gezichtshallucinaties in het delirium worden bij vele patiënten erger in het donker. Ik heb een neurasthenicus gekend, die, als hij maar even moe was, visueele hallucinaties had als hij in 't donker was of zelfs maar de oogen sloot.

De subjectieve lichtwaarnemingen zijn over 't algemeen zeer vluchtig. Bij schrijver dezes zijn de diverse voorwaarden voor het optreden van subjectieve visueele aandoeningen niet aanwezig, maar ik moet toegeven dat zij een basis zouden kunnen verschaffen om de realiteit van dergelijke feiten te betwisten.

Wanneer wij aldus onvolledige waarnemingen hebben gepubliceerd,

---

6) Subjectieve waarneming van licht als gevolg van vergiftiging.

7) Het zien van een roode kleur.

8) Dit geval komt mij voor te behooren tot de toxische erythropsie.

was dit alleen met de bedoeling, dat toekomstige waarnemers op hun hoede zouden zijn en hen in staat te stellen beter te observeeren.

Ons hebben zij geleerd dat het zijn nut kan hebben om onze aandacht te richten niet alleen op de individueele variaties der sensibiliteit, maar ook op de meerdere of mindere veelvuldigheid van het voorkomen van objectieve aandoeningen.

Tot zoover Féré. Men ziet hoe voorzichtig hij is. Maar toch is hij er blijkbaar van overtuigd, trotsch de ironische opmerking van Charcot, dat de door hem waargenomen lichtuitstralingen objectief waren.

Het heeft hier misschien zijn nut, het verschil tusschen objectief en subjectief licht nader uiteen te zetten. Onze zintuigen hebben de eigenaardigheid op alle prikkels op dezelfde, voor dit zintuig karakteristieke, wijze te reageeren. Zoo krijgen wij altijd den indruk van licht, wanneer ons netvlies, *op welke wijze dan ook*, wordt geprikkeld. Een stomp op het oog, een electrische stroom door den oogbol, geven den indruk van licht. Dit is natuurlijk zuiver subjectief licht, niet de werkelijke aethertrillingen van bepaalde golflengte, die de gewone lichtsensatie veroorzaken. Dergelijk subjectief licht is natuurlijk nog iets anders dan een hallucinatie van lichtverschijnselen, deze laatste is zuiver psychogeen, terwijl het eerste op een physiologische prikkeling van het netvlies berust. In de praktijk is het niet altijd even gemakkelijk deze beide zuiver van elkaar te onderscheiden.

Waar wij te doen hebben met een neuroloog van grooten naam, doorkneed in het doen van waarnemingen aan patiënten en zich zeer bewust van de mogelijkheid van autosuggestie, waar hij voorts vermeldt, dat hij, niettegenstaande hij er blijkbaar ijverig op lette, nooit meer dan deze twee keer het verschijnsel heeft waargenomen, daar geloof ik dat wij veilig de conclusie van Féré als juist kunnen aanvaarden : dat hij objectief licht, van de patiënten uitgaande, waarnam. Jammer is het dat het derde en mooiste geval, waarin het licht weerkaatst in een spiegel en beelden vormde van de beide personen en hunne omgeving, waar dus de objectiviteit boven elken twijfel verheven is, niet door hemzelf is waargenomen.

Een tweede vraag is nu : van welken aard was dit door de patiënten teweeggebrachte lichtverschijnsel.

Eenige jaren geleden las men vrij uitvoerige berichten omtrent een vrouw in Milaan, bij wie zich lichtphaenomenen voordeden. Het schijnt, dat men toen niet tot een volledige oplossing van het raadsel gekomen is, maar ten slotte schijnt men toch de — niet geheel vaststaande — conclusie te hebben

getrokken, dat een eigenaardige wijziging in de zweetafscheiding der patiënte de oorzaak van den van haar afstralenden glans was. Er bestaan phosphoresceerende stoffen, die in het donker een zwak licht afgeven, deze komen natuurlijk in het gewone zweet niet voor, maar het is niet ondenkbaar, dat zij onder abnormale omstandigheden gevormd worden.

Ik ben des te meer geneigd deze mogelijkheid te aanvaarden, daar ik zelf dit verschijnsel wel is waar niet heb waargenomen, maar het mij door twee patiënten, onafhankelijk van elkander, is medegedeeld. Beiden verkeerden in een toestand van zware zenuwoverspanning. De eerste zag, toen zij op bloote voeten een trap opging, de sporen harer voetstappen op de treden glanzen in een zwak groenachtig licht. De andere zag, te bed liggend, een dergelijk licht van haar handen afstralen en toen zij de vingertoppen op het kussen drukte, zag zij de indrukken als vijf groenachtig phosphoresceerende plekken blijven staan, die geleidelijk verbleekten.

Heeft Féré nu iets dergelijks waargenomen? Het is natuurlijk niet met zekerheid te ontkennen, maar zijn beschrijving klopt daarmede niet geheel. Wel is waar wijst de oranje-gele verkleuring van de huid in beide gevallen op een verandering in de physiologische functie daarvan, maar er wordt door Féré gesproken van een *straling*. Mij dunkt, dat hij een lichtende zweetafscheiding wel als zoodanig zou hebben herkend, deze is zoo duidelijk, vooral waar zij sporen nalaat op aangeraakte voorwerpen, dat de beide patiënten die mij het verhaal deden juist hierop sterk den nadruk legden. Het is wel jammer dat Féré deze mogelijkheid blijkbaar niet kende en daarom niet heeft nagegaan, of er een lichtend stof werd gevormd die „afgaf". De ware beteekenis van Féré's observatie blijft daardoor dubieus.

Is er van een directe straling sprake, die dus niet van een phosphoresceerende stof uitgaat, dan is het phaenomeen van veel meer belang. Dan kan ik het eens zijn met den heer Ortt, die mij schreef:

„Nu is het vanzelfsprekend, dat een uitstraling die objectief waargenomen wordt, een *energetisch* verschijnsel moet zijn. Er is goede grond om al zulke en verwante energetische verschijnselen, die blijkbaar onder den invloed der psyche staan, en te meer nog wanneer ze bepaaldelijk psychische eigenschappen vertoonen, b.v. wil of bedoeling te kennen geven [9]), samen te vatten onder één naam, nl. uitingen van *psychische energie*. Uit dit berichtje [10])

9) Dit is in de observaties van Féré blijkbaar niet het geval.

10) Nl. het korte bericht in het Tijdschr. v. Geneeskunde.

alleen blijkt wel is waar niet met stelligheid, dat deze lichtverschijnselen uitingen van *psychische energie* zijn; Féré bracht ze blijkens de benaming die hij er aan gaf, wel met het zenuwstelsel in verband; dus is er wel grond voor de veronderstelling dat ze in de rubriek der psychische energetische verschijnselen gerangschikt moeten worden."

Ik kan hier nog het volgende aan toevoegen.

Van de drie gevallen hebben er twee betrekking op een aanval van migraine, de derde op een hevige emotie. Het is echter bekend, dat veelal de migraine als een lichamelijke projectie van psychische spanningen moet worden aangezien: het afreageeren van een „psychisch onweer", van een naar het onderbewuste verdrongen woede-aanval of ergernis. Dit doet de drie gevallen onder hetzelfde gezichtspunt komen. De verandering in de huidkleur past volkomen in dit beeld: onze huid reageert zeer prompt op gemoedsaandoeningen: men ziet rood van toorn, wit van angst. geel van ergernis. Is er misschien zelfs verband met een verschijnsel, dat zich veelvuldig voordoet bij het begin van den migraine-aanval: de flikkerskotomen: het zien van lichtflitsen of sterretjes? Dit is natuurlijk enkel *subjectief* licht.

Ik geloof dat wij het meeste kans hebben de waarheid nabij te komen, wanneer wij de waarnemingen van Féré in dezen zin interpreteeren, dat hij objectief licht heeft waargenomen; dat echter de bron dezer lichtuitstraling nog dubieus blijft: òf een phosphoresceerende stof in het zweet, of een echte „straling".

Naschrift. Dr. Denier v. d. Gon maakt naar aanleiding van dit artikel nog de volgende opmerking, die ik belangrijk genoeg acht om hier te laten volgen:

„Mag ik van physisch standpunt even opmerken dat het waarnemen van een uitstraling *om* een hoofd of ander voorwerp niet mogelijk is, dan wanneer een nevel, damp of iets dergelijks dit hoofd *tevens* omzweeft. Is die er niet, dan is straling alleen waarneembaar als ze ons oog *rechtstreeks* treft, maar dan wordt uiteraard geen stralenkrans *rondom* het hoofd waargenomen. Is dit laatste wèl het geval, dan is de hypothese van dampvormige afscheiding van lichtende stoffen eenvoudiger, omdat anders in dit geval tòch nog een lichtverstrooiende stof moet worden aangenomen, die er gewoonlijk ook niet is."

HET FOTOGRAFEEREN VAN HET MAGNETISCH FLUÏDE [1])

door Dr. K. H. E. DE JONG

Herhaaldelijk zijn er pogingen gedaaan om het z.g. magnetisch fluïde te fotografeeren. Men hield daarbij de samengebrachte vingers dicht voor of zelfs tegen een gevoelige plaat, die in een ontwikkelaar was gedompeld. De vijf vlekken, die daarop verschenen, werden als bewijzen voor de magnetische uitstraling beschouwd, maar, zooals o.m. Dr. P. A. Dietz terecht heeft opgemerkt, men zag de werking van de warmte, de directe en afdoende verklaring van het verschijnsel, in zijn ijver over het hoofd. [2])

Er zijn echter ook proeven genomen, die den indruk maken, dat de werking der warmte daarbij was uitgeschakeld. Op die proeven willen wij hier de aandacht vestigen.

G. Delanne, door Th. Flournoy „de meest wetenschappelijke der Fransche spiritisten" [3]) genoemd, heeft tal van desbetreffende experimenten genomen en de uitkomsten ervan o.a. in zijn hoofdwerk „Les apparitions materialisées" I (1909), 358—364 gepubliceerd. Wij geven den auteur hier zelf het woord:

„Gedurende eenige jaren [4]) heb ik de verschillende manieren van inwerking op de photographische plaat bestudeerd, daarbij partij trekkende van de waarnemingen en aanmerkingen, gemaakt door de voorafgaande onderzoekers. Ik zal hier slechts de enkele experimenten aanvoeren, die mij bewijzend schenen om onbetwistbaar de uitwendige actie van het menschelijk fluïde aan te toonen.

Ik herinner aan de voorzorgsmaatregelen, die onvermijdelijk zijn, als men zorgvuldig te werk wil gaan. De gevoelige plaat moet, in het donker, met pijnlijke nauwkeurigheid worden gereinigd, opdat er geen stofjes aan de gelatinelaag blijven kleven; de ontwikkelaar moet worden gefiltreerd; de werking van de hand moet *op afstand* plaats vinden, zonder aanraking van de plaat, tenslotte moet gedurende de ontwikkeling het bad gestadig worden bewogen, teneinde netvormige, onsamenhangende, vlokachtige figuren of lijnen te vermijden, die den schijn wekken van een stroom van stralende materie, terwijl ze niets anders zijn dan de laatste trillingen van de vloeistof, die zich afteekenen. Wanneer wij, na eenmaal deze voorzorgsmaat-

1) Met drie — een weinig verkleind weergegeven — reproducties.

2) Dr. P. A. Dietz, „Parapsychologisch Niemandsland", T. v. P. XI (1939), 8.

3) Esprits et médiums (1911), 238.

4) *Revue Scientifique et morale du spiritisme* etc.

regelen te hebben genomen, figuren aantreffen, welke voorwerpen, in de nabijheid van de plaat neergezet, weergeven, zullen wij het recht hebben, de conclusie te trekken, dat de voorafgenoemde oorzaken bij de uitlegging niet in aanmerking komen; maar men moet vervolgens nog andere factoren uitschakelen als het latente licht, dat in het voorwerp is opgehoopt en door dit in het donker weer kan worden uitgestraald en misschien ook een mogelijke electrische werking van de huid, alvorens er zeker van te zijn, dat als oorzaak van de figuur niets overblijft dan het uit de voorwerpen gestroomde fluïde.

De plaat met gegelatineerd bromide, die men tegenwoordig weet te vervaardigen, is van een buitengewone gevoeligheid. Men verkrijgt heden ten dage photographische indrukken in het honderdduizendste van eene seconde en wij kennen de grens niet, die men in die richting zou kunnen bereiken. Maar er is meer: „De photographische platen, zegt Janssen [5]), welke men tegenwoordig vervaardigt, zijn niet alleen gevoelig voor alle elementaire stralen, waarvoor het netvlies gevoelig is, maar zij strekken bovendien haar werking uit tot de ultra-violette stralen en *de aan den anderen kant* (van het spectrum-Schr.) *liggende gebieden van de donkere warmte* (het infra-rood) waar het oog evenzeer machteloos blijft".

Deze uiterste gevoeligheid der photographische plaat levert een moeilijkheid op, wanneer het er om gaat, de werking van de stralende warmte te verhinderen. Ziehier de resultaten, waartoe wij zijn gekomen, welke wij overnemen uit de verslagen, gepubliceerd in 1896 in de *Revue scientifique et morale du spiritisme:*

Om terug te komen op de menschelijke uitstroomingen, ziehier de proeven, die wij hebben genomen met Mevr. W. B. als bewerkster. Het ging er om, zulke voorwaarden in acht te nemen, dat de werking van de warmte werd uitgeschakeld of genoegzaam verzwakt, opdat men de uitkomst, als er een was, niet aan deze oorzaak kon toeschrijven. Voorts mocht men *de hand niet op den rug van de plaat* leggen, *ja zelfs niet in den bak* brengen, *die haar bevatte,* teneinde zelfs de mogelijkheid van een verklaring te vermijden, die betrekking had op de electriciteit der huid, gevolg van de stroomen van Tarchanoff, evenzeer als op het latente licht.

Wij hebben twee toestellen gebruikt om deze voorwaarden te verwerkelijken. Wij moesten een oplossing vinden, welke de donkere warmtestralen absorbeerde: het aluin scheen ons geheel aangewezen voor die taak. Men weet immers, dat, wanneer men een kolf, die een geconcentreerde

5) Janssen, *Annuaire des longitudes,* 1883, 187.

aluinoplossing bevat, in het zonlicht plaatst, de gebroken stralen een zeer lichtsterk brandpunt vormen, alsof zij een lens van glas gepasseerd waren. Maar bijna de geheele donkere warmte is geabsorbeerd, want een stukje schietkatoen blijft tot in het oneindige gaaf in het verblindende brandpunt der stralen, die door het aluin zijn gefiltreerd. Wij maakten dus een geconcentreerde aluin-oplossing in een glazen bak, en na de verdamping van de vloeistof verkregen wij een aluinlaag van ongeveer vijftien millimeter gemiddelde dikte. De gevoelige plaat bevond zich in een tweeden bak, gebaad in hydrochinon. Door de bak met aluin te plaatsen boven die welke de gevoelige plaat bevatte, was de hand van Mevr. W. B. geheel en al afgezonderd van de ontwikkelvloeistof en van de plaat en er kon geen warmtetransport door het geleidende glas plaats vinden, want de oppervlakte van de handpalm raakte slechts het vaste aluin aan.

Op deze wijze in het volstrekte duister te werk gaande, hebben wij, na 30 minuten exponeeren, door rechtstreekschen uitstralingsafdruk een echte photographie van de hand, van natuurlijke grootte, verkregen.

Men kan op den hier weergegeven stralingsafdruk (fig. 30) zien, dat de wijze, waarop de plaat is gezwart, geen samenhang heeft met de gewone photographie, want de energie, welke van de hand uitstroomt, gaat rechtstreeks door het aluin en het glas van den bak heen zonder straalbreking te ondergaan, terwijl zij, ten naastenbij, de omtrekken der vingers doet uitkomen met een grootere uitwerking in de gedeelten tegenover de plaatsen waar de zenuwen zijn opgehoopt.

Ziehier de tegenproef. Wij gingen als voorheen te werk, d.w.z. wij zetten den bak met de aluinlaag op den andere, welke de in hydrochinon gedompelde plaat bevatte en vervingen de hand door een glas zonder voet, omgeven door watten, met water van een temperatuur van 40 graden Celsius die door een toevoerbuis die het water gestadig aanvulde, op dien graad gehouden werd. Maar zelfs wanneer de proef gedurende 35 minuten werd verlengd, kon men geen werking op de gevoelige plaat onderscheiden. Een enkele keer waren er op de plaat lichte sporen van een netvormige figuur en een kleine rechte lijn, welke aan den rechten, ondersten en overlangschen kant van den bak met aluin beantwoordde, maar de indrukken waren zoo zwak, dat zij in het fixeerbad geheel en al verdwenen.

Ziehier nu de tweede manier van bewerking welke ons gelijke resultaten heeft opgeleverd als die welke boven zijn beschreven.

Den wenk opvolgende van een geleerd natuurkundige, dien wij waren gaan raadplegen, besloten wij tusschen de hand en de gevoelige plaat een

vloeibaar scherm te plaatsen, waarin het water onophoudelijk zou worden ververscht. Het is duidelijk, dat, aangezien de door de hand uitgestraalde warmte door het water wordt weggevoerd, naarmate zij zich van het lichaam losmaakt, zij geen werking op de gevoelige plaat kan uitoefenen. Ziehier op welke wijze wij het bereikt hebben, deze proef uit te voeren.

Wij namen twee glasplaten van 30 centimer lengte bij een breedte van 40 centimeter. Vervolgens voegden wij tusschen die platen langs de lengtekanten twee strooken van gummi van ongeveer 1 centimeter dikte. Aan een der vrije uiteinden lieten wij een gummislang uitmonden, waarvan het eene uiteinde gestoken werd tusschen de twee platen, terwijl het andere einde verbonden was aan een kraan, die het noodige water kon leveren. Door de twee platen stevig te verbinden en hun een eenigszins hellende ligging te geven, verkreeg men een vloeibaar scherm; wanneer de kraan geopend werd, liep het water vrij uit aan den tegenovergestelden kant en verspreidde zich in een gootsteen. Het verbruik was ongeveer anderhalve liter per minuut. Door den bak, welke de gevoelige plaat en het ontwikkelbad bevatte, onder dit scherm te plaatsen, was de hand geheel en al van de plaat geïsoleerd. Bovendien hadden wij, teneinde een mogelijke werking van het licht, dat in de hand had kunnen zijn opgehoopt, te vermijden, op het bovenste oppervlak van het scherm zeer dun bladtin gelegd, dat het geheel bedekte.

Na het vertrek volslagen duister te hebben gemaakt en het toestel te hebben geplaatst zooals wij zoo juist zeiden, d.w.z. het scherm boven den lichtelijk hellenden bak, die de hydrochinon bevatte, liet men de gevoelige plaat in dien bak glijden, opende de kraan en mevr. W. B. legde gedurende een half uur hare hand op het bladtin, dat den bovenkant van het scherm bedekte. Wij hebben aldus afdrukken verkregen, analoog aan degene, welke wij hier weergeven (fig. 31).

Als tegenproef werd hetzelfde glas water, onder dezelfde voorwaarden als voorheen beschreven, en gedurende denzelfden tijd op het scherm van stroomend water geplaatst, maar *het heeft geen werking op de plaat uitgeoefend.*

Deze proeven schijnen de lichtverwekkende werking van den mensch buiten twijfel te stellen. Het gaat hier niet om min of meer vage figuren, waarvan de werkelijke oorzaak zou liggen in onzuiverheden van de plaat of het gevolg zou zijn van de laatste moleculaire bewegingen van het ontwikkelbad. De vorm van de hand is in haar geheel voldoende weergegeven, en indien de bijzonderheden ontbraken, is dit waarschijnlijk het geval, omdat de uitgestroomde stralingen van de verschillende gedeelten der hand-

palm een verspreiding hebben ondergaan, gevolg hetzij van den waterstroom die ze gedeeltelijk heeft kunnen doen afdwalen, hetzij van den afstand die de hand van de plaat scheidde. Maar voor iederen onbevooroordeelden geest is deze figuur onbetwistbaar die van de hand en van den duim. Wij betreuren slechts één ding, dat men nl. deze stralingsafdrukken niet *willekeurig* kan verkrijgen, hetgeen argwaan tegen ons getuigenis zou kunnen doen opwekken bij hen, die niet het noodige geduld zouden hebben om een voldoende aantal proeven te nemen.

Niet iedereen is geschikt om deze uitstralingen te doen uittreden teneinde gelijke uitkomsten te verkrijgen, en zelfs met een goed proefpersoon is men er *nooit zeker* van op een bepaalden dag te slagen."

Zoover wij weten, is er nog geen afdoende critiek geoefend op deze proeven, en zou het o.i. de moeite loonen, ze, mogelijk met nog meer verscherpte voorzorgsmaatregelen, over te doen.

ENKELE OPMERKINGEN OVER DE FOTOGRAFIEËN, DOOR DE Z.G. UITSTRALING VAN DE HAND TOT STAND GEKOMEN

door Dr. H. A. C. DENIER v. d. GON

In overleg met den schrijver van het voorgaande artikel, die de moeilijke vertaling (omdat zij, in verband met het onderwerp, vrijwel letterlijk moest zijn) van een stuk uit het boek van Delanne, betrekking hebbend op het fotografeeren van de menschelijke uitstraling, op zich genomen heeft, laat ik hieronder puntsgewijze eenige opmerkingen van physischen aard, die misschien nog eenig licht op dit belangrijke vraagstuk kunnen werpen, volgen.

Het is haast onnoodig te zeggen, dat ik het, evenals Dr. de Jong, van zeer groot belang acht, dat deze proeven worden herhaald. De moeilijkheid zal echter ook hier wel weer liggen in het vrijwel ontbreken van de geschikte personen, die als „straler" kunnen optreden — vooropgesteld natuurlijk, dat deze „straling", of met welken naam dit verschijnsel ook aangeduid mag worden, werkelijk bestaat.

1e. In het boek van Delanne vinden wij eenige foto's van uitstroomingsafdrukken (effluviographie) van de hand; veelal schrijft men de daarbij ontstane afdruk toe aan warmte*straling*. Ik vraag mij echter af, of straling als zoodanig geheel of zelfs maar gedeeltelijk de directe oorzaak zou kunnen zijn geweest van den indruk op de plaat, ten eerste misschien omdat de plaat gedurende het exponeeren dikwijls *in* de ontwikkelvloeistof lag, maar vooral

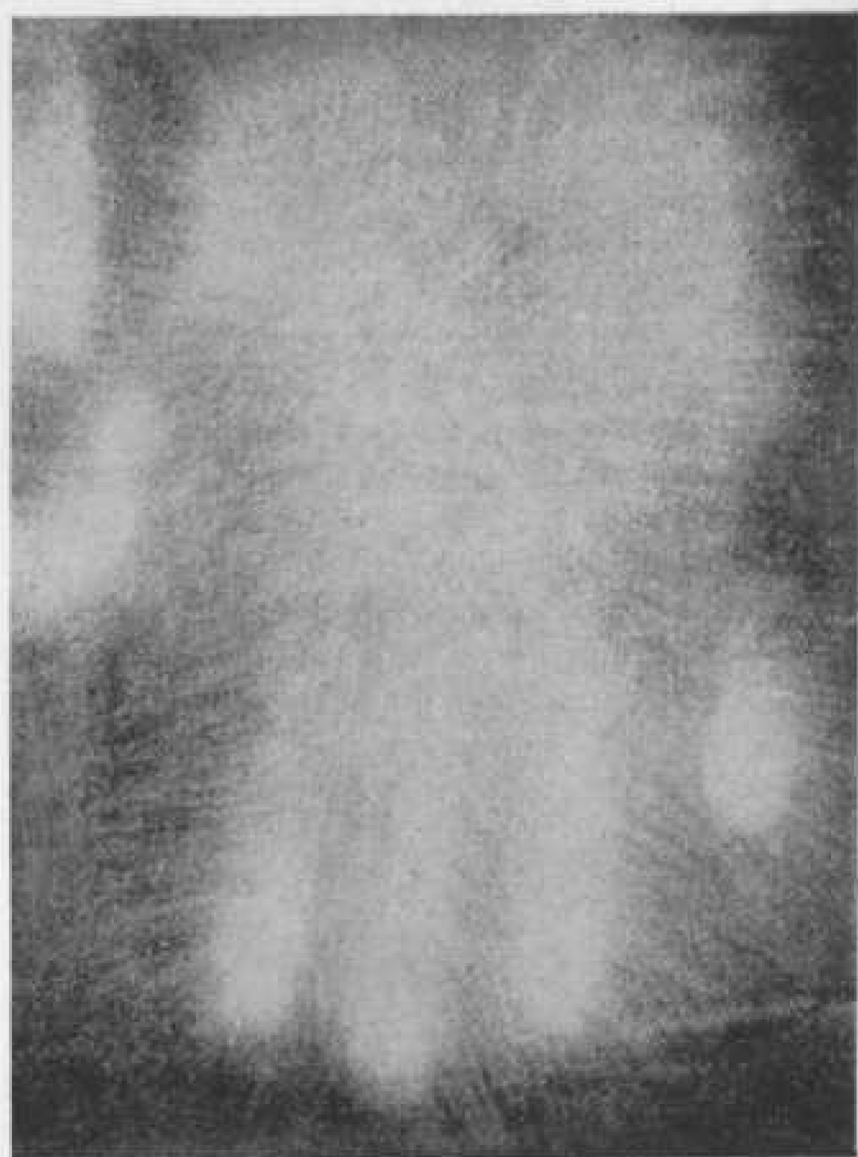

Fig. 28. *Effluviographie de main, avec contact de la plaque dans le bain révélateur.*

Fig. 30. *Effluviographie d'une main obtenue sans contact avec la plaque et à travers une couche d'alun.*

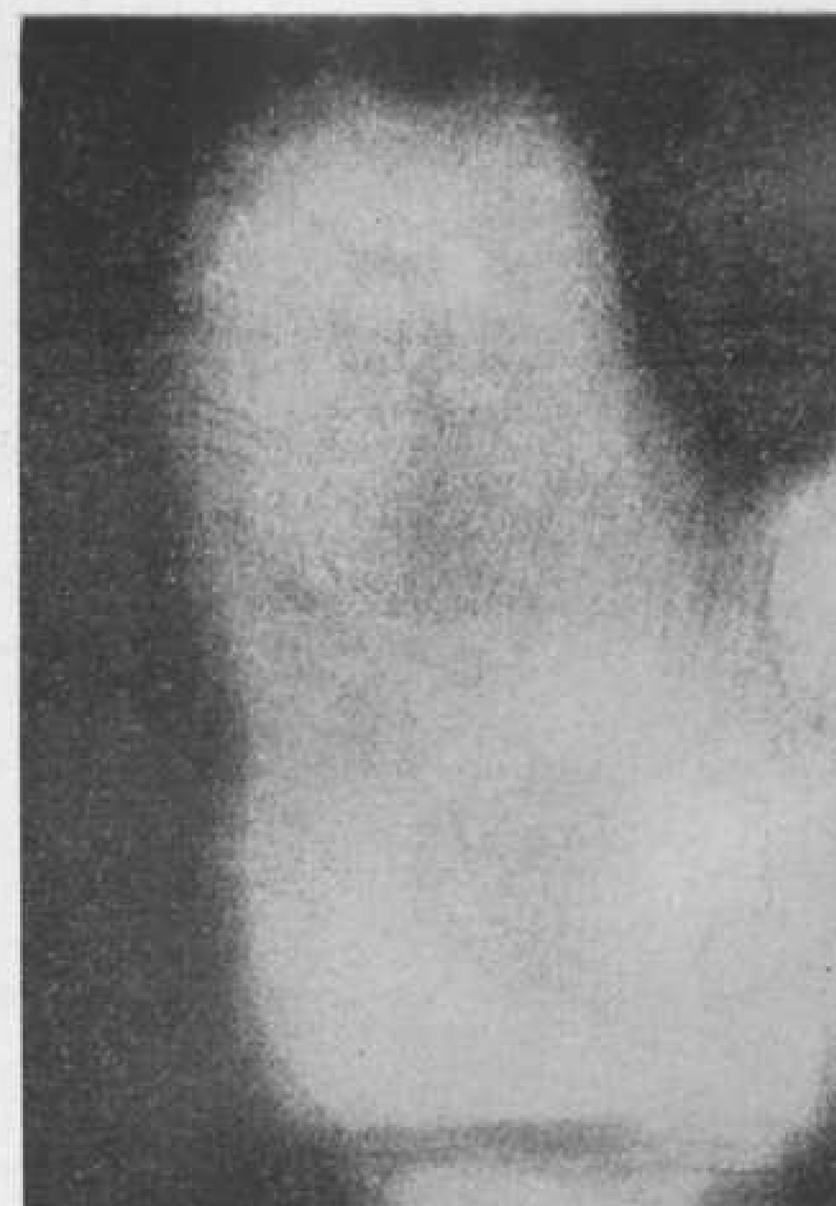

Fig. 31. *Effluviographie de main obtenue sans contact, à travers un écran liquide dont la partie supérieure était couverte par une mince feuille d'étain.*

ook — ten tweede — omdat de plaat als voor deze straling ongevoelig te boek staat. Iets anders is, dat tengevolge van de door de hand aan de ontwikkelvloeistof afgestane warmte — hetzij dat deze door de hand, die *boven* den ontwikkelaar gehouden werd daarin gestraald, of wel door convectiestroomen der lucht daaraan medegedeeld werd, hetzij dat ze door de *in* de ontwikkelaar gedompelde hand onmiddellijk verwarmd werd — deze laatste een temperatuurverhooging kan ondergaan, die plaatselijk snellere ontwikkelingsreacties tengevolge heeft, waardoor een min of meer getrouw „beeld" van de hand op de plaat kan ontstaan. (Delanne, 355, fig. 28).

Met dit al geloof ik, dat een verklaring, gebaseerd op de secretie van in het zweet van de handhuid zich bevindende al of niet vluchtige zuren, ureum e.d. minstens evenveel bestaansrecht kan hebben.

Hoe het ook zij, de „vegen" op de plaat om het reeds vage beeld van de hand heen wijzen wel op langzame diffusie of op convectiestroomen van opgeloste stoffen of van warmte van de hand naar de plaat en in elk geval zou een contrôleproef, waarbij de plaat in drogen toestand „bestraald" werd, en eerst ontwikkeld nadat zoo lang gewacht was, totdat de temperatuur, die misschien tijdelijk en plaatselijk door de nabijheid van de hand gewijzigd is geweest, weer overal dezelfde waarde had aangenomen, reden van bestaan hebben. Daarbij zou dan voldoende voorzorg moeten worden genomen, dat vluchtige zweetbestanddeelen niet op de plaat konden komen.

2e. Inderdaad vormt een vaste aluinlaag, zooals Delanne die plaatste boven den bak met de in de ontwikkelvloeistof liggende gevoelige plaat, een behoorlijken waarborg voor de volkomen absorptie van warmtestraling — echter .... het aluinkristal is als alle kristallen een betrekkelijk goede warmte*geleider* (veel beter dan b.v. glas) en daarom acht ik het niet uitgesloten, dat de verklaring van het ontstaan van het „beeld" van de hand (Delanne, 360, fig. 30) kan gevonden worden in de warmtegeleiding, vooral indien de bodem van den glazen bak dun is (Delanne vermeldt hiervan niets) en, zooals aangegeven, *de hand op de aluinlaag gelegd werd.* De onderkant van deze laag zou daarbij dan op de verwarmde plekken als straler kunnen zijn opgetreden, en deze kan tenslotte op korten afstand den ontwikkelaar plaatselijk hebben verwarmd.

De conclusie van Delanne, dat de warmte zich door de geleidbaarheid van het glas niet kon mededeelen aan de plaat, *omdat* slechts de vaste aluinlaag aangeraakt werd, mist m.i. dan ook grond.

3e. De goed herkenbare vorm van den afdruk op de plaat wijst m.i.

trouwens meer op de mogelijkheid van een totstandkomen óók door warmtegeleiding dan uitsluitend door -straling; in dit laatste geval is het n.l. niet te begrijpen waarom de hand niet alle kanten uitstraalde, maar alleen in een richting, vrijwel loodrecht op de plaat, zoodat er, zonder gebruik van een afbeeldend systeem (b.v. een lens), tòch een goed op de hand gelijkende, even groote, afdruk ontstond; in het eerste geval is het duidelijk, waarom de holte in de handpalm en andere deelen, die door hunne welving de aluinlaag niet of minder goed aan konden raken, niet of slecht, en dat de rest — de muis, de vingertoppen e.d. zeer goed tot afdruk kwamen (ik spreek met opzet niet van „afbeelding").

Delanne's conclusie, dat punten „waar zenuwen zijn opgehoopt", grooter uitwerking op de plaat hadden dan andere, kan ik bij beschouwing van de foto moeilijk bijvallen.

Ook mag niet worden nagelaten, op te merken, dat het hierboven ontvouwde bezwaar, n.l. dat niet aan te nemen is, dat de hand uitsluitend in een richting, loodrecht op de plaat, straalde, niet alleen geldt voor een physische interpretatie, maar in gelijke mate voor een, steunende op den basis van een uitgestraald of uitgestroomd „fluïde".

4e. Ook de beschrijving van de contrôleproef met het glas zonder voet, gevuld met warm water, lijkt mij niet overtuigend: alles zal er van afhangen, hoe dik de bodem van dit glas is geweest en juist daar laat Delanne, die vermoedelijk niet met al deze finesses bekend was, zich weer niet over uit! (Zooals gezegd, is glas een betrekkelijk *slechte* warmtegeleider).

Eenzelfde bezwaar geldt voor de contrôleproef bij gebruik van het scherm met stroomend water, welke op gelijke wijze werd ingericht. Een op 40 °C. gebrachte *metalen plaat* of iets dergelijks ware daarom beter geweest.

5e. De veel meer vervaagde afdruk van de hand (Delanne, 362, fig. 31), verkregen bij gebruik van het scherm met stroomend water, waarboven een laagje bladtin gelegd was (holte van de handpalm nagenoeg niet te onderscheiden van de rest, geen afscheiding tusschen de vingers, het geheel lijkt op een ruige want inplaats van op de harige handschoen van de proeven met het *vaste* aluinscherm) — versterkt het vermoeden, dat wij bij de proeven sub 2 hoofdzakelijk met warmte*geleiding* te maken hadden. Immers kan ook bij het stroomend-waterscherm met bladtin eerst de warmte dwars door het metaal zijn voortgeleid, en daarna van uit de onderzijde hiervan door straling via het stroomend water (dat bepaalde gebieden in het ultra-rood betrekkelijk

goed doorlaat [1])) in den ontwikkelaar zijn terecht gekomen, alwaar ze weer in warmte werd omgezet. Maar omdat de straler (het bladtin) thans zooveel verder van den ontwikkelaar verwijderd was dan bij de proeven sub 2, werd de afdruk, door grootere spreiding der stralen, veel vager. Hieraan zou het groote geleidingsvermogen van het metaal, waardoor de warmte ook zijdelings wordt afgevoerd, kunnen meegewerkt hebben.

6e. Men concludeere uit het bovenstaande niet, dat ik het onderhavige verschijnsel nu reeds bepaaldelijk aan physische oorzaken zou willen toeschrijven. Veel is mij, na kennisnemen van tekst en foto's van Delanne, daarvoor nog te duister. Ik heb slechts getracht eenige argumenten aan te voeren, door welke misschien, na herhaling der proeven, tot een zoodanige verklaring zou zijn te komen en waarmee o.a. bij het doen daarvan rekening zou moeten worden gehouden.

7e. Het is langzamerhand gebruik geworden, om bij de boven besproken proeven, maar ook bij andere verschijnselen als telepathie, wichelroede e.d. van *straling* te spreken, zonder dat een enkel deugdelijk physisch bewijs voor het bestaan hiervan voorhanden is. Een zekere slordigheid van uitdrukking is hier niet vreemd aan, maar bovendien is 't gevaarlijk: men bindt zich op deze wijze onbewust aan een verklaring — vooropgesteld natuurlijk, dat het verschijnsel reëel is. Het eenige waarvan we kunnen spreken, is een zekere invloedsfeer, en dan is de eenige verantwoordbare naam: een *veld*, onverschillig of dit van physischen of van psychischen aard is en of de werking door middel van straling of op andere wijze geschiedt.

Ik zou willen voorstellen, dat men zich in den vervolge alleen van dit woord bedient.

---

1) Een oplossing van b.v. kopersulfaat inplaats van zuiver water was daarom beter geweest. Indien Delanne bedoeld heeft dat de straling tengevolge van de *strooming* van het water een verspreiding heeft ondergaan, dan moet deze opvatting bestreden worden.

KLEINE AANTEEKENINGEN EN MEDEDEELINGEN

Alexander Scriabine als „geluidziener". Naar aanleiding van mijn studie over „gekleurd hooren" [1]) vestigt een lid der S.P.R. mijn aandacht op een artikel van Drs. H. van Eeden over „Alexander Scriabine en het samenspel der kunsten", verschenen in het weekblad: „De Groene Amsterdammer" van 5 Oct. 1940.

De schrijver wijdt eerst aandacht aan het synaesthesie-probleem, zonder daar echter diep op in te gaan. Hij wijst er op dat duizenden hebben getuigd van het verband tusschen klank en kleur, „tusschen wat des oogs en des oors is .... Maar ook is er verband tusschen andere zintuigelijke gewaarwordingen, zooals daar zijn: tastzin en smaak; men spreekt over droog zand en droge wijn. Nog verder: tusschen smaak en zielsaandoening; een zoete omelet en een zoete wraak. Toch wordt de wraak niet geproefd, de wijn niet getast .... Het is een ervaring in het psychologisch schemergebied, waar de zintuigen naar binnen in uitmonden .... De verbinding tusschen klank en kleur is het meest waargenomen, onderzocht en practisch toegepast."

Vervolgens gaat hij over tot een bespreking van den componist Alexander Scriabine, Rus van geboorte en in 1919 te Moskou overleden. „Hij was vóór alles pianist en componist, dagelijks bezeten van melodieën en ruischende scheppingsvreugde. Hij heeft een massale hoeveelheid pianowerk geschreven .... Dat zijn ontzaglijk-schoone composities in Nederland zoo weinig bekend zijn, kan nu geen punt van bespreking vormen. Maar ééns heeft de Concertgebouwdirectie een middag aan zijn werken gewijd; het was op Zondag 27 October 1912, onder leiding van Mengelberg. Daar hoorde men naast een symphonie en een pianoconcert het toen nog zeer verbijsterende „Prométhée, Poême du Feu."

Prometheus, die het vuur van den hemel stal om het den menschen te brengen, werd hier gezien als esoterisch zinnebeeld van het ontwaken van de hoogere kenvermogens van den mensch, door het intensifiëeren van zijn scheppingskracht.

Heel zijn extatische, dionysische componeervreugde wierp Scriabine hier in het spel, om te geraken tot een overweldigende uitviering van wat hem bezielde. De partituur telde 42 lijnen. De bezetting, te groot om hier op te sommen, noemde ook een klokkenspel, celesta, 2 harpen, piano, 4-stemmig gemengd koor, groot strijkorkest, en — raadselachtig, veel omstreden instrument — het *lichtklavier* of „tastiera per luce". Dat was een

1) T. v. P., XII, 145.

klavier, waarvan de toetsen correspondeerden met gekleurde lichtstralen. Om de technische moeilijkheden werd het lichtklavier op de vele uitvoeringen, die het werk door de wereld beleefde, steeds weggelaten, totdat het voor het eerst in Carnegie-Hall, in 1916, de New-Yorkers deed knipperoogen van verbazing.

Scriabine zag zijn klanken, en wilde daarvan getuigen. Hij zag eigenlijk veel meer. Het heele mythologische Prometheus-avontuur was voor hem een ervaring van trillende en wapperende kleuren, een belevenis die hij met geen pen beschrijven, en met geen muziek recht kon doen wedervaren. Tòch probeerde hij het, en op een wijze die geen tegenspraak duldde. Hij schreef doodlaconiek de partituur voor het tastiera per luce in den G-sleutel, zonder verdere aanwijzing.

De „Prométhée" was in 1910 gecomponeerd, maar lang van te voren ontworpen. De „kleurtoonaarden" waren toen zijn obsessie. In 1907, toen al wat Rus en muzikaal was in Parijs de muziekfeesten van Diaghileff bijwoonde, vond er een merkwaardige conversatie plaats op het terras van het Café de la Paix, tusschen Rimsky Korssakof, Rachmaninoff en Scriabine. Rimsky en Scriabine voelden verband tusschen tonen en kleuren, maar Rachmaninoff vond het gekheid. Toch waren de eerste twee het weer niet eens over de toonaarden; Rimsky zag E majeur als blauw, Scriabine als purperrood. Wel vonden ze allebei dat D majeur goudbruin was. Toen Rachmaninoff zijn schouders ophaalde, zeide Rimsky tot hem: „Ik zal je overtuigen met een voorbeeld uit je eigen werk. Denk eens aan de passage uit je opera „De gierige ridder", waar de oude baron zijn schatkist opent, en het goud en de edelsteenen glinsteren in het fakkellicht.... Welnu?" Rachmaninoff moest toegeven, dat de passage in D majeur, den „goudbruinen toonaard", geschreven was. Scriabine zeide, met zijn kalme overtuiging:

„Nu zie je, dat je intuïtie onbewust den weg heeft ingeslagen, dien je met je verstand zou willen loochenen". En daarmede was het pleit beslist.

In 1909 was Scriabine in Brussel te gast bij de familie van den schilder Delville, waar men zich intensief met spiritisme en theosofie bemoeide. Daar leerde hij het boek kennen van Besant en Leadbeater, „Gedachte-vormen", wat hem den sleutel verschafte voor zijn kleurensysteem. Annie Besant betoogt hierin, hoe iemand, begaafd met het tweede gezicht, bij anderen die een emotie ondergaan — begeerte, angst, liefde, religieuse aandoening — kleurige vormen, aura's, boven het hoofd ziet verschijnen, die met de intensiteit der gevoelens toe- en afnemen. Hoe zelfbewuster en hooggestemder het individu, des te schitterender zijn de kleuren en vormen. Zuivere sympathie

is lichtgroen. Het intellect, dat niet zich zelf zoekt, maar alleen zijn object, is heldergeel. Alle nieuwsgierigheid, of liefde die bezoedeld is door ikzucht, verraadt zich door vuilroode schijnsels. Niet alleen de subjectieve aandoeningen, maar ook het pathos van een muziekstuk kan de „helderziende" in kleuren en vormen waarnemen. Boven een kerk, waarin op het orgel een stuk van Gounod gespeeld wordt — onberispelijk gespeeld natuurlijk — verheft zich voor het helderziende oog een compacte en schitterende figuur van met de harmonieën correspondeerende kleurgroepeeringen, die opstijgen tot 200 meter boven het kerkgebouw. Maar dit zinkt in het niet bij de geweldige kleurenvormen die de muziek van Wagner doet ontstaan — tot 400 meter boven de aarde! — Ons, niet helderzienden, komt het voor, dat eenige persoonlijke voorkeur wel een rol zal spelen bij het bepalen van die hoogte.

Scriabine, die wel veel boeken, maar geen enkel boek heelemaal uit las, was dadelijk gepakt. Hij vond het vanzelfsprekend, dat Wagner's muziek, de eenige waarvoor hij, naast zijn eigene, belangstelling had, door de theosofie zoo hoog geschat werd...."

„„Prometheus" werd gecomponeerd.... Het zou de synthese van drie kunstvormen zijn: muziek-, dans- en dichtkunst. Het was één groote liturgische handeling, die het wonder der kosmische wedergeboorte zou voltrekken; een symphonie van muziek, kleurige stralenbundels, dansen en voordrachten.... De Duitsche muziekgeleerde Oskar von Riesemann en de Engelsche componist en theosoof Cyril Scott zijn degenen, die, naar mijn weten, Scriabine's ten hemel steigerende luchtkasteelen het meest au sérieux genomen hebben. In Sergei Rachmaninoff, die in zijn door Von Riesemann bewerkte „Recollections" zeer typeerende bijzonderheden verhaalt over hun gezamenlijke leerjaren, vond Scriabine zijn leven lang een trouwen vriend, die zijn wijsgeerigheden niet begreep, maar zijn muziek hartelijk bewonderde.... De componist stierf aan bloedvergiftiging in zijn huis te Moskou, en werd met groote praal op kosten van den Russischen staat begraven. Zijn grootsche manie is door de werkelijkheid, die na hem kwam, versplinterd en vergeten. Maar zijn muziek lééft, en zal blijven tot het machtigste en vreugdevolste, dat uit een menschelijk brein ontstaan is."

T.

Het verdwijnen van wratten in hypnose.

Zooals algemeen bekend, althans voor de lezers van dit tijdschrift, kunnen wratten langs suggestieven weg tot verdwijning worden gebracht.

Het gemakkelijkst gaat dit in hypnose, daar zooals bekend, in de hypnotische slaap alle kritiek verdwijnt, dus alle suggesties werkzaam kunnen zijn, ook die, welke de patiënten in waaktoestand nimmer zouden aanvaarden.

Ik was nu in de gelegenheid in hypnose bij twee patiënten de wratten tot verdwijning te brengen.

Het eerste geval betrof een dame, die ik tevoren volledig inlichtte, en in lichte hypnose eenvoudig de suggestie gaf, dat de wratten zouden verdwijnen, terwijl ik tijdens de hypnose alleen met een watje de wratten aanraakte. Na eenige dagen verdwenen de wratten spoorloos: zij verkleinden zich onmiddellijk en na 10 dagen waren ze weg.

Het tweede geval betrof een boerenjongen van 14 jaar met gering intellect, beide handruggen waren bezaaid met kleine wratten. De moeilijkheid was nu, om de hypnotische behandeling voor dezen jongen eenigszins plausibel te maken. Daarom, en daarom alleen, stelde ik het zoo voor:

Door het rustig liggen en naar mijn peeshamertje strak te staren, zou hij een beetje suf worden en de pijn niet voelen, terwijl ik de wratten zou wegbranden. Ik zette dan dienovereenkomstig, de electrische thermocauter geheel gereed. Een beetje angstig nog, ging de jongen op de rustbank liggen en ik beloofde hem stellig, dat, als hij ook maar iets pijn zou voelen, ik onmiddellijk ophouden zou. Gehoorzaam staarde hij op het peeshamertje en na eenige minuten sloten zich de oogleden en trad de hypnotische slaap in. Toen haalde ik den stekker *uit* het stopcontact, en raakte alle wratjes aan met de platina stift, die, stroomloos, natuurlijk volkomen koud was. Bij elke aanraking maakte ik een sissend geluid. Daarna strooide ik op elk wratje wat carbo adsorbens (d.i. fijne kool) waarna hij gewekt werd.

De jongen verklaarde toen, met groote verwondering, dat hij niets gevoeld had, zag natuurlijk de zwarte wratjes en had dus nu de volle overtuiging, dat de wratten weggebrand waren. Twee dagen later kwam hij weer, en nu waren de wratjes inderdaad verdwenen, doch kratertjes achterlatend, de wratten waren uit hun bed in de huid werkelijk gevallen, alsof ze precies weggebrand waren. Het eenige verschil met echt uitbranden was, dat er geen litteekentjes ontstaan zijn.

Wanneer men echt uitbrandt, is het natuurlijk onmogelijk, precies alleen het wratweefsel weg te branden en krijgt men dus, zij het zeer kleine, litteekens. Deze pseudo-uitbranderij onder hypnose, bleek dus de meest ideale te zijn.

Hiermede is dus aangetoond, dat de aard der suggestie invloed heeft op de wijze, waarop de wratten verdwijnen.

Ik vind dit feit belangrijk genoeg, om het in dit tijdschrift te publiceeren. De parapsychologen kunnen nu aan het werk, om het eventueel in hun theorieën in te vlechten.

W. GNIRREP, arts.

BOEKBESPREKING

Dr. W. H. C. TENHAEFF. *De onzienlijke wereld.* Bibliotheek voor Weten en Denken no. 6. H. P. Leopolds's Uitg. Mij. Den Haag 1940, 106 pag., f 1.—.

Het nieuwe boekje van den Utrechtschen parapsycholoog draagt de ondertitel: „Een inleiding in het vraagstuk van het geestenzien", en is blijkens het woord vooraf tevens bedoeld als een inleiding tot de studie der parapsychologie. Uiteraard valt bij dit laatste te bedenken, dat, daar het geesten zien het centrale probleem blijft van deze studie, diverse onderwerpen, die in een enkel als inleiding tot de studie der parapsychologie geschreven werk ongetwijfeld aan de orde zouden zijn gekomen, hier niet behandeld zijn.

Reeds de „historische schets van het parapsychologisch onderzoek" (hoofdstuk I) is niet een algemeen geschiedkundige inleiding, maar een waarin het vraagstuk van het geestenzien — de schr. bewondert deze uitdrukking al even weinig als de recensent en ongetwijfeld ook menige andere lezer, maar gebruikt haar bij gebrek aan een betere — in het middelpunt staat. Zoo gaat het ook in hoofdstuk II, welks titel: „Wijsbegeerte, theologie en parapsychologie" een algemeenere strekking heeft dan de op het centrale probleem toegespitste inhoud. De volgende hoofdstukken: „Illusies en (pseudo) hallucinaties"; „Over geloofwaardige (pseudo) hallucinaties" en „Zijn er objectieve verschijningen?" brengen dan veel feitenmateriaal betrekking hebbende op „de onzienlijke wereld" en op wat zich als afkomstig daaruit voordoet. Dit wordt afgewisseld met theoretische beschouwingen, die nu eens een uitzicht openen op een juister begrip der dikwijls nog zoo raadselachtige verschijnselen, dan weer den lezer de hulpmiddelen verschaffen om in dit materiaal het kaf van het koren te scheiden. De schr. ziet verwantschap tusschen de door Jaensch en diens leerlingen onderzochte eidetische voorstellingsbeelden en vele ervaringen, die ten onrechte als gevallen van geestenzien worden geïnterpreteerd. Zift men dit kaf uit, dan blijft er toch nog koren over, dat blijkt uit deze hoofdstukken duidelijk genoeg. Wie de lectuur

van dit boekje beëindigd heeft, zal zeker vragen stellen, waarop de schr. in deze luttele bladzijden het antwoord schuldig blijft. Dat is hem als een verdienste aan te rekenen: een inleiding behoort niet alleen grondbegrippen aan te brengen, maar ook vergezichten te openen, vragen op te werpen en tot verdere studie te prikkelen. Wij hopen van harte, dat het nieuwe boekje van Tenhaeff zijn lezers vinden mag en vele van hen er toe brengen zal daarna omvangrijker werken op te slaan. De literatuurlijst achterin kan bij het zoeken naar meer goede diensten bewijzen.

Het spijt ons deze bespreking met dezen goeden wensch niet te kunnen eindigen. Er moet ons nog van het hart, dat in hoofdstuk I een lapsus voorkomt, die niet onvermeld mag blijven. In dit historisch overzicht spreekt de schr. van „het in 1928 door mij gestichte „Tijdschrift voor Parapsychologie"." Uit eigen ervaringen in 1928 weten wij, dat bij deze oprichting meer personen betrokken waren en wij achten het tegenover die anderen onze plicht daar in deze recensie op te wijzen. Moge deze fout, die dit verdienstelijke werk ontsiert, in een herdruk verdwijnen.

Pr.

Prof. ALFRED ADLER, *Wegbereider eener nieuwe wereld* door Phyllis Bottome. Uit 't Engelsch vertaald: A. J. G. Strengholts Uitg. Mij. N.V. Amsterdam. 303 p. ing. f 2.90.

De psychologie van Adler, die wat er ook op haar theoretische fundeering af te dingen moge zijn, voor ieder, die met de opvoeding van kinderen te maken heeft van groote practische waarde is, is voor de parapsychologie niet bijzonder belangrijk. Vandaar dat in dit tijdschrift met een aankondiging van dit boek kan worden volstaan.

Pr.

H. F. SALTMARSH: *Foreknowledge,* Londen, G. Bell & Sons, Ltd, 1938, 3/6.

Dit boekje behoort tot de serie „Psychical Experiences" waarvan wij reeds enkele deeltjes besproken hebben.

De schrijver wenscht in dit boekje de vraag te behandelen, of er eenig bewijs is voor het bekende gezegde, dat komende gebeurtenissen haar schaduwen vooruit werpen. Door alle eeuwen heen zijn er menschen geweest, die dit geloofd hebben. Steunde dit geloof op een redelijke, wetenschappelijke basis? Het behoort tot de taak der parapsychologie dit na te gaan. In de „Proceedings" en het „Journal" van de S.P.R. vindt men een

aantal gevallen van proscopie vermeld. Saltmarsh heeft het materiaal, dat de S.P.R. in den loop van 50 jaar publiceerde, eens bijeengebracht en aan een nader onderzoek onderworpen. Het resultaat hiervan was zijn „Report on Cases of Apparent Precognition", verschenen in Part. 134 (Vol. XLII) der „Proceedings".

Dit rapport, in Febr. 1934 verschenen, heeft in belangrijke mate bijgedragen tot het ontstaan van het hier genoemde werkje. De schrijver heeft in totaal 281 gevallen van proscopie benut, ontleend aan de publicaties der S.P.R. Deze gevallen heeft hij in twee groepen ondergebracht. De eerste groep bevat de „goede" gevallen, de tweede groep die gevallen, welke hij als „middelmatige" gevallen heeft meenen te moeten aanmerken. „I first made a rough classification of the remaining cases into „Good" and „Ordinary". A „Good" case is one in which the precognition is particularly definite and full of detail, and where the evidence is satisfactory. There were 134 of these. An „Ordinary" case is one which, although it may not attain to the standard of the Good cases, is sufficiently evidential of precognition to be significant when it is taken along with a mass of other evidence." Indien wij slechts over „middelmatige" gevallen beschikten, zouden wij het bestaan der proscopie niet kunnen bewijzen, zegt de schrijver. Wij hebben daarvoor de „goede" gevallen noodig. Toch kunnen we de „middelmatige" gevallen niet missen. Zij ondersteunen de „goede" en stellen ons bij herhaling in staat een of ander punt te belichten.

Over het algemeen viel het den schrijver niet moeilijk te beslissen in welke der beide groepen een geval moest worden ondergebracht. Onder de 281 gevallen, door den schrijver benut, bevinden er zich 116 gevallen van proscopische slaapgezichten. De schrijver acht het echter niet geoorloofd hieruit de conclusie te trekken „that precognition is more likely to occur in dreams than in any other state". Saltmarsh wil rekening houden met de mogelijkheid, dat z.g. voorgevoelens ons gemakkelijker ontgaan dan paragnostische nachtgezichten, welke over het algemeen minder vaag, meer gedetailleerd zijn dan voorgevoelens en derhalve minder gemakkelijk aan onze aandacht ontsnappen. Nochtans erkent de schrijver gaarne, dat paragnostische verschijnselen zich eerder in den passieven toestand dan in den waaktoestand voordoen („precognitions are affairs of the subliminal, or as some people prefer to call it, the subconscious mind").

Saltmarsh heeft ook een classificatie gemaakt welke gebaseerd is op den aard van de gebeurtenis, welke vooruitgezien werd. Daarbij bleek, dat het grootste aantal (99) der gevallen betrekking heeft op sterven. De dood speelt

in de gezichten der zieners een zeer belangrijke rol. „Death is the event which provides the highest number of precognitions".

Van deze 99 sterfgevallen werden er 37 tijdens den slaap vooruit gezien, terwijl in 34 gevallen gewag gemaakt wordt van z.g. geloofwaardige (pseudo-) hallucinaties. In het door Saltmarsh benutte materiaal komt de geloofwaardige (pseudo-) hallucinatie nergens zoo frequent voor als in de gevallen, welke betrekking hebben op het vooruitzien van sterfgevallen. De schrijver verklaart dit door er op te wijzen, dat het vooruitzien van een sterfgeval over het algemeen een sterk ontroerende werking heeft en dat „there are some grounds for holding that emotional excitement may be connected in some way with the generation of hallucinations". Volgens hem zou de kans, dat men met betrekking tot een toekomstige gebeurtenis „hallucineert", dus grooter zijn, naar mate die gebeurtenis den ziener meer vermag te ontroeren. Deze uitspraak geeft ongetwijfeld aanleiding tot allerlei beschouwingen, waarop ik hier echter niet zal ingaan. T.z.t. hoop ik hier op terug te komen.

De schrijver trof in zijn materiaal een negental gevallen van collectieve „hallucinaties" aan. De meest voor de hand liggende verklaring bij deze gevallen is, volgens hem, aan te nemen, dat er bij deze gevallen steeds slechts één ziener was, die door mentale suggestie (telepathie) een of meer aanwezigen tot deelgenoot van zijn, op paranormale wijze verworven, kennis maakte.

Saltmarsh wijdt ook aandacht aan slaapgezichten en „hallucinaties" welke zich eenige malen herhaalden en waarvan zijn materiaal eenige voorbeelden bevat. Dergelijke gezichten hebben het voordeel, zegt hij, dat men ze niet gemakkelijk vergeet. Zij maken in den regel een diepen indruk. Dit kan er toe leiden, dat men er aanteekening van maakt of er met anderen over spreekt, zoodat men later bewijzen kan, dat men een paragnostisch slaapgezicht heeft gehad.

Bijzondere aandacht verdienen ongetwijfeld de z.g. „warnings" (waarschuwingen), waarvan het navolgende slaapgezicht, ontleend aan Proc. VIII, 400, een voorbeeld is. Het betreft een zekere Mr. Brighten, die aan boord van een jacht, dat voor anker lag, sliep. Hij „droomde" dat iemand hem waarschuwde voor een aanvaring. Mr. B. ontwaakte, stond op en ging aan dek. Hij bevond echter alles in orde, behoudens dat er mist kwam opzetten. Dit was voor hem echter geen verhindering om weer naar zijn kooi te gaan. Opnieuw „droomde" hij dat hij gevaar liep overvaren te worden. Toen de heer B. voor de tweede maal aan dek kwam had hij nog juist gelegenheid, den schipper van een ander vaartuig toe te schreeuwen zijn roer om te

gooien. Op deze wijze voorkwam hij, dank zij zijn nachtgezicht, een aanvaring.

In tegenstelling tot het meerendeel der proscopische gezichten hebben de z.g. waarschuwingen practisch nut. Zij hebben een doel [1]).

Dit doel is: een toekomstige gebeurtenis te voorkomen. Tegenover een aantal gevallen van proscopie, welke het ons doen toeschijnen, dat de toekomst vaststaat en niet veranderd kan worden, staan er andere, de „warnings", welke ons kunnen doen gelooven dat zij, die op grond van het voorkomen van voorspellingen geneigd zijn aanhangers van het determinisme te worden, toch niet geheel en al gelijk hebben.

In het derde hoofdstuk wijst de schrijver er op, dat men betwijfelen kan, of alle 281 gevallen, door hem benut, inderdaad als gevallen van proscopie moeten worden aangemerkt. Sommige dezer gevallen, zegt hij, kan men ook als gevallen van telepathie zien. Wanneer, b.v., mrs. Mc Alpine (Proc. X, 332) vertelt, dat zij op een middag, terwijl zij aan den oever van een meer zat, plotseling een visioen had, waarin zij een man (zelfmoordenaar) zich in het water zag storten en verdrinken, en het blijkt, dat 8 dagen later zich op die plaats inderdaad een man in het water werpt, dan kan men zeggen, dat mevr. Mc A. een proscopisch gezicht had. Men kan echter ook aannemen, dat de man zich in gedachten met de daad, welke hij 8 dagen later zou volvoeren, bezighield, toen mevr. Mc A. bij het meer zat en dat hij haar, onbewust, telepathisch beïnvloedde.

Andere gevallen kan men trachten terug te brengen tot gevallen van auto-suggestie, subliminale kennis en hyperaesthesie. Wanneer wij, b.v., in Proc. XI, 421, het geval lezen van een zekere mej. Gray, die een visioen had, waarin zij vlammen zag, terwijl haar kort daarna bleek, dat er in haar nabijheid brand was uitgebroken, zoo kan men aannemen, dat zij te voren reeds een brandlucht geroken heeft en dat dit aanleiding gaf tot het ontstaan van haar visioen.

Saltmarsh vond in totaal 198 gevallen waarvan men niet met zekerheid kan zeggen, dat zij als gevallen van proscopie moeten worden aangemerkt. De resteerende 183 gevallen kan hij echter alleen maar zien als gevallen van proscopie. In het vierde hoofdstuk geeft hij een aantal van deze gevallen, beknopt, weer.

In het vijfde hoofdstuk bespreekt de auteur de verschillende theorieën, welke de proscopie weg trachten te verklaren („which seek to explain away true precognition and to account for the phenomena bij normal causes"). Hij

1) Vgl. hierbij het eveneens in deze serie verschenen boekje „Evidence of Purpose" door Zoë Richmond. (Zie T. v. P., XI, 190).

komt daarbij tot de erkenning, dat zij, die van meening zijn, dat men hier steeds kan volstaan met te spreken van bedrog, toevallige coïncidenties enz. zich op een wetenschappelijk niet verantwoorde wijze van de feiten afmaken. T.o.v. het feitenmateriaal, door de leden der S.P.R. e.a. bijeengebracht, past ons de erkenning, dat de proscopie een feit is.

De schrijver wijst er nu op, dat het volstrekt geen zeldzaamheid is, dat de studie van psychische anomalieën ons inzicht in het wezen van normale psychische verschijnselen ten goede komt. Iets dergelijks is naar alle waarschijnlijkheid ook hier het geval. Het is zeer aannemelijk te achten, dat „a study of the queer abnormality called precognition may throw a light upon some of the dark places of general philosophy and lead to a better understanding of our nature and destiny."

Het kan, volgens hem, aan geen twijfel onderhevig zijn, of „the crux of the whole problem is Time". Een der eersten, aan wien de bestudeerder der proscopie denkt, is Kant, die in den tijd een aanschouwingsvorm van het menschelijk kenvermogen zag.

In het zesde hoofdstuk bespreekt de auteur enkele metaphysische beschouwingen over den tijd. Met de beschouwingen, door J. W. Dunne over den tijd geleverd, kan hij zich niet vereenigen [2]).

Volgens Prof. C. D. Broad „the true analogue of precognition is not perception, but rather memory". De moeilijkheid bij de proscopie is hierin gelegen, dat de normale orde van oorzaak en gevolg omgedraaid moet worden, d.w.z. dat de uitwerksels in de hersenen — men noemt ze „sporen" — er moeten zijn, voordat de gebeurtenis, welke deze sporen doet ontstaan, plaats gevonden heeft. Zoo'n omkeering van de normale orde schijnt ons onbegrijpelijk toe. Volgens Broad wordt dit anders, wanneer wij het bestaan eener twee-dimensionale tijd aanvaarden. Saltmarsh verklaart dat deze hypothese hem niet volkomen vermag te bevredigen.

Dit geldt ook met betrekking tot zijn eigen beschouwingen, welke hierop neer komen, dat er voor het subliminale zelf een „nu" bestaat, dat een grootere „lengte" heeft dan het „nu" van het supraliminale zelf. „There is some ground for supposing that the length of the normal specious present may vary in certain circumstances, such as concentration of attention, fatigue, hypnosis . . . ; there is, therefore, no a priori objection to holding that the length of the subliminal specious present may be greater than that of the normal consciousness."

---

2) Vgl. F. Ortt: „Dunne's tijdsopvatting", T. v. P., VIII, 43; Ch. H. van Os: „Het bestaan der toekomst", T. v. P., IX, 49 en J. F. Carrière: „Het voorspellen in verband met het tijdsprobleem", T. v. P., XI, 245; XII, 26.

Volgens deze theorie zou er dus eigenlijk geen profetie bestaan, d.w.z. dat volgens deze theorie datgene „what appears as a case of supernormal, non-inferential foreknowledge, is only a fragment of the knowledge of the present of the subliminal mind, or of some stratum thereof, which is thrust up into the surface consciousness."

Als vierde metaphysische hypothese geeft de auteur ons die van du Prel, volgens welke de proscopie zou berusten op de functie van een onbekend vermogen van het transcendentale subject.

In het zevende en laatste hoofdstuk komt de schrijver terug op hetgeen hij in de daaraan voorafgaande hoofdstukken heeft behandeld. De proscopie is een feit, waaraan niet langer getwijfeld kan worden. Wij zijn echter, tot op heden, nog niet in staat hiervoor een bevredigende verklaring te geven, maar „it is clear, I think, that the crux of the whole problem is Time and the nature of Time".

De parapsycholoog kan, als zoodanig, niet anders doen dan goed geconstateerde gevallen van proscopie opsporen en deze ter kennis brengen van den filosoof, die bij zijn beschouwingen over onderwerpen als, b.v., het tijdsprobleem, determinisme en indeterminisme, niet verzuimen mag gebruik te maken van de uitkomsten van het parapsychologisch onderzoek.

De auteur schenkt in dit hoofdstuk ook nog aandacht aan proscopische „droomen" met min of meer volledige congruentie en aan slaapgezichten, waarin de toekomstige gebeurtenis symbolisch verschijnt. Wij zouden gaarne gezien hebben, dat hij hier wat meer aandacht had geschonken aan den profetischen droom met fragmentarische congruentie (Dunne-effect). Wij mogen echter niet vergeten, dat het boekje slechts als een inleiding is bedoeld. Als zoodanig is het voortreffelijk. Evenals de andere boekjes in deze serie vestigt ook dit voorts de aandacht op het belangrijke materiaal, in de „Proceedings" en het „Journal" der S.P.R. in den loop van ettelijke tientallen jaren gepubliceerd. Men kan ze als prolegomena tot de studie der Proceedings beschouwen en ook als zoodanig zijn ze zeer aanbevelenswaardig.

TENHAEFF

BERICHTEN EN VEREENIGINGSNIEUWS

De Studievereeniging voor Psychical Research, opgericht door Prof. Dr. G. Heymans op 1 April 1920, stelt zich ten doel de bevordering van het wetenschappelijk onderzoek der dus geheeten occulte verschijnselen, anders gezegd: van de Parapsychologie.

De vereeniging heeft een *Parapsychologisch Laboratorium* te *Utrecht*.

De contributie bedraagt f 7.50 per jaar, waarvoor de leden het *Tijdschrift voor Parapsychologie*, tevens orgaan der vereeniging, gratis ontvangen.

Voor mededeelingen van allerlei aard, verband houdende met het doel der vereeniging, zoowel als voor berichten van administratieven aard, wende men zich tot den secretaris-penningmeester F. W. B. de Haas, Nieuwe Gracht 5a, Haarlem. Postgirorekening ten name van den penningmeester der S.P.R. no. 258900.

De vereeniging heeft afdeelingen te *Amsterdam, Den Haag, Rotterdam* en *Utrecht*.

Het Hoofdbestuur deelt mede, dat voorloopig is vastgesteld, dat de *Algemeene jaarvergadering* der Studievereeniging dit jaar zal gehouden worden op *Zondag 27 April* te *Utrecht*.

Nadere convocatie volgt t.z.t.

De penningmeester van het Hoofdbestuur verzoekt den leden hunne contributie à f 7,50 vóór 1 Mei op zijn girorekening te willen voldoen. Nadien zal gedisponeerd worden onder verhooging met incassokosten.

Het bestuur der *Afdeeling Amsterdam* is thans als volgt samengesteld:
H. M. Haye, arts, Griseldestraat 40 huis, Amsterdam, voorzitter;
W. Beuker Jr., Richard Wagnerstraat 20, Amsterdam, secretaris;
F. W. B. de Haas, Nieuwe gracht 5a, Haarlem, penningmeester
(Giro ten name penningmeester S.P.R. 258900, Haarlem);
Dr. H^tte^ E. Heimans, Plantage Muidergracht 123, Amsterdam.

Als wetenschappelijk adviseur van het afdeelingsbestuur treedt Dr. W. H. C. Tenhaeff op.

De penningmeester der Afdeeling verzoekt den begunstigers hun bijdrage over 1941 op zijn girorekening te willen storten.

De adressen van de secretariaten der andere afdeelingen zijn:
Dr. C. A. P. Beck, Breitnerlaan 58, Den Haag;
L. F. Steehouwer, Graaf Florisstraat 74, Rotterdam;
Mej. Dra. F. C. Heyster, Oudenrijn 16, Utrecht.

Voor de *Afdeelingen* der S. P. R. zullen de volgende voordrachten worden gehouden:

Amsterdam (Gebouw „Heystee", Heerengracht 545, 15.00 h): voorloopig vastgesteld op 22 Maart: Dr. D. H. Prins, „Toeval";

Den Haag (Diligentia, Lange Voorhout, 19.30 h): 28 Maart: Dr. K. H. E. de Jong, „Parapsychologie bij dieren";

Rotterdam (Hotel Central, Kruiskade, 14.30 h): 5 April: Dr. H. A. C. Denier van der Gon, „Aardstralen of wat anders?" De datum van de laatste lezing in dit seizoen, door Dr. Tenhaeff, over z.g. mediumieke kunst, is nog niet vastgesteld.

Het afdeelingsbestuur constateert met voldoening, dat het, niettegenstaande de bezwarende omstandigheden, gelukt om het voor het winterseizoen opgestelde programma van een zestal lezingen regelmatig af te werken. Met het opstellen is rekening gehouden met de door de contactcommissie voorgestane beperking.

Utrecht (Plaats en tijd nader bekend te maken): 6 April: Dr. S. Hofstra, „De wereld van het bovennatuurlijke bij de Mendi-negers".

INHOUD

DE BETEEKENIS VAN DEN DOOD

door Dr. P. A. DIETZ

Er is ons een uitspraak van den Griekschen wijsgeer Epicurus overgeleverd: „de dood gaat ons niet aan". (Thanatos ouden pros hèmin). Immers, zoo argumenteert hij dan verder, zoolang wij bestaan, is de dood niet, en zoodra de dood er is, zijn wij er niet meer.

Het is een van die typische syllogistische muizenvallen, bij velen, die als groote wijsgeeren gelden, zoo gewild. Zelfs als tegen de afzonderlijke stellingen niets in te brengen ware, dan nog ligt in hare combinatie een diepe onwaarachtigheid, die door de ervaring direct wordt weerlegd. Een bewijs dat deze man, als zoovele philosophen, door het leven ging, zonder het waarlijk te beleven.

Spinoza denkt ongeveer eender, wanneer hij zegt dat een „vrij" [1]) mensch over niets minder dan over den dood denkt, en dat de ware wijsheid niet bestaat in de overdenking van den dood, maar van het leven.

Tot op zekere hoogte is dit consequent gedacht, zoolang wij de individueele onsterfelijkheid, „het leven na dit leven", ontkennen. Dan is de dood niet anders dan de olifant met den langen snuit, die het blij of droef verhaaltje van ons aardsche leven uitblaast, en heeft daarmede evenmin iets uit te staan, als genoemde dikhuid met het sprookje, dat zoo even werd verteld. Voor wie deze opvatting huldigt, is de dood geen probleem van diepgaande beteekenis. Hij mag als een onontkoombare noodzakelijkheid worden geaccepteerd, maar leert ons even weinig aangaande het leven als het ongeval, waardoor een vaas breekt, omtrent de waarde en het doel van dit voorwerp. Men kan de dood dan nog hoogstens een biologische functie toekennen terwille van de soort, ter opruiming van het onvolwaardig geworden materiaal, en dan heeft hij beteekenis voor het organisch levensgeheel. Maar voor het individu is hij toch enkel maar het einde, het botte einde, veelal zelfs zonder een harmonische afsluiting te vormen.

Geheel anders staan de zaken, voor wien, in welken vorm dan ook, het metaphysische een realiteit is, en daarmede het voortbestaan, de onsterfelijkheid, althans een mogelijkheid. Voor hem is de dood zelfs een centraal probleem, ten nauwste verwant aan dat van het ons allen zoo nauw aangaande leven, en beiden zijn niet van elkander te scheiden. En ook aan dezen kant kan men zich op groote wijsgeeren beroepen. Plato noemt het leven

1) Dit is, in Spinoza's taaleigen, een mensch zonder, of met een minimum van, ontroeringen.

van den waren philosooph zelfs in wezen een voorbereiding voor den dood, en Schopenhauer zegt: „De dood is de eigenlijke genius der wijsbegeerte. Zonder den dood zou men er niet licht toe komen, te philosopheeren." Vandaar dan ook, dat in de meest metaphysische van alle oudere philosophieën, de Indische, het vraagstuk van den dood den wijsgeer niet rustig laat, en hij geen oplossing van het levensraadsel bereikt acht voor het doodsraadsel tot klaarheid is gebracht.

* * *

De dood is voor den „gewonen" mensch het ongewenschte, het gevreesde. Voor den vulgairen mensch zelfs: het verafschuwde. Hij is de zekerste van alle zekerheden. Er zijn maar weinig dingen, die den mensch door de harde realiteit zoo genadeloos worden opgedrongen, als het indrukwekkend feit van den onontkoombaren dood. Het feit, dat wij allen met elkander op aarde leven als ter dood veroordeelden, in nabije of verre, in ieder geval iedere seconde nader schrijdende toekomst. Waarom leven wij dan niet onder den voortdurenden druk dezer doodsdreiging, welker verwezenlijking wat vroeger of wat later, zekerder is dan eenige andere zekerheid ter wereld? Waarom versombert zij niet onze dagen en verdrinkt al onze vreugden? Waarom houden wij vast aan den ernst en de waarde van het bestaan, alsof het eeuwige beteekenis bezat?

„Laat ons eten en drinken en vroolijk zijn, want morgen sterven wij." Och, deze luchtige visie — luchtig met een tikje van vertwijfeling op den achtergrond — is maar van enkelen en in enkele oogenblikken huns levens geldig; trouwens de waarlijk lichtzinnigen voegen dit lugubere „want" niet toe aan hun vroolijke maximes.

Het feit bestaat dat de mensch, de zekerlijk ter dood gedoemde, den dood, ondanks dit weten, zeer weinig gedenkt, of althans zijn bestaan er niet naar inricht, zoolang hij natuurlijk-weg leeft. Wij zouden met een term der nieuwere psychologie kunnen zeggen, dat hij de noodzaak van te sterven gewoonlijk uit zijn bewustzijn verdringt, het niet „beseft", d.i. niet doorleeft in verbondenheid aan diepere gevoelens. Het waakbewustzijn van den mensch is zoodanig geformeerd, dat aanpassing aan het leven mogelijk wordt, en vandaar dat de naïef levenden er moeilijk in slagen, de onafwendbare noodzakelijkheid, speciaal van hun eigen dood, bewust te realiseeren.

Eens zeide mij iemand, die toch waarlijk geen dwaas of oppervlakkig mensch was, in een oogenblik van spontane psychologische oprechtheid: „Ik kan het nu eenmaal niet anders voelen; „ànderen, ja, die gaan dood, maar ik niet." Er was een diepe bevreemding in zijn stem om deze opwelling, die

hem, trots de blijkbare absurditeit voor het verstand, niettemin als een plotselinge bezinning voorkwam, als een tot uitspraak komen van een reeds lang geweten waarheid die aan de grenzen van het bewustzijn in sluimer lag, en nu, ontwaakt, verbaasd de wereld inzag.

Is dit enkel maar een afweer, uiting van de zoo diep in ons wezen gewortelde doodsvrees? Of is het, dieper nog, een intuïtief weten, dat ons denken nog niet heeft kunnen benaderen? Zoodat wij toch eigenlijk gelijk zouden hebben met dezen voor het „normale" verstand zoo absurden inval?

Zeker is het, dat de mensch in momenten, waarin hij de wereld en zich zelven dieper beleefde, toch altijd weer ontwaakte tot verwondering over de vluchtigheid van alle aardsche verschijning, toch altijd weer verontrust werd door:

> das qualvolle, uralte Rätsel
> Worüber schon manche Häupter gegrübelt;
> Häupter in Hieroglyphenmützen,
> Häupter in Turban und schwarzem Barett
> Perückenhäupter und tausend andere
> Arme, schwitzende Menschenhäupter.
> Sage mir, was bedeutet der Mensch?
> Woher ist er kommen? wo gehet er hin?
> Wer wohnt dort oben auf goldenen Sternen?

Dan duikt voor hem op het problematische van het leven en daarmee zijn onscheidbaar tegendeel, het probleem van den dood, die hun synthese vinden in het probleem der onsterfelijkheid.

De directe ervaring schijnt deze vraag ondubbelzinnig te kunnen beantwoorden. De waarneming dat de mensch sterft, en hoe het zoo kort geleden nog van geestelijk leven vervulde lichaam tot een walgelijk gistende massa vergaat, tot eindelijk daarvan alleen overblijft wat niets menschelijks meer heeft, zou eigenlijk de geheele menschheid, van de oertijden af aan, de overtuiging moeten hebben bijgebracht dat met den lichaamsdood ook de geest ophield te bestaan. „Deine Seele wird noch schneller tot sein als dein Leib". En toch heeft dit alleen gegolden: vroeger bij verspreide enkelingen of hoogstens kleine groepen, en alleen gedurende, laten wij zeggen, een paar eeuwen bij een hoogintellectueele, maar toch altijd numeriek zeer kleine fractie der Europeesche menschheid. Op deze weinige uitzonderingen na is steeds in een of anderen vorm het geloof gekoesterd dat de eigenlijke mensch niet sterft met den lichaamsdood, dat hij, of althans iets van hem, voortleeft, een

nu eens meer, dan minder materieel gedachte „ziel" als substraat van geestelijk leven.

Dit alles is ongetwijfeld een psychologisch verschijnsel dat een verklaring eischt, en deze heeft dan ook niet ontbroken. In den beginne werd de oplossing op zeer oppervlakkige wijze gegeven door de vrijdenkerij: onze „wilde" voorvaderen ontbrak het zelfs aan de meest elementaire kennis; ze waren uitermate dom en konden daarom gemakkelijk door baatzuchtige priesters — die dan ineens, ofschoon ze toch ook wilden waren, als buitengewoon slim werden voorgesteld — om den tuin worden geleid, en al het latere geloof der nog slechts zeer onvolledig aan het duister ontworstelde beschaafde menschheid is niets dan een nawerking dezer primitieve domheid. In Rusland schijnt het nog officieel gedecreteerd te zijn zoo te moeten denken. Modern georiënteerde psychologie maakte het zich in deze niet zoo uitermate gemakkelijk. Zij begon hier een zielkundig probleem te zoeken en meende de oplossing gevonden te hebben in het bestaan eener zoogenaamde praelogische mentaliteit, een primitieve denkvorm, die essentieel van den logischen zou verschillen, maar als een noodzakelijke trap in de evolutie van den menschelijken geest werd beschouwd. In dit stadium zou het denken niet beheerscht worden door het realiteits- maar enkel door het lustprincipe; fantasie en werkelijkheid werden nog niet scherp uit elkander gehouden; aan den wensch werd als zoodanig reeds realiteitswaarde toegekend; daar elke critische zin ontbrak, werd de levensdrift zonder meer geprojecteerd als onsterfelijkheidsgeloof, met totale terzijdeschuiving van de onmiskenbare, maar ongewenschte waarheid.

Deze methode, de geweldigste vraagstukken die de menschelijke ziel beroeren, weg te psychologeeren, is trouwens een rechtstreeksche voortzetting van de natuurwetenschappelijk physiologische behandeling der psychologie, die in de negentiende eeuw opkwam en haar bloeiperiode bereikte. De vergelijkende anatomie leerde, dat in het algemeen een gecompliceerder geestelijk leven in het dierenrijk zich vertoonde in aansluiting aan een sterkere ontwikkeling van het neopallium [2]). Tevens kon men een zeker parallellisme aantoonen tusschen de physiologische toestand der hersenen en de (waarneembare, bewuste, toen alleen gekende) geestelijke werkzaamheid, waar bij koorts, verwonding, bloeduitstorting, intoxicatie deze laatste verminderd resp. tijdelijk werd opgeschort.

Dit laatste bleek slechts een „eerste uitkomst". Nauwkeuriger onderzoek heeft aan het licht gebracht, dat dit parellellisme merkwaardige afwij-

2) De hersenschors der hoogere dieren.

kingen vertoonde. Zeer hooge intelligentie bij de menschelijke individuen ging geenszins zoo onverbrekelijk met meerdere ontwikkeling van de hersenschors samen als men dacht in den tijd, toen men de geestelijke praestaties naievelijk meende te kunnen meten aan de nummers der hoeden, door de geleerden gedragen.

Gemutileerde hersenen bleken, na een korte periode van shockwerking, tot onverwachte, soms zelfs tot vrijwel onverminderde praestaties in staat te zijn. Maar men behielp zich in dezen met een phrase, die de plaats van een principe moest vervullen en sprak van de „overneming" van de functie van een verloren gegaan hersendeel door een ander, zonder zich tot bewustzijn te brengen, dat men met deze zeer anthropomorphe voorstelling een opvatting, die men juist elimineeren wilde — de hersenen instrument van een onstoffelijk principe — langs een omweg heimelijk weer invoerde.

Het antwoord der wetenschap viel dus geheel uit in negatieven zin. Het voortbestaan was een fictie; een probleem van den dood bestond eigenlijk niet, het was een artefact, ontstaan uit een misvatting van zijn wezen, en, a forteriori, gold dit voor het probleem der onsterfelijkheid, dat slechts kan verrijzen, als dat van den dood als een diep en duister raadsel beseft wordt. Naarmate de kennis toenam en de methoden van onderzoek zich verfijnden, werden de moeilijkheden voor de zienswijze, die hersenfunctie identiek met geestelijke werkzaamheid stelde, niet geleidelijk verminderd, maar steeds grooter. Diepe geestelijke stoornissen bleken mogelijk zonder eenige aantoonbare ziekelijke afwijking der hersenen en het ging op den duur niet aan dan maar willekeurig te accepteeren, dat er dan toch wel zoodanige zouden zijn, die wij niet konden aantoonen. Zoodat dan ook Jelgersma heeft moeten bekennen, dat wij van de nog altijd als ideaal beschouwde mogelijkheid, geestelijk leven tot hersenfunctie te kunnen herleiden, nog lichtjaren, zoo zegt hij letterlijk, nog lichtjaren verwijderd zijn.

Zoodat dan met recht en reden de vraag verrijst, of de oorzaak van deze vrijwel hopelooze conclusie misschien ook hierin gelegen zou kunnen zijn . . . dat men zich bij deze poging in de verkeerde richting bewoog?

Op een andere wijze dan de positivistische physiologen-psychologen waren een aantal speculatieve denkers, die op het wijsgeerig beleven der menschheid een enormen invloed hebben uitgeoefend, ingesteld. Wij doen het best hierbij met Dr. Herman Wolf in zijn „Onsterfelijkheid als wijsgeerig probleem", scherp onderscheid te maken tusschen het eindelooze persoonlijke voortbestaan, de sempernitas, en de onsterfelijkheid in den zin van vereeuwiging, de aeternitas. Gewoonlijk is de houding dezer wijsgeeren,

waarvan ik als voornaamste Spinoza, Hegel, Schopenhauer noem, nu deze, dat in metaphysischen zin de eeuwigheid van het ware wezen van den mensch wordt erkend, ja hierop sterk den nadruk wordt gelegd. Anderzijds wordt het individueele voortbestaan niet alleen ontkend, maar zelfs menigmaal met heftigheid verworpen. Het individu is ten slotte onbelangrijk. Men gaat niet zoo ver als het positivisme, dat het individu definieert als, of liever destrueert tot een „collectie van veranderende gewaarwordingen." Men erkent den eeuwigheidsgrond, maar deze eeuwigheidsgrond is juist ontkend in het individueele. Dit individueele toch is essentieel het vereindigde. Bij Spinoza is de vereeuwiging een zekere hooggestelde staat des geestes, die door zeer enkele uitgelezen individuen gedurende het aardsche leven zou kunnen worden bereikt, natuurlijk door zich te verdiepen in de Spinozistische wijsbegeerte. De voorstellingen lijden hier vaak aan groote vaagheid en daardoor aan onklaarheid, en het begrip ontaardt tot niet veel meer dan een „wijze van spreken."

Schopenhauer spreekt van de Unzerstörbarkeit unseres Wesens an sich, maar tot de erkenning van een eigenlijke ontsterfelijkheid komt hij niet; pas op hoogen leeftijd geeft hij in zijn „Uber das Geistersehen" blijk van neiging deze mogelijkheid niet geheel te verwerpen.

Er zijn trouwens tallooze overgangen denkbaar van dit begrip der onsterfelijkheid tot een meer realistische opvatting hiervan, welke o.a. Bierens de Haan schijnt te huldigen. Over het algemeen kunnen wij bij deze philosophen niet verder gaan dan te spreken van een onsterfelijkheid als een wijsgeerige term, met niet meer positieven inhoud dan b.v. wanneer wij het woord gebruiken in den zin van roem bij het nageslacht.

In de meest denkbaar scherpe tegenstelling plaatst zich tegenover de beide besproken opvattingen: die van de onsterfelijkheid als bloote fictie en als wijsgeerige staat des geestes, de religie. Elke godsdienst, misschien met uitzondering van een zeer priesterlijke vorm van Boeddhisme, heeft de onsterfelijkheid in realistischen zin geleeraard, als sempernitas, inhoudende het persoonlijk voortbestaan na den stoffelijken dood en het heeft hierop zijn ethische principes en eischen opgebouwd. De dood vormt een scheiding tusschen twee levensvormen en is de overgang van één wereld naar een andere.

Hoe men zich dat voortbestaan denkt geeft een inkijk in de geheime kameren der menschenziel, waar zij hare verlangens en wenschen baart en hare ideeën voedt. Het is meteen met groote zuiverheid een peillood voor de diepte dier ziel, zooals de maat waarmede de mensch de wereld meet, de meest onbedriegelijke maat is voor de afmetingen van zijn geest. De kleine

ziel is altijd grof optimistisch, omgekeerd neigt de ziel, die zich aanschikt tot ontplooiing, tot pessimisme.

In de relatieve waardeering van deze beide levens, voor en na den dood, zijn frappante verschillen waar te nemen, zoodat wij de voorstellingen in twee groepen kunnen samenvatten.

In de eerste opvatting is het aardsche leven het eigenlijke en dat na den dood een voortzetting, een afschaduwing daarvan.

Deze is meestal beperkt tot de eigenlijke primitieven, alles is hoogst naïef gedacht; het is het zelfzicht van den mensch, die nog niet tot zelfinzicht gekomen is, die eigen zelf amper onderscheidt van plant of dier, of zelfs van de doode natuur om hem heen, die hem trouwens niet levenloos is.

Ook zijn ziel is als die van het gras of de bloem en het zwakke naleven zijner, ook in dit leven niet sterke persoonlijkheid aan de overzijde van het graf, om het even of het lang of kort van duur is of altijddoor wordt gedacht — hierover wordt zelfs vaak niet de moeite waard geacht zich uit te laten — is veelal niet meer dan een wenschprojectie. Arme wilden gelooven dat zij in het hiernamaals op mooier trommels zullen slaan en in grootere kano's zullen varen dan op hun armelijke aarde.

De Indiaan droomt zich zijn eeuwige jachtvelden, waar het jagen nog vreugdevoller bedrijf is dan in de aardsche prairiën: de Germaan geloofde in zijn Walhalla, waar nog heerlijker gevochten, gefeest en gedronken wordt dan op aarde, waar dit toch al zoo'n groote vreugde was.

Het ideaal, dat men zich dan na den dood verwezenlijkt denkt, is geheel geschoeid op de leest van het aardsche bestaan. Ik weet niet of het alleen maar een grap is, maar ik heb eens het volgende verhaal gelezen:

Toen de eerste christen-zendelingen kwamen bij de Eskimo's en hun bij bekeering het eeuwig gelukzalig bestaan in den hemel beloofden, bleek daarvoor groote belangstelling te bestaan. Maar na eenigen tijd bemerkten de zendelingen een zonderlinge bevangenheid en schroom bij hunne leergierigste discipelen. Na eenig aandringen kwamen zij te weten, dat deze zich zeer bezorgd maakten over de vraag, of er in den hemel ook zeehonden waren. Toen de naïeve vragers ten antwoord kregen, dat dit zeer zeker niet het geval was, schudden zij treurig het hoofd, en zeiden dat zij dan geen christen konden worden, want zonder zeehonden konden de Eskimo's niet leven. En hoe diep dit geloof geworteld was in den geest van millioenen, blijkt wel uit de overal verspreide zede, den dooden dagelijksche gebruiksvoorwerpen, of zelfs vrouwen en dienaars mee te geven in het hiernamaals, opdat het hen aan niets zou ontbreken. Bij de Egyptenaren heeft dit zelfs herhaal-

delijk tot financieele ruïne geleid: „de dooden eten de levenden op", wordt in een papyrus geklaagd. Steeds is het hiernamaals afhankelijk van het tijdelijk en plaatselijk karakter van het bestaan hier op aarde, vooral bij die primitieve zielen, die hun eigen bestaansvorm als de eenig mogelijke beleven, en zich niet kunnen indenken dat er ook geheel anders kan worden geleefd.

De oude Hellenen, de Homerische Grieken in de eerste plaats, die het leven gretig in zich opnamen en nochtans verre waren van oppervlakkig optimisme — want het sprookje der Duitsche klassici en romantici van „die heiteren Griechen" behoort nu toch wel voor goed tot het verleden — kenden het leven na den dood als een wezenloos schimmenspel, niet veel meer dan een voortzetting van het verwelken in den ouderdom, zoodat het hun liever was een levende daglooner te zijn onder de zon dan een vorst der heerscharen in den Hades. Hun somber inzicht in het hiernamaals tooide het aardsche leven met de kroon der heerlijkheid: hier het spel, aan gene zijde slechts het „naspel". Bij beiden blijft de aandacht geheel gevestigd op de phaenomenale aardsche persoonlijkheid, een metaphysische individualiteit wordt daarvan eigenlijk niet onderscheiden, de sempernitas is beperkt en naar de aeternitas is zelfs geen vraag, maar dit levert in de gegeven gegedachtewereld weinig moeilijkheden op.

Juist andersom vatten de groote monotheïstische godsdiensten het op. Volgens den geloovigen christen of mohamedaan is het leven „hier" slechts een voorspel, dat aan gene zijde het „ware leven," dat alleen dit voorspel inhoud en beteekenis geeft. De enkeling bezit, als zedelijke persoonlijkheid eeuwigheidswaarde; wat hij hier op aarde deed of naliet is voor altijddurend nabestaan beslissend. Na zijn dood en door het feit van den dood alleen, vereeuwigde zich de mensch, stond onmiddellijk tegenover zijn God. In de christelijke godsdienst is dit zelfs verworden in het dogma van de wederopstanding des vleesches tot een vereeuwiging des lichaams — een leerstuk zooals slechts een theologie kan opstellen, die elke wijsgeerige of wetenschappelijke zin zorgvuldig buitensluit. De Europeesche wijsbegeerte heeft zich, van de middeneeuwen af tot op bijna onzen tijd, altijd in een zeer tweeslachtige situatie moeten redden. Zij stond onder den ban der kerk eerst, van het geloof later. Meest in positieven, ook wel in negatieven zin (Spinoza) maar wij houden ons hier alleen bezig met het eerste. Hier heeft zich een wijd-ontwikkeld denken eerst niet mogen, later niet willen of kunnen vrijmaken van hinderlijk primitieve principes. Het liep uit op fijnbedachte slimheden om de kerksche waarheden redelijk te bewijzen of op

listige subtiliteiten, om de waarheden der religies althans niet aan te randen.

Wat de eeuwigheidswaarde van den mensch betreft, was men op twee gedachten hinkend als op krukken. Allereerst diens absolute creatuurlijkheid, zijn ontstaan in den tijd, op zeker moment geschapen door God. Anderzijds droeg hij, maar alleen door de goedwillendheid Gods, diens beeld in zich. Als de naïef-primitieve, mocht de christelijke theologie en daarmede de geloovige westersche wijsbegeerte alleen de phaenomenale persoonlijkheid van den mensch accepteeren als materiaal voor zijn verder alles behalve primitieve speculaties. Want dit zuiver creatuurlijke wezen moest nu na den dood een eeuwigheidsgeldigheid verwerven; eeuwig leven zonder zijn beperktheid als Jan of Piet of Lena in te boeten, en dan niet een schimmig na-leven, maar een zeer intense beleving — sempernitas en aeternitas in eindeloos-zalige godsverzadiging of eindeloos rampzalige godverlatenheid.

Geen wonder dat hier het kromme geredeneer sinds eeuwen niet van de lucht is; een aantal „bewijzen" voor de onsterfelijkheid worden steeds weer geconstrueerd, waar altijd weer op een bepaald moment de logica afknapt en de theologica haar plaats inneemt, totdat Kant hierin groote opruiming houdt.

Trouwens bij Kant zelf, voor zoover het mogelijk is zijn hierin min of meer dubbelzinnige houding te verstaan, handhaaft zich de onsterfelijkheid slechts in den vorm van een ethisch postulaat, wat dus in den grond neerkomt op de betooging harer wenschelijkheid.

Nu heeft zich echter door de historie een eerbiedwaardige rij van groote geesten bewogen, die vrij van alle religieus dogmatisme en evenmin bevangen in het idealisme der schoolphilosophen, op zeer verschillende gronden met grootere of geringere genialiteit, de onsterfelijkheid, ook in individueelen zin, hebben voorgestaan. Meestal vertoonden zij verwantschap met of neiging tot het occulte of mystische denken.

Herman Wolf noemt in zijn „Onsterfelijkheid als Wijsgeerig Probleem" een geheele reeks van deze belangrijke figuren; in nieuweren tijd wordt de rij geopend door de Renaissance-philosophen als Cardanus, Giordano Bruno, beide martelaren van hun waarheidszin; in latere tijden voortgezet door den natuurkundige Bonnet, door Rüdiger, Lessing, Herder, Goethe, Schelling, Fechner. Zij bleven meestal enkelingen, buitenstaanders, althans in dit onderdeel hunner inzichten.

Maar, zooals in vele denkstroomingen, is ook hierin, in het zeer moderne denken kentering merkbaar. Het is reeds begonnen met Fechner en Heymans en wordt voortgezet in Driesch en Bergson.

Dit hangt samen met de zich wijzigende appreciatie van een ander vraagstuk van algemeene strekking, dat der kosmische individualisatie.

Het geijkte wijsgeerige zoowel als wetenschappelijke denken der negentiende eeuw onderscheidde zich over 't algemeen door een desappreciatie van het individueele tegenover een appreciatie van het algemeene. Dit is op velerlei gebied anders geworden.

Het afzonderlijke atoom, bereikbaar geworden door de uiterste experimenteele verfijning, bleek een buitengewoon belangrijk object, dat in zijn gedragingen een geheel nieuwe wereld openbaarde, in wezen verschillend van die der massa's, welke voorheen als universeel geldig waren gedacht en alleen geschikt ons een blik te doen slaan in het wezen der dingen. Geen ongedifferentieerde aether vervult meer de ruimte en openbaart ons in zijn trillingen een belangrijk deel der waarneembare wereld, maar het geïndividualiseerde photon [3]) is de eenheid, waarmede de nieuwste physica tracht te werken.

Op elk gebied begint de idee van „het Geheel" — veel meer dan de som der deelen — door het oude vooroordeel heen te breken.

Niet het minst op psychologisch terrein, doet men wederom pogingen, zoo theoretisch als uitermate practisch, het individu als centrale, reguleerend scheppende macht te zien. In de geschiedenis van het heden demonstreert zich de overweldigende macht van den enkeling en maakt alle kamertheorieën omtrent milieu, oeconomische verhoudingen, stroomingen, ten spot.

Een „Ik" bleek niet altijd zoo armzalig als het leek, was misschien toch nog iets meer dan enkel doorstroomingspunt van kosmische energieën.

Nog een tweede phenomeen houdt hiermede verband.

Op elk gebied tracht het menschelijk denken na tot de uiterste verbrokkeling te zijn gekomen, wederom tot eenheid te geraken. Terwijl vroeger wijsbegeerte en wetenschap elk hun eigen weg gingen, zelfs principieel elkander uit den weg plachten te gaan, zijn er meer en meer punten van aanraking ontstaan, die geleidelijk zich uitbreiden tot kleinere en grootere terreinen van gemeenschappelijke werkzaamheid. De moderne physica, de nieuwere neo-vitalistische biologie geven hiervan frappante getuigenis. En nu ligt het dan ook geheel in de lijn van den tijd, dat men thans het schijnbaar zoo uitsluitend theoretisch wijsgeerige vraagstuk van den zin van den dood en daarmede dat der onsterfelijkheid, ook langs den weg der ervaring en zelfs die van het experiment, zou trachten te benaderen, evengoed als het vroeger

3) Het ondeelbare lichtquantum, een „stralingsatoom" zou men het kunnen noemen.

uitsluitend voor speculatief onderzoek vatbaar geachte tijdsprobleem thans aan proefondervindelijk onderzoek wordt onderworpen. Men wist reeds lang, dat de zoogenaamde primitieve opvatting van den dood als scheiding van lichaam en ziel, onmiddellijk verband hield met de bewering omtrent de manifestaties van onlichamelijk psychische werkingen die zoowel tijdens het leven als na den dood des lichaams zouden voorkomen. Maar deze werden door de oudere psychologie verklaard als drogwaarnemingen, die geen anderen grondslag hadden dan hysterie en droom.

Ik behoef u niet te zeggen, dat met het opkomen der parapsychologie, die zich na harden strijd geleidelijk erkenning als een reëele wetenschap heeft kunnen afdwingen, ook dit vraagstuk in een nieuwe belichting verschijnt.

Natuurlijk kan de parapsychologie, die een wetenschap is en als zoodanig hare grenzen heeft en kent, zich nooit vermeten het vraagstuk der onsterfelijkheid principieel op te lossen. Het eenige waarmede zij zich kan bezig houden is (daarvan voorloopig wel te onderscheiden) het voortbestaan. De oplossing daarvan nu kan gezocht worden langs twee wegen, die beide moeten worden begaan. En wel moet in de eerste plaats de, naar mijn meening belangrijkste, vraag worden gesteld: Is het wereldbeeld, dat zich aanpast aan de parapsychologische verschijnselen en wel speciaal de situatie van den mensch binnen dat wereldbeeld, gunstig of ongunstig voor de idee der onsterfelijkheid, resp. van het voortbestaan?

Het is eigenlijk nauwelijks noodig deze vraag te stellen, zóó gereed ligt het antwoord. De parapsychologie moet er toe komen, zoowel de materialistische opvatting, die het psychische leven van den mensch als het gevolg zijner hersenwerkingen, alsook de psycho-monistische, die het geestelijke en het materieele als twee kanten van hetzelfde gebeuren aanziet, te verwerpen. Zij beschikt over een aantal ervaringsgegevens, die haar dwingen lichaam en ziel te beschouwen als een niet alleen onderscheidbare, maar onder zekere omstandigheden zelfs scheidbare verbondenheid.

Weliswaar niet als een bloote samenvoeging van twee onderling vreemde eenheden, maar als organische verbondenheid, die echter geen nevenschikking is maar een onderschikking, waarbij de ziel primair is en zich voordoet als vormend principe ten opzichte van het lichaam; dit laatste als een — ofschoon geenszins volkomen conforme en volledige — stoffelijke uitdrukking van gene.

Maar in alle opzichten gaat de ziel het lichaam, zoowel in ruimtelijk als tijdelijk bestaan, te buiten en te boven. De verschijnselen dwingen ons feitelijk aan te nemen, dat ook het persoonlijk bestaan na den lichaamsdood niet plotseling te niet gaat. Om de uitdrukking van Poortman te gebruiken

(Tweeërlei Subjectiviteit, 281) „Deze plotselinge en radicale verandering (bij het sterven) moet nu dunkt ons, bij een ieder, die niet door bepaalde theorieën bevooroordeeld is, den indruk maken van het afknappen van de relatie tusschen twee grootheden (dit woord dunkt ons hier minder op zijn plaats): de uiterlijke eenheid en een andere, die wij uit eigen onmiddellijke ervaring als ons bewustzijn kennen."

De tweede vraag is nu, of er onder de bekende phaenomenen zelve eenige zijn, die als directe bewijzen voor het individueele voortbestaan na den dood kunnen worden aangemerkt.

M.a.w. het spiritistisch vraagstuk komt op den voorgrond.

Ofschoon dit zeer gecompliceerde probleem nog geenszins volledig is verhelderd, meen ik toch, na zorgvuldige studie en schifting van het betrouwbare parapsychologische materiaal, voorzichtiglijk ook hierin tot een antwoord in positieven zin te moeten besluiten. Een uiterst klein deel der verschijnselen van het zgn. inspiratieve en schrijvende mediumschap, benevens verreweg het grootste deel der spookverschijnselen (met uitzondering der zgn. Poltergeistphaenomene) kunnen mijns inziens niet anders dan in spiritistischen zin worden uitgelegd, willen wij niet tot uiterst gewrongen hypothesen onze toevlucht nemen.

Waarmede dus het geloof wordt bevestigd, dat, ten allen tijde en overal op aarde de intuïtieve overtuiging der menschheid is geweest.

Verder dan het aannemen van een persoonlijk voortbestaan kunnen wij natuurlijk, willen wij ons strict houden aan de bewezen ervaring, niet gaan. Maar de groote beteekenis van dit ervaringsfeit is wel dit: dat de wetenschappelijke opvatting, dat onze persoonlijkheid slechts de functie is onzer lichamelijkheid en de schoolwijsgeerige, dat deze laatste de „zureichende Grund" is voor onze individualistische en met het breken der lichamelijke eenheid ook de individualisatie in het Algemeene moet opgaan, beide grondig onjuist zijn.

En onvermijdelijk is het dan meteen, dat hiermede het probleem der onsterfelijkheid in den eigenlijken zin des woords, dat der individueele onsterfelijkheid, als een mysterieuze sfinx wederom zijn verheven gelaat opheft uit het woestijnzand van het dusgenaamde „kritische" denken, waaronder het een paar eeuwen was bedolven.

„Onsterfelijkheid" is een geweldig woord, dat gemakkelijk over de lippen vloeit, maar moeilijk in zijn ontzagwekkende beteekenis valt te beseffen. Laten wij de nauw opgedolven sfinx niet doen verworden tot een afgodsbeeld, dat wij beladen met, en ontsieren door, al onze ijdelheden, al

onze „vrome" wenschen, die veelal, in tegenstelling met de goede oude beteekenis van het woord vroom, zoovele uitingen onzer lafheid zijn.

Laten wij ons hoeden, het voortbestaan, zooals het door de parapsychologische verschijnselen waarschijnlijk is gemaakt, nu onmiddellijk tot in de oneindigheid uit te rekken tot een onsterfelijkheid. Het is, met het nieuwe feitenmateriaal in de hand, volkomen verdedigbaar, dat de mensch na den dood nog voortleeft in het bezit zijner persoonlijke eigenschappen. De spiritistische hypothese is geenszins in beginsel absurd, zoolang zij alleen wordt gebruikt als een verklaring van een zeker deel der parapsychologische phaenomenen.

Zij wordt dit, wanneer zij als fundament moet dienen om er een persoonlijke onsterfelijkheidsleer op te bouwen, die een zonderling mengsel is van primitieve en christelijke begrippen.

De aardsch-phaenomenale persoonlijkheid zou het leven na den dood als „geest" voortzetten, zoo ongeveer in denzelfden vorm. Uiterlijk, gewoonten, ja zelfs kleeding, behuizing en werkzaamheden zouden niet essentieel verschillen van onze aarde. De „geesten" slaan het aardsche leven hunner verwanten en vrienden met groote belangstelling gade, zijn er zeer op gesteld zich door middel van mediums met hen in contact te stellen, identiteitsbewijzen te geven, inlichtingen omtrent hun toestand en hen met wijze lessen van tamelijk banale inhoud gelukkig te maken. Het is een vrijwel overbodig lijkend duplicaat van onze aardsche wereld, alleen zijn de tallooze verdrietelijkheden, die deze maar al te vaak tot het traditioneele „tranendal" stempelen, daar niet aanwezig. Het is een wel zeer kleinburgerlijk-gemoedelijke beantwoording van „die qualvolle, uralte Frage". Het is mogelijk en het schijnt zoo te wezen, dat deze voorstelling voor een groot aantal, sterk aan hun persoonlijkheid gehechte menschen, een enorme bekoring heeft; voor anderen echter, en dit geldt zeker voor de psychisch ruimer aangelegden, is zij ternauwernood dragelijk. Wie onzer heeft, althans niet eens bij tijd en wijle, gekend, wat Nietzsche noemde: „Die Stunde der groszen Verachtung". Waarin wij zoo echt van onszelf genoeg krijgen, en diep doorvoelen, dat deze aardsche meneer of mevrouw zoo en zoo, die in een of anderen vorm zijn rolletje in de wereld afspeelt, de eeuwigheid niet waard is. Het is een veel te zwakke spijker om het zware gewicht der onsterfelijkheid aan op te hangen, een veel te klein gedoe, om, zooals Heine het uitdrukt: „drauf los zu existieren, durch die Ewigkeiten alle".

„Alles was entsteht, ist wert dass es zugrunde geht" laat Goethe zijn Mephistopheles zeggen. En dit geldt zeker ook voor onze, maar al te vaak

tegenover het eeuwige en groote, armelijke aardsche persoonlijkheid. En zoo begrepen, is het geen scherp cynisme, maar een wijsheid van hoogen moed, in den grond identiek met het Christuswoord: „Wie zijn leven behouden wil, die zal het verliezen, wie het verliezen wil, dien zal het behouden worden".

En daarom geloof ik, dat de oplossing in anderen zin moet worden gezocht. Ook al moet ik erkennen, dat hierbij de grenzen van het weten worden overschreden en die van het geloof, of als men wil die der intuïtie, moeten worden benaderd. Onze individualiteit is van een mysterieuze tweeledigheid. Onze phaenomenale persoonlijkheid is van de vergankelijkste vergankelijkheid, naar het bijbelwoord: „De mensch is der ijdelheid gelijk, zijn dagen zijn als een voorbijgaande schaduw". Dit onbelangrijke, onwezenlijke, extreem-vluchtige kleeft ook de verschijning van de grootsten en besten onzer op aarde aan. En anderszijds, deze eenigheid, deze Unersetzlichkeit, dit eigene en anders dan alle anderen, die elke individualiteit omstraalt, zelfs die van het minderwaardige creatuur. „Ziet gij hebt hem een weinig minder gemaakt dan de goden".

Het is deze onoplosbare tegenstrijdigheid, deze eeuwige tweespalt, deze incongruentie van innerlijke behoefte en toegemeten deel, die het eigenlijke menschenraadsel en de eigenlijke menschelijke tragedie uitmaakt. Het leven, zooals het hem gegeven is, voldoet den mensch niet. Hij beleeft het steeds als fragmentarische, gebonden, geschonden, uitdrukking zijner eigenheid.

Zelfs een zóó rijke persoonlijkheid als Goethe heeft dit diep gevoeld.

Onze kleine persoonlijkheid kan dan ook niet zijn ons eigenlijke wezen, en daarom niet der onsterfelijkheid deelachtig. Ik „zooals ik ben", zooals ik „nu eenmaal" ben, ben geen zaad der eeuwigheid. Maar deze persoonlijkheid is dan ook in geenen deele de voldongen uitdrukking mijner individualiteit, mijn diepe „Ik" is van gansch andere geaardheid; het hongert naar de eeuwigheid; in al zijne verbondenheid met het tijdelijke streeft het steeds weer eindeloos deze beperktheid, die ontstond en vergaan zal, te boven te komen. Alleen dit diepere Ik, de „monade", het „beeld Gods" in ons, kan als onsterfelijk worden gedacht.

Maar meteen verrijst dan dit andere probleem: dat van het voorbestaan. Een eeuwigheidsbestaan met een begin bij de aardsche geboorte is een absurditeit, die alleen een vertheologiseerd verstand kan verduwen.

Voorgeboortelijk bestond echter onze persoonlijkheid niet, die immers te duidelijk de sporen draagt van erfelijkheid, opvoeding, omgeving. De eenige

WELKE SPOREN? IN WEZEN VERSCHILLEN DE MENSCHEN ZOO VEEL NIET. DEZE PLANEET IS BEVOLKT MET VRIJWEL GELIJK GEVORDERDEN GEESTEN.

oplossing die, ofschoon zelve suprarationeel, tevens aan de voorwaarde voldoet niet met het rationeele in botsing te komen, is de reïncarnatieleer. Het leven is dan nòch een voorspel, nòch is de dood alleen een naspel, maar beiden wisselen elkander af in rhytmischen wederkeer, en men zou den dood een tusschenspel kunnen noemen, daar toch de eigenlijke nadruk op de aardsche levens valt. Het is een oeroud leerstuk, dat, na eeuwen te zijn bedolven, weer opduikt in het denken van velen in onzen tijd.

Ik hecht hier geen primaire [4]) waarde aan de openbaringen van diverse ingewijden van diverse mystieke scholen, die beweren hieromtrent positief weten te bezitten en zich hun eigen vroegere incarnaties zeggen te herinneren resp. die van anderen te kunnen nagaan. Zoolang zij, zonder afdoende redenen aan te geven, weigeren bewijzen te geven van hun bovenmenschelijke vermogens, hebben wij het recht en zelfs de plicht afzijdig te staan ten opzichte hunner gedétailleerde schilderingen.

Evenmin kan men zich beroepen op de in trance-toestanden doorleefde reïncarnatieromans, zooals die van Helène Smith [5]) of van de proefpersonen van de Rochas, die, in de spheer der onverbloemde wenschvervulling, hun fictief karakter maar al te duidelijk openbaren.

Eerder zou ik neiging hebben waarde te hechten aan de vage herinneringsgevoelens, die spontaan en onweerstaanbaar opduiken bij het doorleven van bepaalde situaties of het ontmoeten van bepaalde personen. Zooals b.v. Couperus zeide te ondergaan bij het beschrijven van toestanden uit het Romeinsche keizerrijk en Kloos bij het bezoek aan oud-duitsche steden.

Daarom moet de reïncarnatie voorloopig een geloof blijven, waarvan de innerlijke waarachtigheid, voor ieder onzer, naar zijn geaardheid, verschillend zal zijn. Voorzeker zijn nog andere oplossingen denkbaar.

Eén argument zal ik hier althans trachten te weerleggen, dat nog al eens als (ethisch) bezwaar tegen de reïncarnatie- en de met haar nauw verwante karmaleer wordt aangevoerd. Men zegt dan, dat waar de aardsche persoonlijkheid te niet is gegaan, de karmische „erfenis", zoo ten goede als ten kwade, toch eigenlijk aan „iemand anders" ten deel zou vallen.

De fout ligt hier natuurlijk in de overschatting der phaenomenale persoonlijkheid.

Hoe zou men er over denken, wanneer de schoolknaap Pietje Bruins er voor bedankte Fransch te leeren, omdat zijn inspanning alleen ten goede zou komen aan een volwassen meneer Piet Bruins, die met hemzelf nog

4) Wel secundaire waarde, als een „teeken des tijds".
5) Flournoy, Des Indes à la planète Mars.

maar heel weinig gemeen heeft? Ook gedurende het aardsche leven immers verloopt onze persoonlijkheid (een, zooals het woord zegt, „masker" dat zich voortdurend wijzigt), geen twee dagen van ons leven zijn wij geheel dezelfde. Juist in deze onbestendigheid ligt de waarde van het beleven en van het leven, dat anders aan verstarring ten prooi zou vallen.

Maar ook de capaciteit onzer persoonlijkheid is begrensd, ons lichaam is in toenemenden ouderdom niet meer in staat de drager te zijn van een zich stadig veranderenden geest. En, zoo zwaar het valt in de jeugd te sterven (Gretchen's uitroep „bin noch so jung, so jung, und muss schon sterben" is een echte hartekreet) zoo wordt het, bij toenemenden ouderdom, lichter en lichter de aarde te verlaten, waarop men althans ten deele zijn taak vervuld heeft. De levensdrift wordt, bij zeer oude menschen met gezond gebleven geest, natuurlijker wijze vervangen door het doodsverlangen.

De beteekenis van den dood is dan echter deze:

Het is de meest krachtige demonstratie van den wil tot het afleggen der tijd- en lichaamgebonden persoonlijkheid, wanneer deze haar functie heeft vervuld. Een afwerpen van die gebondenheid, die met de geboorte is ingetreden, en die een beperking en maar al te vaak een pijnlijke beperking is geworden. Het verstervingsproces, dat wij reeds bij geestelijk hoogstaande personen tegen het einde van het leven zien optreden wordt na den dood voortgezet. Hiermede zijn alle betrouwbare gegevens in overeenkomst. De doode leeft een subjectief leven, en wel des te subjectiever, naarmate hij langer gestorven is. Het woord „droomleven" is niet anders dan een inadaequate uitdrukking. Het is een geleidelijke afkeer van al wat „uitwendig" is, een inkeer tot het eigenlijke diepste zelf.

Alleen de mensch is, onder alle schepselen, wetend van den dood die hem wacht. Daardoor is hij ook in staat, deze te overwinnen in het besef, dat deze zijn diepste kern niet raken kan.

In deze tijden is de dood ons nader gekomen dan voorheen. Hij is te vaak langs ons heen gegaan om zijn werk aan anderen te doen, dan dat wij zijne aanwezigheid niet voortdurend zouden beseffen. Mogen wij er in slagen, meer gemeenzaamheid met hem te vinden. Dit zal ons leeren, niet alleen beter te sterven, maar ook beter te leven. Welk een opvallende gelijkheid van gevoelens vinden wij hier in de uitingen van twee mannen van beteekenis, wier leven door een tusschenruimte van vele eeuwen is gescheiden.

Epictetus, (eerste eeuw na Chr.) die zegt: „Houd vooral den dood dagelijksch voor oogen. Dit zal u bewaren voor kleinzielige gedachten en voor grenzelooze begeerten".

En Huizinga, negentien eeuwen later: Een vaste oriënteering van levensleer en levensgevoel op den dood verhoogt het recht gebruik van de levenskrachten". [6])

Zoo gezien is de beteekenis van den dood die van een oogst, een rijping. Een diepzinnig geloof heeft hem het loon der zonde genoemd. Misschien is het van gewicht, dat hier van het loon en niet van de straf wordt gesproken. Want de dood is een goed ding. Hij is de heeler onzer onvolkomenheden, die ons onwaardig maken tot onsterfelijkheid, zuiverend als het vuur dat het edel metaal uitsmelt uit de slakken. En tevens, voor wie gelooft in de terugkeer tot het leven, niet de vernietiger van het kostbare dat in ons is, maar de groote Bewaarder.

6) Schaduwen van morgen, 222.

DENKBEELDEN VAN EDGAR DACQUÉ

door Prof. Dr. Ch. H. VAN OS

Wat is de mensch? Volgens Kant is deze vraag de kernvraag van alle wijsbegeerte. „Ken Uzelve" was reeds een spreuk der oude Grieken; en door de eeuwen heen heeft men dan ook telkens weer de genoemde vraag pogen te beantwoorden. Nu is de mensch geplaatst te midden van een hem omringende wereld, waarmede hij reeds door de lichamelijke stofwisseling in voortdurende wisselwerking staat; de vraag naar het wezen van den mensch leidt dus vanzelf tot de vraag naar het verband tusschen den mensch en zijn omgeving. Juist voor de beantwoording van deze vraag zal de parapsychologie eenmaal belangrijke gegevens kunnen leveren. Immers, zij leert ons, dat zoowel het waarnemen als het handelen van den mensch zich kan uitstrekken buiten het bereik van zijn lichaam, van zijn lichamelijke zintuigen en organen en de samenhang van mensch en wereld is dus blijkbaar nog veel inniger, dan men vroeger wel dacht.

De ontwikkeling der moderne natuurwetenschap heeft juist de strekking gehad, den mensch van den rest van het heelal te isoleeren. Wie het bekende boek van Jeans: „Het geheimzinnige heelal" leest, zal dit bevestigd vinden. Meende men vroeger, dat de mensch het middelpunt der schepping was en dat alles terwille van hem bestond, thans krijgt men veeleer den indruk, dat het leven in het algemeen en de mensch in het bijzonder vreemdelingen zijn in deze wereld. Zij schijnen ontstaan te zijn tengevolge van een ongelooflijk toevallige samenloop van omstandigheden en wanneer zij tengevolge van

de een of andere catastrophe verdwijnen zouden, zou dit niet de minste gevolgen hebben voor den verderen loop der gebeurtenissen. Het onbevredigende en troostelooze van een dergelijk geloof ligt voor de hand. En wij kunnen verschillende wijsgeerige stelsels, in het bijzonder het psychisch monisme en verwante opvattingen, zien als pogingen, het verbroken verband op een andere, meer innerlijke wijze te herstellen. Ook Jeans komt in het genoemde boek tot voorstellingen, die met het psychiseh monisme verwant zijn.

Een punt is er echter, waar de natuurwetenschap den band tusschen mensch en natuur juist nauwer heeft aangehaald. Dit is daar, waar het gaat om den samenhang tusschen den mensch en het *dierenrijk*. Volgens de orthodoxe Christelijke opvatting was de mensch een wezen, geheel en al verschillend van de dieren, afzonderlijk geschapen en met een geheel verschillende bestemming. Aanvankelijk geloofde men toch vrij algemeen, dat de dieren in vele opzichten aan den mensch analoog zijn; de dierenprocessen in de Middeleeuwen leggen hiervan een duidelijk getuigenis af. Descartes echter maakte de dieren tot automaten, die niets konden doen dan mechanisch op uitwendige invloeden reageeren. En al ging niet iedereen zoo ver, het „instinct" was het eenige, wat men den dieren toestond, terwijl de mensch in het bezit is van verstand en rede. Het is geen wonder, dat in een wereld, die door dergelijke denkbeelden beheerscht werd, heftige beroering werd gewekt, toen door het werk van Darwin de evolutieleer in het brandpunt der belangstelling kwam te staan. De ouderen onder ons zullen zich de heftige discussies voor en tegen het Darwinisme nog wel herinneren; discussies, waarbij, achteraf gezien, beide partijen maar al te vaak van de grootste naïeveteit blijk gaven.

Onder het groote publiek is de leer van Darwin vooral bekend geworden in de formuleering, dat de mensch „van de apen afstamt". Tegen deze formuleering hebben vooraanstaande aanhangers der evolutie-leer herhaaldelijk geprotesteerd. Misschien hebben zij dit zelfs wel met te veel nadruk gedaan, want daardoor is bij het publiek vaak den indruk gewekt, dat de evolutieleer door de wetenschap geheel en al was prijsgegeven. En dit is in geenen deele het geval. Onder de serieuse biologen zijn er nauwelijks enkele, die de evolutieleer niet in beginsel aanvaarden, of haar althans als werkhypothese gebruiken. Over tal van bijzonderheden heerscht echter verschil van meening en hiertoe behoort ook het vraagstuk van de juiste relatie van den mensch tot de apen. Bij het woord „apen" denkt men hier in de eerste plaats aan de menschapen of anthropoïden: de gorilla, de chimpansee, de orang-oetan en de gibbon.

De oorspronkelijke opvatting der Darwinisten was, dat deze relatie zeer nauw moest zijn. Gaat men in gedachten terug in den tijd, naar de voorouders der thans levende menschen, dan vindt men al spoedig — geologisch gesproken, dus hoogstens een paar millioen jaar geleden — wezens, die zeer sterk op de tegenwoordige menschapen gelijken. Alleen een anatomisch onderzoek van zulk een wezen zou duidelijk maken, dat men niet met een gewonen menschaap, maar met een voorvader van den mensch te maken had. Deze opvatting wordt nog steeds door zeer vele onderzoekers gedeeld, ja misschien zelfs door de meerderheid.

Een afwijkend standpunt wordt ingenomen door den Amerikaanschen palaeontoloog Osborn. Deze leert, dat de tegenwoordige menschen en de tegenwoordige menschapen *niet* onmiddellijk van dezelfde vormen afstammen. Reeds in het tertiaire tijdperk waren de beide stammen uiteengegaan, en om de *gemeenschappelijke* voorouders te vinden moet men veel verder teruggaan, zoowel in de rangorde van het dierenrijk als in den tijd. Die gemeenschappelijke voorouders moet men zoeken bij de lagere apen, misschien zelfs bij de halfapen, en zij leefden in het begin van het tertiaire tijdperk, dus tientallen millioenen jaren geleden. Zoo lang kan men dus reeds spreken van den afzonderlijken stam der Hominiden.

Edgar Dacqué — om na deze voorbereiding tot ons onderwerp te komen — die hoogleeraar in de palaeontologie te München is, gaat in deze richting nog veel verder. Volgens hem is van een eigenlijke afstamming van den mensch van dierlijke voorouders, in Darwinistischen zin, geen sprake. De mensch heeft steeds op zichzelf gestaan temidden van het dierenrijk, door alle geologische tijdperken heen. De ouderdom van het menschengeslacht bedraagt dus honderden millioenen van jaren.

Tegen een dergelijke leer rijst natuurlijk onmiddellijk het bezwaar, dat in de aardlagen, die uit vroegere geologische perioden afkomstig zijn, geen sporen van menschen of menschachtige wezens zijn gevonden. Dit wordt door Dacqué geenszins ontkend. Het is dan ook niet zijn bedoeling, dat de „menschen" uit die perioden er zoo zouden hebben uitgezien als wij. Integendeel, hun uiterlijke gedaante was geheel anders dan de onze. Op het eerste gezicht zouden wij hen waarschijnlijk voor dieren houden; maar als wij hen in de oogen zagen en hun gedragingen gadesloegen, zouden wij tot de overtuiging komen, dat wij niet met dieren te maken hadden, maar met wezens, innerlijk aan ons verwant.

Dacqué heeft dit denkbeeld nader uitgewerkt in zijn leer der „Zeitcharaktere". Om deze te begrijpen, moeten wij even stilstaan bij de geschie-

denis van het leven, zooals de gewone palaeontologie ons deze schildert.

Men heeft de bekende geschiedenis der aarde verdeeld in drie groote tijdperken, het primaire, het secundaire en het tertiaire tijdperk. Op het tertiaire tijdperk volgt het quaternaire, waarin wij thans nog leven. Later is gebleken, dat aan het primaire tijdperk nog lange perioden vooraf zijn gegaan, waarvan echter weinig bekend is, en waarmede wij ons thans niet bezig behoeven te houden. Gedurende het grootste deel van het *primaire* tijdperk waren de hoogst ontwikkelde dieren de *visschen*; alleen in het laatste deel van dit tijdperk werd die rang bekleed door de *amphibieën*, of althans door wezens, waaraan van de tegenwoordig levende dieren de amphibieën het nauwst verwant zijn. In het *secundaire* tijdperk waren het de *reptielen*, die het land, de zee en de lucht beheerschten in een groot aantal vormen, waarvan sommige van reusachtige afmetingen waren. Het *tertiaire* tijdperk eindelijk is de tijd der *zoogdieren*.

Deze feiten worden door Dacqué natuurlijk aanvaard; zij worden door hem echter geheel anders geïnterpreteerd, dan men dit aan de hand van de afstammingsleer in den regel doet. Zooeven zagen wij reeds, dat volgens Dacqué de mensch steeds een zelfstandige plaats heeft ingenomen tegenover het dierenrijk. Het dierenrijk zelf bestaat volgens hem uit verschillende stammen of „typen", die zich zelfstandig ontwikkelen. In ieder tijdperk heerscht echter een zekere „tijdgeest", een „mode", zou men kunnen zeggen, die alle stammen dwingt, op elkander gelijkende vormen voort te brengen. Deze wet geldt nu ook voor den *mensch*. Daarom geleek in het tertiaire tijdperk de mensch op de toen levende zoogdieren, in het bijzonder op de apen; en zoo is het niet te verwonderen, dat de mensch nog heden ten dage sterk op de apen gelijkt. In het secundaire tijdperk echter zal de mensch een gedaante hebben bezeten, die aan de reptielen deed denken; nog vroeger zal hij geleken hebben op een amphibie en in nog vroeger tijdperken op een visch. Met andere woorden; wat men in den regel den „stamboom" van den mensch noemt, de reeks zijner voorouders, is volgens Dacqué de rij der vormen, die de mensch *zelf* heeft aangenomen, daarbij steeds innerlijk *mensch* blijvend.

De wetenschappelijke argumenten, die Dacqué voor zijn theorie aanvoert, komen in het kort hierop neer, dat de pogingen, op de gewone wijze den stamboom van den mensch of van de een of andere diersoort te reconstrueeren, steeds tot moeilijkheden en tegenstrijdigheden aanleiding geven, wat het vermoeden doet rijzen, dat in de geheele probleemstelling een principieele fout schuilt. De mensch is in verschillende opzichten, bijv. in den vorm van

zijn hand en van zijn gebit, weinig gespecialiseerd; het is dus moeilijk, hem van de apen af te leiden, die in deze opzichten veel sterker gespecialiseerd zijn. Verder bezit de mensch zekere anatomische kenmerken — bepaalde slijmklieren in de huid en inkervingen in de milt — die niet bij de apen voorkomen, maar wel bij andere groepen van zoogdieren. Uit dit alles volgt, dat de mensch vrij dicht bij den wortel van de stam der zoogdieren moet staan. Deze conclusie is dan ook reeds door verschillende onderzoekers getrokken, o.a. door Klaatsch. Maar dan moet de mensch ook een veel hoogeren ouderdom bezitten, dan men in den regel aanneemt. Van hier tot de theorie van Dacqué is het nog slechts een stap, zij het dan ook een groote.

Meer dan deze wetenschappelijke argumenten interesseert ons echter de metaphysische achtergrond van de leer van Dacqué. Om hiertoe te komen, moeten wij deze leer echter eerst nog wat verder uitwerken.

De mensch heeft dus in den loop der tijden groote veranderingen ondergaan. Deze betroffen niet alleen zijn uiterlijk voorkomen, maar ook zijn inwendige organen. En hierbij zijn nu van bijzonder belang de veranderingen der *hersenen*.

Onze hersenen bestaan uit tal van deelen, die men tot twee groepen vereenigen kan: het palaeo-encephalon en het neo-encephalon. Het belangrijkste deel van het neo-encephalon zijn de *groote hersenen*, de stoffelijke basis van het *intellect*. Gaat men nu de rij der gewervelde dieren langs, dan vindt men het volgende. Bij de lagere visschen is alleen het palaeo-encephalon aanwezig. Gaat men verder, langs de amphibieën en de reptielen, dan wordt het neo-encephalon steeds grooter, tot ten slotte bij de zoogdieren de groote hersenen die overheerschende positie krijgen, waaraan wij gewend zijn. Dit culmineert met de ontzaglijke ontwikkeling der groote hersenen bij den mensch van dezen tijd. Indien nu Dacqué gelijk heeft, en deze geheele rij van vormen door den mensch zelf is aangenomen, moet er dus eens een oermensch geleefd hebben, die nog geen groote hersenen bezat. Wat nu kunnen wij zeggen van het zieleleven van een zoodanig wezen?

Deze oermensch zal dus niet het intellect van den hedendaagschen mensch bezeten hebben. Wij kunnen zijn bewustzijnstoestand vergelijken met dien van den hedendaagschen mensch, wanneer het vermogen tot bewust redeneeren is uitgeschakeld. Dit echter gebeurt bij ons in den *slaap*, en verder in slaap-achtige toestanden, zooals trance en hypnose. De oermensch zal dus, ook wanneer hij wakker was, eenigszins geleefd hebben zooals wij in onze droomen. Hij dacht niet in begrippen, maar met behulp van *beelden*. Deze

beelden rezen voortdurend voor zijn geest op; zij bereikten een sterkte en helderheid, die met die der directe waarnemingen te vergelijken was. Deze mensch leefde dus in een wereld, die, behalve wat wij eveneens zouden waarnemen, nog allerlei andere elementen bevatte, die voor hem even werkelijk waren. Wij kunnen hier denken aan hetgeen Rudolf Steiner ons weet te verhalen van het „imaginatieve bewustzijn".

Bij den tegenwoordigen mensch vormen de genoemde bijzondere bewustzijnstoestanden de gunstigste omstandigheden voor het optreden van *paranormale* vermogens. Bij den oermensch nu, voor wien zulk een bewustzijnstoestand normaal was, waren volgens Dacqué deze vermogens ontwikkeld tot een hoogte, waarvan wij ons nauwelijks een voorstelling kunnen maken. Hij was helderziende en bezat magische krachten. De wereld, waarin hij leefde, was een ware sprookjeswereld.

Deze vermogens van den oermensch berustten mede op het bezit van organen, die wij missen. In onze hersenholte ligt een orgaan, de *pijnappelklier,* dat voor de interne secretie dient. Bij sommige dieren, bijv. de *brughagedis* van Nieuw-Zeeland, is dit orgaan naar verhouding veel grooter dan bij ons en heeft het den vorm van een *oog.* Algemeen wordt aangenomen, dat bij verschillende voorwereldlijke dieren op deze plaats werkelijk een functioneerend oog aanwezig was. En nu rijst de vraag: werkte dit oog op volkomen dezelfde wijze als de beide andere oogen? Sommige schrijvers beantwoorden deze vraag ontkennend, en hiertoe behoort Dacqué. Volgens hem was het derde oog het orgaan der *helderziendheid.* Om ons een nadere voorstelling van dergelijke mogelijkheden te vormen, redeneeren wij als volgt.

Bij de ontwikkeling van het embryo ontstaan de oogen uit *blazen,* die uitstulpingen zijn van de blazen, waaruit de deelen der hersenen zich ontwikkelen. Wij kunnen een oog dus beschouwen als een deel der hersenen, en het netvlies als een naar buiten verplaatst deel van de hersenschors. Bij den normalen mensch is de taak van het netvlies alleen, de ontvangen prikkels door te zenden naar de meer centraal gelegen deelen der hersenschors. Er zijn echter menschen, de z.g. *eidetici* waarbij de situatie eenigszins anders schijnt te zijn. Deze menschen onderscheiden zich hierdoor, dat de „nabeelden", die bij ieder ontstaan, als men een voorwerp gefixeerd heeft, buitengewoon helder en levendig zijn. Zoo iemand kan bijv., als hij een bladzijde van een boek bekeken heeft, na eenigen tijd zich de geheele bladzijde voor den geest halen en haar aldus opnieuw lezen. Ook ondergaan deze nabeelden dikwijls allerlei veranderingen. Men heeft nu wel de onderstelling geopperd, dat bij deze menschen het netvlies in staat is, zelfstandig de in-

drukken te verwerken en vast te houden, zooals anders de hersenschors dit doet. Ik weet niet, in hoeverre deze theorie algemeen aanvaard is; zij opent echter interessante perspectieven in verband met het vraagstuk, dat ons thans bezighoudt. Zij doet ons nl. beseffen, hoe de indrukken, die een zintuig ontvangt, eerst kunnen worden verwerkt, alvorens zij de hersenen bereiken.

Wij moeten ons de waarnemingen, die de oermensch door middel van zijn derde oog verrichtte, dus zoo voorstellen, dat aan de beelden, die dit oog ontving, andere beelden werden geassocieerd, hetzij dit gebeurde in het netvlies, hetzij in het centrale zenuwstelsel. Deze beelden nu symboliseerden werkelijkheden, die voor ons onzichtbaar zouden zijn, maar die voor hem aldus zichtbaar werden. Aldus was de oermensch, zooals Dacqué dit uitdrukt, „natursichtig". Hij zag het innerlijke wezen der dingen, de daarin sluimerende mogelijkheden. Dit alles werd voor zijn geest door plastische beelden aangeduid en uitgebeeld. Wat mythen, sagen en sprookjes ons melden van goden en reuzen, nymphen, elfen en kabouters, zijn slechts herinneringen aan dit archaïsche schouwen.

Met deze laatste opmerking komen wij tot een nieuw hoofdpunt van Dacqué's leer. Als het menschdom zulk een ongehoorden ouderdom bezit, is het dan niet mogelijk, dat overleveringen uit dien verren voortijd tot ons gekomen zijn? Dit is volgens Dacqué inderdaad het geval. Allerlei mythen, sagen en sprookjes bevatten volgens hem elementen, die uit vroegere geologische perioden afkomstig zijn. Wij behoeven hier niet te denken aan een mondelinge overlevering, althans niet voor de oudste tijden. Als in die dagen het verband tusschen lichaam en ziel, stof en geest zooveel inniger was dan thans, ligt de onderstelling voor de hand, dat niet alleen de lichamelijke organisatie, maar ook de bewustzijnsinhouden volgens de wetten der erfelijkheid van het eene geslacht op het andere overgingen. Volgens Jung sluimeren nog steeds alle oude mythologieën in ons onderbewustzijn en vormen daar hetgeen hij het „collectieve onbewuste" noemt. Bij den modernen mensch komen deze dingen echter alleen in bijzondere toestanden in herkenbaren vorm over den drempel van het bewustzijn. Bij vroegere rassen was dit alles nog niet naar het onbewuste verdrongen, daar zij door hun „Natursichtigkeit", hun helderziend waarnemingsvermogen, den dieperen zin der mythen telkens opnieuw beleefden.

Wij zullen enkele van de door Dacqué genoemde voorbeelden bespreken. Daar is in de eerste plaats het *derde oog*, dat in allerlei verhalen optreedt. Op Chineesche afbeeldingen komt het vaak voor. Bij Boeddhabeelden is in den

regel op het voorhoofd het „oog der wijsheid" aangeduid. In Griekenland vinden wij de mythe van de Cyclopen, die een oog midden op het voorhoofd hadden. In verschillende Egyptische verhalen wordt eveneens op het derde oog gezinspeeld. Zoo lezen wij, dat de god Rê eens zijn oog uitgezonden had, om het heelal te doorkruisen. Toen het oog terugkwam, had Rê in zijn plaats twee andere oogen gezet. Toen plaatste Rê het oog aan zijn voorhoofd, en maakte er een sieraad van in de gedaante van een slang. Deze slang, de Uraeusslang, is sedert dien tijd het onderscheidingsteeken der Egyptische pharao's geweest. Inderdaad is zulk een slang een passend symbool voor het derde oog. Immers, zooals wij nog nader zullen zien, hangt de slang nauw samen met de verborgen daemonische zijde der natuur, waarin het derde oog schouwen kon. Bovendien kon de oermensch door middel van het derde oog magische werkingen uitoefenen, zooals de slang door haar blik haar prooi verlamt. In overeenstemming hiermede verhaalt een andere mythe, dat Rê eens, toen hij op de menschen vertoornd was, zijn oog onder hen zond, om hen te verdelgen.

Het sprookje van „Eenoogje, Tweeoogje en Drieoogje" schildert ons den strijd van den oermensch met het derde oog tegen een lateren tweeoogigen mensch. Oorspronkelijk was deze laatste in het nadeel, daar bij hem de magische vermogens veel minder ontwikkeld waren; daarom wordt Tweeoogje aanvankelijk door haar zusters onderdrukt. Later behaalde hij echter de overwinning, hetgeen door de triomf van Tweeoogje wordt uitgebeeld.

Ook andere lichamelijke kenmerken van den oermensch vinden wij in de oude verhalen terug. Zoo lezen wij in het vijfde hoofdstuk van Genesis, dat Lamech bij de geboorte van zijn zoon Noach zegt: „Deze zal ons verlossen van de smart onzer handen". Volgens een oude uitlegging beteekent dit dat bij de menschen tot en met Lamech de vingers gedeeltelijk met elkander vergroeid waren, terwijl zij bij Noach voor het eerst volledig waren gescheiden; deze kon dus beter met zijn handen werken dan zijn voorouders. Hiermede stemt overeen, wat wij in het Babylonische Gilgamesj-epos lezen. Daar ontmoet de held Gilgamesj zijn voorvader Oetnapisjtem, en deze verwondert zich dat zijn hand anders gevormd is. Ook in een Maya-handschrift, dat te Dresden berust, vinden wij afbeeldingen van daemonen met vergroeide vingers.

Nu heeft men in aardlagen uit het eerste gedeelte van het secundaire tijdperk de afdrukken gevonden van de pooten van een wezen, dat men het Cheirotherium of Handdier genoemd heeft, omdat deze afdrukken zoo

sprekend op die van menschenhanden gelijken. In dien tijd heeft dus volgens Dacqué de mensch met vergroeide vingers geleefd. Bovendien is dat de tijd, waarin verschillende diersoorten voorkwamen met het derde oog, en waarin dus ook de mensch dit orgaan zal hebben bezeten.

Ook van nog oudere menschentypen weten de verhalen ons te berichten. In het laatste gedeelte van het primaire tijdperk waren allerlei diersoorten van een pantser voorzien, ook bijvoorbeeld de amphibieën, die thans algemeen een naakte huid hebben. Ook de mensch zal toen een pantsering hebben bezeten. Wie denkt hier niet aan Siegfried met zijn harde huid en aan andere dergelijke helden? Kenmerkend is hierbij, dat ons van Siegfried een strijd met een draak bericht wordt. De verhalen over draken zijn volgens Dacqué werkelijke herinneringen uit den tijd, waarin reusachtige reptielen leefden, waartegen de mensch toen strijden moest.

De vraag rijst hier naar het wezen van dien geheimzinnigen „tijdgeest", die telkens weer de stammen van het dierenrijk dwingt, overeenkomstige vormen voort te brengen. Om dit te begrijpen, moeten wij ons verdiepen in de *metaphysica* van Dacqué. Deze is een uitwerking van de ideeënleer van Plato, en wij zullen dus goed doen, de leer der ideeën eerst in ons geheugen terug te roepen.

Volgens Plato bestaat er behalve de voor ons zichtbare wereld, nog een andere wereld. Deze andere wereld is zeer verschillend van de onze en hangt er toch nauw mee samen. De dingen van onze wereld zijn onvolkomen, veranderlijk en vergankelijk; de dingen van die andere wereld, de *ideeën*, zijn volmaakt, onveranderlijk en eeuwig. In onze wereld zijn er telkens vele exemplaren van een zelfde soort. Met al deze correspondeert één enkel object van die andere wereld. Dit is het oertype, het model, waarvan die exemplaren de onvolkomen afbeeldingen zijn. Zoo zijn er vele paarden hier op aarde; deze zijn alleen paarden, doordat zij deel hebben aan de paard-idee, doordat zij die idee weerspiegelen.

Tracht men deze leer nader uit te werken, dan komt men tot moeilijke vragen, die ook door Plato zelf niet bevredigend worden beantwoord. Er is dus plaats voor allerlei interpretaties, waarvan ons thans die van Dacqué interesseert. Ook volgens Dacqué dankt ieder ding en ieder wezen zijn aanzijn aan een oertype, dat tot een bovenzinnelijke wereld behoort. In zulk een oertype bevinden zich allerlei mogelijkheden, die onmogelijk tegelijk in de stoffelijke wereld gerealiseerd kunnen worden. Het hangt van de uiterlijke omstandigheden af, welke mogelijkheden worden gerealiseerd. Een zelfde oertype kan zich dus in zeer verschillende vormen manifesteeren. Zoo

is er één oertype „mensch"; wij zagen echter dat volgens Dacqué de mensch in den loop der tijden zeer verschillende vormen heeft aangenomen. Wij kunnen hier denken aan de begrippen „genotype" en „phaenotype" uit de erfelijkheidsleer. Het genotype is het geheel der mogelijkheden die krachtens de wetten der erfelijkheid in een levend wezen sluimeren; het phaenotype is datgene wat door de wisselwerking met de uiterlijke omstandigheden ten slotte ontstaat.

Een tweede grondgedachte van Dacqué's metaphysica is de oude leer dat de mensch een microcosmos is. Alles in het heelal is op de een of andere wijze in den mensch vertegenwoordigd. Het oertype „mensch" omvat dus alle andere oertypen. In het bijzonder omvat het de oertypen van de verschillende vormen uit het dierenrijk. „Het dierenrijk is de uit elkander gelegde mensch", zooals een Duitsch schrijver uit den tijd der romantiek zeide.

Wanneer dus het oertype „mensch" zich in de stoffelijke wereld tracht te verwerkelijken, worden de daarin begrepen lagere oertypen eveneens tot werkzaamheid gebracht. Deze moeten zich eerst uitwerken, wil de weg vrijkomen voor het waarlijk menschelijke. In ieder geologisch tijdperk is er nu een bepaald oertype dat aldus afgereageerd wordt. Dit oertype openbaart zich dan in de eerste plaats in het lichaam van den mensch en verder in de hem omringende dierenwereld, die immers volgens het voorafgaande innerlijk met den mensch verbonden is. Het drukt aldus zijn stempel op de geheele dierenwereld.

In den loop der tijden treedt aldus het eigenlijke oertype „mensch" steeds zuiverder te voorschijn. Bij dit proces worden echter ook verliezen geleden. Wij behoeven slechts te denken aan het regeneratievermogen der lagere dieren, dat de mensch mist. Vooral de magische vermogens van den oermensch zijn het, die bij ons slechts in zeer rudimentairen vorm aanwezig zijn. Op dit dubbele aspect van alle gebeuren komen wij nog terug.

De innige samenhang tusschen den mensch en de dierenwereld is nog in historische tijden intuïtief beseft. Wij kunnen hier denken aan de dierenfabel en het dierenepos. Het zal menigeen wel eens zijn opgevallen, dat hierin elke menschelijke eigenschap door een bepaald dier wordt vertegenwoordigd: de vos, de leeuw, de wolf, enz., terwijl er toch in werkelijkheid vele vossen, leeuwen en wolven zijn. De reden hiervan is, dat alle dieren van eenzelfde soort vertegenwoordigers zijn van eenzelfde oertype, dat met een bepaalde eigenschap van het oertype „mensch" overeenstemt. De dieren van eenzelfde soort zijn dus ook innerlijk equivalent. Daarentegen zijn de menschen, innerlijk bezien, even verschillend als dieren die tot verschillende soorten behooren.

De menschen, die tot eenzelfde volk of eenzelfde stam behooren, stemmen ook in hun psychische eigenschappen tot op groote hoogte overeen, en zullen dus met een bepaalde diersoort correspondeeren. Dit is de grond van het *totemisme*. Is voor een stam de wolf het totemdier, dan mag deze door de leden van die stam niet gedood worden, daar zij hierdoor de physische manifestatie zouden verzwakken van het oertype, waaraan zij zelf deel hebben. Slechts bij bijzondere gelegenheden wordt op ritueele wijze het totemdier gedood en opgegeten, daar hierdoor een innige verbinding met het oertype wordt aangeduid en tot stand gebracht.

De oermensch aanschouwde deze oertypen met zijn helderziend waarnemingsvermogen; het waren goden voor hem. Dit is de reden, dat zoovele oude volken goden aanbaden, die de gedaante van dieren hadden. Van de Egyptenaren is dit wel bekend. Ook verschillende Grieksche goden waren oorspronkelijk dieren: Zeus was een arend of een stier, Athene een uil, Hera een koe.

De oertypen, waarvan de mensch zich in den loop der tijden bevrijd heeft, beteekenen tevens de lagere eigenschappen, waarvan hij zich bevrijd heeft en nog bevrijden moet. Indien dus bijvoorbeeld een oermensch met een draak streed, beteekende dit voor hem tevens een strijd met zijn eigen lagere neigingen, die hij in de stoffelijke wereld gematerialiseerd voor zich zag. Daarom hebben alle sagen en mythen een dubbele beteekenis. Eenerzijds hebben zij betrekking op vroegere tijden, anderzijds beelden zij eeuwige waarheden uit, die ook in ons zelf nog steeds leven.

In zijn werk: „Das verlorene Paradies" past Dacqué zijn systeem toe op de Christelijke leer van den val en de verlossing des menschen. Om zijn gedachtengang te begrijpen, moeten wij eerst enkele algemeene opmerkingen maken.

Reeds bij Plato wordt de vraag aan de orde gesteld, hoe wij iets van de wereld der ideeën kunnen weten, daar deze toch voor onze zintuigen niet waarneembaar is. Plato antwoordt hierop dat de menschelijke ziel voor haar kluistering in een stoffelijk lichaam in de wereld der ideeën gewoond heeft, en dat zij de herinnering aan die wereld sluimerende in zich draagt. Ziet de mensch nu de stoffelijke voorwerpen, die immers uitbeeldingen der ideeën zijn, dan wordt de herinnering aan de ideeën in hem gewekt. Zoo is al onze kennis slechts een herinnering.

De ziel is dus uit die hoogere wereld in de onze nedergedaald, ze is als het ware gevallen. Veel is in den loop der tijden gestreden over de vraag,

of deze nederdaling noodzakelijk is voor de evolutie der ziel, of dat zij beter achterwege had kunnen blijven. Dacqué leert uitdrukkelijk dit laatste. Volgens hem is de wereld der oertypen de eigenlijke schepping. Onze wereld van strijd en vergankelijkheid dankt haar bestaan slechts aan de oerzonde en de oerschuld des menschen.

Is de wereld der ideeën de eigenlijke schepping, dan kan zij ook niet enkel maar een verzameling van modellen wezen. Er moet werkelijk leven en ontwikkeling in haar mogelijk zijn. Daarom leert Dacqué wel degelijk een opeenvolging van gebeurtenissen in die wereld. Voor zulk een opeenvolging is een tijdorde noodig. Deze oertypische tijd, deze oertijd, is echter geheel anders dan de aardsche tijd, zij is er incommensurabel mee.

De wereld der oertypen bestaat uit twee groote gebieden: de wereld der zuivere geesten of Engelen en de oertypische natuur. De schepping begon nu hiermede dat God de zuivere geesten uit zich liet uitstralen. Deze vormden een hiërarchie; aan het hoofd van die hiërarchie stond Lucifer, de overdekkende cherub, zooals de Bijbel hem noemt.

Toen nu de geesten uit God waren uitgestraald, kregen zij tot taak onder God's leiding de oertypische natuur te scheppen. Deze schepping wordt beschreven in het eerste hoofdstuk van Genesis. Daarom zegt God dan ook tot de Engelen: „Laat ons den mensch maken". Als kroon der schepping verscheen tenslotte de mensch, die natuur en geest in zich vereenigde. Daar het oertype „mensch", zooals wij boven reeds zagen, alle andere oertypen in zich bevat, moesten deze andere oertypen eerst verschenen zijn, voor de mensch zich in zijn eigenlijke wezen kon openbaren. Eenmaal aanwezig, stond de mensch boven de engelen, in een geheel bijzondere verhouding tot God. Daarom wordt gezegd, dat God zijn adem in den mensch blies; en daarom ook wordt in het evangelie van Lucas Adam de zoon van God genoemd.

Daar de Engelen, de oertypen der natuur, en ook de mensch levende wezens zijn, bezitten zij een vrije wil. Dit was zelfs noodzakelijk voor het tot stand komen van de schepping. Wij zagen boven, dat elk oertype veel meer mogelijkheden bevat, dan tegelijk in de stoffelijke wereld verwezenlijkt kunnen worden. Er zijn echter oneindig vele mogelijkheden, die zelfs oertypisch niet verwezenlijkt zijn. Immers, een wereld waarin alle mogelijkheden verwezenlijkt zouden zijn, is een onmogelijkheid; men kan aantoonen, dat er dan noodzakelijk combinaties van mogelijkheden zouden moeten optreden, die tot onmogelijkheden zouden worden. Dat nu bepaalde mogelijkheden verwezenlijkt zijn en andere niet is het gevolg der vrije keuze van de medescheppende Engelen.

Heeft een wezen echter een vrije wil, dan sluit dit in, dat het kiezen kan tusschen gehoorzamen en ongehoorzaam zijn aan God's bevelen; tusschen het streven naar God's verheerlijking en naar die van zich zelf. Voor die ontzaglijke beslissing gesteld, heeft Lucifer het laatste gekozen. Zoo is hij de afvallige geworden. Daar echter de gansche schepping God's wezen weerspiegelt, leidt een zich tegenover God stellen noodzakelijk tot een ontkenning van alles. Zoo is Lucifer geworden „Der Geist der stets verneint."

Wat deed God nu? Zooals Lucifer de verpersoonlijkte ontkenning is geworden, is God de Bevestiging Zelf. Toen dan ook de ontkenning verschenen was, bevestigde God ook die ontkenning en gaf haar de middelen zich uit te werken, zoodat zij in de volheid der tijden zichzelf ad absurdum zou voeren en zich zoo zou vernietigen. „Hij laat Zijn zon opgaan over boozen en goeden, en laat het regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen". Daarom mocht Lucifer zijn gang gaan.

Ook de oertypen der natuur bezitten, zooals wij zagen, een vrije keuze. In elk oertype leven twee mogelijkheden. Eenerzijds bezit het de neiging, zich te handhaven, desnoods ten koste van alles; anderzijds bezit het de mogelijkheid, zich te onderschikken en desnoods op te offeren aan iets hoogers. Daarom zien wij in de natuur eenerzijds een verbitterde strijd om het bestaan, anderzijds een samenwerking en wederkeerig hulpbetoon. Dit dubbele aspect van de levende natuur wordt volgens Dacqué aangeduid door het symbool van de *slang*. Daarom heeft de slang in de oude symboliek de dubbele beteekenis van verderver en heilbrenger.

Toen nu Lucifer na zijn val de schepping trachtte mede te slepen, wendde hij zich tot den mensch; en wel tot de slang in den mensch, het principe der zelfhandhaving. Daar dit principe nauw samenhangt met de voortplantingsdrift, heeft de slang ook een sexueele beteekenis. Wij kunnen hierbij opmerken, dat de mensch eerst geschapen werd „man en vrouw", dat wil zeggen hermaphroditisch; eerst later werd Eva geschapen, dat wil zeggen het oertype „vrouw" werd door het oertype „mens" uitgestraald. Hierdoor werd het genoemde principe versterkt en vond de slang dus eerder toegang.

Door tusschenkomst van de slang en de vrouw bracht Lucifer de mensch nu in verzoeking, zich volkomen zelfstandig te verklaren, als God te willen zijn en uit eigen kracht uit te willen maken wat goed en wat kwaad is. Voor deze verleiding is de mensch bezweken. En daar hij de kroon der schepping was, sleepte hij in zijn val de geheele schepping mede. Ook de oertypen verklaarden zich zelfstandig. Zij werden goden, de goden

der heidenen. Innerlijk bezien werden zij echter daemonen; dat wil zeggen het was hun alleen om zelfhandhaving te doen en opofferende liefde kenden zij niet.

Door deze algemeene val werd de geheele schepping gebroken en verscheurd. Er ontstond de stoffelijke wereld met afzonderlijke individuen, in ruimte en tijd zelfstandig en gescheiden. En daar deze individuen losgerukt zijn van de bron van het leven, kunnen zij zich ook niet blijvend handhaven; zij zijn onderworpen aan de vergankelijkheid, aan geboorte en dood. Dit proces geschiedde nu in opeenvolgende stadiën. Aanvankelijk was de schepping nog slechts ijl-stoffelijk en de beperkingen van ruimte en tijd golden slechts in geringe mate. Geboorte en dood beteekenden slechts een kleine verandering van toestand. De mensch ging met de goden en geesten als gelijken om. Het was de tijd, waarin de vermogens, die wij thans paranormaal noemen, de gewone vermogens van den mensch waren.

Gaandeweg schreed echter het proces van verzelfstandiging voort. De sluiers van ruimte, tijd en stof werden dichter. De hoogere vermogens gingen verloren. En dit proces eindigde met het ontwaken van het intellect, waardoor de mensch meer en meer een vensterlooze monade werd.

Hoe zal het nu verder gaan? Ook hierop geeft Dacqué een antwoord. Het ideaal van den gevallen mensch, als God te zijn, schijnt steeds meer verwezenlijkt te worden. Wij zien thans reeds, welk een macht de mensch door de ontwikkeling der techniek over de anorganische natuur heeft verkregen. In de toekomst zal ook de organische natuur meer en meer onder de heerschappij van den mensch komen. Wat thans reeds gepresteerd wordt op het gebied van fokken, van kruisen, van experimenteele embryologie, is slechts een flauwe voorafschaduwing van wat eenmaal bereikt zal worden. De aarde zal een bloeiende tuin wezen, ziekten zullen niet meer bestaan.

Maar ook over zich zelf zal de mensch steeds meer heerschappij krijgen. Wij zien thans reeds, hoe psychologie en psychiatrie zich tot taak stellen, den mensch innerlijk te hervormen en van zijn conflicten te bevrijden. En naarmate de mensch meer en meer zich zelf leert kennen en beheerschen, zullen de oude magische vermogens opnieuw ontwaken, maar thans beheerscht door het intellect. Telepathie en hypnose zullen worden tot een bewust gedachtenlezen en magisch bannen. Bij de toekomstige oorlogen zal het eene volk het andere door de geconcentreerde kracht van zijn wil trachten te verlammen. Wat men thans met systematische propaganda tracht te bereiken, is slechts kinderspel vergeleken bij hetgeen dan geschieden zal.

Maar als het zoover gekomen is, is ook het einde nabij. Want door het ontwaken van zijn magische vermogens zal de mensch opnieuw in aanraking komen met de innerlijke krachten der natuur, thans echter niet in gehoorzaamheid aan de goden, maar als indringer en opstandeling. En deze zullen zich tegen hem keeren. Het gevolg zal een algemeene verwarring zijn. De aarde zal splijten, planeten en sterren zullen hun banen verlaten, en de geheele kosmos zal ineenstorten.

God laat echter de gevallen schepping niet aan haar lot over. Wij zagen reeds, dat Hij de evolutie zoodanig heeft geleid, dat tegelijk met de voortschrijdende afval van den mensch toch het oertype „mensch" steeds zuiverder openbaar werd. En in de volheid der tijden heeft Hij een nieuw oertype geopenbaard, een nieuwen Adam, namelijk Christus. Door Zijn volstrekte gehoorzaamheid aan God, tot in den dood des kruises, heeft Christus de in de Schepping geslagen breuk in beginsel geheeld. Wie aan Christus deel heeft, behoort niet meer tot het gevallen menschdom, maar tot het koninkrijk Gods.

Als dan de stoffelijke schepping vergaan zal zijn, worden de innerlijke gebieden der natuur weer het tooneel der evolutie. Daar zal dan Christus ten volle openbaar worden. Dit is Zijn wederkomst. Nu begint het groote werk van het herstel. Satan wordt gebonden en de schepping wordt geleidelijk weer in God teruggetrokken. Na „duizend jaren" is dit werk voltooid. Dan zou de beurt aan Satan zelf zijn om in God te worden opgenomen. Maar dit kan niet, daar hij de gepersonificeerde ontkenning is. Hij wordt dus „ontbonden" en verzinkt in het niets. En dan is God weer alles in allen.

Litteratuur

Dacqué heeft talrijke werken geschreven. De belangrijkste zijn:

1. Urwelt, Sage und Menschheit, 4e druk, 1927.
2. Natur und Seele, 3e druk, 1928.
3. Leben als Symbol, 1928.
4. Das verlorene Paradies, 1938.

Een goede uiteenzetting van de grondgedachten van Dacqué's leer vindt men in:

Aram, Magie und Mystik.

Men raadplege ook het artikel:

Dr. W. H. C. Tenhaeff, Is het mediumschap een verschijnsel van regressie dan wel een verschijnsel van evolutie? (T. v. P. V, 103; herdrukt in „Parapsychologische Studiën", 280).

HET FLUÏDUM ... UND KEIN ENDE

(Repliek op Dr. K. H. E. de Jong, Kantteekeningen .. enz. [1]))

door Dr. P. A. DIETZ

Ik zal trachten zoo kort mogelijk op het artikel van Dr. de Jong te antwoorden, schoon overtuigd, dat men in dergelijke discussies toch nooit tot overeenstemming komt. Dr. de Jong heeft in dit opzicht gelijk, dat de ondergang van Mesmer's wetenschappelijke reputatie pas na zijn dood goed schijnt te zijn begonnen, dus iets later dan ik het mij voorstelde.

Wat De Rochas betreft: zijn „Extériorisation de la motricité" behoort voorzeker tot die werken over de physische verschijnselen, die ook nu nog hun waarde niet verloren hebben. Maar geheel anders denk ik over zijn: „Extériorisation de la sensibilité".

Waar Dr. de Jong zegt dat De Rochas „bij de beschrijving van dit alsook van andere experimenten uitvoeriger en duidelijker (had) moeten wezen" daar geeft hij dus toe, dat De Rochas niet uitvoerig en — vooral dit weegt zeer zwaar — duidelijk genoeg geweest is. Kritiek op onduidelijk beschreven experimenten echter is een onbegonnen werk. Waar het nu zulke buitengemeen vreemdsoortige phaenomenen betreft, is er heusch nog iets anders noodig om ons de overtuiging te schenken dat wij met reëele uitkomsten te doen hebben dan proeven waaraan zooveel mankeert als die der onderhavige onderzoekers. Bovendien wil ik er nog eens den nadruk op leggen, dat zelfs als het zeer onwaarschijnlijke geval zich voordeed, dat de uitkomsten van een De Rochas, Boirac enz. op realiteit en niet op fictie berustten, ze nog niet in 't minst voor het bestaan van het beroemde mesmeristische fluïdum zouden pleiten. Waarom zou de onderstelde uitstraling, die geneeskrachtige eigenschappen zou hebben, nu ook in eens in staat zijn gevoelsindrukken over te brengen? Als het waar is, dan hebben we hier te doen met iets van geheel anderen aard. [2])

---

1) T. v. P. XIII, 28 (1941).

2) Verg. Osty, Revue Métapsych. 1929 en 1932, of, gemakkelijker te bereiken: Dietz, Telepathie en helderziendheid, 84 (Telepathische dermographie).

En nu de door Dr. de Jong aangehaalde rapporten van Boirac? Ik kan er mij, ronduit gezegd, alleen over verbazen, dat zulke zwakke argumenten worden aangehaald om het bestaan van het fluïdum te bewijzen of althans waarschijnlijk te maken. Wat zijn het anders dan losse verhalen omtrent terloops gedane pogingen, door blijkbaar van te voren reeds sterk overtuigde aanhangers der fluïdumtheorie, die ternauwernood notie hadden van de gevaren der suggestie en autosuggestie. Wie de demonstraties van Gumbisch, nu eenige jaren geleden, heeft meegemaakt — het zou zeer nuttig voor elken beoefenaar der parapsychologie geweest zijn, ze bij te wonen — heeft kunnen constateeren, hoe gemakkelijk talrijke personen na eenige voorbereiding er toe te brengen zijn, volkomen te goeder trouw, allerlei sensaties te ondervinden, wanneer ze meenen dat ze gemagnetiseerd zijn — terwijl er in werkelijkheid geen hand is uitgestoken, geen enkele „passe" gemaakt. Het verhaal van den huisknecht Jean kan heelemaal niet door den beugel. Boirac richt, laten we zeggen een „fluïdumstraal" op Jean's voeten, deze worden, voor zoover we uit de hier ook al weer zeer onduidelijke beschrijving kunnen opmaken, opgeheven (dus niet gestrekt) en wel door een contractie van spieren, „welke bij de knieën begon". Lag Jean dan met bloote beenen te slapen, dat zijn meester dit zoo duidelijk kon waarnemen? En waren het spieren, die van de knie naar het bovenbeen of naar het onderbeen liepen? In het eerste geval was het de quadriceps, aan den voorkant van de dij gelegen. Deze spier kan echter niet op de voeten inwerken, is alleen in staat het onderbeen te strekken. In het tweede geval waren het de spieren van de peronaeusgroep, maar deze kunnen wel den voet *strekken*, doch hem niet *opheffen*, d.w.z. niet van de onderlaag waarop hij rust verwijderen. Hoe een op de voeten gericht fluïdum zooveel hooger gelegen spieren in beweging kan brengen, blijft ook al een raadsel. Waren de knieën gestrekt of gebogen, waren de voeten in strek- of in buigstand? Allemaal bijzonderheden, die onze proefnemer uitvoerig had moeten beschrijven, als hij eenigszins ernst met zijn experimenten had gemaakt. Om de waarheid te zeggen, ik acht het heelemaal niet onmogelijk, dat de trouwe Jean heelemaal niet sliep, maar tusschen zijn oogleden door gekeken heeft en zijn meester óf voor 't lapje heeft gehouden, óf hem een pleziertje heeft willen doen!

En ook wanneer ik de andere berichten van Boirac lees, even slordig meegedeeld en even weinig overtuigend, dan kan ik elken bestudeerder der parapsychologie slechts den raad geven dergelijke verhaaltjes „uit de oude doos" stil te laten liggen.

Alrutz heeft heele reeksen proeven genomen, vrij wat systematischer

en vrij wat nauwkeuriger dan de beide Franschen, en desalniettemin is het gebleken dat ook hij zich vergist heeft en gestrand is op de voor alle fluïdisten zoo gevaarlijke klip der suggestie.

En vervolgens: de beroemde proeven van Heymans hebben de mogelijkheid van telepathische overdracht van bewegingsvoorstellingen aangetoond; ook alleen daarom kunnen experimenten als die van Boirac — gesteld dat ze geldig waren — nooit als bewijzen voor het „fluïdum" worden aangehaald.

Tot slot wil ik nog even wijzen op de photographische proefnemingen van Delanne. Uit de kritiek van Dr. Denier van der Gon blijkt ook al weer voor de zooveelste maal, hoe ten eenenmale onvoldoende door deze spiritisten en occultisten uit de vorige eeuw geëxperimenteerd werd.

Grove fouten als de verwaarloozing der warmtegeleiding, als het klakkeloos aannemen dat door een scherm van stroomend water een warmtestraling zou worden verhinderd, als de volkomen onvoldoende controleproef met het glas warm water, *mogen* niet worden gemaakt, wil men voor een ernstig experimentator gelden. Er valt, in het parapsychologisch materiaal, heel wat te schiften, heel wat kaf van koren te scheiden. Het is van het hoogste belang voor onze wetenschap, dat wij niet maar steeds weer met het kaf komen aandragen in hardnekkige pogingen, het als volwaardig koren ter markt te brengen.

En, ten allerlaatste: ik acht het geenszins uitgesloten dat onder de physische mediumieke verschijnselen ook lichtsymptomen voorkomen. Dit licht zal natuurlijk ook op de photographische plaat inwerken. Maar dit is heel wat anders: onze fluïdisten beweren dat *normaliter* van den mensch een zekere straling zou uitgaan, bij den een meer, bij den ander minder. Het is deze straling, die nog nimmer is aangetoond, trots de onophoudelijke pogingen.

BOEKBESPREKING

Beginselen der Astrologie. Ir. J. C. SNIJDERS. Uitg. H. J. W. Becht Amsterdam 1940. Atheneum Bibliotheek, 252 p. met een bijlage van 22 platen (= tekeningen).

Het mysterie van ons lot en leven. LEO KNEGT. Uitg. C. A. Spin en Zoon N.V. Amsterdam, z. j. 247 p. en 65 p. tafels en inhoud [1]).

Deze bespreking wil ik beginnen met de uitdrukkelijke verklaring, dat ik niet hoor tot degenen, die menen in naam van de wetenschap de astrologie a priori als niets anders dan een herleving van oud bijgeloof te moeten afwijzen.

Het is m.i. principiëel fout een materie, welke zich aandient als wetenschap en dus pretendeert nieuwe feiten of nieuwe betrekkingen tussen bekende feiten te hebben ontdekt, als onzin te brandmerken zonder onderzoek naar de juistheid dier pretentie [2]) en dat alleen, omdat het gevondene onwaarschijnlijk lijkt. De schijn van onwaarschijnlijkheid kan bedriegen, dat is al meer dan eens gebleken. Bovendien, een oordeel over vermeende feiten of dito relaties, dat niet door op de zaak zelf gerichte argumenten gestaafd wordt, is wetenschappelijk niet verantwoord.

Wat nu de materie der astrologie betreft, het is mij reeds meer dan eenmaal overkomen, dat ik ernstige beoefenaren van deze echte of pseudowetenschap (wat zij is laat ik dus nog in het midden) op grond van hun uitleg van horoscopen treffend juiste uitspraken omtrent hun onbekende personen en aangelegenheden heb hooren geven. Dat ik ook in de loop van vele jaren herhaaldelijk kon constateren, dat dergelijke uitspraken geheel of ten dele onjuist waren, heeft de langzamerhand sterker wordende indruk: daar moet toch wel iets reëels ten grondslag liggen aan dit alles, niet kunnen neutraliseren. Ook hier geldt: één positief resultaat, mits ondubbelzinnig en voldoende gedetailleerd kan niet met het woord toeval worden weg verklaard, zelfs niet als er een half dozijn negatieve naast kunnen worden gezet.

Een boekbespreking in dit tijdschrift heeft slechts zin, indien het onderwerp van het te recenseren werk verband houdt met de parapsychologie. Is dat met dit boek het geval? Deze vraag is niet zo gemakkelijk te beantwoorden. De grenzen van het gebied, dat de parapsycholoog bestudeert zijn heel moeilijk, zo niet onmogelijk, nauwkeurig aan te geven. Dikwijls bepaalt hij de objecten van zijn onderzoek door een blote opsomming, een vrij wille-

1) Deze bespreking op verzoek van den schrijver in de nieuwe spelling — Red.

2) Het woord pretentie wordt hier natuurlijk gebruikt zonder de ongunstige betekenis, die het soms heeft.

keurige methode, die er wel op wijst, dat een principiële omlijning nauwelijks mogelijk is. Alle, in zulk een opsomming bijeengebrachte onderwerpen hebben enige (negatieve) kenmerken gemeen. Ze vallen buiten het terrein der erkende empirische wetenschappen, doordat ze de realiteiten van feiten en relaties suggereren, die zich moeilijk, misschien helemaal niet laten opnemen in het gangbare wetenschappelijke wereldbeeld. In het voorwetenschappelijke stadium werden ze (overigens in gezelschap van reeds lang gewettigde kinderen van het menselijk denken) ondergebracht bij het occultisme. Beide kenmerken komen ook de astrologie toe en zo is het niet enkel willekeur, als we de stelling poneren, dat het tot de taak van den parapsycholoog behoort, uit te maken in hoeverre de astrologie een feitelijke inhoud heeft.

De astrologie bestudeert „het verband tussen de verschijnselen in de cosmos, op de aarde als deel van die cosmos en in den mens als deel van die aarde" aldus Ir. Snijders, met wiens boek ik me eerst zal bezighouden. Dat klinkt nogal onschuldig. Dat cosmische invloeden op de aarde en op den mens inwerken weet iedereen. Het zonnelicht is de grote energiebron voor onze planeet, die alle leven mogelijk maakt. Maar het verband, dat de astrologie poneert, is een gans ander. Volgens haar zou de toestand van de cosmos op een bepaald tijdstip en gezien van een bepaalde plaats uit kenmerkend zijn voor het karakter en de levensloop van den mens, die op die plaats en op dat tijdstip geboren is. Gebeurtenissen, die een mens of een mensengroep treffen zouden mede te lezen zijn uit de horoscoop, d.i. het beeld, dat de cosmische toestand op een gegeven tijdstip van een zeker punt uit beschouwd, weergeeft. Deze verbijzondering van de boven geciteerde algemeenheid — voor wie niet met de astrologie bekend is, een heel onverwachte — maakt haar zeer problematisch. Kan een astroloog uit de geboortehoroscoop een natuurgetrouwe beschrijving van de persoonlijkheid van den geborene geven en zijn levensloop voorspellen? Deze vraag kan alleen beantwoord worden langs empirische weg, d.w.z. na nauwgezette bestudering van de betreffende feiten. Het is dit probleem, dat m.i. tot de parapsychologie behoort, al is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat in de loop van een onderzoek blijkt, dat het binnen het gebied van een andere wetenschap ligt. Daarom zou ik het boek van Ir. Snijders willen beoordelen naar de bijdragen, die het levert voor een oplossing van dit probleem. Daarmee belicht ik het boek van één kant en laat ik dus ongetwijfeld zowel goede kwaliteiten als tekortkomingen in de schaduw. Toch, het is de kant, die in het Tijdschrift voor Parapsychologie de enig-belangrijke is. Wie over het parapsychologisch niet-belangrijke wil worden ingelicht, wende zich tot andere besprekingen of beter nog tot het boek zelf.

Dan allereerst dit: het eigenlijke empirische werk, nodig voor een onderzoek naar de realiteit van het door de astrologie gesuggereerde verband tussen mens en cosmos ligt buiten de grenzen, die de schr. zichzelf in dit boek gesteld heeft, grenzen, welke wij uiteraard zonder kritiek aanvaarden. Zijn „Beginselen der Astrologie" leidt den lezer in tot de begrippen, waarmee de astroloog werkt en waarmee dus ook de parapsycholoog, die vraagt: „bestaat een dergelijk verband?" vertrouwd dient te zijn.

In de eerste drie hoofdstukken vindt men de zuiver astronomische uiteenzettingen, die noodzakelijk zijn om te begrijpen, hoe de toestand van de cosmos op een gegeven ogenblik voor een bepaalde plaats in de horoscoop wordt afgebeeld. Ze zijn beknopt en duidelijk, enkele uitweidingen van godsdienst-wetenschappelijke aard onderbreken hier en daar, m.i. onnodig, het betoog. Een ongelukkige drukfout maakt op pag. 19 en 20 van het woord nutatie mutatie. Bovendien gebruikt de schr. deze uitdrukking in een van de gangbare afwijkende betekenis. Het verschijnsel, dat in de astronomieleerboeken nutatie heet, wordt niet behandeld. Deze en enkele andere kleine bezwaren verminderen mijn waardering voor dit begin echter niet.

Dan komt het vierde hoofdstuk: Natuurfilosofie. En, om nu dadelijk maar met de deur in huis te vallen, daarin stelt de schr. zich bijna doorlopend aan gegronde, vernietigende kritiek bloot. Die kritiek betreft tweeërlei: ten eerste de inhoud van talrijke der er in neergeschreven beweringen en ten tweede, belangrijker nog, omdat ze een principe raakt, het bestaansrecht van de beschouwing als geheel, een kritiek, die dus ook nog een verbeterde editie, welke met alle aanmerkingen van de eerste soort rekening had gehouden, zou treffen. Ik begin met het laatste.

Deze natuurfilosofie acht de schr. blijkbaar een noodzakelijke voorbereiding voor het volgende, verreweg het omvangrijkste en belangrijkste gedeelte van zijn boek. Daarin wordt het verband tussen mens en kosmos, zoals de astrologie dat ziet, nader gepreciseerd. De betekenis van de zodiac als geheel, zowel als van ieder der twaalf tekens afzonderlijk, die van de planeten (de astroloog interpreteert dit woord iets anders dan de astronoom) die van de aspecten en van de huizen, welke betekenis fundamenteel is voor elke horoscoopuitleg, kan niet worden beschreven zonder daarbij gebruik te maken van stellen filosofische begrippen als geest, stof; potentialiteit, idealiteit, realiteit en dergelijke. Blijkbaar gaat de schr. van de gedachte uit, dat deze begrippen eerst moeten worden ontwikkeld, voordat de astrologische in engere zin aan de beurt kunnen komen. Tot zover is

hier niets tegenin te brengen. Maar helaas, dit vierde hoofdstuk bepaalt zich niet tot een sobere en duidelijke uitleg van wat wij, lezers, bij de door den schr. gebruikte woorden moeten denken om hem te kunnen begrijpen, maar verwordt tot een van te voren tot mislukking gedoemde poging om met speculatieve argumenten het goed recht der astrologie a priori, d.w.z. zonder beroep op de feiten, te bewijzen. Ergens in dit gedeelte na een redeneering, die zo gebrekkig is, dat m.i. niemand, die nadenkt en met de erin gebruikte begrippen op de hoogte is, er door overtuigd zal worden, roept de schrijver uit: „Hiermee hebben wij dus langs filosofische weg de redelijkheid der geboortehoroscopie aangetoond". Merkt de schrijver nu zelf niet, dat hij zich door deze methode op een lijn stelt met degenen, die vóór ieder onderzoek der feiten al weten, dat die astrologie niet waar kán zijn? Heeft hun „dat is onzin" hem zo geïmponeerd, dat hij nu ook vóór de feiten de zin er van meent te moeten aantonen? En vergeet hij dus, dat noch de uitspraak „dit is zo onwaarschijnlijk, het kan onmogelijk werkelijk zijn", noch de andere: „dit is zo waarschijnlijk, het moet wel waar zijn" enige wetenschappelijke waarde heeft? Waarom toch tijd en kracht verspild aan zulk een betoog. De schr. is overtuigd van de realiteit der astrologische betrekkingen. In zijn poging om buiten de feiten om die realiteit plausibel te maken speelt die overtuiging hem echter parten. Het betoog wordt tot een apologie. Het moet tot een bepaalde slotsom leiden en doet dat dus, maar boet daarbij elke bewijskracht in.

In de geschiedenis der wetenschap is herhaaldelijk gebleken, hoe aprioristische overwegingen schaden. Een zeer sprekend voorbeeld daarvan is het volgende. In de meetkunde van Euclides is een axioma, dat zowel door zijn inhoud als door de plaats, waar het voor het eerst nodig is reeds van de aanvang af de gedachte wekte, dat het geen echt axioma was. Het is het z.g. vijfde postulaat, dat hierop neer komt, dat door een punt buiten een lijn slechts een lijn te trekken is evenwijdig aan de eerstgenoemde. Pogingen om het te bewijzen en het dus tot een gewone stelling terug te brengen mislukten echter telkens weer. In de 18e eeuw nu maakt een mathematicus Saccheri zich op, om een bewijs uit het ongerijmde te geven. Hij gaat dus uit van een onderstelling, die dit axioma weerspreekt en leidt uit die onderstelling nieuwe eigenschappen af, overtuigd, dat dit hem vroeg of laat tot tegenstrijdigheden moet voeren, waarmee dan de onjuistheid van het uitgangspunt zou zijn aangetoond. De tegenstrijdigheden blijven lange tijd uit: een systeem van stellingen wordt ontwikkeld, geheel afwijkend van de gewone meetkunde, en dus volgens de diepgewortelde overtuiging van S.

onjuist, zonder dat het gewenste eindresultaat zich aandient. Als na een arbeid van jaren S. eindelijk een tegenstrijdigheid ontdekt, is — dit blijkt later — deze ontdekking de enige fout, die hij in het hanteren van deze moeilijke materie gemaakt heeft!

Zo is het ook Ir. Snijders gegaan, echter in veel sterker mate. Want — en hiermee ga ik tot het eerstgenoemde bezwaar over — op zijn gedachtengang zijn herhaaldelijk zeer ernstige aanmerkingen te maken.

Enige voorbeelden ter toelichting. Des schrijvers filosofische beschouwingen betitelt hij zelf met natuurfilosofie, wat betekent, dat ze nauw aansluiten bij het begrippenstelsel der natuurwetenschap. Straling en aantrekking bijv. vormen voor den schr. een begrippenpaar aequivalent aan het paar geest-stof. Als bruikbare beeldspraak zou dit aanvaard kunnen worden; de geest, het actieve, gevende, tot leven wekkende (dit zijn alle slechts beelden!) ook het stralende beginsel; de stof, het passieve, in zich opnemende ... ook het tot zich trekkende. Maar volgen we de gedachtengang, in dit hoofdstuk van „Beginselen der Astrologie", dan is het verband tussen de filosofische en de natuurkundige begrippen niet als dat tussen het uitgebeelde en het beeld, maar een geheel ander. Immers de functie van beeldspraak is een suggererende. In den lezer moeten gevoelens en gedachten gewekt worden verwant aan die van den schrijver, welke, vandaar de noodzaak van de metafoor, een adequate uitdrukking in woorden niet toelaten. De schr. echter wil bewijzen of althans theorieën bouwen op het experimenteel bekende, die een „zo volledig en bevredigend mogelijke verklaring geven". En nu komt de lezer, die de moderne natuurkundige begrippen voldoende beheerst om het betoog te kunnen volgen en controleren [3]) in verzet, wat waarschijnlijk niet zou zijn gebeurd, als de auteur hem alleen door middel van passende beelden in de gewenste richting had geleid. Zo lezen wij hier, nadat de bekende regel, dat in een stralingsveld de stralingsintensiteit in een punt omgekeerd evenredig is met de afstand tot de stralingsbron, is gereleveerd: „Is de afstand tot het stralend punt nul, dan is de stralingsintensiteit oneindig groot, het punt op zichzelf geeft ons dan een voorstelling van het begrip *Almacht*" [4]) (pag. 42). In de mathematische beschrijving van een stralingsveld nu komt inderdaad een bronpunt voor, maar de beschrijving geeft de feitelijke toestand alleen behoorlijk weer in die gedeelten van de ruimte, die niet te dicht bij dat punt liggen. Geen natuur-

3) en tot anderen, die dat niet kunnen, zich richten met zulke beschouwingen heeft geen zin.

4) hoofdletter en cursiveering van Ir. Snijders.

kundige zal aan die oneindig grote intensiteit enige realiteit toekennen, ja het is de vraag of deze woorden wel beteekenis voor hem hebben. Zo loopt de poging om straling als beeld voor geest te verheffen tot de rang van „bevredigende natuurfilosofische verklaring" (alsof dat een verheffing wezen zou!) op niets uit. Tenslotte wordt dan over geestelijke straling als een realiteit gesproken (wat een contradictie inhoudt voor ieder, die de begrippen geest en stof als tegenstellingen ziet) die overal weinig of in 't geheel niet gehinderd door kan dringen (wordt nu de bovengenoemde regel losgelaten?) en dus behalve Almacht ook nog het kenmerk der Alomtegenwoordigheid draagt. Hoe realistisch de schr. zich dit denkt blijkt later bij algemene beschouwingen van het zonnestelsel. „De zon staat in een van de brandpunten van de ellips" (de baan, die de aarde t.o.v. de zon beschrijft) „en onwillekeurig vragen we ons af: Wat staat er in het andere brandpunt. Dit andere brandpunt is in elk geval geen materieel middelpunt .... want de elliptische beweging is de resultante van een aanvangssnelheid en de versnelling als gevolg van de aantrekkingskracht .... hierbij is slechts sprake van een materieel middelpunt. Maar de mechanica spreekt slechts van stoffelijke aantrekking en in onze natuurfilosofie hebben wij als tegenhanger van het beginsel der aantrekking, dat der geestelijke straling leeren kennen" (de natuurkunde kent echter ook een stralende stoffelijke zon!) „Van dit standpunt uit beschouwd is dus elke aantrekkingskracht in het zonnestelsel de resultante van een aantrekking en een straling". Wat dit betekent: de resultante van een aantrekking, die op alle materiedeeltjes werkt en van een geestelijke straling, die door materiedeeltjes zeer weinig of in 't geheel niet wordt aangedaan en dus (actie = reactie) ook hen ternauwernood of helemaal niet aandoet, blijft volkomen duister. Laten we derhalve deze redenering voor wat ze is en bezien we nog even het resultaat. „Zo krijgt dus de ellips één onzichtbaar ongeopenbaard geestelijk brandpunt, het uitgangspunt der straling .... het geestelijk middelpunt van ons zonnestelsel" (pag. 126 en 127). Heeft de schr. de consequenties van zijn conclusies gezien? In ons zonnestelsel zijn verscheidene planeten, ieder met een eigen elliptische baan. Die ellipsen liggen in verschillende vlakken en hebben verschillende excentriciteit. Ze hebben een brandpunt gemeen, het middelpunt van de zon, terecht dus het materiële middelpunt van het hele stelsel. De tweede brandpunten vallen echter niet samen. Er zijn er dus evenzovele, als er planeten zijn. Dus een stelsel met meer dan een geestelijk middelpunt, met meer dan een geestelijke zon? Neen, er is er één, zegt de schr. uitdrukkelijk (op pag. 128). Dit zonderlinge betoog dient om de lezers voor te bereiden op een

regel uit de astrologische practijk, die de zonneïnvloed (zon = materieel centrum) op een lijn stelt met planeetinvloeden. Een slechte voorbereiding! Indien dit gebruik alleen te wettigen ware door dergelijke redeneringen was het niet de moeite waárd er ook maar de geringste aandacht aan te besteden. Waar het echter op aankomt is of de astroloog onder toepassing van deze regel tot juiste resultaten komt. Daarmee staat of valt die regel, niet met zijn redelijkheid of waarschijnlijkheid.

Nog een tweede voorbeeld. Bij het lezen van de horoscoop wordt ook gelet op de z.g. aspecten. Als twee planeten 0°, 60°, 90°, 120° of 180° in lengte verschillen, moet bij de interpretatie hunner posities met deze onderlinge stand rekening gehouden worden en wel zo, dat soms (bij 60° en 120°) een harmonisch, soms (bij 90° en 180°) een disharmonisch samenwerken der beide invloeden optreedt. Of dit al of niet terecht geschiedt moet alweer de practijk van het horoscoop-lezen uitmaken. Ir. Snijders meent echter weer een verklaring te moeten geven. Deze onderstelt allereerst, dat de correlatie, die er b.v. tussen de stand van de planeten en de psychische toestand van een mens bestaat verklaard moet worden uit stralingsinvloeden van de planeten op de aarde, de woonplaats van dien mens. Een onderstelling, die als we haar toetsen door haar vermogen om zich van die correlatie werkelijk rekenschap te geven, een zeer pover figuur slaat en die dus falen moet, zodra ze aangewend wordt om de astrologie a priori aannemelijk te maken. Volgens den schrijver toch zullen trillingen van de planeten „in de regel onafhankelijk van elkaar op de aarde inwerken, maar alleen dan elkander beïnvloeden, wanneer hun hoek een zeer bepaalde grootte heeft" (pag. 38). Hierbij valt nu al op te merken, dat de astroloog het met dit „zeer bepaald" niet te nauw neemt, een speling van enige graden is toelaatbaar. Maar dit daargelaten, wat moeten we bij dit afhankelijk of onafhankelijk inwerken denken? Iets van interferentie? De schr. geeft elders zelf een antwoord op deze vraag, dat ik met de beste wil ter wereld niet vermag te begrijpen. De deskundige lezer oordeele zelf: „Indien in 2 punten a en b van de zodiac, die een zekere hoek in lengte verschillen, planeten geplaatst zijn, zullen die elkaar door hun straling trachten te beinvloeden, doch dit zal alleen blijvend mogelijk zijn, als ze op elkaar kunnen „resoneeren" d.w.z. als er tussen beide een staande trilling mogelijk is en dit kan alleen voorkomen, wanneer alle stralen van a, die door totale terugkaatsing weer in de hemelruimte terugkeren, tenslotte bij b belanden en omgekeerd ook alle stralen van b tenslotte bij a uitkomen. Dit nu is alleen het geval als a en b de hoekpunten zijn van een in de ecliptica ingeschreven regelmatige zes- vier- of driehoek".

Deze twee voorbeelden van ernstige ontsporingen zijn helaas niet de enige. Zonder in bijzonderheden te treden noem ik nog het zonderlinge omspringen met de verhouding der gulden snede, waar slechts sprake kan zijn van een (imitatie) gedurige evenredigheid (pag. 52 — 53) en zwijg maar over de andere.

Den parapsycholoog, die zich zet tot de studie der astrologie, met de bedoeling een duidelijke en wetenschappelijk verantwoorde bijdrage tot de oplossing van het in de aanvang dezer bespreking gestelde probleem te leveren, kan het boek van Ir. Snijders dan ook niet zonder voorbehoud worden aanbevolen. De geest van het ongelukkige vierde hoofdstuk waart ook rond in het daarop volgend gedeelte en maakt het hem moeilijk zijn onbevangenheid tegenover de eigenlijke vraag: „Is het verband tussen mens en cosmos, zoals de astrologie het ziet, een reële betrekking?" te bewaren. Ik betreur dit zeer, omdat — het zij nog eens herhaald — ik reden heb om aan te nemen, dat er inderdaad een ons nog vrijwel onbekende en zeker nog geheel onbegrepen realiteit aan ten grondslag ligt. Een werk, waarin alleen maar verteld wordt: zo doen we het, deze begrippen moeten Uw eigendom zijn, wilt ge onze methoden begrijpen en zelf toepassen en dan kunt ge zien in hoeverre betrouwbare resultaten verkregen worden, is datgene, waar het meeste behoefte aan bestaat. De zeer welwillende lezer, die bereid is zich door geen enkele aberratie van den schr. er van af te laten brengen in de astrologie door te dringen kan dit werk gebruiken. Er staat ongetwijfeld veel in, dat, uit de sfeer van aprioristisch-de-redelijkheid-van-een-en-ander-te-willen-aantonen gelicht, propaedeutische waarde heeft. En laat ik, om den schrijver recht te doen, hieraan toevoegen: tot enige welwillendheid is de lezer wel verplicht. Want de psychologische verklaring voor de grote tekortkoming van dit boek, een verklaring, die tot op zekere hoogte een verontschuldiging inhoudt, is deze, dat zó vaak, met zó grote geringschatting en met zó weinig kennis van zaken het hyper-onwaarschijnlijke van de „sterrenwichelarij" is beklemtoond, dat het in den overtuigden astroloog wel de tegenovergestelde neiging moest activeren, die om vóór alles de redelijkheid en de waarschijnlijkheid er van te demonstreren. Vóór alles in de letterlijke zin des woords, voor het onderzoek der feiten, dat alleen over waarde of onwaarde der astrologie beslissen kan.

Daarom nog eens: deze kritiek, hoe scherp ze ook wezen mag, bedoelt een opbouwende te zijn. Als ze goed gelezen wordt, kan ze dat in haar uitwerking ook wezen. Zij moge mede bevorderen, dat binnen afzienbare tijd astrologen en parapsychologen in nauwe samenwerking het probleem, dat ons bezighield, tot een oplossing brengen. Iets in deze richting is reeds gedaan

(men zie Mr. C. P. v. Rossem „Twee occulte problemen" pag. 3—86), veel blijft er nog te doen over.

Toen het bovenstaande reeds zo goed als geheel geschreven was, werd ons Leo Knegt's „Het mysterie van ons lot en leven" toegezonden, dat als ondertitel draagt: „Een wetenschappelijke astrologische bijdrage tot de verklaring van alle levenservaringen". Het ligt voor de hand de bespreking er van aan die van het boek van Ir. Snijders te koppelen. De inhoud moge een geheel andere zijn, het boek moge zich richten tot lezers voor wie de beginselen der astrologie geen geheimen meer bergen en die behoorlijk op de hoogte zijn van verschillende astrologische werkmethoden, zowel op het gebied der geboortehoroscoop als op dat der progressieve (= voorspellende), het is als het eerst besproken werk een wetenschappelijke astrologische verhandeling, en behoort in dit tijdschrift dus met dezelfde maat gemeten te worden.

De eerste hoofdstukken bespreken zekere problemen uit de geboortehoroscopie. Zoals bekend is, geeft de horoscoop in een plat vlak een beeld van de verschijnselen aan de hemel op een bepaald tijdstip, van een bepaalde plaats op aarde uit gezien. Daartoe worden allereerst de zon, de maan, de planeten en zodiac van het middelpunt der aarde uit op de hemelsfeer geprojecteerd en daarna wordt van een bepaald centrum O op die hemelsfeer uit door middel van grote cirkels de ecliptica, op de gebruikelijke wijze onderverdeeld, met zon, maan en planeten daarin, geprojecteerd op een grote cirkel C. De omtrek van C wordt dan nog in twaalf bogen van 30^0 verdeeld: de twaalf huizen. De punten van de dierenriem welker projecties vallen op de twaalf deelpunten worden nauwkeurig in de figuur aangegeven. Moderne astrologen werken zowel bij het construeren van de horoscoopfiguur, als bij het uitleggen er van volgens overgeleverde voorschriften, die voor een deel van eerbiedwaardige ouderdom zijn. Helaas geven echter verschillende oude auteurs in sommige opzichten uiteenlopende voorschriften. Zo b.v. krijgt men verschillende horoscoopfiguren naar de keuze van het centrum O en de beeldcirkel C. Voor O kunnen in aanmerking komen het noordpunt van de horizon, de noordpool (van de aequator) of de pool van de ecliptica. Voor C kan men nemen de eerste verticaal, de aequator of nog een andere cirkel. Het aantal mogelijke combinaties van C en O is reeds tamelijk groot, verscheidene daarvan zijn in de oudheid en de middeleeuwen ook werkelijk gebruikt.

Volgt men nu voor eenzelfde geval meer dan een van deze methoden, dan krijgt men horoscooptekeningen, die in voor de uitleg belangrijke punten verschillen. Het ligt voor de hand, dat critische astrologen zich telkens weer afvragen: welke van deze methoden is de juiste? Leo Knegt stelt deze vraag

ook in hfdst. I en III van dit werk. Hij discussiëert de verschillende mogelijkheden, wikt en weegt, vervalt weliswaar een enkele maal in de soort van argumentatie, die we hierboven als aprioristisch en dus met de eisen, die een empirische wetenschap stellen moet, onverenigbaar, hebben afgewezen, maar houdt zich toch in hoofdzaken aan de gezonde stelregel, dat de in de practische astrologie met een werkmethode bereikbare resultaten over haar bruikbaarheid beslissen moeten. Op grond van een grote hoeveelheid verzamelde en verwerkte feiten breekt de schr. n.l. in dit werk met een methode van huizenberekening, die hij zelf tot nog toe placht toe te passen en die hij ook in zijn vroegere werken verdedigd heeft. De bereidheid om, als de feiten hem dwingen, een vertrouwde of op grond van een sterke traditie algemeen aanvaarde theorie of werkmethode door een betere te vervangen is karakteristiek voor dezen auteur. Dat blijkt niet alleen bij de behandeling van het vraagpunt der huizenberekening, maar ook op meer dan een andere plaats in dit boek. Zonder nu over de door Knegt voorgestelde verandering een oordeel uit te spreken — ik acht mij tot zulk een oordeel niet bevoegd — stel ik er toch prijs op uitdrukkelijk en met vreugde vast te stellen, dat zulk een houding het onmiskenbare teken is van begrip voor de eisen, welke iedere empirische wetenschap aan haar beoefenaren stelt.

Een tweede probleem uit de geboortehoroscopie, in Hfdst. II van dit boek behandeld, is dat van de correctie van het geboortemoment. Een van de grote practische moeilijkheden van de geboorteastrologie is de noodzaak, om met een voldoende graad van nauwkeurigheid het juiste oogenblik der geboorte te kennen. Dikwijls zijn de beschikbare gegevens onbetrouwbaar. De astrologie kent methodes ter correctie van zulke onnauwkeurige gegevens en wel twee principiëel verschillende:

Ten eerste de z.g. regel van Hermes, die pretendeert, dat er een astrologisch constateerbaar verband bestaat tussen het ogenblik der conceptie en dat der geboorte, tussen begin en eind ener zwangerschapsperiode dus, een verband, dat den astroloog in staat stelt te constateren: op dit tijdstip kan deze geboorte niet hebben plaats gehad, dat moet zo- en zoveel minuten eerder of later zijn gebeurd.

Ten tweede zouden er volgens de astrologische traditie zekere wetmatige betrekkingen bestaan tussen de geboortehoroscoop van een bepaalde persoon en de horoscoop van het ogenblik, waarop zich in het leven van dien mens diep ingrijpende gebeurtenissen voltrekken (een huwelijk, de dood van iemand, die nauw aan hem verbonden is enz.) Kan men dus de laatste met voldoende graad van nauwkeurigheid opstellen, dan is het mogelijk uit bedoelde wet-

matige relaties een correctie van een foutieve geboortetijd af te leiden.

De beschouwingen van den schr. over deze onderwerpen, in het bijzonder die over de regel van Hermes, welke hij een sterk van de traditionele afwijkende vorm geeft, wekken aanvankelijk de schijn, alsof hij van het terrein der empirie afdwaalt naar dat der speculatie. Immers in een betoog, dat leidt tot een uitbreiding van de regel van Hermes gaat hij uit van gegevens, ontleend aan het theosofisch occultisme. Dit blijkt echter slechts een schijnbare aberratie te zijn. Deze gegevens toch worden niet aangewend om de nieuwe correctiemethoden te funderen — hetgeen fout zou zijn — maar om bruikbare veranderingen op het spoor te komen. Tegen zulk heuristisch gebruik van materiaal, dat geen rechtstreekse verificatie toelaat, is niets in te brengen, want over de waarde van het aldus gevondene beslissen ten slotte alleen de feiten. Een andere fundering laat nu ook Knegt niet gelden. Hij heeft een grote hoeveelheid goed gecontroleerde geboortemomenten (ongeveer duizend) verzameld en toetst de ontworpen correctiemethoden door ze op deze tijdstippen toe te passen. Het is duidelijk, dat de aldus gevonden correcties zeer klein moeten zijn (terwijl ze bij onnauwkeurige momenten vaak aanzienlijk groter zijn) en dat berekening van een correctie volgens verschillende methoden overeenstemmende resultaten op moet leveren. Diverse voorbeelden van deze wijze van toetsen zijn in het boek afgedrukt.

Dit is m.i. inderdaad een bruikbare mogelijkheid om de objectieve betekenis van zulke correctiemethoden te controleren. Juist naar dergelijke contrôles, het is gemakkelijk enige geschikte varianten van de hier toegepaste te bedenken, zal de parapsycholoog uitzien, als hij trachten wil tot een gefundeerd oordeel te komen omtrent de realiteit, die wellicht aan de astrologie als wetenschap ten grondslag ligt.

Het vierde hoofdstuk is aan de voorspellende astrologie gewijd. Het zal degenen, die de arbeid van serieuze astrologen van meer nabij heeft gadegeslagen, bekend zijn, dat de voorspellende astrologie bij lange na niet op zulke treffend juiste resultaten bogen kan als de geboortehoroscopie. Onder de beoefenaren der astrologie zijn er zelfs die zich uit dien hoofde van voorspellingen onthouden. Ook Knegt erkent, dat de progressieve astrologie tot nog toe in doorsnee weinig betrouwbaars oplevert. Hij trekt echter daaruit niet de conclusie, dat men dus beter doet deze hele uiterst quaestieuse materie te laten rusten. Integendeel, hij wil „de grondslagen en de techniek van de progressieve astrologie opvoeren tot dezelfde hoogte, waarop de ethische astrologie (= karakterhoroscopie — vanwaar het adjectief ethisch, dat hier zonderling aandoet ? —) reeds staat". Een poging daartoe vult dit laatste hoofdstuk.

De schr. stelt in uitzicht, dat hij in een volgende publicatie deze arbeid vervolgen zal.

In het bovenstaande is al voldoende duidelijk gezegd, dat „Het mysterie van ons lot en leven" een geest ademt, welke goede verwachtingen wekt inzake de mogelijkheid om het probleem der astrologie tot object van parapsychologisch onderzoek te maken. De veel te veel belovende ondertitel, die immers een bijdrage tot de verklaring van *alle* (!) [5]) levenservaringen aankondigt, moge niemand, die belang stelt in deze stof, van lezing terughouden. Volledigheidshalve en om den a.s. lezer op kleine teleurstellingen voor te bereiden, moet ik hier nog aan toevoegen, dat ook deze auteur een enkele maal vervalt in een slecht soort natuurfilosofische speculaties. Op de pagina's 152 en 153 b.v. vindt men ter inleiding van de parallel-aspecten opmerkingen, die moeilijk anders dan als een ontsporing van deze soort kunnen worden beschouwd. Maar dit moge den schrijver vergeven worden om het vele goede, dat hij bracht.

Pr.

---

5) Cursiveering en uitroepteeken van mij.

ANNA VAN GOGH—KAULBACH, *Frank en de Dood.* Uitgave „De Driehoek", Naarden, 1940. Geb. f 4.50.

„Ze leest en studeert, bezoekt vergaderingen en congressen en verdiept zich de laatste jaren in de parapsychologie. In haar werk zal het resultaat van deze studie steeds meer tot uiting komen".

Aldus besloot mevrouw M. C. Schröder—van Gogh eenige jaren geleden in het Salamanderboek een korte levensbeschrijving over haar moeder, de bekende romancière Anna van Gogh—Kaulbach.

Het resultaat van deze bestudeering der parapsychologie nu heeft onlangs het licht gezien in den vorm van een roman: Frank en de Dood.

Een ander soort parapsychologische roman dan wij tot dusver gewend zijn. Het occulte gebeuren heeft reeds dikwijls een rol gespeeld in verschillende schoone voortbrengselen van onze letterkunde. Meestal was die rol echter van tamelijk ondergeschikt belang, verried alleen het geloof van den schrijver aan de werking van magische krachten en droeg dan ook een vrijwel uitsluitend illustratief karakter. Slechts een enkele maal vormde het occulte een integreerend bestanddeel, zoodat de gang van het verhaal er in meer of minder sterke mate door beïnvloed werd. O.m. is dit het geval in de romans van drie moderne Nederlandsche auteurs: „Heden Ik, Morgen Gij" van Marsman en Vestdijk en „De Schatten van Medina

Sidonia" van Maarten van de Moer. Maar hierbij dient dan weer opgemerkt te worden, dat in deze romans steeds het *verschijnsel*, nooit de *mensch* het centrale punt vormde. Dit laatste nu is wel het geval in „Frank en de Dood". In zooverre kan men dit werk dan ook met het volste recht een eersteling in onze vaderlandsche literatuur noemen.

Omtrent de motieven, die haar tot het schrijven van dezen parapsychologischen roman gebracht hebben, vertelt mevrouw Van Gogh—Kaulbach ons het volgende [1]:

„Het probleem van leven en dood is zoo oud als de wereld en geen mensch bijna, die er niet, in een of andere periode van zijn leven, over heeft nagedacht, zij 't slechts voorbijgaand wanneer een sterfgeval of een doodsbedreiging er aanleiding toe gaf. De mogelijkheid van een voortleven na den dood is voor velen in zekerheid veranderd sinds de wetenschap zich ernstig met het vraagstuk is gaan bezighouden; religie en wetenschap reiken elkaar daarbij de hand, evenals in de Antieke Wereld.

„Mij heeft het vraagstuk jaren lang bezig gehouden en zoo is het, gezien wat ik hierboven schreef, geen wonder, dat zich in mijn werk gedachten en ontroeringen gekristalliseerd hebben, door gevoelens, herinnering en ondervindingen in mij gewekt, gevoelens en ondervindingen, die velen ongetwijfeld met mij zullen deelen. De waarheid, door het spiritisme gevonden of liever *her*vonden, sprak tot mij en bleef onbezoedeld door de uitwassen, die het al te vaak ontsieren. Wie als Frank daar zoekt, zal in aanraking komen met die uitwassen, doch ook met de flonkerende kern, die onaangetast zijn waarde bewijst.

„Zoo werd ik er dan toe gedrongen als hoofdfiguur van mijn roman een mensch te nemen, door zijn bijzondere aanleg reeds als kind vervuld van het probleem leven en dood en door die aanleg, al zoekend, gedreven naar milieux, waar antwoord wordt gegeven op de kwellende vragen, die in hem woelen; vragen van algemeen menschelijken aard, doch die in hem zóó brandend worden, dat hij zijn leven aan de oplossing ervan wil wijden. Zooals iedere gedrevene, op welk gebied dan ook, na schijnbaar blindelings zoeken, tenslotte den weg moèt vinden, waarheen dat diepste verlangen hem drijft.

„Al zoekend vindt Frank waarheden en overtuigingen, door de wetenschap moeizaam verzameld, naast andere door geloof na openbaring opgebouwd en 't is de synthese van die beide, die tenslotte als een licht opgaat voor hem, den twijfelaar en zoeker.

---

1) Ontleend aan door de Uitgeefster ter beschikking gestelde gegevens.

„En juist als hij geleerd heeft, wat hij voor anderen zou kunnen doen met de moeizaam verworven overtuiging, als hij voor 't eerst bewust bereid is, zich te geven aan anderen om met die overtuiging te helpen of te troosten, vraagt het onberekenbare, simpele leven een ander, direkt offer van hem. En hij is al strijdend en zoekend zóó gegroeid, dat hij willens en wetens dat offer kan brengen: voor een onbekende offert hij zijn leven. Zijn taak is volbracht, voorzoover het dit leven betreft".

Niet alleen om dit psychologisch motief echter verdient deze roman de aandacht van alle parapsychologisch geïnteresseerden. Wat hem nog belangwekkender maakt, is de uitvoerige en realistische beschrijving van het milieu van spiritisten, waarin Frank wordt opgenomen en dat gedurende langen tijd zoo'n grooten invloed op hem uitoefent. Verschillende typen, die men in vrijwel iedere spiritistenvereeniging aantreft, worden hier ten voeten uit geteekend. Zoo ontmoeten wij er de spontane gevoelsspiritist, die een vergaande inwerking van overledenen, zelfs in zaken van het dagelijksche leven, aanvaardt, naast de meer ontwikkelde, critisch aangelegde spiritist, voor wie uiteindelijk „spiritisme, dat niet steunt op parapsychologie, geen bewijskracht heeft", een meening, die bij velen van zijn geestverwanten op geen gering verzet stuit. Naast mediums, die volkomen onbaatzuchtig en in de heilige overtuiging daarbij van Gene Zijde geholpen te worden, hun krachten geven om hun medemenschen den steun en troost te schenken waaraan zij zoo'n behoefte hebben, treffen wij er het bedrogsmedium aan, dat tijdens een donkerzitting (natuurlijk!) op heeterdaad ontmaskerd, aanvankelijk door alle séanceleden heftig aangevallen, maar tenslotte toch door dezen tegen zijn ontmaskeraar in bescherming genomen wordt, want „niemand wil graag een kostelijke beleving prijs geven, niemand erkent gaarne bedrogen te zijn"!

De vele bladzijden, aan de schildering van dit milieu gewijd, dragen een zeer levendig karakter en zijn voor ieder, die het spiritistisch vereenigingsleven uit eigen ervaring kent, uitermate boeiend en aantrekkelijk, en voor hen, die het niet kennen, niet minder leerzaam. Mevrouw Van Gogh moet met dit milieu wel zeer vertrouwd zijn, dat zij er ons zoo'n voortreffelijk beeld van weet te geven.

Niet alle gedeelten echter zijn even geslaagd. Die over de verhouding van Margreet Lerdens tot haar zoon Frank b.v. hebben ons niet kunnen bevredigen. Onwillekeurig vraagt men zich af waarom de schrijfster van deze vrouw een hysterica maakte, die met ziekelijke gehechtheid en egoïsme aan haar zoon hing. Is dit omdat de bijzondere geaardheid van de moeder den mediamieken aanleg van den zoon moet verklaren? Mevrouw Van Gogh

behoort immers tot de epigonen der naturalistische school, voor wie erfelijkheid en milieu belangrijke bepalende factoren waren. Maar omtrent het ontstaan der paranormale begaafdheid weet men nog betrekkelijk weinig, ook al staat het vast dat erfelijkheid hier een rol *kan* spelen. Hoe dit zij, het is de schrijfster niet mogen gelukken ons van de levensechtheid van deze figuur te overtuigen. Bovendien speelt zij o.i. een naar verhouding veel te belangrijke rol. De dialoog van moeder en zoon doet vrijwel doorloopend onnatuurlijk, hier en daar zelfs gezwollen aan.

Voortreffelijk uitgebeeld is daarentegen weer de verhouding van Frank tot zijn jeugdvriendin Hannie, het telepathisch contact dat tusschen beiden bestaat met al de noodlottige gevolgen daaraan verbonden. Een navrante episode!

Aan de lange reeks psychologische en psychoanalytische werken in onze letterkunde heeft mevrouw Van Gogh—Kaulbach een alleszins verdienstelijken parapsychologischen roman toegevoegd. Wij kunnen haar daar niet anders dan dankbaar voor zijn.

Drs. P. VAN TIEL Jr.

BERICHTEN EN VEREENIGINGSNIEUWS

De Studievereeniging voor Psychical Research, opgericht door Prof. Dr. G. Heymans op 1 April 1920, stelt zich ten doel de bevordering van het wetenschappelijk onderzoek der dus geheeten occulte verschijnselen, anders gezegd: van de Parapsychologie.

De vereeniging heeft een *Parapsychologisch Laboratorium* te *Utrecht*.

De contributie bedraagt f 7.50 per jaar, waarvoor de leden het *Tijdschrift voor Parapsychologie*, tevens orgaan der vereeniging, gratis ontvangen.

Voor mededeelingen van allerlei aard, verband houdende met het doel der vereeniging, zoowel als voor berichten van administratieven aard, wende men zich tot den secretaris-penningmeester F. W. B. de Haas, Nieuwe Gracht 5a, Haarlem. Postgirorekening ten name van den penningmeester der S.P.R. no. 258900.

De vereeniging heeft afdeelingen te *Amsterdam, Den Haag, Rotterdam* en *Utrecht*.

Afdeelingssecretariaten:

Amsterdam: W. Beuker Jr., Richard Wagnerstraat 20;
Den Haag: Dr. C. A. P. Beck, Breitnerlaan 58;
Rotterdam: L. F. Steehouwer, Graaf Florisstraat 74;
Utrecht: Mej. Dra. F. C. Heyster, Oudenrijn 16.

KORT VERSLAG VAN DE JAARVERGADERING DER S.P.R., op Zondag 27 April 1941 te Utrecht

Voorzitter: Dr. D. H. Prins.

De bestuursleden Ir. Carrière, Van Gorcum en Dr. Ir. Kooi zijn met kennisgeving afwezig.

Aanwezig: drie bestuursleden en vijftien leden.

De voorzitter opent ten 10.30 h de vergadering en herdenkt den overleden secretaris van het Hoofdbestuur Dr. J. W. van der Spek. In zijn openingsrede zegt de voorzitter dat hij hoopt dat de consolidatie der S.P.R., in verband waarmede hij een in het najaar te houden buitengewone algemeene vergadering aankondigt, zal leiden tot meer vruchtbare arbeid. Vervolgens doet hij mededeeling van de aansluiting der S.P.R. bij de Werkgemeenschap voor Wetenschappelijke Organisaties in Nederland. De notulen der vorige jaarvergadering worden voorgelezen en goedgekeurd. Daarna worden de verschillende verslagen uitgebracht, waarover na afloop vragen gesteld en op- of aanmerkingen kunnen worden gemaakt (zie voor die verslagen elders in dit en het volgend nummer).

Bij de besprekingen der verslagen vraagt de heer Zorab naar de wenschelijkheid van realisatie bij koerswinst, speciaal wat het aandeel Incassobank betreft.

De heer Poortman ontraadt dit op grond van risico-verdeeling.

De heer Van Tiel wenscht de aandacht gevestigd te zien op het laboratorium-fonds.

De heer Poortman bepleit ruimere aankoop van boeken.

De heer Zorab bespreekt het aanschaffen van instrumenten voor het laboratorium, waarop de heer Denier van der Gon antwoordt, dat er dan eerst animo moet zijn om in het laboratorium te werken.

De heer Zorab verzoekt publicatie van de nieuw aangeschafte boeken in het Tijdschrift voor Parapsychologie. Dit geschiedt steeds. Verder vraagt hij naar de toelage der privaatdocenten.

De heer Van der Gon vraagt naar oude exemplaren van het Tijdschrift voor Parapsychologie. Deze worden hem toegezegd.

De verslagen worden nu goedgekeurd nadat bij monde van den heer Poortman de kas-commissie verslag heeft uitgebracht omtrent het financieel beheer.

Voor het boekjaar 1941 wordt besloten wederom de heeren A. C. van Mourik Broekman en J. J. Poortman aan te wijzen.

Ten 11.45 h sluit de voorzitter de vergadering.

Ten 2 uur vangt Dr. Denier v. d. Gon zijn referaat aan over *„Eenige*

gedachten over de verhouding van de Parapsychologie tot de natuurwetenschap".

Ten 3 uur spreekt Dr. D. H. Prins over *„Astrologie als object van Parapsychologisch onderzoek"*.

Beide lezingen hebben een levendige discussie ten gevolge.

Sluiting der bijeenkomst ten 16.15 h.

De secretaris:

F. W. B. DE HAAS

JAARVERSLAG VAN DEN SECRETARIS-PENNINGMEESTER DER S. P. R. OVER 1940

Door het overlijden van onzen secretaris, Dr. v. d. Spek, rust thans op mij de plicht U verslag uit te brengen over het vereenigingsjaar 1940.

Hoewel de algemeene toestand bij den aanvang van dat jaar niet bijzonder gunstig was, had het bestuur toch gehoopt, het onderzoek naar de parapsychologische verschijnselen ernstig ter hand te kunnen nemen. Een nadeel was dat Dr. Denier van der Gon, directeur van het laboratorium, zich in militairen dienst bevond. De oorlog heeft echter een streep gezet onder de goede bedoelingen, die bij het bestuur voorzaten en het is niet te verwonderen dat zoo goed als alles stil lag, behalve de uitgave van het Tijdschrift voor Parapsychologie. Zoo goed als; .... dus *niet* geheel.

Er is een commissie benoemd voor het onderzoek naar aardstralen. Verder is er contact met de Rijkswaterstaat inzake proeven in verband met het vraagstuk der wichelroede.

Onder leiding van den heer Van der Gon zijn kaartproeven in bewerking, terwijl door een groep Delftsche studenten de rouletteproeven, aangevangen door Dr. Dietz, werden voortgezet.

In den loop van 1940 zijn onderhandelingen aangeknoopt over de opname van de S. P. R. in de Werkgemeenschap van Wetenschappelijke Organisaties in Nederland, uitgaande van de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen. Kortelings ontvingen wij bericht dat de S. P. R. in deze organisatie is opgenomen.

De resultaten over het jaar 1940 zijn sober, doch U zult toegeven dat wij in dat jaar de wind niet in de rug gehad hebben.

Omtrent het organisatorische gedeelte kan ik mededeelen, dat helaas door de tijdsomstandigheden het ledental niet onbelangrijk is afgenomen.

Bedankt hebben 60 leden, terwijl 25 nieuwe zijn bijgeschreven. Op 31 Dec. 1940 bedroeg het ledental 256.

Omtrent de financieele toestand kan medegedeeld worden dat deze

niet ongunstig te noemen is. De ontvangen contributie daalde met f 311.50. De gekweekte interest nam toe. Tegenover de vermindering van inkomsten staat een bedrag aan vermindering van uitgaven over ongeveer alle onkostenonderdeelen, behalve het bedrag „retributie aan de afdeelingen", dat een weinig gestegen is. Het batig saldo bedroeg ruim f 50.— meer dan het vorig jaar.

Voor het eerst zijn dit jaar ook in de balans medegeteld de kas-saldi van de afdeelingen, zoodat daardoor een juister beeld omtrent het vermogen van de Vereeniging wordt verkregen. De beursnoteering per 31 Dec. 1940 leidde tot een koerswinst op de effecten van f 375.—.

Het vermogen der Vereeniging steeg in 1940 met f 1105.67 en stelde zich op een bedrag van f 5036.44. Hiervan is f 3831.03 rentegevend belegd. Voor de bijzonderheden mag ik U verwijzen naar de staat van ontvangsten en uitgaven, die in het e.v. nummer van het Tijdschrift voor Parapsychologie wordt gepubliceerd.

Resumeerende kan gezegd worden dat de financieele positie der S.P.R. kerngezond is. Ik moet hier echter herhalen wat ik reeds het vorig jaar heb medegedeeld. Als straks de tijden weer normaal zijn, dan gaan wij volop aan het werk en dan zal er geld noodig zijn om de verschillende onderzoekingen, die naar wij hopen ter hand worden genomen, te financieren. Als daarvoor dan instrumenten moeten worden aangeschaft, dan moeten wij niet direct in moeilijkheden komen. Het is daarom noodig dat wij steeds op de versterking van onze financieele positie bedacht zijn, wat slechts mogelijk is door uitbreiding van het ledental, een zaak die elk der leden van onze Vereeniging aangaat.

De secretaris-penningmeester,
F. W. B. DE HAAS

Wegens plaatsgebrek moeten de verdere verslagen blijven liggen voor een volgend nummer — *Red.*

INHOUD

HANS DRIESCH 1867-1941.

Eenige weken geleden bereikte ons het bericht dat Prof. Dr. Hans Driesch overleden is.

Driesch was achtereenvolgens hoogleeraar te Heidelberg, Kiel en Leipzig. Zijn pacifistische tendenties en humanistische wereldbeschouwing waren oorzaak dat hij in 1933 gepensioneerd werd.

Van zijn hand zijn onderscheidene zeer belangrijke geschriften over onderwerpen van biologischen, wijsgeerigen en parapsychologischen aard verschenen.

Binnenkort zal een onzer medewerkers een overzicht geven van hetgeen door den overledene in den loop van zijn arbeidzaam en welbesteed leven is gepraesteerd waarbij bijzondere aandacht zal worden geschonken aan hetgeen hij voor de parapsychologie heeft gedaan.

REDACTIE

STATISTISCHE TOETSING DER PSYCHOMETRIE

door G. ZORAB

Ongeveer terzelfder tijd, dat *Dr. J. B. Rhine* in Amerika zijn omvangrijk statistisch materiaal verzamelde, ten einde het daadwerkelijk voorkomen van de z.g. *„extra-sensory-perception"* aan te toonen, had ook *Dr. J. Hettinger* zich in Engeland tot taak gesteld de *psychometrie* [1]) op statistische wijze te toetsen, om eens na te gaan in hoeverre hierbij werkelijk sprake is van het optreden van een supranormaal vermogen, dan wel een toevallig verkrijgen van resultaten, die een zoodanig vermogen voorspiegelen.

De voor de parapsychologie zeer interessante resultaten van bedoeld onderzoek in zake de psychometrie legde Dr. Hettinger neer in een werk getiteld: *The Ultra-perceptive Faculty* [2]), dat laat in het voorjaar 1940 het licht zag en ons juist in handen kwam, vóórdat het verkeer met bepaalde buitenlandsche gebiedsdeelen een einde nam. De belangrijke uitkomsten in dit boek vervat zullen dan ook wel in Nederland zoo goed als onbekend zijn en deswege meenen wij er goed aan te doen op deze plaats het een en ander uit zijn onderzoek der psychometrische verschijnselen mede te deelen.

De opzet van dit onderzoek was in hoofdzaak gericht op het bijeengaren onder test-condities van een zoo groot mogelijk aantal psychometrisch verkregen gegevens, ten einde deze statistisch te kunnen verwerken en voor een toe te passen kansberekening geschikt te maken. Aldus handelend wenschte Hettinger een poging te doen mathematisch de waarschijnlijkheid aan te toonen, dat er bij de psychometrie al dan niet factoren van supranormalen aard aanwezig dienen te worden geacht. Onder *psychometrie* wenscht de schrijver te verstaan „een zich concentreeren op een of ander voorwerp, dat door den proefleider wordt verstrekt en waarbij de „sentitieve", het „medium", een aantal indrukken ontvangt, welke van visueelen, emotioneelen en anderen aard kunnen zijn, die geverifieerd kunnen worden als te zijn toepasselijk op, of bijzondere beteekenis hebben voor, den eigenaar of de eigenares van het voorwerp in kwestie." (p. 16).

In zijn *terminologie* slaat de schrijver een eigen weg in en zegt de uitdrukking *„extra-sensory-perception"* door Rhine in gebruik gekomen te verwerpen, daar *„extra"*, in de beteekenis van *„buiten"* het zintuigelijke om, niet als geheel toepasselijk kan worden aangemerkt. Hij stelt zich daarbij op het standpunt, dat de supranormale waarneming de gewone, alledaagsche waarneming, die gekenmerkt wordt zoowel door zintuigelijke als door zuiver intellectueele indrukken, volledig overtreft, geheel en al te boven gaat (transcends) (p. 9). Vandaar dat hij voorstelt om, aangezien *„ultra"* de beteekenis heeft van *„te boven gaan"*, liever te spreken

(1) Eenvoudigheidshalve zullen wij in dit artikel de bekende en meer populaire benaming „psychometrie" bezigen, ofschoon ook wij de vele ernstige bezwaren, die tegen dezen term kunnen worden aangevoerd, volledig onderschrijven en ook persoonlijk liever zouden spreken van „psychoscopie" of „tactiele helderziendheid", hoewel ook deze termen verre van ideaal zijn te noemen.

(2) J. Hettinger, Ph. D., The Ultra-Perceptive Faculty, Rider & Co, London, 204 blz. z. j.

van een *„ultra-perceptive"* vermogen, dan van een *„extra-sensory-perception"*.

Persoonlijk zijn wij de meening toegedaan, dat de Nederlandsche parapsychologische terminologie met haar uitdrukking *„supra*normale waarneming" reeds een aardig eind op weg is om het „ultra" van Dr. Hettinger weer te geven, zoodat er o.i. voorshands geen reden bestaat om hier al dadelijk Hettingers voorstel over te nemen.

De opzet der psychometrische proefnemingen.

Bij zijn proefnemingen ging H. als volgt te werk.

Zijn *proefpersonen* waren twee beroepsmedia van het vrouwelijk geslacht, Mevr. F. Kingston en mevr. F. Voor deze experimenten had hij met voorbedachte rade „professionals" gekozen, daar hij veel regelmatiger hun hulp kon inroepen dan zulks bij „amateurs" het geval pleegt te zijn. Bovendien heeft hierbij ook de overweging voorgezeten, dat eventueele navolgers aldus beter in de gelegenheid zouden zijn zijn experimenten onder dezelfde voorwaarden te herhalen, zoo zij zijn resultaten zouden wenschen te controleeren. Een resultaat, wil het wetenschappelijke waarde bezitten, moet herhaald kunnen worden, aldus de meening van dezen onderzoeker.

De *voorwerpen,* welke het medium (de media) ter psychometreering werden aangeboden, waren van den meest uiteenloopenden aard. Ze bestonden o.m. uit portefeuilles en portemonnaies; vulpennen en vulpotlooden; ringen, broches, armbanden en andere sieraden; spiegels, scharen en zakmessen; lokjes haar, kammen, sleutels; magneten en sigarenknijpers. Zelfs zulke eigenaardige artikelen als een slaapmuts, een pak speelkaarten, een fleschje jodium, een kleerenhanger, een liniaal werden de sensitieven voorgelegd.

Wat den aard der voorwerpen betreft, kwam de onderzoeker tot de slotsom (p. 33), dat het materiaal der artikelen van weinig of geen invloed was voor het bereiken van goede positieve resultaten, hoewel in den aanvang het een oogenblik er naar uitzag, alsof *metalen* artikelen minder geschikt zouden blijken.

Bij het psychometreeren van *brieven* bleken de gegevens nu eens op den schrijver, dan weer op den ontvanger betrekking te hebben, doch ook wel op beiden tegelijk. Het kwam tijdens het onderzoek in kwestie vrijwel niet voor, dat de uitgebrachte „impressies" op den inhoud zelf van den gepresenteerden brief sloegen. Sommige van de beste resultaten werden verkregen door middel van *blaadjes onbeschreven papier,* die een paar dagen lang door een persoon in den zak werden rondgedragen (p. 33).

Wat het psychometreeren zelf betreft, de sensitieve in kwestie was de meening toegedaan, dat zij daarbij in direct contact diende te treden met de aangeboden voorwerpen door ze met één of beide handen vast te grijpen. Ook kwam het nog wel eens voor, dat zij ze met de hand tegen het voorhoofd aandrukte. Geheel en al dus in den ook bij ons zoo bekenden psychometrischen stijl!

Toen het den onderzoeker opviel, dat het medium neiging vertoonde uit den aard der voorwerpen bepaalde gevolgtrekkingen te maken en deze in de gegevens

te verwerken, werden de artikelen in het vervolg door hem in enveloppen gesloten en aldus aan de psychometriste ter beschikking gesteld. Hierdoor werden de uitkomsten in geenen deele ten kwade beïnvloed. Integendeel, de experimentator meent hierna zelfs een verbetering in het aantal kloppende gegevens te hebben kunnen constateeren, hetgeen hij toeschrijft aan de omstandigheid, dat door de omhulling der artikelen de bewuste voorstellingen bij het medium een minder actieve rol gingen spelen. Er werden verder nog enkele proeven genomen met het bedekken van brieven met thee-lood alvorens ze in de enveloppen te steken, die aldus ter psychometreering werden aangeboden. Hoewel de te psychometreeren brieven op de zoo juist beschreven tweevoudige wijze waren afgedekt — één laag zelfs van *metaal* —, kon geen achteruitgang in de uitkomsten worden opgemerkt (p. 34).

Dat het *directe contact* der voorwerpen geen *conditio sine qua non* is voor een juist psychometreeren, bleek uit het resultaat van een bepaalde zitting, waarbij aan het medium werd verzocht de artikelen niet aan te raken, maar zich afwisselend op ieder voorwerp, dat op een tafeltje naast haar werd neergelegd, in te stellen en zoo haar indrukken weer te geven. Ofschoon de paragnoste zoodoende dus zonder eenige aanraking „psychometreerde", werd toch geen enkele achteruitgang in het aantal der kloppende gegevens geconstateerd (p. 34). Wat deze laatste wijze van psychometreeren betreft, zou dus de benaming „tactiele helderziendheid", wel eens meer voorgesteld ter aanduiding van deze soort van divinatie, geheel misplaatst zijn!

Al het bovenstaande werd opgemerkt tijdens het zoeken naar en het uitvinden van de doeltreffendste methoden en condities voor het meer massale experiment. Met het oog hierop waarschuwt de schrijver dan ook de hierboven aangegeven gevolgtrekkingen als in alle omstandigheden vaststaand te beschouwen.

De voorwerpen, welke het medium werden aangeboden, waren afkomstig van personen, die den proefleider niet altijd bekend waren. Tijdens de zitting wist hij doorgaans niet van wien en van welken aard de in enveloppen gestoken artikelen waren, die aan de paragnoste werden overhandigd. Ook was hij niet steeds zelf bij het psychometreeren aanwezig. Verscheidene keeren nl. werden de te psychometreeren objecten per post direct naar de sensitieve gezonden, die ze vervolgens behandelde zonder dat de proefleider aanwezig was. Het aantal juiste gegevens werd door bedoelde handelwijze in geen enkel opzicht beïnvloed.

Een paar maal is het den experimentator opgevallen, dat de gegevens, die werden verstrekt in verband met een bepaald artikel, niet sloegen op den eigenaar van bedoeld voorwerp, *doch volledig toepasselijk bleken op de persoon van den proefleider zelf.*

Hen, die meenen in het zoo juist genoemde geval een aanwijzing te meer te moeten zien, dat de psychometrie als een zuiver telepathisch proces dient te worden opgevat, waarschuwt de auteur daarbij wel te willen bedenken, dat hij de artikelen in handen heeft gehad, zoodat de fluïde-theorie bij eventueele verklaring toch ook weer een kans krijgt. In dit verband dringt zich bij ons de vraag

op, of de onderzoeker een poging in het werk heeft gesteld om na te gaan of de gegevens, verkregen bij de per post toegezonden objecten, zouden kunnen slaan op den postbode, die ze heeft bezorgd. Ook deze immers heeft de onderscheidene voorwerpen in handen gehad, zoodat met het oog op de fluïde-theorie ook van dezen kant een inwerking moet worden verwacht. Uit niets evenwel blijkt, dat de schrijver met deze mogelijkheid rekening heeft gehouden.

Een ongetwijfeld interessant experiment bestond hierin, dat twee keer aan de sensitieve ter psychometreering een brief werd aangeboden, dien zij zelf aan den proefleider had geschreven. Deze brieven waren evenals de andere te behandelen voorwerpen in een enveloppe gesloten, zoodat de paragnoste niet langs normalen weg te weten kon komen wat zij in handen kreeg. Zonder dat de psychometriste kon vermoeden waar het om ging, werd haar vervolgens verzocht de resultaten van deze proef zelf te beoordeelen en uit te maken, welke gegevens eventueel op haarzelf betrekking zouden kunnen hebben en welke niet.

De uitkomst was weinig bevredigend. De meeste uitspraken werden als niet toepasselijk beschouwd. Het beste kloppende gegeven echter was het volgende: „dit is van een dame, die 's avonds een fraaier japon aantrekt (geen avondtoilet) voor een bijzonder doel, waar ik maar niet achter kan komen" (p. 35). Dit nu kwam precies uit en stond in verband met haar bezigheid als beroepsmedium.

Belangwekkend waren ook de resultaten van het volgende experiment. Een document, dat van eenige beteekens was, werd aan de psychometriste aangeboden, nadat het in een verzegelde enveloppe was gestoken. Dit voorwerp leverde 8 gegevens op, enkele waarvan als bijzonder typisch moesten worden aangemerkt. Acht weken later werd bedoeld stuk papier, nadat de eigenaar het weer in handen had gehad, verbrand en de verkregen asch in een gezegeld couvert gedaan, waarna het in dezen vorm aan het medium werd overhandigd. Hierop werden drie gegevens verstrekt, waarvan twee als zeer karakteristiek werden beschouwd, doch alle geheel verschillend van de eerst verkregene (p. 48).

Beoordeeling en bewerking der gegevens.

Tijdens de eerste pogingen om de beste methodiek te vinden voor een statistische bewerking, die wetenschappelijk voldoende verantwoord zou zijn, trof het den onderzoeker al spoedig, dat de z.g. *percentage-methode* niet doeltreffend was. Met de percentage-methode nu bedoelt hij de procentueele berekening van alle door de eigenaren der artikelen als op hen toepasselijk aangemerkte gegevens, zuiver dus de verhouding tusschen de goede en de foutieve mediumieke uitspraken beoordeeld door het inzicht der respectievelijke bezitters der behandelde voorwerpen.

De onderzoeker acht deze methode als grondslag voor het statistisch op te trekken gebouw onvoldoende, daar het hem gebleken is, dat vele eigenaren der artikelen bij hun beoordeeling geneigd waren een veel hooger aantal gegevens als op hen betrekking hebbend aan te strepen, indien zij te voren wisten, dat de ter annotatie toegezonden lijst handelde over een hun toebehoorend voorwerp.

Deze subjectieve instelling viel bij sommigen sterk op. Dit trad o.m. bij een daartoe op touw gezette proefneming duidelijk aan het licht.

Iedere eigenaar van een artikel, dat was behandeld kreeg een aantal lijsten toegezonden — doorgaans een hoeveelheid gelijk aan het aantal voorwerpen op één séance gepsychometreerd —, waaruit hij dan die moest aanwijzen, welke naar zijn meening door het hooge percentage kloppende gegevens en karakteristieke typeering als op hem toepasselijk diende te worden beschouwd. Bij bedoeld experiment nu kwam naar voren, dat enkele personen met zelfs 80—90 % treffers zekere lijsten als op henzelf van toepassing verklaarden, hoewel deze handelden over artikelen aan anderen behoorend.

Zóó algemeen waren vaak de uitspraken der psychometriste gehouden en zóó moeilijk bleek het soms met juistheid te beoordeelen of een zekere totaliteit van gegevens al dan niet op een bepaald individu sloeg. Toen de proefleider evenwel er toe overging aan de eigenaren lijsten te verstrekken over voorwerpen, die *niet* van hen waren, doch waarbij hun werd wijs gemaakt, dat ze *wel* op hen betrekking hadden — een leugentje om bestwil, dat wij den onderzoeker gaarne vergeven —, kwam men tot het verrassende resultaat, dat verschillende malen op de fictieve reeksen een hoog percentage als juist en toepasselijk werd aangegeven, terwijl de eigen voorwerpslijsten — zonder dat vanzelfsprekend de persoon in kwestie wist dat deze de goede lijsten waren — zeer veel lager werden gewaardeerd of geheel werden afgewezen (p. 46—50).

Aan den anderen kant echter waren er ook personen, die weer veel te weinig scheutig waren met het toegeven van juiste gegevens en bij hun beoordeeling dusdanige strenge maatstaven aanlegden, dat veel, dat anders als voldoende juist zou worden beschouwd, als foutief werd verworpen. Hier hadden we dus te doen met een subjectieve instelling naar den negatieven kant.

Teneinde aan deze en ook aan andere hier niet gereleveerde bezwaren tegemoet te komen werd tenslotte door Hettinger een methode uitgewerkt, die hij den naam gaf van de „*methode der er bij gemengde contrôle-gegevens*" (method of admixed control items) (p. 51). Deze methode bestond nl. hierin, dat op een en dezelfde lijst van 12 psychometrisch verkregen gegevens betreffend een bepaald artikel 12 andere z.g. contrôlegegevens werden opgenomen — de 24 verschillende punten werden natuurlijk willekeurig door elkaar opgeteekend —, waarna aan den eigenaar werd verzocht aan te geven, welke uitspraken op hem betrekking hadden en welke niet.

Bij het opstellen der lijsten ging men als volgt te werk. Alle gegevens, welke de proefleider gedurende zijn psychometrische experimenten reeds had ontvangen werden stuk voor stuk op reepjes papier getypt, die vervolgens als evenzoovele lootjes in een doos werden gedaan. Wanneer nu de typist voor een bepaalden eigenaar van een behandeld voorwerp de lijst der gegevens moest tikken, dan trok hij uit de zoo juist genoemde doos, de *gisdoos* (guess-box) gedoopt, een twaalftal gegevens en plaatste deze dan te zamen met de 12 door de paragnoste verstrekt

op de lijst van het artikel, die aan den eigenaar ter beoordeeling zou worden gezonden (p. 52-53).

Na annotatie door den eigenaar kreeg men door de hier gevolgde methode de beschikking over twee reeksen getallen — de successen door de psychometriste *(P)* geboekt en die door de gisdoos *(G)* verkregen —, waardoor kon worden berekend, wie van de twee — P of G — het beste kon raden naar hetgeen eventueel op den bezitter van een bepaald voorwerp van toepassing is. Indien nu na een voldoend aantal proefnemingen zou blijken, dat P veel meer successen behaalde dan G, zoo is er dan alle reden om aan te nemen, dat het psychometrisch vermogen een inderdaad aanwezige factor beteekent, waaraan de uitkomst van het experiment mag worden toegeschreven.

Een groot gedeelte van Hettinger's boek wordt ingenomen door gedetailleerde verslagen van de verschillende experimenten-series volgens de bovenomschreven methode toegepast en door de bespreking der afzonderlijke mathematische resultaten. Het geheel is verder zeer ruim voorzien van tabellen, grafieken en schemata, die verschillende uitkomsten samenvatten en uitbeelden. Zij, die zich bij uitstek voor het mathematische deel dezer proeven interesseeren, moeten wij echter naar het werk zelf verwijzen. Slechts het totale resultaat van alle experimenten bijeengenomen willen wij hier even mededeelen:

Aantal psychometrische zittingen, ieder van den tijdsduur van één uur . . .	623
Totaal aantal gegevens verkregen zoowel van de psychometriste als uit de gisdoos	6631
Aantal P-gegevens door de eigenaren geaccepteerd	2570,
percentage . .	38,75%
Aantal G-gegevens (contrôle-gegevens) door de eigenaren (foutief) aanvaard . .	1913
percentage . .	28,85%
Totaal aantal geaccepteerde gegevens (P + G)	4483

Uit het voorgaande kan blijken, dat de psychometristen (P) 34 % meer successen behaalden dan de gisdoos (G) (p. 114). Dit is een naar verhouding hoog percentage ten voordeele van P en Hettinger meent dan ook gewettigd te zijn het volgende te concludeeren:

„dat, wat ook de verklaring moge zijn van het vermogen van den sensitieve om de gedachten, de gevoelens, de handelingen en de karakteristieke eigenschappen van andere personen waar te nemen, zonder dat zij zelf bij het medium aanwezig zijn, maar zulks slechts door middel van voorwerpen, welke hun toebehooren, *van uit een statistisch oogpunt bezien dit verkregen resultaat niet aan louter toeval mag worden geweten. Deswege komen wij tot de conclusie, dat de totale statistische uitkomst van dit experimenteel onderzoek haar oorzaak waarschijnlijk vindt in het bestaan van een ultra-perceptief vermogen in den sensitieve aanwezig* (p. 116).

Hettinger acht deze bevindingen van groot belang, daar, zoover hem althans bekend is, dit de eerste maal is, dat langs streng-wetenschappelijken weg de bewijzen konden worden aangevoerd voor het werkelijk supranormale karakter

der prestaties van beroepsmedia, die tijdens het onderzoek op precies dezelfde wijze te werk gingen als bij hun gewone demonstraties voor het publiek (p. 116). Hettinger heeft hierbij natuurlijk slechts het oog gericht op de psychometrische verschijnselen, aangezien op ander parapsychologisch terrein ook door anderen exact-wetenschappelijk werk is verricht met behulp van mediumieke professionals.

Algemeene bevindingen in zake het psychometreeren.

Tijdens de bewerking van het psychometrisch materiaal kwamen enkele gegevens naar voren, welke mogelijk een interessante bijdrage kunnen vormen om ons inzicht in het wezen der psychometrie te verdiepen.

Het bleek o.m., dat er geen reden bestaat om aan te nemen, dat artikelen, die a.h.w. sterk affect-beladen zijn, dat wil dus zeggen voorwerpen, waaraan sterke sympathieën of andere emotioneele gevoelens verbonden zijn, bij het psychometreeren betere of succesvollere objecten opleveren dan de meer „neutrale". In bepaalde kringen van occultisten en spiritisten wordt wel eens de meening verkondigd, dat objecten, waaraan sterke emotioneele of sentimenteele voorstellingen zijn gekoppeld, over een krachtiger „fluïde" zouden beschikken en deswege betere resultaten zouden opleveren. Hettinger evenwel heeft gedurende zijn experimenten in dit opzicht geen enkel verschil kunnen constateeren tusschen de meer en de minder „geladen" objecten aan de paragnosten aangeboden (p. 125).

Wel viel het hem op, dat er bepaalde personen onder de eigenaren der artikelen konden worden aangewezen, bij wie de media een veel hooger percentage kloppende gegevens konden verstrekken dan bij anderen. Hier werd dus weer eens bevestigd, hetgeen de praktijk reeds had uitgewezen, dat het succes van een medium nl. dikwijls pleegt te varieeren al naar de personen voor wie hij of zij „werkt".

Zij, die veel met psychometristen, helderzienden e.d.m. in aanraking zijn geweest, zullen kunnen bevestigen, dat bij het eene sujet herhaaldelijk uitstekende resultaten werden geboekt, terwijl het andere bij voortduring weinig of niets van parapsychologisch belang verkrijgt. Persoonlijk hadden ook wij in den aanvang gemeend, dat dit verschil tusschen de menschen onderling waarschijnlijk diende te worden geweten aan de omstandigheid, dat de een zich gemakkelijker door den paragnost liet „bevisschen" dan de ander. Deze voorstelling schijnt toch niet goed houdbaar meer te zijn, want ook Hettinger heeft bij zijn onderzoekingen, *waarbij de paragnosten n.b. slechts de beschikking hadden over de voorwerpen zonder dat de bezitters tegenwoordig waren,* een ervaring opgedaan, die hij aldus formuleert:

„Het ultra-perceptieve vermogen van een sensitieve, dat tot uiting wordt gebracht door middel van voorwerpen en zonder dat de eigenaren dier artikelen zelf aanwezig zijn, vertoont voor ieder sujet verschillen. Bij sommigen wordt een zeer hoog percentage van juiste gegevens verkregen, terwijl dit bij anderen dalen kan tot een te verwaarloozen aantal of gelijk aan 0 is te stellen" (p. 129).

Welke factoren, die deze parapsychologische ideosyncrasie in het leven roepen, hierbij in het spel zijn, kon niet worden nagegaan.

De onderzoeker heeft ook getracht uit te vorschen *hoe* en *wat* de paragnosten „waarnemen". Een poging de media in kwestie tot een stelselmatige introspectie harer indrukken bij het psychometreeren over te halen mislukte jammerlijk (p. 148), mogelijk door gebrek aan psychologische scholing. Wel viel het den experimentator op, dat de impressies, welke de media kregen, zich over alle vijf de zintuigen uitstrekten en dat zij vele gevoelens en gewaarwordingen als het ware in persoon doorleefden. Dit werd hem dan ook door de sensitieven zelf bevestigd. Het ware echter wel interessant geweest zoo Hettinger ons — al was het dan zoo oppervlakkig mogelijk — had aangeduid tot welk psychologisch type de beide media moesten worden gerekend. Hij heeft zulks echter nagelaten, hetwelk des te meer verwondert, daar hij toch ook een psychologische scholing heeft ondergaan.

Van belang is Hettingers observatie, dat, indien de psychometrische indrukken betrekking hadden op personen, die weliswaar met den eigenaar van het voorwerp in een of ander verband stonden, doch zelf niet de bezitter waren, de ontvangen impressies over het algemeen niet die levendigheid en lichamelijke intensiteit bezaten, dan wanneer ze den eigenaar zelf aangingen. Het kwam den onderzoeker daarbij voor, alsof in die gevallen de impressies lang niet zoo krachtig door middel van „motorische automatismen" tot uitdrukking werden gebracht, als bij indrukken, die in verband stonden met den eigenaar zelf van het behandelde artikel. Ook de paragnoste zelf, hieromtrent ondervraagd, bevestigde dit vermoeden en beweerde, dat in de bedoelde omstandigheden haar impressies slechts van „zuiver mentalen aard" (purely mental) waren (p. 149).

Veel van het waargenomene werd „gezien" als bij een bioscoopvoorstelling, terwijl namen, die zoowel voluit als slechts door de initialen werden aangegeven, door de psychometristen werden gehoord of voor zich geschreven werden gezien.

Ten einde den lezers een idee te geven, hoe raak en karakteristiek vaak de mededeelingen der sensitieven zijn geweest, willen wij hier enkele gegevens mededeelen door haar verstrekt, tezamen met de daarbij behoorende commentaren der sujetten, die de objecten leverden. De er voor geplaatste nummers correspondeeren met die in het boek zelf vermeld (p. 132—140).

(1) „Iemand weg, verdronken, of een ongeluk vlak bij water."
Sujet: „Vader verdronk voor mijn oogen."

(3) „Ik krijg tweeling-babies door."
Sujet: „Ja, mijn zuster en ik zijn tweelingen."

(11) „Ik zie een hoop duiven naar beneden vliegen. Ik vraag mij af, of deze persoon daarheen gaat om ze te voeren."
Sujet: „Ik werk in een omgebouwde duiventil; de duiven kirren en koeren den ganschen dag".

(22) „Ik zie een grooten handkoffer met de letters E.W. er op".
Sujet: „Inderdaad, ik kocht een dergelijken koffer van mijn tante E.W."

(52) „Ik bevind mij aan boord van een schip en ik krijg het nummer 62 door."
Sujet: „Klopt."

(61) „Ik zie toon-nagels, die vreeselijk kort zijn geknipt."
Sujet: „Ja zeker, een duidelijke aanwijzing."

(86) „Persoon wil een kleine witte bloem op zijn jas steken met een speciaal doel."
Sujet: „Zeer goed. Ik was mij werkelijk aan het afvragen, hoe ik uw verzoek, in uw laatsten brief vervat, ten uitvoer kon brengen. Weet u het nog? U vroeg mij of ik niet een bloem in mijn knoopsgat kon dragen gedurende een paar dagen, ten einde een voorwerp voor een proef te fourneeren."

Dit laatste gegeven (no 86) is tevens een voorbeeld — er kunnen nog enkele andere worden aangehaald —, dat de psychometriste niet enkel het werkelijk gebeurde, datgene dat heeft plaats gehad, bij het sujet vermag aan te geven, maar ook herhaaldelijk hetgeen deze van plan is, zijn voornemen en zoo meer. Bovendien is ook uit Hettinger's materiaal naar voren gekomen, dat de paragnosten bij hun indrukken vaak moeilijk weten te onderscheiden tusschen het reeds in vervulling gegane en hetwelk nog slechts in het voornemen ligt, tusschen de verwerkelijking en hetgeen het sujet verlangt, wenscht of van plan is te doen (p. 132, gegeven no 2 b.v.). Merkwaardig genoeg kunnen wij ditzelfde verschijnsel opmerken bij de Mrs. Piper-communicaties. Een paar maal geeft de communicator (George Pelham) zaken aan als werkelijk gebeurd, die de persoon in kwestie zich evenwel slechts voornam te doen, zonder ze echter ten uitvoer te hebben gebracht (Proc. S. P. R. XIII, 315). In verband met het zoeken eener verklaring voor bepaalde phenomenen, die door sommigen als zuiver spiritistisch worden beschouwd, meenen wij er goed aan te doen hierop de aandacht te vestigen.

Volledigheidshalve willen wij niet verzuimen er op te wijzen, dat ook sommige oogenschijnlijk zeer karakteristieke uitspraken door de sujetten werden aanvaard uit de contrôle-gegevens, gegevens dus, welke uit de gisdoos kwamen. Weliswaar was het percentage geaccepteerde contrôle-gegevens een heel stuk lager dan die door de psychometristen verstrekt, doch toch is het van belang dat men weet, dat dikwijls genoeg z.g. typische gegevens door personen als op hen toepasselijk worden geaccepteerd, die geheel naar willekeur worden opgegeven.

Enkele van die aangenomen contrôle-gegevens laten wij hier curiositeitshalve volgen.

(47) „In een boot op de rivier, een geliefkoosd tijdverdrijf." Sujet: „Ja."

(51) „Stelt belang in een of anderen journalistieken arbeid en geeft iets uit."
Sujet: „Ja, mijn man."

(68) „Ik zie iemands hand, de binnenzijde en de vingers geheel met jodium bevlekt." Sujet: „Ja."

(89) „Eigenaar, die staat of zich ophoudt boven aan Kingsway voor een of ander doel." Sujet: „Ik acht dit van groote beteekenis, daar er reeds gedurende 30 jaren tusschen mij en Kingsway een band bestaat, en ik nog steeds boven aan Kingsway een paar kamers voor padvinders er op na houd."

(25) „Iets met een politie-fluitje." Sujet: „De portefeuille, die dit gegeven opleverde lag naast een politie-fluit, voordat ik de fluit bij mij stak om haar een paar dagen met mij mee te dragen."

De Tijd-factor.

Reeds tijdens het verzamelen van het statistisch materiaal werd de onderzoeker door verschillende sujetten er opmerkzaam op gemaakt, dat enkele gegevens door de psychometristen verstrekt betrekking hadden op gebeurtenissen, die voorvielen *nadat* zij de artikelen voor de test hadden afgezonden. Bovendien werden er gegevens verkregen in verband staande met voorvallen, welke plaats vonden kort *vóór* of kort *na* het eigenlijke psychometreeren der artikelen.

Dit wekte den schijn, dat de indrukken der paragnosten niet alleen verband hielden met zaken die zich in het *verleden* hadden voorgedaan, maar ook met die in het *heden* en in de *toekomst* (p. 151).

Gedurende het verloop van het statistisch experiment werd aan de bovenstaande bevindingen geen verdere aandacht besteed, doch toen het eenmaal waarschijnlijk was gemaakt, dat bij het psychometreeren wel degelijk een supranormale factor werkzaam was, die als basis zou kunnen dienen voor verdere veronderstellingen over het wezen van de gevonden eigenschap, meende Hettinger gerechtigd te zijn nog een reeks proeven op touw te zetten, ten einde hieromtrent wat naders te weten te komen. De experimenten in kwestie werden genomen zonder gebruik te maken van de methode der contrôle-gegevens, doch enkel en alleen om na te gaan, „of er een verband zou kunnen worden geconstateerd tusschen de daadwerkelijke waarneming der paragnosten en de bewuste of onbewuste activiteit van het sujet *op het oogenblik van de proefneming*" (p. 152).

Deze tijdfactor-experimenten (4 Oct. 1937 — 12 Febr. 1938) waren zoo geregeld, dat de sujetten hun gegevens den dag na de zitting ontvingen, zoodat de gebeurtenissen van den vorigen dag hen nog versch in het geheugen lagen. Verder werd hun verzocht slechts die gegevens te accepteeren, welke betrekking hadden op voorvallen, die zich niet langer dan 14 dagen voor den séance-datum hadden voorgedaan. De resultaten zijn zeer in het kort de volgende:

Door de sensitieven „K" en „F" werden in totaal *1658* gegevens verstrekt, waarvan *667* door de sujetten werden aanvaard als te zijn geschied binnen het hierboven door ons aangegeven tijdperk. In tijdvakken verdeeld, konden de volgende percentages worden berekend: 25 % geaccepteerde gegevens betroffen

voorvallen, die plaats vonden binnen een tijdvak van 5 dagen vóór den zittingsdag; 32 % in verband staand met gebeurtenissen op den dag zelf der séance; 10 % op het tijdstip zelf van de psychometrische behandeling van het desbetreffende artikel, terwijl de rest of 33 % sloeg op het tijdperk tusschen 5 en 14 dagen vóór den zittingsdag, te zamen met de geaccepteerde gegevens van een meer of min permanent karakter (p. 162—163).

De opzet van de proef — de rapporten immers werden doorgaans reeds op den dag volgende op de zitting geannoteerd door de sujetten — deed het aantal geaccepteerde gegevens, *die op de toekomst betrekking hadden*, tot een te verwaarloozen getal dalen. Desniettemin werden enkele treffers in deze richting geboekt, die wij, na van iedere hierboven opgesomde tijdvak-categorie een paar voorbeelden te hebben geciteerd, zullen aanhalen. Had de proef zich ook uitgestrekt over een tijdvak van b.v. 14 dagen *na* den zittingsdag, dan is het niet onwaarschijnlijk te achten, dat het percentage gegevens handelende over in de toekomst plaats vindende gebeurtenissen beduidend grooter zou zijn geweest.

(*5—14 dagen vóór den zittingsdag*)

„Ik moet wat lichten niet al te hoog opstellen, maar rondom de kamer, voor een of ander doel" (test: 3—12—'37).

Sujet: „Inderdaad, in verband met het nemen van een photo op Zondag 28 November."

„De eigenaar is ergens geweest, waar een discussie plaats vond aangaande den naam van een huis." Sujet: „Ja, ongeveer tien dagen geleden — een nogal uitgebreide discussie over het geven van namen aan huizen."

(*Binnen 5 dagen vóór den zittingsdag*)

„Een zeer merkwaardig gevoel betreffende een kogel, raakt mij niet aan, kan niet begrijpen wat het moet beteekenen" (Woensdag).

Sujet: „Ja, Maandag of Dinsdag droomde ik, dat er op mij werd geschoten."

„Een sterke verfgeur".

Sujet: „Ja, (de dag vóór de test) heb ik de slaapkamer van mijn zuster overgeschilderd."

(*Op den dag zelf van de zitting*)

„Twee bosjes viooltjes." Sujet: „Om twee uur op dien dag kregen moeder en ik ieder een bos viooltjes aangeboden."

„Een eigenaardige gewaarwording in het hoofd, niet van verkoudheid, maar meer gelijkend op een duizeligheid." Sujet: „Ja. Zooiets als een duizeling. Ik heb hier soms last van en zeker op dien dag — zoo ver ik mij kan herinneren, moet ik tusschen 17 en 17.30 uur duizelig zijn geworden" (tijd van de test: 17.40—17.48).

(*Op het moment zelf van de test*)

„Eigenaar las eenige documenten, die ik drukproeven zou willen noemen." Sujet: „Ja, ja. Op dien dag om 18 uur" (test gehouden 17.58—18.08 uur).

„Een electrisch licht, dat voor een bepaald doel snel aan en uit wordt gedraaid." Sujet: „Inderdaad. Dit was het experiment, waarmede ik op dat oogenblik bezig was, nl. 18.10—18.30 uur" (Tijd van test 18.22—18.32 uur).

(*Gegevens op de toekomst betrekking hebbend*)

„Een grap aangaande dames-corsetten" (test Donderdag 21—10—'37, 18.35—18.42 uur). Sujet: „Klopt, indien dit op de toekomst slaat. Op Vrijdag 22 Oct. om 9.25 uur stond ik op het stationsperron van Harrow, toen een man aankwam om aldaar een uitstalkast te etaleeren. Hij kwam aangeloopen met twee van corsetten voorziene etalagepoppen onder den arm. Een dame, die in mijn nabijheid stond, merkte mijn glimlach op en wij onderhielden ons met elkaar over dit onderwerp" (Op Vrijdagmorgen had dit sujet zijn te annoteeren rapport nog niet ontvangen).

„Een costuum, wijnkleurig. Ik kan niet zeggen, of het een man of een vrouw toebehoort" (test Woensdag 12—1—'38, 18.48—18.58 uur). Sujet: „Ja, dat is wel eigenaardig, daar niet vóór Vrijdag (14den) een onzer vriendinnen ons een japon liet zien van deze kleur, die zij van plan was op een bruiloft te dragen".

In verband met bovenstaande bevindingen meent Hettinger, dat gerechte twijfel mag worden gekoesterd aan de houdbaarheid der z.g. *ingrifsel-* of *fluïde-theorie* der psychometrie (eigenaar en omgeving deelen aan een voorwerp indrukken mede, die de sensitieve vermag gewaar te worden door middel van trillingen, vibraties enz., die er van uit gaan) (p. 178). Zijn opvatting werd reeds sedert geruimen tijd door het meerendeel der parapsychologen gedeeld. Hij, die dit werk met aandacht heeft doorgewekrt, kan niet anders dan sterk den indruk krijgen, dat phaenomenologisch het psychometrisch verschijnsel als het ware van helderziende momenten is doortrokken en dat de psychometrist tijdens het contact nemen met een of ander voorwerp een bepaalden vorm van het Dunne-effect laat zien.

Hettinger heeft een zeer belangrijk parapsychologisch gebied op doeltreffende wijze betreden. Een arbeid, die ten volle verdient ook door ons hier in Nederland te worden voortgezet en uitgebreid.

PARAPSYCHOLOGIE EN KANSREKENING [1]

door Dr. D. H. PRINS

Voor de beoefenaren der meeste empirische wetenschappen is de wiskunde een hulpwetenschap. Zij verschaft hen het rekenapparaat, dat nodig is om uit zekere gegevens onomstotelijke conclusies te trekken.

Rekenen betekent tautologisch omvormen : het zelfde anders zeggen. Dat moge een tamelijk onproductieve arbeid lijken, het is dit niet. Want, niet alles wat een geheel van gegevens impliceert, kan er onmiddellijk uit worden afgelezen. Het is zulk een tautologische omvorming, die aan het licht brengt, wat aanvankelijk verborgen blijft.

Omvorming op de wijze der wiskunde draagt het kenmerk der zekerheid. Het is eigen aan het procédé. Het resultaat der berekening heeft echter — indien er geen fouten gemaakt zijn — dezelfde graad van zekerheid als haar uitgangspunten, geen grotere. Uit onjuiste of gedeeltelijk juiste gegevens kan geen enkele streng wiskundige deductie iets beters maken. Wel kan zij met zekerheid vaststellen of een vermoeden, dat in een geheel van gegevens bepaalde conclusies liggen opgesloten, al of niet juist is.

Ook het parapsychologisch onderzoek kent problemen bij welker oplossing de wiskunde met een dergelijk doel te hulp wordt geroepen. Immers dikwijls gebeurt het, dat een voorval zekere kenmerken vertoont, die het een parapsychologische schijn geven, terwijl dan de beoordelaars verdeeld zijn : sommigen menen dat deze kenmerken slechts toevallige coïncidenties zijn, andere, dat ze op een echt parapsychologisch feit wijzen. Maar zowel de uitspraak : „dit is toeval" als die van tegenovergestelde strekking is niet meer dan een vermoeden, dat om verificatie vraagt.

De kansrekening nu stelt ons, althans in sommige gevallen, in staat om zulke vermoedens tot de rang van een waar oordeel te verheffen. Geen wonder dus, dat reeds herhaaldelijk parapsychologen de methoden der kansrekening hebben aangewend bij de verwerking van hun feitenmateriaal. Hierbij zijn echter meer dan eens fouten gemaakt. De resultaten van de berekeningen worden soms onjuist geïnterpreteerd. Ook gebeurt het, dat men rekent zonder zich daarbij rekenschap ervan te geven, dat de toepassing van de kansrekening op empirisch gegeven feiten aan zekere grenzen is gebonden, dat zekere voorwaarden vervuld moeten zijn, wil zulk rekenen zin hebben.

De bedoeling van het onderhavige artikel is de verkeerde begrippen, welke ten grondslag liggen aan bedoelde fouten, weg te nemen, vooral door nauwkeurig aan te geven, wat de draagwijdte van een oordeel is, dat in kansrekenkundige berekeningen is gefundeerd en dit te illustreren met enige voorbeelden.

I

Daartoe worde allereerst nagegaan, wat men gewoonlijk bedoelt, als men oordeelt : „dat is toeval".

1) Op verzoek van den schrijver in de nieuwe spelling.

Een paar voorbeelden:

Een wiskundeleeraar staat voor de klas en schrijft lukraak een cijfervraagstuk op het bord bedoeld als oefening in het rekenen met logarithmen. Later blijkt de uitkomst juist nul te zijn. Een merkwaardig toeval.

Ik droom levendig getuige te zijn van een brand, enige dagen later lees ik in de courant, dat een huis, waarin ik vroeger gewoond heb, is afgebrand. Degene, aan wien ik dit vertel, constateert — terecht of ten onrechte, dat blijve nu onbeslist —: dat is wel heel toevallig.

In de Revue Métapsychique 1939 kan men onder elkaar afgedrukt vinden de beide hier volgende krantenberichten.

1. Uit de „Petit Parisien" van 24 April 1938.

M. Georges Villain, professeur à l'Institut dentaire, *rentrait à Paris avec sa famille,* quand, à Villiers-en-Bière, près de Melun, *l'auto se jette en arrière d'un camion* transportant des sapins en grumes et *fut transperçée par un tronc d'arbre. M. Georges Villain fut tué, le crâne cassé,* ainsi que plusieurs membres de sa famille, qui était dans l'auto. *Mme G. V. fut blessée grièvement* et *s'en tire* avec un oeil en moins après quelques jours de clinique.

2. Uit de Petit Parisien van 24 Februari 1939.

M. Georges Villain, restaurateur à Paris, *rentrait avec sa femme,* quand Rue Beccaria, *l'auto se jeta conte l'arrière d'un camion et fut transperçée par des tubes de fer,* que transportait le camion. *M. G. V. est dans un état désespéré avec une fracture de crâne. Mme G. V. fut blessée grièvement, mais son état n'inspire pas d'inquiétude.*

De redactie vermeldt hierbij, dat in de telefoongids voor Parijs en de departementen Seine, Seine et Oise en Seine et Marne van 1938 44 personen voorkomen, die Villain heten, 5 van die hebben de voornaam Georges, waaronder de twee hierboven genoemd. De opvallende coïncidenties tussen deze beide berichten zijn door cursiveering gemarkeerd.

Wederom luidt het oordeel: het is wel een zeer bijzonder toeval, dat bij twee verkeersongelukken, die zo grote gelijkenis vertonen, personen, die dezelfde naam dragen, betrokken zijn, dat de betreffende berichten hetzelfde datumcijfer dragen enz.

In elk van deze drie voorvallen wijzen zekere coïncidenties op een verborgen verband. Het feit, dat de cijfersom mooi uitkomt, zoals het in het schooljongensjargon heet, doet het vermoeden rijzen, dat de leraar hetzij bewust, hetzij halfbewust (b.v. gebruik makend van getallencombinaties, die — reminiscenties van vroeger opgegeven vraagstukken — in z'n geheugen ronddrijven) dit resultaat gewild heeft.

De overeenstemming tussen de inhoud van de droom en die van het latere courantenbericht zal sommigen doen spreken van een paragnostisch droombeeld, waarmee ze dus een reëel verband tot oorzaak van die overeenstemming maken.

De merkwaardige coïncidenties in de verhalen over de verkeersongelukken zullen wellicht enkelen tot een (wel zeer gewaagde) verklaring brengen, verwant

aan het volksgeloof, dat uit het: „nomen est omen" spreekt of aan zekere occulte leringen uit de Kabalistiek.

Wie nu de overeenstemmingen aan het toeval toeschrijft (dit is personifiërende beeldspraak, er is niet zo iets als een Toeval, dat oorzaak zou zijn van zulke coincidenties) doet niets dan deze en dergelijke vermoedens ontkennen. Hij wijst de suggestie in de richting van een verborgen verband af, hij zegt: zulk een verband bestaat niet, het heeft dus geen zin er naar te zoeken.

De uitspraak: „dat is toeval" is dus allereerst negatief, ze ontkent het bestaan van een relatie.

In verreweg de meeste gevallen is zulk een uitspraak niets dan een vermoeden, dat zich als een aprioristische waarheid aan ons voordoet, een vermoeden, dat wortelt in de laatste, dikwijls onbewuste, vooropstellingen van onze levens- en wereldbeschouwing. De geschiedenis van het parapsychologisch onderzoek, dat immers opkwam in een tijd, welks levens- en wereldbeeld voor het occulte verschijnsel geen plaats had, kan dit aan tal van voorbeelden demonstreren.

Wij zullen dus nu hebben na te gaan in hoeverre de kansrekening ons in staat stelt zulk een vermoeden te toetsen en zullen dan tevens bevinden, dat zij het oordeel „dat is toeval" ook nog een positieve inhoud geeft.

II

De kansrekening heeft haar ontstaan te danken aan een opdracht tot wiskundige behandeling van de mogelijkheden, die zich bij een kansspel voordoen, en men kan nog steeds het best tot haar grondbegrippen worden ingeleid door een analyse van het eenvoudigste kansspel, dat van kruis of munt werpen met een geldstuk.

Men onderstelt hierbij, dat het geldstuk van homogeen materiaal vervaardigd is, en dat zijn meetkundige vorm symmetrisch is ten opzichte van het vlak, dat midden tusschen onder- en bovenkant evenwijdig daaraan is aangebracht en ten slotte, dat het zodanig geworpen wordt, dat het onmogelijk is door de wijze van werpen de uitslag (kruis of munt) te beïnvloeden. In hoeverre bij het werkelijk werpen met een bepaald geldstuk aan deze voorwaarden voldaan is, interesseert ons nu niet.

Er zijn, wat de uitslag van elke worp betreft, twee mogelijkheden: kruis en munt, die onder de boven opgesomde condities als gelijkwaardig kunnen worden beschouwd. Wie deze conclusie niet voldoende verantwoord acht, behoeft zich niet te verontrusten. Voor het volgende is het slechts nodig te *onderstellen*, dat de mogelijkheden gelijkwaardig zijn. Alles wat uit deze onderstelling zal worden afgeleid, geldt dan voorzover deze onderstelling geldt.

Gelijkwaardige mogelijkheden stelt men voor door gelijke getallen. Het heeft practische voordelen, als men deze getallen zo kiest, dat hun som gelijk is aan 1, mits men een volledig stel van elkaar uitsluitende mogelijkheden beschouwt. In ons voorbeeld worden dus beide mogelijkheden kruis en munt, betrekking hebbende op één

worp qualitatief bepaald door het getal ½. De eerste stap vooruit op het gebied van de kansrekening is nu de overgang van een worp op een reeks van worpen.

Nemen we eerst een reeks van twee worpen. Het is duidelijk, dat het aantal mogelijke uitslagen nu groter is dan twee. Men kan n.l. werpen (k, k) (de eerste keer kruis, de tweede keer ook), (k, m) (de eerste keer kruis, de tweede keer munt), (m, k) en (m, m). Neemt men aan, dat de uitslag van elke volgende worp (hier dus de tweede) onafhankelijk is van die van de voorafgaande (in ons geval de eerste) dan zijn deze vier mogelijkheden nog gelijkwaardig. Ieder heeft nu de getalwaarde $^1/_4$.

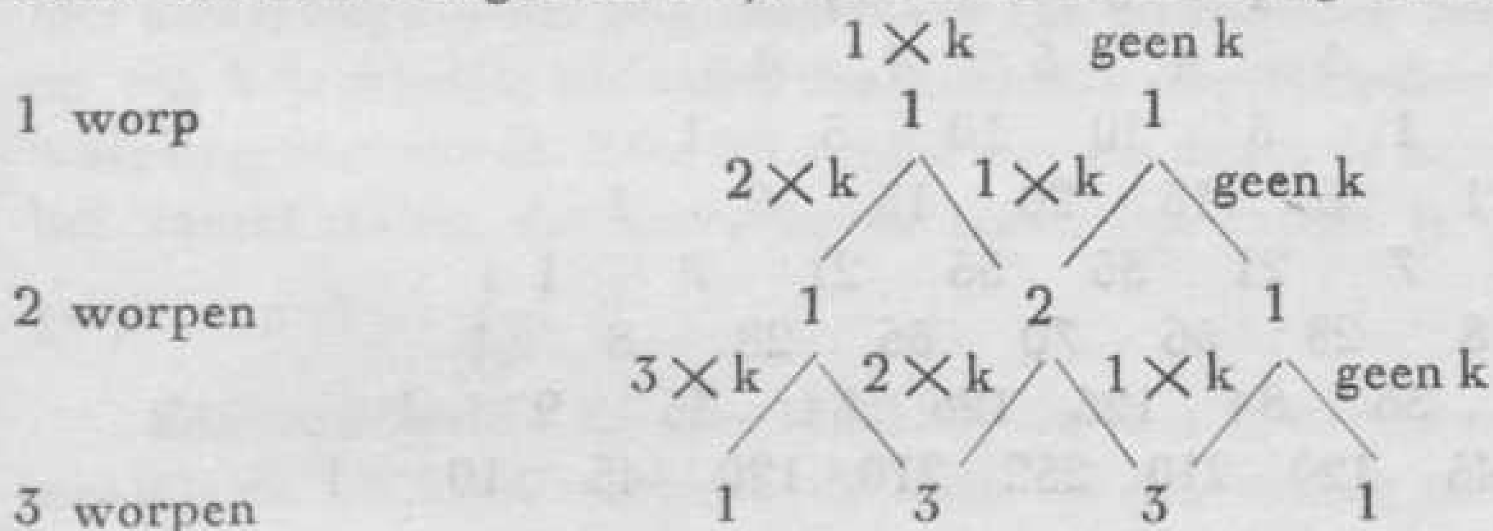
In een reeks van drie worpen vindt men op deze wijze doorredenerend, acht gelijkwaardige mogelijkheden met de getalwaarde $^1/_8$ n.l. (k, k, k), (k, k, m), (k, m, k), (m, k, k), (k, m, m), (m, k, m), (m, m, k) en (m, m, m).

Voor verschillende toepassingen is het van belang de mogelijke uitslagen van een reeks worpen op een andere wijze op te sommen, waardoor ongelijkwaardige mogelijkheden ontstaan.

Bij een reeks van twee worpen onderscheidt men dan: er is enkel kruis geworpen (k, k), er is eenmaal kruis en eenmaal munt geworpen (k, m) of (m, k) en er is enkel munt geworpen (m, m). Deze drie mogelijkheden hebben in de hier gegeven volgorde de getalwaarden $^1/_4$, $^2/_4$ en $^1/_4$.

Bij een reeks van drie worpen vindt men op een dergelijke manier vier (ongelijkwaardige) mogelijkheden: er is enkel kruis geworpen (k, k, k) getalwaarde $^1/_8$, er is tweemaal kruis geworpen (k, k, m) of (k, m, k) of (m, k, k) getalwaarde $^3/_8$, er is eenmaal kruis geworpen (k, m, m) (m, k, m) (m, m, k) getalwaarde $^3/_8$ en er is geen enkele keer kruis geworpen (m, m, m) getalwaarde $^1/_8$.

Het is nu nodig, dat we de getalwaarden van de aldus geconstrueerde mogelijkheden voor reeksen van 4, 5, 6 enz. worpen gaan bepalen. Daarvoor bestaat een eenvoudige rekenwijze, die haar uitdrukking vindt in onderstaand schema.

In de eerste rij vindt men de beide (gelijkwaardige) mogelijkheden voor het geval van een worp aangegeven door de tellers van de bijbehorende breuken ½ en ½.

In de tweede rij de drie (niet meer gelijkwaardige) mogelijkheden voor een reeks van twee worpen, wederom aangegeven door de tellers van de bijbehorende breuken $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{4}$ en $\frac{1}{4}$.

In de derde rij het zelfde voor een reeks van drie worpen.

Het essentiële van dit schema is, dat er in staat hoe de getallen in een volgende rij gevonden worden uit die der vorige.

Bezien we de tweede rij. Twee keer kruis gooien kan slechts op een manier, n.l. door opnieuw kruis te gooien nadat dit de eerste worp reeds is geschied. De eerste 1 van de eerste rij kan dus in de tweede rij eenvoudig worden overgenomen. Een keer kruis gooien gaat op twee manieren, n.l. door na de eerste keer kruis geworpen te hebben (wat in de eerste rij met de eerste 1 is aangeduid) de tweede keer munt te werpen of door na de eerste keer geen kruis geworpen te hebben (de tweede 1 in de eerste rij !) kruis te gooien. Op de tweede plaats van de tweede rij krijgt men dus zowel de eerste 1 als de tweede 1 van de eerste rij d.w.z. hun som 2. Het slotcijfer van de tweede rij wordt op overeenkomstige wijze verantwoord als het openingscijfer.

Bezien we de derde rij. Driemaal kruis gooien kan slechts op een manier n.l. door de eerste uitslag van de tweede rij te vervolgen met kruis. De eerste 1 van de tweede rij opent dus ook weer de derde. Tweemaal kruis gooien kan via de eerste mogelijkheid van de tweede rij door met munt verder te gaan (1 manier) en via de tweede mogelijkheid door met kruis te vervolgen (2 manieren). In totaal dus op 3 manieren. Dit getal 3 ontstaat dus door het eerste en tweede getal van de vorige rij te sommeren. Zo ontstaat de volgende 3 door het tweede en derde cijfer te sommeren en de laatste 1 weer net als de eerste.

In ons schema duiden de verbindingsstreepjes aan, op welke wijze telkens de nieuwe getallen gevormd zijn. Laat men die weg en laat men verder de nadere aanduiding der verschillende mogelijkheden weg, dan ontstaat het volgende vereenvoudigde overzicht:

Aantal worpen											
1	1	1									
2	1	2	1								
3	1	3	3	1							
4	1	4	6	4	1						
5	1	5	10	10	5	1					
6	1	6	15	20	15	6	1				
7	1	7	21	35	35	21	7	1			
8	1	8	28	56	70	56	28	8	1		
9	1	9	36	84	126	126	84	36	9	1	
10	1	10	45	120	210	252	210	120	45	10	1

Men leest hier dus gemakkelijk uit af: De getalwaarde van de mogelijkheid om in 7 worpen slechts een keer kruis te gooien is gelijk aan $\frac{7}{2^7}$ of $\frac{7}{128}$; om in 10 worpen vijf keer kruis te gooien $\frac{252}{2^{10}}$ of $\frac{252}{1024}$ (men zegt ook wel de kans op vijf maal kruis in een reeks van 10 worpen is gelijk aan $\frac{252}{1024}$).

Dit schema kan ons nog meer leren. Allereerst, dat de kans op een reeks worpen met dezelfde uitslag, snel kleiner wordt naarmate het aantal worpen

toeneemt. In elke volgende rij is dit kansgetal n.l. half zo groot als in de vorige. Iets dergelijks geldt voor de andere uiterste uitslagen.

Daarentegen wordt de getallenwaarde van de middelste mogelijkheden groter bij vermeerdering van het aantal worpen. Om dit te laten zien geven we hier ook nog even de getallen, die in bovenstaand schema op de twintigste rij komen, getallen, die hieronder nog voor een ander doel gebruikt zullen worden. Het zijn

1, 20, 190, 1140, 4845, 15.504, 38.760, 77.520, 125.970, 167.960, 184.756, 167.960, 125.970, 77.520, 38.760, 15.504, 4845, 1140, 190, 20, 1.

We combineren nu enige van de middelste mogelijkheden tot een groep en wel die, waarin de uitslagen vallen, die tussen de 40 en 60 % van het totaal aantal worpen kruis geven en bepalen om vergelijkbare gevallen te krijgen de mogelijkheidswaarde van deze groep in een reeks van 5, van 10 en van 20 worpen.

In een reeks van 5 worpen zal dus 2 of 3 maal kruis geworpen moeten worden. De kans daarop is $\frac{10 + 10}{32} = \frac{5}{8} = 0{,}625$. In een reeks van 10 worpen moet 4, 5 of 6 maal kruis geworpen worden. De kans bedraagt nu $\frac{210 + 252 + 210}{1024} = \frac{672}{1024} = 0{,}656$. In een reeks van 20 worpen nemen we samen de uitslagen met 8, 9, 10, 11 of 12 maal kruis. Het bijbehorende kansgetal is nu $\frac{125.970 + 167.960 + 184.756 + 167.960 + 125.970}{2^{20}} = 0{,}737$.

Deze stijging gaat bij vermeerdering van het aantal worpen zo snel door, dat in een reeks van 100 worpen deze kans 0,9 is terwijl ze in een reeks van 400 worpen 0,9999 bedraagt.

Er bestaat een eenvoudige benaderingsformule — de afleiding daarvan blijve hier achterwege — die nog duidelijker tot uitdrukking brengt hoe sterk de kans op een betrekkelijk klein deel der middelste mogelijkheden toeneemt, als het aantal worpen groter wordt. Zij n het aantal worpen dan is de kans op een uitslag, waarbij het aantal malen, dat kruis boven komt, ligt tussen $\frac{1}{2}n - k\sqrt{n}$ en $\frac{1}{2}n + k\sqrt{n}$ gelijk aan $1 - \frac{1}{10^k}$.

Een voorbeeld: Zij $n = 1.000.000$ en $k = 1$, dan staat hier: In een reeks bestaande uit 1.000.000 worpen is de kans op een uitslag met meer dan 499.000 en minder dan 501.000 maal kruis $1 - \frac{1}{10} = 0{,}9$.

Neemt men, bij dezelfde n, $k = 2$, dan staat er: In een reeks bestaande uit 1.000.000 worpen is de kans op een uitslag met meer dan 498.000 en minder dan 502.000 maal kruis $1 - \frac{1}{10^4} = 0{,}9999$.

Men rekent gemakkelijk na, dat de kans op een uitslag met tussen de 40 en 60 % van de worpen kruis, in een serie van 1.000.000. gelijk is aan $1 - \frac{1}{10^{10000}}$ of te wel een nul met tienduizend negens achter de komma.

III

In het bovenstaande ging het slechts over mogelijkheden, niet over werkelijkheden. Is de kansrekening toe te passen op een stuk van de empirisch gegeven werkelijkheid? Zonder een nadere afspraak niet, op twee overigens zeer triviale gevallen na.

1°. Wie met een werkelijk muntstuk werpt, kan n.l. met zekerheid voorspellen, dat hij òf kruis òf munt boven krijgt. De kans om òf kruis òf munt te gooien is volgens het voorafgaande gelijk aan 1. Van een mogelijkheid met getalwaarde 1 kan men met zekerheid voorspellen, dat ze werkelijkheid wordt, telkens als het experiment, waar ze betrekking op heeft, wordt uitgevoerd.

2°. Men kan evenzeer met zekerheid voorspellen, dat een mogelijkheid met getalwaarde 0 zich nooit zal verwerkelijken. Het resultaat noch kruis, noch munt doet zich nooit voor [1]).

In het voorafgaande zagen we, dat bij een reeks van een groot aantal worpen de mogelijke uitslagen zo kunnen worden gegroepeerd, dat de kans op een uitslag uit een bepaalde rubriek bijna gelijk aan 1, de kans op de tegenovergestelde uitslag bijna gelijk is aan 0. Zo bleek b.v. dat in een reeks van 400 worpen de kans op meer dan 40 % en minder dan 60 % van het totaal aantal worpen kruis 0,9999 bedraagt, de kans op minder dan 40 % of meer dan 60 % kruis dus 0,0001.

Een niet meer triviale toepassing van de kansrekening op de empirisch gegeven werkelijkheid wordt nu mogelijk gemaakt door de volgende wetenschappelijke gedragsregel:

Men rekent op verwerkelijking van een mogelijkheid, waarvan de getalwaarde zeer weinig van 1 verschilt; en complementair daarmee: *Men rekent er op, dat een mogelijkheid, waarvan de getalwaarde zeer weinig van 0 verschilt, zich niet verwerkelijkt.*

Bij voorbeeld, wie 400 maal achtereen kruis of munt gooit met een munt, die aan de bovengestelde voorwaarden voldoet, kan de voorspelling verantwoorden, dat hij meer dan 160 en minder dan 240 maal kruis zal boven krijgen.

Het valt niet te ontkennen, dat in deze regel elementen van onzekerheid schuilen, die duidelijk uitgesproken moeten worden, wil men zich van de draagwijdte harer toepassingen rekenschap geven. Daar is in de eerste plaats de onexacte uitdrukking „zeer weinig van 1 verschilt". Valt daar 0,9999 onder en 0,9 b.v. nog niet? De practijk van het wetenschappelijk onderzoek eist telkens weer, dat men beslissingen van deze aard neemt. Natuurlijk is het onmogelijk om een scherpe grens te trekken tussen de getallen, die zeer weinig van 1 verschillen en die welke alleen maar weinig van 1 verschillen! De communis opinio van de vakmensen beslist hier, maar — en dit dient mede in verband met toepassingen op parapsychologisch feitenmateriaal wel in het oog gehouden te

1) In beide gevallen moet een voorbehoud gemaakt worden. Het aantal van alle elkaar uitsluitende gelijkwaardige mogelijkheden moet eindig zijn. Is dit oneindig groot, dan geldt het hier geformuleerde niet. Verder is in ons voorbeeld de mogelijkheid, dat het muntstuk op z'n kant blijft staan, buiten beschouwing gelaten.

worden — niemand behoeft zich daarbij neer te leggen. Wie van een kansgetal 0,9999 vindt dat het nog niet „zeer weinig van 1 verschilt" en dus meent, dat een groter getalwaarde nodig is om verwerkelijking van een mogelijkheid te voorspellen, kan er niet van beschuldigd worden onwetenschappelijk in zijn oordeelvelling te zijn. Hoogstens kan men tegen een dergelijke strenge eis opponeren, door degene, die haar stelt, er op te wijzen, dat hij inconsequent is, daar hij in tal van gevallen met minder genoegen neemt. In de tweede plaats : men rekent op verwerkelijking van een mogelijkheid, zonder dat men verwerkelijking van de tegenovergestelde volkomen kan uitschakelen. Wie derhalve blijft zeggen dat het laatste ook kan gebeuren, hoe weinig de kans op het eerste ook van 1 verschillen mag, kan dat doen wederom zonder zich aan een andere critiek bloot te stellen dan deze, dat hij in dit geval een (onvruchtbare) strengheid betracht, die hij meestal, terecht, niet in acht neemt.

Intussen hoezeer de toepassing van de kansrekening met een eigen soort onzekerheid belast is, zonder (zij het dan ook andersoortige) onzekerheden is toepassing van welk stuk wiskunde ook op het empirisch gegevene geheel onmogelijk. De wiskunde werkt steeds met uit haar zelf geconstrueerde begrippen, waarvan in de werkelijkheid slechts bij benadering aequivalenten voorkomen.

Men kan nu met behulp van deze gedragsregel, die de toepassing van de kansrekening mogelijk maakt, aan het oordeel : de kans om met deze munt (een in de werkelijkheid aangewezen muntstuk dus) kruis te werpen is gelijk aan ½ een empirisch verifieerbare zin geven. Immers in een lange reeks van worpen, zeg een van 1.000.000 was (zie boven) de kans om tussen de 498.000 en 502.000 maal kruis te gooien gelijk aan 0,9999. Men kan dus rekenen op een uitslag, die tot deze groep mogelijke uitslagen hoort. Wordt het aantal worpen groter, dan is de afstand tussen de beide grenzen, waarbinnen het aantal malen, dat kruis boven komt, liggen zal bij behoud van dit kansgetal, nog kleiner (althans wanneer deze afstand in procenten van het totale aantal wordt uitgedrukt). B.v. bij een reeks van 100.000.000 worpen is de kans om tussen de 49.980.000 en 50.020.000 maal kruis te gooien gelijk aan 0,9999. In de kortere reeks is bedoelde afstand 4000 d.i. 0,4 % van het aantal worpen, in de langere is ze 40.000 d.i. 0,04 %.

Het oordeel : de kans op kruis is gelijk aan ½, betekent nu : in een reeks van een zeer groot aantal worpen zal ongeveer de helft van het totale aantal de uitslag kruis opleveren. Het kansgetal komt dan bij de proefondervindelijke toetsing van het kansoordeel bij benadering als een relatieve frequentie van een bepaalde uitslag te voorschijn. In een reeks van 1.000.000 worpen is b.v. de uitslag 500780 maal kruis een normale, de relatieve frequentie van de kruis-worpen is nu 0,50078 d.w.z. bij benadering gelijk aan ½. In een reeks van 100.000.000 worpen is de uitslag 49.992000 een normale, hier is die relatieve frequentie 0,49992 d.w.z. nog dichter bij het kansgetal ½ gelegen.

Een kansoordeel kan dus nooit aan een enkel voorval empirisch getoetst worden, daartoe is een reeks bestaande uit zeer vele gelijksoortige voorvallen nodig.

Wat toetst men nu door de relatieve frequentie van de kruis-worpen in een reeks van een zeer groot aantal worpen te bepalen? De beginonderstellingen (zie pag. 164): de symmetrie-eigenschap van het gebruikte muntstuk, de onafhankelijkheid van de uitslag van de wijze van werpen en die van elke volgende uitslag van de vorige. Daar men van deze drie onderstellingen de laatste met een beroep op andere overwegingen dan de uitslag van een reeks worpen juist mag achten en de tweede, mits men bij het werpen zekere voorzorgen neemt, ook, toetst men dus eigenlijk de symmetrie-eigenschap.

Neem aan, dat in een reeks van 400 worpen 155 maal kruis boven komt, dan is dit een voor een volkomen symmetrisch muntstuk onwaarschijnlijke uitslag, omdat ze ligt buiten het gebied van de in dit geval te verwachten uitslag van ongeveer 200. Deze uitslag doet het vermoeden rijzen, dat er aan de vereiste symmetrie van het munstuk het een en ander ontbreekt. Men kan dit vermoeden trachten te bevestigen door nieuwe proevenreeksen, waarbij men, zekerheidshalve, de wijze van werpen nog wat varieert (dit om het onjuist zijn van de tweede hierboven genoemde onderstelling uit te sluiten). Krijgt men nu telkens uitslagen van ongeveer 155 dan concludeert men: blijkbaar is deze munt niet symmetrisch en wel zo, dat de kans op kruis ongeveer $\frac{31}{80}$ is.

Bij conclusies van deze aard demonstreert zich dikwijls een misverstand. Noteert men bij een rij van 400 kruis-of-munt-worpen de uitslagen, daarbij acht slaand op de *volgorde*, dus zo b.v.: k, k, m, m, m, k, m, m, k, m, k enz. en doet men dit nog eens bij een tweede rij van 400 worpen; krijgt men verder de eerste maal in de suite 155 k's, de tweede maal b.v. 199, dan zijn deze beide uitslagreeksen op zichzelf beschouwd, d.w.z. ieder gezien als een van de 2^{400} mogelijke resultaten, even waarschijnlijk of zo men aan deze uitdrukking aanstoot neemt even onwaarschijnlijk. Aan beide komt het kansgetal $\frac{1}{2^{400}}$ toe, d.w.z. een dat zeer weinig van 0 verschilt [1])! En toch noemen wij als we met een symmetrische munt te doen hebben het laatste een zeer waarschijnlijk resultaat, dat met onze gerechtvaardigde verwachting overeenstemt, het eerste een uitermate onwaarschijnlijk, dat we geenszins verwacht hebben. Deze paradox, gelijk zo vele anderen — boze tongen zeggen, zoals alle anderen, en misschien hebben ze wel gelijk — verdwijnt, zodra men maar nauwkeurig formuleert, wat men te zeggen heeft.

Wie kruis of munt gooit verwacht niet een uitslag 199 met de k's en de m's in een bepaalde hierboven bedoelde volgorde, hij verwacht ongeveer 200 maal kruis. Wordt hij uitgenodigd dit ongeveer te preciseren dan zal hij (in deze keus blijft — zooals we zagen — altijd een rest van willekeur achter) b.v. zeggen meer dan 160 en minder dan 240 in onverschillig welke volgorde. De uitslag 199 (met de k's en de m's in een bepaalde volgorde) voldoet aan de verwachting. Het is een van de zeer vele, die aan die verwachting voldoen. De andere uitslag (155) weerspreekt haar. Beide uitslagen zijn representatief voor een bepaalde groep van mogelijkheden. Die van 199 voor een met een kansgetal 0,9999, de ander voor

1) Vgl. de berekening op pag. 165 e.v.v.

een met een getalwaarde van 0,0001. Als vertegenwoordiger van een groep mag ik dus de eerste uitslag uitermate waarschijnlijk, de laatste even onwaarschijnlijk noemen, terwijl ze elk op zich zelf beschouwd even onwaarschijnlijk zijn. Bij toepassing van de kansrekening op empirisch gegeven feitenmateriaal heeft men steeds te doen met uitslagen als vertegenwoordigers van dergelijke groepen, dit mag nooit uit het oog verloren worden.

Uit het bovenstaande kan nu duidelijk geworden zijn, dat empirische verificatie van een kansoordeel evenals het opstellen van een kansoordeel enkel uit empirische gegevens (men denke aan het niet-symmetrische muntstuk waarvan bleek, dat de kans op munt ongeveer $\frac{31}{80}$ was) steeds een reeks van een zeer groot aantal gelijksoortige gevallen tot object heeft. De draagwijdte van de toevoeging gelijksoortig moge nu nog nader worden bezien.

Wie met een muntstuk enige malen achtereen kruis of munt werpt, het daarna vervangt door een ander muntstuk en doorgaat met de uitslagen der worpen te noteren, later een derde, een vierde enz. muntstuk neemt, wie daarbij dit verwisselen van een munt met een ander volkomen willekeurig doet, en symmetrische (eventueel nagenoeg-symmetrische) en sterk a-symmetrische geldstukken door elkaar neemt, krijgt quasi-statistisch materiaal, dat met de bovengeschetste methode der kansrekening niet meer bewerkt kan worden. De rij der voorvallen voldoet in zulk een geval niet aan de eis der gelijksoortigheid. Is aan die voorwaarde „bijna" [1]) voldaan, werpt men b.v. door elkaar met twee muntstukken, een symmetrisch en een duidelijk a-symmetrisch, dan beschikt de kansrekening nog over een fraaie methode om dit heterogene materiaal in zekere zin te spitsen in homogene groepen. Ook kan zij, als aan de homogeniteit van een verzameling voorvallen, bestemd om daaruit door het bepalen van relatieve frequenties tot een kansoordeel te komen, getwijfeld wordt, objectief uitmaken of deze twijfel al of niet gerechtvaardigd is. Staat echter de heterogeniteit vast, dan heeft het geen zin om de methoden der kansrekening toe te passen.

Men kan de eis der gelijksoortigheid als volgt preciseren. De voorvallen van een statistische reeks moeten beschouwd kunnen worden als vertegenwoordigers van een klasse, en dus alle zekere klassekenmerken gemeen hebben, terwijl ze uit de aard der zaak daarnaast nog individuele kenmerken bezitten. Deze klassekenmerken moeten onderscheiden kunnen worden in niet-essentiële, welker wijziging de te bepalen relatieve frequentie niet en essentiële, welker wijziging die frequentie wel zou doen veranderen. De essentiële klassekenmerken bepalen dus het kansgetal.

Zo in ons voorbeeld is de symmetrie van het muntstuk, waarmee geworpen wordt, een essentieel klassekenmerk, het materiaal, waaruit het vervaardigd is, of de tafel waarop geworpen wordt is een niet essentiël klassekenmerk, terwijl het tijdstip van werpen en de worphoogte individuële kenmerken zijn, die dus van worp tot worp veranderen.

Vermoedt men nu, dat de kans op kruis bij het werpen van een symme-

1) Dit „bijna" duidt op het feit, dat hier slechts twee homogene groepen gemengd zijn.

trische munt $^1/_2$ bedraagt, dan geeft men daarmee te kennen, dat men uit de symmetrie-eigenschap tot dit kansgetal kan besluiten. Of dit inderdaad juist is, kan dan door de relatieve frequentie van kruis in werkelijk uitgevoerde worpenreeksen experimenteel worden gecontroleerd.

Gaat men omgekeerd te werk: bepaalt men dus langs empirische weg een relatieve frequentie om daaruit tot een kansoordeel te geraken, op grond waarvan dan later in dergelijke gevallen een bepaalde relatieve frequentie kan worden voorspeld, dan is het dikwijls quaestieus of het verwerkte materiaal wel aan de eis der gelijksoortigheid voldoet en of dus voorspellingen op grond van dit resultaat zin hebben en doel treffen. Als men b.v. in een stad als Shanghai met een zeer gemengde bevolking de lengte ging meten van alle mannelijke inwoners boven de 18 jaar om vervolgens te bepalen welk percentage een lengte heeft groter dan 1,65 m en kleiner dan 1,70 m dan kan men moeilijk verwachten, dat deze relatieve frequentie ten naaste bij gelijk zal zijn aan die welke b.v. in Stockholm of in Groningen te voorschijn zou komen. Ieder, die enig begrip heeft van het verband tussen lichaamslengte en ras, om nog te zwijgen van klimaat en andere invloeden, begrijpt, dat 1° het statistisch materiaal uit Shanghai geen homogene verzameling vormt en 2° het bovendien niet gelijksoortig is met dat uit Stockholm.

Het zal nu duidelijk zijn, dat bij de toepassing der kansrekening op empirisch gegeven feitenmateriaal eerst een onderzoek dient te worden ingesteld naar de homogeniteit er van. Wordt dit verwaarloosd of wordt die gelijksoortigheid op losse gronden gepostuleerd, dan hebben de resultaten van zulk een toepassing weinig waarde. (Slot volgt)

DUPLIEK OP DE REPLIEK VAN Dr. P. A. DIETZ' „HET FLUÏDUM ... UND KEIN ENDE" DOOR Dr. K. H. E. DE JONG. [1]

Dr. P. A. Dietz is in zijn repliek „Het fluïdum ... und kein Ende" kort geweest en ik zal het in mijn dupliek ook zijn.

„De ondergang van Mesmer's wetenschappelijke reputatie", p. 128 vinden wij een minder juiste uitdrukking. Mesmer toch was een voor zijn tijd goed onderricht geneesheer en in het bezit van een veelomvattende kennis. Daar valt niet veel op af te dingen, ook wanneer men zijn theorie van het dierlijk magnetisme verwerpt. Wij geven echter onzen geachten tegenstander in overweging aangaande die theorie de beschouwingen van J. Ochorovicz in diens werk „De la suggestion mentale" (1887) p. 467—488 eens goed na te lezen.

Wat Boirac betreft, kan iemand die zijn boek „La psychologie inconnue" 3 opl. 1920 raadpleegt, moeilijk beweren, dat hij tot diegenen behoorde „die ternauwernood notie hadden van de gevaren der suggestie en autosuggestie", p. 129. Voorts stemmen de uitkomsten van zijn proefnemingen wezenlijk met die

(1) T. v. P. XIII, 128 (Mei 1941).

van A. L. de Jussieu overeen. En De Jussieu betoonde zich zooals wij in ons artikel vermeldden, p. 33, volgens F. Podmore — en dat was een scepticus! — een beter waarnemer dan zijn medeleden in een van beide commissies, die in 1784 een ongunstig rapport over het dierlijk magnetisme uitbrachten. Tot de uitkomsten, waartoe de Jussieu kwam, kon een ander, bijv. Boirac ook komen.

Bij de proefneming van Boirac met zijn huisknecht Jean, doet o.i. de mogelijk minder juiste physiologische beschrijving tot de hoofdzaak, t.w. het in beweging brengen van diens voeten, niets af. En wanneer Dr. Dietz tenslotte zegt: „Ik acht het heelemaal niet onmogelijk, dat de trouwe Jean heelemaal niet sliep, maar tusschen zijn oogleden door gekeken heeft en zijn meester òf voor het lapje heeft gehouden, òf hem een pleziertje heeft willen doen", dan stellen wij de vraag: „Heeft Dr. Dietz Jean van nabij gekend, of is hij omtrent hem uit een goede bron onderricht?" Zoo niet, dan volgt mijn opponent hier een gevaarlijke methode, waarvan hij zelf — ik heb er reeds in mijn vorig artikel voor gewaarschuwd — het slachtoffer zou kunnen worden.

In zake de photographische proefnemingen van Delanne moet er o.a. op gewezen worden, dat het scherm van stroomend water door Delanne werd toegepast op raad van een „savant physicien" en dat, wanneer in dezen een „grove fout" is begaan, die hoofdzakelijk ten laste komt van den „savant physicien". Overigens heeft Dr. Dietz de „grove fouten" bij dit experiment in zijn vorig artikel niet zelf aangewezen en is Dr. Denier van der Gon in zijn zakelijke en uitvoerige critiek veel voorzichtiger en gematigder, wanneer hij p. 83 schrijft: „Men concludeere... niet dat ik het onderhavige verschijnsel nu reeds bepaaldelijk aan physische oorzaken zou willen toeschrijven. Veel is mij, na kennisnemen van tekst en foto's van Delanne, daarvoor nog te duister".

Tenslotte spreken wij het nogmaals als onze overtuiging uit, dat zoolang zekere feiten zich niet op ongedwongen wijze door suggestie of bedrog laten verklaren, de voorstanders der fluïde-theorie zich niet gewonnen behoeven te geven.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN

In het Febr.—Maart-nummer van „Uitzicht" (II, 9—10) komt een belangwekkend artikel van prof. van Rijnberk voor: „Occultisme en Metapsychologie in de 18e eeuw, V. Particuliere Orakels", waarop wij even de aandacht willen vestigen. Van de gevallen, die prof. v. R. aangeeft is het merkwaardigste, waaraan dan ook de meeste ruimte wordt gegeven, dat van Prins Carel van Hessen (1744—1836), stadhouder van Sleeswijk—Holstein.

Prins Carel liet zich vele jaren lang, zooals volkomen vaststaat, leiden door occulte raadgevingen, die gegeven werden door het oplichten van een voorwerp, door dezelfde veranderingen aan een Christus-portret [1]) en tenslotte door de verschijning en auditieve antwoorden van wat den Prins toescheen Christus zelf te zijn. Voor bijzonderheden verzwijgen wij naar het artikel, doch het treft zeker, dat zooiets voorkwam bij een blijkbaar evenwichtig mensch in een verantwoordelijke positie. Dit relaas is ook een bijdrage tot de reeks gevallen van „Geheimzinnige Woorden" [2]). Ten slotte blijkt weer [3]), hoezeer in de 18e eeuw naast andere stroomingen de occulte opgeld deden. J. J. POORTMAN

BOEKBESPREKING

ALAN W. WATTS *Zen-Boeddhisme* vert. J. A. Blok. N.V. Uitg. Mij. Æ. E. Kluwer Deventer 91 p.

De parapsychologie grenst aan veel gebieden van andere wetenschappen en haar grenszones zijn niet de minst belangrijke. Zo impliceert b.v. het onderzoek der paranormale vermogens kennis van de yoga-filosofie en van de yogamethoden, een kennis, die men zich niet zo gemakkelijk eigen maakt. Immers daartoe moet de Europese vorser zich verplaatsen in een hem vreemd cultureel milieu, waardoor de mogelijkheid van misverstand en wanbegrip zeer groot wordt. De parapsycholoog, die zich in deze richting wil bekwamen, heeft een keur van wetenschappelijke werken tot z'n beschikking (die van Evans-Wents, Arthur Avalon, Richard Wilhelm e.a.) Maar om dit met vrucht te bestuderen is het nodig, dat hij tot de geest der Oosterse beschaving wordt ingeleid. Daartoe kunnen nu verschillende boekjes dienst doen, die zonder wetenschappelijke pretenties geschreven, enkel bedoelen de lezers in de hun vreemde atmosfeer te leren ademen. Het onderhavige boekje hoort tot deze categorie en is er een goede vertegenwoordiger van. Het gaat over een vorm van Boeddhisme, die in China en Japan van grote betekenis geweest is en nog is. Rechtstreeks verband met de parapsychologie heeft de inhoud niet, belangrijk voor den parapsycholoog, die zich een toegang zoekt tot het geestesleven van den Oosterling is het zeker. Als zodanig worde het onder ons gelezen.

Pr.

---

1) Hierop is Christus donkerblond met blauwe oogen (p. 254), wat overigens wel niet zoo vaak voorkomt. De Christus van het portret, dat in de meeste Vrije Katholieke kerken hangt, is echter ook blond met blauwe oogen.

2) Dit tijdschrift XI p. 18, XII p. 59.

3) Men zie ook: Viatte, Les Sources Occultes du Romantisme.

BERICHT VAN DE REDACTIE

Het bij den aanvang der vorige maand uitgevaardigde Journalistenbesluit heeft ook op ons tijdschrift zijn invloed doen gelden. Ingevolge de in dit besluit vervatte bepalingen diende er een *hoofdredacteur* te worden benoemd, welke functionnaris van regeeringswege bepaalde verplichtingen worden opgelegd, en in het bijzonder de verantwoordelijkheid voor het karakter van het „redactioneel gedeelte".

Geest en strekking van genoemd besluit in aanmerking nemende, houden uitgever en redactieleden er zich van overtuigd, dat de door het besluit gedicteerde wijziging in hunne onderlinge verhouding, alsook in die met de medewerkers, voor een wetenschappelijk periodiek als het onze, dat zich nooit op politiek gebied bewogen heeft en dit ook nooit zal doen, slechts van een formeel karakter kan zijn en dat het wezen van de tot nu toe bereikte samenwerking volkomen gehandhaafd zal kunnen blijven.

Voorts stellen wij het op prijs, dat het als gevolg van de voorgeschreven papierbesparing dreigende ruimtegebrek ten deele kon worden ondervangen door vergrooting van den zetspiegel.

De Redactie

BERICHTEN EN VEREENIGINGSNIEUWS

De Studievereeniging voor Psychical Research, opgericht door Prof. Dr. G. Heymans op 1 April 1920, stelt zich ten doel de bevordering van het wetenschappelijk onderzoek der dus geheeten occulte verschijnselen, anders gezegd: van de Parapsychologie.

De vereeniging heeft een *Parapsychologisch Laboratorium* te *Utrecht.*

De contributie bedraagt f 7.50 per jaar, waarvoor de leden het *Tijdschrift voor Parapsychologie,* tevens orgaan der vereeniging, gratis ontvangen.

Voor mededeelingen van allerlei aard, verband houdende met het doel der vereeniging, zoowel als voor berichten van administratieven aard, wende men zich tot den secretaris-penningmeester F. W. B. de Haas, Nieuwe Gracht 5a, Haarlem. Postgirorekening ten name van den penningmeester der S.P.R. no. 258900.

De vereeniging heeft afdeelingen te *Amsterdam, Den Haag, Rotterdam* en *Utrecht.*

Afdeelingssecretariaten:

Amsterdam: W. Beuker Jr., Richard Wagnerstraat 20;
Den Haag: Dr. C. A. P. Beck, Breitnerlaan 58;
Rotterdam: L. F. Steehouwer, Graaf Florisstraat 74;
Utrecht: Mej. Dra. F. C. Heyster, Oudenrijn 16.

Jaarverslag van den Secretaris-Penningmeester der S.P.R. over 1940.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Contributie 1940	*f.* 1829.85	T. v. P.	*f.* 702.56
„ 1941	- 162.75	Privaatdocenten	- 220.—
Rente	- 167.45	Vergaderingen Hoofdbestuur .	- 18.60
Giften	- 29.75	Reiskosten Hoofdbestuur . .	- 41.68
T. v. P.	- 200.—	Porti-telefoon	- 64.99
Diversen	- 20.—	Retributie afdeelingen . . .	- 355.80
		Bureaukosten	- 76.27
		Bibliotheek	- 266.05
		Diversen	- 14.10
		Saldo 31 December . . .	- 649.75
	f. 2409.80		*f.* 2409.80

BALANS PER 1 JANUARI 1940

ACTIVA		PASSIVA	
Rijkspostspaarbank	*f.* 2028.28	Contributie 1941	*f.* 162.75
Effecten	- 1802.75	Kas afd. den Haag	- 2.60
Giro	- 693.77	Vermogen	- 5031.24
Kassier	- 158.41		
Kas	- 27.19		
„ Laboratorium	- 227.61		
„ Bibliotheek	- 50.91		
„ Afd. Amsterdam	- 78.11		
„ Afd. Rotterdam	- 123.56		
„ Afd. Utrecht	- 6.—		
	f. 5196.59		*f.* 5196.59

De effecten bestaan uit:

a.	1 à *f.* 1000.—	aand/Incassobank 111%		*f.* 1110.—
b.	3 à - 100.—	3—3½ Ned. Indië '38 86⅝%		- 260.—
c.	1 à - 500.—	3 Ned. Indië '37 85¼%		- 426.—
	Verschenen rente	b		- 3.—
	id.	c		- 3.75
				f. 1802.75

SPECIFICATIE SALDO

	per 1.1.'41		1.1.'40		Ontvangsten
Kas	*f.* 27.19	min	*f.* 16.35	is	*f.* 10.84
Giro	- 693.77	„	- 218.81	is	- 474.96
Kassier	- 158.41	„	- 97.33	is	- 61.08
Spaarbank	- 2028.28	„	- 1925.41	is	- 102.87
					f. 649.75

De Penningmeester:
F. W. B. DE HAAS

De ondergeteekenden A. C. van Mourik Broekman en J. J. Poortman verklaren de rekening en verantwoording van den Heer F. W. B. de Haas over het jaar 1940 te hebben nagezien en accoord bevonden, bovenstaande balans goed te keuren en alzoo te kunnen adviseeren genoemden Heer F. W. B. de Haas décharge te verleenen.

's-Gravenhage, Mei 1941.

A. C. VAN MOURIK BROEKMAN
J. J. POORTMAN

MEDEDEELING OMTRENT HET LABORATORIUM DER S.P.R.

Zooals U reeds uit een mededeeling in het Tijdschrift voor Parapsychologie hebt kunnen opmaken, is het laboratorium thans gevestigd in een lokaliteit van het Psychologisch laboratorium der Rijksuniversiteit te Utrecht, Wittevrouwenstraat 9. Met den Directeur van dit laboratorium, Prof. Dr. Roels, is overeengekomen dat wij de vrije beschikking hebben over deze ruimte.

Helaas bleek mij bij de verhuizing van Amsterdam naar Utrecht, na het opmaken van den inventaris, dat het aanwezige instrumentarium zich niet buitengewoon leent voor direct onderzoek in den geest zooals dit in Amsterdam met zoo groot succes is verricht: belangrijke instrumenten, die daarbij gebruikt zijn, waren geen eigendom der Vereeniging, doch behoorden aan de toenmalige onderzoekers zelve toe. Wat er overblijft is vrij heterogeen van samenstelling

en vertegenwoordigt daarom voor ons betrekkelijk weinig waarde. De inventaris ligt hier ter inzage.

Aangezien mijn voor de vereeniging beschikbare tijd wel zeer in beslag genomen wordt door werkzaamheden als redactie-secretaris van dit tijdschrift, blijft er niet zooveel over, dat ik mij zonder hulp van anderen met een onderzoek in de laboratoriumruimte zou kunnen bezighouden, zoodat ik in dezen afhankelijk ben van de belangstelling van andere leden, die hieraan hun tijd zouden kunnen geven. Om verschillende redenen, waaraan de huidige toestand in ons land misschien niet vreemd is, wil het werk op het laboratorium echter niet vlotten. Men heeft wel belangstelling, maar schrikt er wellicht voor terug om zich te binden.

Dit beduidt echter niet, dat buiten de muren van het laboratorium stilgezeten wordt.

In gang is ten eerste een onderzoek in den geest van dat, hetwelk kort voor den oorlog door den Heer Whateley Carington werd geleid en waaraan, onder leiding van den Heer Poortman, door velen uit den lande werd medegedaan. Thans gaat het om het „raden" van een kaart uit een spel van 52 stuks, welke op de schoorsteenmantel in de woonkamer ten mijnen huize opgesteld, en iederen dag in den loop van den morgen door een andere vervangen wordt. Ik hoop, dat zij, die hieraan mededoen ten minste één jaar ononderbroken van hunne belangstelling zullen doen blijken; ik heb dan echter nòg maar 365 gegevens per persoon, hetgeen natuurlijk te weinig is om andere conclusies te trekken dan zeer voorloopige.

Ten tweede is een onderzoek gaande over prognosie op korten termijn, zooals Dr. Dietz eenige jaren geleden [1]) voorgesteld heeft, met behulp eener roulette. Aangezien het aantal gegevens, wil het zich leenen voor behoorlijke statistische verwerking, in de tienduizenden dient te loopen, zal ook hier wel geruimen tijd mede gemoeid zijn.

Hetzelfde moet opgemerkt worden van een tweetal andere onderzoekingen, welke thans, naar ik hoop, aan een begin van uitvoering staan. Dat zijn:

Ten derde, een indertijd door den oorlog onderbroken astrologie-onderzoek, met de leiding waarvan Dr. Prins zich thans belast heeft. In de voor hedenmiddag aangekondigde voordracht zal hij U wel nader over de richtlijnen, die hij zich voorstelt te volgen, inlichten. Voorloopig is het contact alleen met den astroloog den Heer Leo Knegt weer opgenomen, en:

Ten vierde het wichelroede-onderzoek. Uit een berichtje in de Januari-aflevering van dit tijdschrift hebt u kunnen opmaken, dat er hiervoor contact gezocht is met de leiding der Rijkswaterstaat en dat men ons daar met veel belangstelling aanhoorde. Ik heb van den Hoofdingenieur, die de behandeling van deze kwestie op zich heeft genomen, zoo juist een toezegging ontvangen, dat men één dezer dagen met nadere voorstellen omtrent de te verleenen hulp zal komen. Tot mijn spijt heeft mijn oproep om ervaren roedeloopers — tevens

1) T. v. P. X, 166.

vereenigingsleden — weinig succes gehad; gelukkig ken ik enkele roedeloopers buiten de vereeniging, op wier medewerking ik reken.

Verder heb ik contact met den Heer Kleibeuker, Arts te Haren, die zich eveneens voorstelt een dergelijk onderzoek uit te voeren. Ik zal met belangstelling deze proeven, zij het ook uit de verte, volgen.

Het is jammer dat de geldmiddelen der Vereeniging niet toestaan om een en ander op grooter schaal te doen; kon er eenig honorarium toegekend worden aan degenen, die zich voor deze astrologie- resp. wichelroedeproeven leenen, dan zouden wij met meer vertrouwen in zee kunnen gaan en was snelle voortgang verzekerd. Thans moet het begrijpelijkerwijze ook in den vrijen tijd van de welwillende proefpersonen gaan en ik verwacht daardoor een slechts langzame afwikkeling der plannen, misschien zelfs een enkele maal afgewisseld met stilstand.

Verder acht ik het van buitengewoon veel belang, dat meerdere leden der Vereeniging, waaronder wetenschappelijk onderlegde, zich aaneensluiten om, al of niet in commissies vereenigd, aan deze en dergelijke proeven leiding geven. Het regelmatig bijhouden en naloopen van al deze proefnemingen is voor één persoon, die dit in zijn vrijen tijd moet doen, werkelijk te veel gevraagd. Echter voel ik er niet veel voor om op 't oogenblik met nadere voorstellen voor den dag te komen. Liever wacht ik totdat de voorloopige toestand, waarin de Vereeniging verkeert, zich geconsolideerd heeft tot een blijvende.

Ik mag niet nalaten te vermelden, dat Dr. Tenhaeff als steeds bezig is met eigen, dikwijls buiten het laboratorium staande onderzoekingen met mediums en psychometristen, waarvan als gewoonlijk de neerslag t.z.t. wel in het tijdschrift zal verschijnen. Aan één dezer onderzoekingen werken leden der S.P.R. mede.

Tenslotte zij hier medegedeeld, dat onze Vereeniging lid is geworden van de Werkgemeenschap van Wetenschappelijke Organisaties in Nederland, welke eenigen tijd geleden, op initiatief van de Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen werd opgericht. Tot nu toe zijn reeds ruim 50 wetenschappelijke vereenigingen toegetreden. Het doel is: behartiging van de belangen der wetenschappelijke arbeid in Nederland, voornamelijk door nauwere samenwerking tusschen de aangesloten organisaties, maar ook door initiatief van de zijde der Werkgemeenschap. De statuten enz. liggen hier ter inzage.

De leider van het laboratorium:

Dr. DENIER VAN DER GON

Noot bij de correctie: Intusschen hebben nadere besprekingen plaats gehad, zoowel t.a.v. het astrologie- als het wichelroede-onderzoek, zoodat het voorbereidend stadium kan worden afgesloten geacht.

D. v. d. G.

MEDEDEELING VAN DEN BIBLIOTHECARIS DER S.P.R. OVER 1940

In het wezen en het beheer van de bibliotheek onzer vereeniging hadden in het afgeloopen jaar geen veranderingen plaats.

Aan alle leden werd het supplement van den catalogus toegezonden.

De boekerij werd door aankoop of schenking met een veertiental hieronder vermelde werken uitgebreid. Den schenkers zij hier dank gebracht.

De bibliothecaris:
W. VAN GORCUM

Lijst van boekwerken, waarmede de bibliotheek der S.P.R. na het opmaken van de aan de leden der S.P.R. verzonden supplement-catalogus in 1940 werd uitgebreid.

B. Hegardy, Religie en geestelijke oefening. Een studie van de Exertia Spiritualia der Jezuïten, 1939.
Harry Price, Fifty years of psychical research, 1939.
Thomas Ring, Das Lebewesen im Rhythmus des Weltraums, 1939.
Yogi Vithaldas, The yoga system of health, 1939.
J. Kooy, Persoonlijke onsterfelijkheid, 1939.
B. Winkler, Und dies geheimnisvolle Buch.. (Nostradamus), 1937.
R. Warcollier, Experiments in telepathy, 1939.
C. G. Jung, Phénomènes occultes, 1939.
M. C. van Mourik Broekman, Parapsychologie en onsterfelijkheid, 1940.
K. Jürgens, Sei du selbst! Eine Schulung des praktischen Yoga, 1940.
Dean Inge, What is the real hell? 1930.
G. Zorab, De jacht op het spiritistisch bewijs, 1940.
W. H. C. Tenhaeff, De onzienlijke wereld, 1940.
M. Lietaert Peerbolte, Het mystieke streven, 1940.

INHOUD:

OVER OBJECT, METHODEN, BEGRIPPEN EN HYPOTHESEN DER PARAPSYCHOLOGIE

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

1. Het object der parapsychologie. Als object der parapsychologie gaf Heymans in 1920 die verschijnselen aan, welke „slechts sporadisch, bij enkele personen, en bij deze slechts nu en dan, schijnen voor te komen" en wier „eigen bijzondere wettelijkheid, b.v. hun samenhang met personen en omstandigheden, nog bijna geheel in het duister ligt, terwijl verklaringshypothesen, die van hun optreden rekenschap zouden kunnen geven, nog slechts in de allervaagste omtrekken opgesteld en nergens methodisch geverifieerd zijn geworden", verschijnselen dus, die in een dubbelen zin „occult" (verborgen) genoemd mogen worden. De taak van de parapsychologie is nu, volgens Heymans, hierin gelegen, dat aan deze verschijnselen „zoo spoedig mogelijk en zoo volledig mogelijk dat occulte karakter wordt ontnomen" [1]).

„Im grossen ganzen", schreef in 1925 Karl Gruber, „umgreift, allgemein ausgedrückt, die Parapsychologie die Erscheinungen des „Okkultismus". Es handelt sich also um die meist an Menschen gebundenen Vorgänge, die im langen Verlauf der Menschheitsgeschichte die Grundlage von Wundern, Prophezeiungen, Zauberei, Magie, Spuk usw. bildeten". En hij voegt hier aan toe dat, op grond van het feit, „dass wohl der grösste Teil der in Frage stehenden Phänomene psychogen ist, also aufs engste mit psychischen Vorgängen zusammenhängt", de studie van deze verschijnselen tot de taak van de psychologie gerekend moet worden, en wel van die zijtak welke men parapsychologie heeft genoemd [2]).

Dat de „occulte" verschijnselen overwegend een psychogeen karakter dragen wordt thans wel algemeen erkend. Dat de stichters der S.P.R. zich hier reeds van bewust waren, wijst de term „Psychical Research" wel voldoende uit, welke „tot een terminus technicus geworden is, waarvan ieder weet wat er mede bedoeld wordt" (Heymans). Toch zijn er wel onderzoekers, die hier een eenigszins afwijkende meening zijn toegedaan. Zoo is, b.v., F. Prübusch van meening, dat wij hier „die Psychologie als Oberbegriff aufzugeben haben und nach dem nächst höheren zu suchen haben". Volgens hem moeten wij „die fraglichen Phänomene nicht mehr der Physiologie oder der Psychologie, sondern deren Oberbegriff, der Biologie, zurechnen". Uit dien hoofde spreekt hij niet van para*psychologische* maar van para*biologische* verschijnselen. Het begrip parabiologie vinden wij reeds bij Gruber. „Man müsste eigentlich folgerichtig neben der Parapsychologie auch

1) De verklaring welke Heymans van de telepathische verschijnselen heeft gegeven, en waarbij hij tracht aan te toonen, dat deze zich onder bekende psychologische wetten laten rangschikken (zij berusten, volgens hem, op het invallen van zeer verafliggende, n.l. tot het bewustzijn van andere personen behoorende gedachten) moet gezien worden als een geslaagde poging, om aan het telepathisch verschijnsel zijn occult karakter te ontnemen.

2) Het woord parapsychologie werd voor het eerst door M. Dessoir in 1889 gebruikt, om er die tak van wetenschap mede aan te duiden, welke de „aus dem normalen Verlauf des Seelenlebens heraustretenden Erscheinungen" bestudeert.

von einer „Parabiologie" sprechen, denn ein ganzer Teil der Vorgänge, die uns beschäftigen, ist biologischer Art, so vor allem die Materialisation, ja man könnte sogar eine „Paraphysik" heranziehen für die Erscheinungen der Telekinese, der Apporte, des Spuks". Gruber is echter van meening, dat wij deze parabiologische en parafysische verschijnselen moeten zien als onderdeelen van het geheel der parapsychologische verschijnselen. Op grond van het psychogeen karakter, dat ook den parabiologischen en parafysischen verschijnselen eigen is, behooren deze mede tot de parapsychologische verschijnselen.

Zooals in zoovele wetenschappen, maakt men ook in de psychologie onderscheid tusschen een algemeen gedeelte (algemeene psychologie) en een bijzonder gedeelte (speciale psychologie). De algemeene psychologie stelt zich tot taak „wetten te zoeken, die zich in het bewustzijnsleven van elken individueelen mensch aan het licht laten brengen" (Heymans), zooals b.v. de associatie-wet. Bij het zoeken naar deze wetten blijkt ons al spoedig, dat er zich individueele verschillen voordoen. Zoo zijn er b.v. menschen, bij wie de gelijkheidsassociatie prevaleert. De algemeene psychologie bepaalt zich er toe deze individueele verschillen te constateeren en laat het aan de speciale psychologie over deze nader te bestudeeren.

De speciale psychologie komt echter niet alleen in aanraking met personen, bij wie een algemeen voorkomend verschijnsel zich in bijzondere mate voordoet, zij heeft tevens aan het licht gebracht, dat er verschijnselen zijn, die zich niet algemeen voordoen, maar zich slechts bij bepaalde individuen vertoonen. Men denke hier slechts aan het dichten, het componeeren en het schilderen.

Tot die verschijnselen nu, welke zich niet algemeen, maar slechts bij bepaalde individuen vertoonen, behooren de fenomenen welke het object van studie van de parapsychologie uitmaken. Telepathie, gedachtenlezen en helderziendheid zijn verschijnselen, welke zich weliswaar bij alle menschen kunnen vertoonen (wij zijn in aanleg allen paragnosten) en zich, zooals enquête-onderzoekingen hebben uitgewezen [3]), bij vele menschen wel eens voordoen, maar die nochtans bij een gering aantal personen zoo veelvuldig en in zoo sterke mate aangetroffen worden, dat wij daarin een aanleiding vinden om hen als paragnosten aan te merken.

Men kan dus zeggen, dat de parapsycholoog een psycholoog is, die zich, evenals o.m. de kinderpsycholoog en de criminoloog, beweegt op het gebied van de speciale psychologie. Zijn studieobjecten zijn telepathie, helderziendheid, ideoplastie, telekinesie e.a. z.g. occulte of juister paranormale verschijnselen, alsmede de personen, bij wie deze verschijnselen zich veelvuldig en in sterke mate voordoen en die wij mediums plegen te noemen [4]).

---

3) Zie o.m. E. Gurney, F. W. H. Myers en F. Podmore: „Phantasms of the Living".

4) De proefpersonen, waarvan de parapsycholoog zich bedient, noemt men mediums. Dit woord stamt nog uit het spiritistische tijdperk. Het is zoo ingeburgerd, dat men de hoop moet opgeven, dat men het eenmaal door een beter woord zal kunnen vervangen.
Wanneer wij de parapsychologie definieeren als die zijtak der psychologie, welke de mediumieke verschijnselen bestudeert, dan past ons daarbij de erkenning, dat deze definitie niet geheel voldoet. De parapsychologie bestudeert meer dan alleen maar mediumieke

Men noemt de occulte of mediumieke verschijnselen, zooals uit het bovenstaande blijkt, ook wel paranormale (psychologische) verschijnselen. Zij, die dit doen, plegen er op te wijzen, dat men onderscheid kan maken tusschen normale psychologische verschijnselen en a-normale psychologische verschijnselen. Tot de a-normale psychologische verschijnselen behooren nu zoowel de abnormale psychologische verschijnselen, welke het object van studie van den pathopsycholoog vormen, als de paranormale psychologische verschijnselen, waarmede de parapsycholoog zich behoort in te laten. In plaats van het woord paranormaal bedient men zich ook wel van het woord supernormaal. Tegen het gebruik van dit woord kan men inbrengen, dat het licht den indruk vestigt, dat de mediumieke verschijnselen als evolutie-verschijnselen dienen te worden beschouwd [5]).

2. *Indeeling.* Ch. Richet pleegde onderscheid te maken tusschen objectieve en subjectieve metapsychische verschijnselen. Van verschillende zijden heeft men bezwaar gemaakt tegen deze indeeling in een objectieve en een subjectieve metapsychica, daar de woorden objectief en subjectief gemakkelijk aanleiding kunnen geven tot het ontstaan van misverstanden.

H. Driesch brengt de parapsychologische verschijnselen eveneens in twee groepen onder. Hij onderscheidt een „paraphysisches Gebiet" (Richet's „métapsychique objective") en een „paramentales Gebiet".

Ten onzent heeft P. A. Dietz de volgende indeeling voorgesteld:

I. *Paragnosie.* Subjectieve, mentale of intellectueele verschijnselen. Wijziging van onzen bewustzijnsinhoud langs paranormalen weg. Kernverschijnselen: telepathie, helderziendheid in tijd en ruimte.

II. *Parergie.* Objectieve verschijnselen.

A. Intrasomatische parergie of parafysiologie. Paranormale werkingen, welke binnen het organisme van het medium vallen. Kernverschijnselen: stigmatisatie, wondergenezingen.

B. Peri- resp. extrasomatische parergie. Paranormale werkingen, welke buiten het organisme van het medium vallen. Kernverschijnsel: telekinese.

3. *De methoden van onderzoek.* Auto-biografieën, dagboeken, brieven e.d. leeren ons, dat gevallen van spontane paragnosie door alle eeuwen heen zijn opgemerkt. De parapsycholoog kan deze verzamelen. Wij spreken dan van een toepassing der *historische en biografische methode van onderzoek* met betrekking tot paranormale verschijnselen, welke zich spontaan hebben voorgedaan. Het behoeft wel geen betoog, dat de onderzoeker, bij de toepassing van deze methode, selectief te werk dient te gaan. Het doet er veel toe, wie als berichtgever optreedt. Niet alle berichtgevers zijn even betrouwbaar.

De onderzoeker kan zich ook door middel van dagbladen, tijdschriften en

---

verschijnselen. De astrologie, b.v., is, op historische gronden, een parapsychologisch probleem, maar geen mediumiek vraagstuk. Men kan de astrologie beoefenen zonder paragnost te zijn, al schijnt men niet te kunnen ontkennen, dat de een meer „aanleg" voor het lezen van horoscopen heeft dan de ander.

5) Zie mijn desbetreffend opstel in „Parapsychologische Studiën".

de radio tot het publiek wenden. Wij spreken dan van een *enquête-onderzoek*. Een dergelijk onderzoek, waarbij een strenge schifting van het verkregen materiaal plaatsvond, werd reeds in de eerste jaren van het bestaan der Engelsche S.P.R. ingesteld en gold de spontane telepathie. Ook buiten Engeland zijn dergelijke onderzoekingen ingesteld en zij hebben zich geenszins tot de telepathie beperkt. De enquête der Engelsche S. P. R. met betrekking tot de spontane telepathie was een *speciale enquête*, daar men zich ten doel stelde kennis te verkrijgen aangaande een bepaald verschijnsel. Wenscht men, door middel van een enquête, een zoo volledig mogelijk beeld te krijgen van personen, bij wie bepaalde verschijnselen zich voordoen, dan spreekt men van een *algemeene enquête*.

Men maakt voorts onderscheid tusschen een *indirecte* en een *directe enquête*. De enquête der Engelsche S.P.R., waarvan hier boven sprake was, dient als een directe enquête te worden aangemerkt, daar zij zich in de eerste plaats richtte tot personen, die over eigen ervaringen beschikten.

In vele gevallen was de persoon, die ons over een eigen, spontane, paranormale ervaring weet te berichten (of er getuige van was dat iemand een spontane, paranormale ervaring had) er in het geheel niet op voorbereid, dat het verschijnsel zich zou voordoen. Dit behoeft echter niet steeds het geval te zijn. Wij moeten onderscheid maken tusschen het *onvoorbereid en het voorbereid constateeren van zich spontaan voordoende paranormale verschijnselen*. Een voorbeeld van dit voorbereid constateeren vinden wij reeds bij Plinius de Jongere. Het betreft den filosoof Athenodorus, die, toen hij vernam dat er zich in Athene een „spookhuis" bevond, zijn intrek in dat huis nam en zich instelde op het constateeren van de verschijnselen, die zich daar spontaan heetten voor te doen [6]). Zijn voorbeeld is, na de opkomst van het parapsychologisch onderzoek, bij herhaling door de onderzoekers gevolgd, niet alleen waar het gold het onderzoek van z.g. spookhuizen, maar overal daar, waar wij met z.g. ongeregeld mediumisme te doen hebben.

Het voorbereid constateeren van zich spontaan voordoende verschijnselen vormt den overgang tusschen het onvoorbereid constateeren daarvan en de *waarneming onder experimenteele omstandigheden*. Een van de groote moeilijkheden, waarmede men bij het parapsychologisch onderzoek te kampen heeft is wel hierin gelegen, dat in den regel proefpersoon noch proefleider in staat zijn de verschijnselen naar willekeur te voorschijn te roepen. In verreweg de meeste gevallen kan men niets anders doen dan naar beste weten en kunnen die voorwaarden te scheppen, welke, volgens de ervaring, het optreden der verschijnselen zooveel mogelijk begunstigen, om daarna rustig af te wachten. De ervaring heeft ons geleerd, dat er onderscheidene, zoowel endogene als exogene, factoren zijn, welke het optreden der verschijnselen deels positief, deels negatief beïnvloeden, en welke de media volstrekt niet alle naar willekeur vermogen te beheerschen.

In de eerste decennia van het parapsychologisch onderzoek heeft men bij herhaling bezwaar gemaakt tegen het feit, dat de verschijnselen niet naar willekeur

6) Zie mijn „Hoofdstukken uit de Parapsychologie", 11.

voor herhaling vatbaar waren. Het wekt verwondering, dat er zich onder hen, die dit bezwaar maakten en de meening verkondigden, dat een verschijnsel naar willekeur te voorschijn moet kunnen worden geroepen, wil het werkelijk wetenschappelijke waarde hebben, psychologen (Bérillon, Vaschide) bevonden. Zij zijn dan ook terecht, op grond van deze beweringen, bestreden. Het schijnt nochtans, dat een zekere dressuur van de proefpersoon hier veel ten goede vermag uit te richten.

Reeds du Prel wees op de mogelijkheid de media door suggestieve beïnvloeding tot voor het wetenschappelijk onderzoek beter bruikbare studie-objecten te maken. Zijn „leerling" Von Schrenck Notzing heeft op dit stramien voortgeborduurd, zooals ons blijkt uit hetgeen zijn medewerkster Dr. Gerda Walther schreef in T. v. P., VI, 90:

„De verschijnselen van Rudi Schneider waren in de meeste zittingen ongeveer dezelfde. Was het medium echter niet goed gedisponeerd, dan bleven de meer belangrijke verschijnselen — bovenal de materialisaties — uit. Men heeft zich vaak verwonderd over de eentonigheid, ja de banaliteit der verschijnselen, in deze zittingen geobserveerd. Ik moet er hier op wijzen, dat deze eentonigheid het product was der „opvoeding", welke het medium van de zijde van v. S. N. ten deel viel. Hij wilde bewijzen, dat het in de parafysiologie mogelijk is, evenals, b.v., in de natuur- en scheikunde, zekere verschijnselen zich, zoo vaak men dit wil, te doen herhalen. Dit is hem nu ook gelukt, ofschoon, misschien, ten koste van een grooteren rijkdom aan inhoud en afwisseling der verschijnselen."

Echter, ondanks het bezwaar, dat men de te onderzoeken verschijnselen over het algemeen niet steeds op een willekeurig tijdstip te voorschijn kan roepen (hetgeen zeggen wil, dat wij aan een der eerste voorwaarden van een experimenteel onderzoek over het algemeen niet kunnen voldoen), mag men nog volstrekt niet zeggen, dat den parapsycholoog daarmede de mogelijkheid van experimenteeren benomen is. Deze mogelijkheid wordt als gevolg van dit feit alleen bemoeilijkt. Zijn experimenten dragen hierdoor een ander karakter dan die der natuur- en scheikundigen. Dit geldt echter mede voor talrijke andere psychologische en biologische proefnemingen en volstrekt niet alleen voor den parapsycholoog.

In den loop der jaren zijn vele belangrijke laboratorium-onderzoekingen gedaan met behulp van een laboratorium-techniek, welke steeds meer het volmaakte nabij komt. Ik denk hier aan het onderzoek van Heymans en medewerkers met betrekking tot de overdracht van motorische voorstellingen, aan de onderzoekingen van Price en Osty met Rudi Schneider. Er kunnen echter nog talrijke andere voorbeelden genoemd worden.

Wie zou meenen dat wij hier slechts te doen hebben met het constateeren van spontaan zich voordoende verschijnselen, waarbij de in afwachting verkeerende proefleider zich „alleen maar" voorzien heeft van een instrumentarium, dat ons eensdeels tegen bedrog en anderdeels tegen waarnemingsfouten behoort te beschermen, geeft daarmede blijk dat hij van dit gebied weinig afweet. Men is hier verder gegaan en heeft er niet alleen naar gestreefd, hetzelfde verschijnsel zich herhaaldelijk onder dezelfde omstandigheden te laten voordoen, maar men heeft ook getracht den soortelijken invloed van een bepaalden factor op het optreden

van een verschijnsel na te gaan, door dien factor naar willekeur te veranderen, terwijl men daarbij de overige factoren onveranderd zocht te laten (voorbeeld: het vergrooten en verkleinen van den afstand tusschen afzender en ontvanger bij telepathische proefnemingen). Daarmede leidde men het onderzoek in experimenteele banen.

Ook de *methode der introspectie* vindt in de parapsychologie toepassing, zij het ook in beperkte mate, daar de proefpersonen zich bij herhaling in toestanden (trance, hypnose) bevinden, waarin zij zich geen rekenschap kunnen geven van hetgeen zij beleven. Meestal „ontwaakt" de proefpersoon uit den (auto-)hypnotischen toestand zonder herinnering aan hetgeen in de hypnose voorviel, zoodat ook geen retrospectie mogelijk is.

Het kan aan geen twijfel onderhevig worden geacht, of een systematische toepassing der introspectie door psychologisch gevormde proefpersonen zal het parapsychologisch onderzoek in hooge mate ten goede komen. Voor de beantwoording der vraag, b.v., of er een wezenlijk verschil bestaat tusschen telepathie en helderziendheid, is het van groote beteekenis dat wij kunnen beschikken over gegevens, door introspectie verkregen, opdat wij de fenomenologische verschillen tusschen beide verschijnselen kunnen aangeven. Het feit, dat deze gegevens in den regel ontbreken, maakt het ons in vele gevallen onmogelijk met zekerheid uit te maken, of wij nu met een geval van telepathie, dan wel met een geval van helderziendheid te doen hebben [7]).

Een methode, waaraan tot dusverre door de parapsychologen nog weinig aandacht is geschonken is de methode, welke wij de *„theosofische" methode* zouden kunnen noemen, omdat zij in onze dagen bepleit wordt door de voorgangers der theosofie en anthroposofie, die trachten voort te bouwen op hetgeen in den loop der eeuwen door de „occultisten" naar voren is gebracht. Het komt mij echter voor, dat wij hier nog beter van *de magische methode* kunnen spreken, waaronder wij dan hebben te verstaan die methode, waarbij de onderzoeker zich vrij maakt van een proefpersoon, door er naar te streven zijn eigen paranormale vermogens tot ontwikkeling te brengen, om zoodoende te trachten proefpersoon en proefleider in één persoon te vereenigen. Mogen wij auteurs als mevr. Besant, Leadbeater, Steiner e.d. gelooven, zoo zouden zij hier voor een belangrijk deel in geslaagd zijn door toepassing van zekere Yogi-oefeningen [8]).

---

7) Een der weinigen die zich nauwkeurig rekenschap heeft trachten te geven van hetgeen zich in het bewustzijn van den ontvanger bij de telepathische overdracht afspeelt, of, zooals zij het uitdrukt, „versucht hat einiges in der innerseelischen Gegebenheitsweise der Telepathie aufzuhellen", is Dr. Gerda Walther. Zij wijst er op, dat onderscheidene parapsychologen (b.v. Richet) geen onderscheid plegen te maken tusschen telepathie en helderziendheid. Dit is, volgens haar, niet juist. „Zweifellos mögen die dem Hellsehen und der Telepathie zugrundeliegenden Fähigkeiten sehr nahe verwandt, vielleicht sogar gleichartig sein. Trotzdem aber scheint mir der innere, phänomenale Gehalt eines telepathischen Erlebnisses sich von demjenigen eines hellseherischen Erlebnisses zu unterscheiden."

8) Zie T. v. P., XI, 125.

Over het algemeen staan de parapsychologen nog eenigszins wantrouwend tegenover de geschriften dezer moderne „ingewijden" en hun „eerstehands" kennis, hetgeen wel voor een belangrijk deel samenhangt met de vele oncontroleerbare uitspraken, welke wij in de schrifturen dezer leden der „esoterische school" aantreffen. Het valt moeilijk uit te maken, waar bij hen de waarheid eindigt en de verdichting een aanvang neemt.

Ten onzent heeft Fred. van Eeden een poging aangewend tot toepassing van deze methode [9]) welke zeer zeker onze aandacht verdient. Ook S. J. Muldoon dient hier genoemd te worden in verband met zijn werk „The Projection of the Astral Body", dat in de kringen der parapsychologen niet onopgemerkt is gebleven [10]). De schrijver heeft vele jaren achtereen getracht het uittredingsverschijnsel bij zichzelf te bewerkstelligen en te bestudeeren en zijn pogingen zijn geenszins zonder succes gebleven. Muldoon had zijn eerste spontane uittreding als knaap van ongeveer 12 jaar — sindsdien is het verschijnsel zich bij hem blijven voordoen en langzamerhand is hij er toe overgegaan er naar te streven, dit verschijnsel naar willekeur bij zichzelf te voorschijn te roepen. Muldoon heeft zijn eigen ervaringen vergeleken met die van anderen, w.o. Dr. Fred. van Eeden, en het is zeer zeker van belang te achten, dat zijn ervaringen voor een groot deel overeenstemmen met die van anderen. Hier wordt ook op gewezen door den bekenden onderzoeker Hereward Carrington, die Muldoon's werk van een voorrede voorzag. „De lezers van dit werk", zoo zegt hij daarin, „zullen zien hoe nauwkeurig dit alles overeenstemt met de nieuwste onderzoekingen en ontdekkingen op het gebied der parapsychologie..... Naar mijn meening is het van ongemeen groote beteekenis dat een jonge man, die in een klein stadje in het Westen van de Vereenigde Staten woont, in staat blijkt te zijn ervaringen op te doen, welke, zooals achteraf gebleken is, volmaakt overeenstemmen met die, welke (o.m.) Tibetaansche priesters duizend en meer jaren geleden opdeden! Het is toch heusch wel wat ver gezocht, wanneer men aanneemt, dat dit alles puur toeval is..." Bij het lezen dezer woorden gaan onze gedachten uit naar den Engelschen theoloog Joseph Glanvil, de antipode van den Nederlandschen Cartesiaan Balthasar Bekker (zie „Het Spiritisme", 46) die in zijn, in 1681 verschenen werk „Sadducismus triumphatus", reeds een lans brak voor de toepassing der *vergelijkende methode* in de parapsychologie. Later hebben ook Kant en Schopenhauer dit gedaan. Ook A. Binet dient hier genoemd te worden, die in de „Revue des Deux Mondes" van 15 Maart 1893 schreef, dat de onderlinge overeenstemming der verhalen met betrekking tot bijzondere waarnemingen als een der meest krachtige argumenten voor de waarheid dezer verhalen dient te worden beschouwd.

De toepassing der vergelijkende methode, het onderling met elkaar vergelijken van de berichten over spontane paragnosie, van de rapporten van onderscheidene

---

9) Zie mijn „Het Spiritisme", 139.

10) Ibidem, 110.

laboratoriumonderzoekingen enz., kan ons ongetwijfeld veel leeren. Zoo is door de toepassing van deze methode, bij het onderzoek der spontane telepathie, o.m. aan het licht gekomen, dat, naar mate iemand meer geëmotionneerd is, de kans, dat hij als „afzender" („hallucinatie-verwekker") zal fungeeren, grooter wordt.

Hiermede hebben wij wel de voornaamste methodes, waarvan de parapsychologie zich bedient, besproken. Op volledigheid kan dit overzicht echter geen aanspraak maken. Bij het experiment bedient men zich van enkele *speciale methodes* welke ik hier buiten beschouwing heb gelaten. Zoo hebben, b.v., enkele onderzoekers zich in den laatsten tijd bij herhaling van een *psychoanalytische methode* bediend bij het onderzoek van trance-persoonlijkheden [11]).

4. Begrippen en hypothesen. De toepassing der onderscheidene methoden van onderzoek levert ons feiten. Dat het ons nu geenszins onverschillig kan zijn, wie deze methoden toepast, behoeft wel geen betoog. Wij kunnen slechts vertrouwen stellen in het feiten-materiaal, bijeengebracht door hen, die grondig bekend zijn met de onderscheidene foutenbronnen, welke als even zoovele klippen dienen te worden aangemerkt, welke de onderzoeker moet weten te ontzeilen.

Wie de geschiedenis van het parapsychologisch onderzoek sinds ± 1870 kent, weet, dat het zijn pioniers niet aan felle bestrijders heeft ontbroken. Deze critici hebben, zooals een ieder weet, hun nut gehad, omdat zij de parapsychologen er toe gebracht hebben, steeds kritischer hun materiaal te beschouwen, zich steeds beter te vrijwaren tegen al datgene, dat aanleiding kan geven tot het ontstaan van een aanvechtbaar feitenmateriaal, steeds beter onomstootelijk *parapsychologisch* feitenmateriaal naar voren te brengen.

Ik heb hier niet alleen het oog gericht op de praktijken van zich voor media uitgevende bedriegers, maar mede op de fouten, welke noodzakelijkerwijze b.v. zij zullen maken die, onbekend met o.m. de verschijnselen der hyperaesthesie en der onbewuste voorkeur, alsmede met den invloed van het gevoelsleven op ademhaling, hartslag en zweetsecretie, zich wagen aan het nemen van proeven met personen, die paragnostische vermogens bij zichzelf ontdekt meenen te hebben [12]).

Zoo is, dank zij het feit, dat het onderzoek dezer verschijnselen steeds meer in handen is gekomen van psychologisch onderlegde personen, die in vele gevallen aanvankelijk het onderzoek met geen ander doel ter hand namen dan om het vermeende (zelf)bedrog te ontdekken, langzamerhand een materiaal ontstaan, waartegen steeds minder kon worden ingebracht. Dietz heeft in zijn openbare les over „De strijd om de parapsychologie" den terugtocht van het negativisme beschreven en ook anderen hebben daarop gewezen. Wie in onze dagen het feit der paragnosie met haar onderscheidene variëteiten als daar zijn telepathie, gedachtenlezen, telaesthesie, proskopie, psychoskopie e.d. alsmede dat der ideoplastie, met haar verschillende vormen, waarvan de stigmatisatie wel een der meest bekende

11) Zie „Het Spiritisme", 220.

12) Zie o.m. H. Bender: „Verdere onderzoekingen van het geval Ilga K." en E. Osty: „La parodie de la connaissance paranormale".

is, betwijfelt of loochent, kan men niet langer ongeloovig noemen. Hij is onwetend.

Maar ook van de verschijnselen, welke behooren tot het gebied der peri- (extra-) somatische parergie, welke tot voor betrekkelijk korten tijd naar veler meening nog onvoldoende geconstateerd waren, kan men zich thans niet langer met het slagwoord „bedrog" afmaken. Zij zijn niet langer pseudo-parapsychologische feiten. Wie het feitenmateriaal bestudeert zal moeten erkennen, dat wij thans, dank zij „een proefondervindelijke methodiek, welke de voor het doel denkbare volmaaktheid nabij streeft" (van Rijnberk) ook na de allerstrengste schifting over een residu van feiten beschikken, waarvan de paranormale herkomst niet langer ontkend kan worden.

De ontdekking van het parapsychologisch feitenmateriaal heeft geleid tot de vorming van *begrippen* en de opstelling van hypothesen.

De studie der parapsychologische nomenclatuur leert ons, dat deze in hooge mate den invloed der occultisten, der mesmeristen uit de achttiende en negentiende eeuw alsmede die der spiritisten heeft ondergaan. Veel is aan hen ontleend, hetgeen zeer begrijpelijk is, daar zij, zooals wij weten, het voorbereidende werk deden. Aan de occultisten danken wij o.m. het descriptieve begrip astraallichaam [13]) dat wij thans door het woord meta-organisme zoeken te vervangen, aan de mesmeristen functioneele begrippen als gedachtenlezen, helderziendheid e.d. waarop zeer zeker wel een en ander valt af te dingen, evenals op het aan de spiritisten ontleende woord medium.

Een der eerste pogingen om de parapsychologie van deze, uit de voorwetenschappelijke tijdperken afkomstige termen te bevrijden, vinden wij aangewend door F. W. H. Myers. Hij verrijkte de parapsychologie met onderscheidene nieuwe termen als telepathie, telaesthesie e.d. terwijl hij voorts verschillende begrippen, ontleend aan de psychiatrie zijner dagen (Charcot, Bernheim, Janet e.a.) in de parapsychologische vaklitteratuur ingang zocht te doen vinden. Zoo is in zijn beschouwingen over de „geloofwaardige hallucinaties" duidelijk de invloed van Janet merkbaar. In de laatste decennia is er bij de parapsychologen een streven merkbaar om tot een herziening der nomenclatuur te komen. Verschillende nieuwe begrippen hebben hun intrede gedaan ter vervanging van de oude. Ik denk hier, b.v., aan de begrippen kryptaesthesie, psychoskopie, kryptoskopie e.d. De eenheid in de terminologie laat, helaas, nog veel te wenschen over. Verschillende nieuwe termen worden niet algemeen aanvaard. Enkele onderzoekers gebruiken verschillende woorden om er hetzelfde verschijnsel mede aan te duiden.

Van de begrippen komen wij op de *hypothesen*. In „Het Spiritisme" heb ik er reeds op gewezen, dat men zich in de parapsychologie, evenals in andere takken van wetenschap, door het z.g. eenvoudigheidsbeginsel behoort te laten leiden. Zijn wij, b.v., getuigen van het optreden van iemand die meent, dat hij over paragnostische vermogens beschikt, zoo zullen wij beginnen met te trachten, de bij hem waargenomen verschijnselen met behulp van de meest voor de hand liggende

13) Zie K. H. E. de Jong: „De Neo-Platonici en het occultisme".

hypothesen te verklaren. Laten wij de bedrogshypothese hier buiten beschouwing, zoo zijn deze hier die van het z.g. spierlezen en die der hyperaesthesie. Eerst wanneer op grond der genomen voorzorgsmaatregelen blijkt, dat deze hypothesen ons niet in staat stellen om alle, of althans een deel der bij hem waargenomen verschijnselen op een redelijke [14]) wijze te dekken, zullen wij het recht hebben bij onzen proefpersoon van telepathie te spreken. Wij zullen ons daarbij nauwkeurig rekenschap hebben te geven van hetgeen wij onder telepathie hebben te verstaan, opdat wij een open oog houden voor de ontdekking van mogelijke andere paragnostische vermogens bij onzen proefpersoon [15]).

Wanneer wij tot de erkenning zijn gekomen, dat wij bij een proefpersoon inderdaad met een of ander paranormaal verschijnsel te doen hebben, dat wij dus feiten hebben geconstateerd, die niet langer met behulp van de ons reeds bekende verklaringsmogelijkheden (spierlezen, hyperaesthesie e.d.) verklaard kunnen worden, zoodat wij wel genoopt zijn tot de opstelling van een of ander parapsychologisch begrip te komen of ons daarvan te bedienen, dan is daarmede onze taak niet afgeloopen. Wij hebben thans ook tot plicht een verklaring voor deze paranormale verschijnselen te zoeken.

Hoe moeten wij nu verschijnselen, welke wij onder de begrippen telepathie, proskopie, telekinese e.d. onderbrengen, verklaren? Zijn er richtlijnen aan te geven, waaraan wij ons hebben te houden bij het zoeken naar verklaringen voor deze verschijnselen?

Driesch heeft deze vraag beantwoord met de woorden: „Laten wij trachten bruggen te bouwen" d.w.z. dat wij er, volgens hem, naar streven moeten de gevonden feiten op de een of andere wijze in verband te brengen met de feiten van erkende wetenschappen. Wij moeten trachten na te gaan, of er in de erkende wetenschappen ook wetten zijn „deren Geltungsbereich wir nur zu erweiteren haben, um die neuen Tatsachen wenigstens im Prinzip zu verstehen". Van dit streven getuigt o.m. zijn rede over „Psychische Forschung und akademische Wissenschaft", uitgesproken bij het aanvaarden van het voorzitterschap der Engelsche S. P. R. op 18 Maart 1926 te Londen, waarin deze grondlegger van het neo-vitalisme er op wees, dat wij het vitalisme de brug kunnen noemen, welke ons het land der parapsychologie binnenvoert. De aanhangers van het

14) De geschiedenis van het parapsychologisch onderzoek leert ons, dat er onderzoekers zijn geweest, die een onredelijk gebruik van de hypothese der hyperaesthesie hebben gemaakt ten einde de telepathie-hypothese te ontgaan. R. Baerwald, b.v., heeft zich van deze hypothese bediend op een wijze, welke zintuigfysiologisch (-psychologisch) niet verantwoord dient te worden geacht. Zie E. Bleuler: „Der Okkultismus in Urkunden", R. Tischner: „Hyperaesthesie und Hellsehen" en Ch. Richet: „Notre sixième sens".

15) Wie verzuimt zich een nauwkeurige voorstelling te maken van hetgeen wij onder telepathie hebben te verstaan, d.w.z. inhoud en omvang van het begrip telepathie nauwkeurig te bepalen, loopt gevaar verschijnselen onder dit begrip te laten vallen, die in werkelijkheid onder een ander begrip dienen te worden ondergebracht.
Onderscheidene onderzoekers hebben de fout gemaakt van telepathische verschijnselen te spreken, waar wij in werkelijkheid met andere variëteiten der paragnosie te doen hadden.

biologisch mechanisme, die het begrip entelechie (formatieve psyche, organiseerend principe) niet kennen, kunnen de parergische verschijnselen niet verklaren, maar voor den neo-vitalist zijn deze volkomen verklaarbaar. De neo-vitalist kan zelfs het bestaan van dergelijke verschijnselen vermoeden en van den parapsycholoog verwachten, dat zijn onderzoekingen de juistheid van dit vermoeden bevestigen.

Ook Heymans' poging tot verklaring der telepathische verschijnselen getuigt, zooals reeds gezegd, evenals die van H. Bergson, van het streven deze verschijnselen hun „occult" karakter te ontnemen en in verband te brengen met bekende psychologische verschijnselen.

(Slot volgt).

PARAPSYCHOLOGIE EN KANSREKENING

(Slot)

door Dr. D. H. PRINS

IV

Ter nadere toelichting en verheldering van het hierboven behandelde en ter voorbereiding van enige beschouwingen over de toepassing der kansrekening in de parapsychologie, volge hier een klassiek voorbeeld van de kansrekenkundige behandeling van een psychologisch probleem.

Om vast te stellen of er een objectief te constateren correlatie bestaat tussen de gelaatsuitdrukking en de intelligentiegraad van kinderen heeft Mme Rousson van 40 kinderen portretten (van ieder twee, een en face en een en profil) toegezonden aan twintig waarnemers [1]). Ieder van deze moest enkel uit de portretten besluiten tot het normaal of achterlijk zijn van het betreffende kind.

Ten aanzien van elk kind kreeg men zo een rij van twintig beoordelingen, b.v. N(ormaal) A(chterlijk) AAAAANNAAAAANAAANA.

Wanneer er geen correlatie bestond zou het oordelen N of A eenvoudig raden zijn en er zou dus geen verband bestaan tussen het resultaat en de feitelijke toestand. De kansrekening heeft ons nu geleerd wat voor uitkomsten men dan verwachten kan (zie pag. 167). Van de $2^{20} = 1.048.576$ gelijkwaardige mogelijkheden waren er

184.756	of 17,6 %	met	10 × N en 10 × A;
167.960	of 16,0 %	„	11 × N en 9 × A (evenveel met 9 × N en 11 × A enz);
125.970	of 12,0 %	„	12 × N en 8 × A;
77.520	of 7,4 %	„	13 × N en 7 × A;
38.760	of 3,7 %	„	14 × N en 6 × A;
15.504	of 1,5 %	„	15 × N en 5 × A;
4845	of 0,5 %	„	16 × N en 4 × A;
1140	of 0,1 %	„	17 × N en 3 × A.

De rest minder dan 0.05 %.

---

1) Men vgl.: Bulletin de la Société libre pour l'étude psychologique de l'enfant VI, 76 en de bespreking dezer proeven door E. Borel in Le Hasard, Paris 1920, 275 e.v.v.

Er waren 40 beoordelingsrijen. Deze zouden, indien er geen correlatie was, over de hier opgesomde rubrieken als volgt verdeeld zijn (door afronding ontstaan kleine onregelmatigheden):

1 (ca. 1.5 % van 40) met 15 N en 5 A; 1 à 2 met 14 N en 6 A; 3 met 13 N en 7 A; 5 met 12 N en 8 A; 6 met 11 N en 9 A; 7 met 10 N en 10 A; 6 met 9 N en 11 A; 5 met 8 N en 12 A; 3 met 7 N en 13 A; 1 à 2 met 6 N en 14 A en tenslotte weer 1 met 5 N en 15 A (de andere groepen zouden niet vertegenwoordigd zijn).

De werkelijke uitslagen weken van deze „toevalsresultaten" aanmerkelijk af. Om ze te beoordelen werden ze ingedeeld in drie groepen:

1° de twijfelachtige, dat zijn de uitslagen die in de groepen 13 N en 7 A, 12 N en 8 A, ..., 7 N en 13 A vallen, waarin bij een toevalsresultaat 88,4 % van de uitslagen liggen. Men zou dus bijna alle resultaten hier moeten aantreffen, indien er geen correlatie bestond.

2° de positieve resultaten, dat zijn die waarin 14 of meer malen de intelligentie juist werd aangegeven. Bij een toevalsresultaat zouden hier slechts 5,8 % van de uitslagen liggen, dus nagenoeg geen als er geen correlatie was.

3° de negatieve resultaten, dat zijn die waarin 6 of minder malen de intelligentie juist werd aangegeven. Ook van deze verwacht men bij afwezigheid der correlatie slechts 5,8 % van alle uitslagen.

Er werden nu in totaal gevonden 27 positieve, 10 twijfelachtige en 3 negatieve uitslagen, d.w.z. in 27 gevallen moet men wel besluiten tot een objectief verband tussen gelaatsuitdrukking en intelligentie, in 3 gevallen tot een misleidend verband, terwijl in de andere 10 gevallen het resultaat van het onderzoek aan het toeval kan worden toegeschreven, wat nu dus zeggen wil: het zelfde is als de uitslag van het raden N of A geweest zou zijn. Wil men strenger eisen stellen door in de groep der twijfelachtige ook nog op te nemen 14 N en 6 A, 15 N en 5 A resp. 14 A en 6 N, 15 A en 5 N, dan blijven er 22 positieve, 17 twijfelachtige en 1 negatief resultaat.

Om nu echter de correlatie, waar die aanwezig is, naar waarde te schatten, dient men de positieve resultaten nog nader te bezien. Van de 27 (resp. 22) waren er 5 eenstemmige (met 20 juiste beoordeelingen), 5 met 19 juiste en 6 met 18 juiste. Volgens het schema op pag. 166 was de kans op zulke resultaten $\frac{1}{5000}$ of 0,008 op de 40!

Uit deze analyse blijkt hoe men zich met behulp van kansrekenkundige methoden van de juistheid van het vermoeden, dat een bepaalde correlatie bestaat, rekenschap geven kan.

Hierbij moet echter nog enige critiek geleverd worden. Aan een van de eisen nodig voor een vruchtbare toepassing der kansrekening is in het hier besproken voorbeeld niet voldaan. Immers om te beslissen over de juistheid van het vermoeden: de kans om met dit geldstuk kruis te gooien = ½, moet men een reeks van een *zeer groot aantal worpen* beschouwen.

Nu wij een kansverdeling 1, 20, 190, 1140, 4845, ... enz. (zie pag. 167) met een bepaald proefresultaat willen confronteren, moeten we ook een reeks van een zeer groot aantal proeven van de soort, waarvan we er hierboven een beschreven gaan beschouwen, omdat we eerst in zulk een reeks een resultaat, als de theorie aangeeft, bij benadering zullen kunnen verwachten, aangenomen dat er geen reële correlatie aanwezig is. Het vermoeden: er is correlatie wordt dus eerst in zulk een reeks langzamerhand tot zekerheid verheven.

V

Na het voorafgaande zal het niet moeilijk meer zijn, rekenschap te geven van wat de toepassing van de kansrekening op de parapsychologie wel en van wat ze niet vermag.

Allereerst is het nodig, dat het materiaal naar de vorm enige analogie vertoont met een rij uitslagen van een kansspel, dat we derhalve beschikken over een reeks van een groot aantal uitslagen van gelijksoortige experimenten [1]).

Het gaat dus niet aan om op de uitslag van een enkele proef de kansrekening te willen toepassen. Richet in zijn Traité de Métapsychique (2e ed., 63) doet iets dergelijks, als hij schrijft:

„Indien ik met een brief van ene Margaretha in mijn portefeuille (aan een helderziende) had gevraagd: „Hoe heet degene, die mij de brief, welke ik in mijn portefeuille heb, geschreven heeft?" en mij was geantwoord Margaretha dan .... zou de kansrekening kunnen worden toegepast. Het zou voldoende geweest zijn te weten, dat er ongeveer vijftig zeer gebruikelijke voornamen zijn om te constateeren, dat de kans op een goed antwoord $^1/_{50}$ bedraagt."

Richet geeft verderop in deze paragraaf te kennen dat we met dit kansoordeel nog niet heel veel beginnen kunnen en maakt dus de fout, die ik hier allereerst wil signaleren, niet zo principieel als ze hier duidelijkheidshalve gesteld wordt.

De mededeling, dat de kans op het antwoord Margaretha $^1/_{50}$ bedraagt, zegt niets ter beoordeling van dit ene geval. Dat zou zelfs niet het geval zijn, indien dit kansgetal veel kleiner was. Als iemand uit een spel kaarten harten vier trekt, dan heeft hij immers niets aan de opmerking, dat de kans op harten vier $^1/_{52}$ bedraagt en dat deze uitslag dus merkwaardig onwaarschijnlijk is. Eerst in een *reeks* van trekkingen, waarin men reden heeft in ongeveer $^1/_{52}$ van het totaal aantal gevallen de uitslag harten vier te verwachten kan men uit de vergelijking van het werkelijke aantal met het te verwachten aantal enige conclusies trekken. Zo is het met het geval Margaretha ook.

Bij deze critiek zie ik er nog van af of dit ene geval vergelijkbaar is met een uitslag van een kansspel, ook dat kan, zolang men de condities van het betreffende experiment niet volkomen kent, betwist worden.

De proeven van Heymans, Brugmans en Weinberg in het Psychologisch instituut te Groningen gehouden met den heer A. v. Dam [2]) leveren materiaal,

1) Zie de cursief gedrukte regel op pag. 169 van deze jaargang.

2) Zie Mededeelingen der S.P.R. 1921, 1—7.

dat wel een beoordeling met behulp van de kansrekening toelaat. Het gaat hier om telepathieproeven.

De proefpersoon moest op een bord, dat op de wijze van een schaakbord in 48 genummerde vakken verdeeld was, het vak weten aan te wijzen, dat door de proefleiders in gedachten genomen was. Functioneert nu de proefpersoon als een loterijmachine, raadt hij dus alleen maar, dan zou in een lange reeks proeven ongeveer (zie boven) $1/_{48}$ van de uitslagen juist zijn. Wijkt het resultaat, dat men verkrijgt, aanmerkelijk hiervan af, dan kan men de kansrekening te hulp roepen om in getallen uit te drukken, hoe „aanmerkelijk" deze afwijking is. Is die groot en blijft ze bij herhaling, dus in andere zulke proevenreeksen ongeveer even groot dan is de conclusie gewettigd, dat er bepaalde oorzaken voor deze „abnormale" uitslag behoren te worden gezocht. Welke die oorzaken zijn, daarover kan de kansrekenkundige verwerking van het materiaal niets aan het licht brengen. Zij concludeert slechts : dit is geen toeval (wat, het zal nu iederen lezer duidelijk zijn, niets méér betekent dan : deze verschijnselen verlopen niet volgens het procédé van een kansspel). Een analyse van de proefvoorwaarden kan bepaalde oorzaken aan het licht brengen, zij kan ook zekere aanwezig geachte oorzaken uitsluiten. De conclusie telepathie, waartoe de proefnemers destijds kwamen is derhalve een hypothese, die door uitsluiting van alle andere mogelijkheden gesteld en (voorlopig) als juist aanvaard kan worden.

Terloops zij hier opgemerkt, dat in de hier bedoelde publicatie bij de toepassing van de kansrekening een fout is gemaakt, die hier nog nader besproken moet worden. Op pag. 170 is reeds opgemerkt, dat elke uitslag van een proevenreeks op zich zelf beschouwd even waarschijnlijk is als elke andere, dat men dus eerst van een meer of minder waarschijnlijke spreken kan, indien men die uitslagen beschouwt als vertegenwoordigers van een groep. Doet men dat hier dan ligt de volgende groepsindeling voor de hand. De berekening heeft betrekking op een reeks van 80 proeven. Men zal dus vragen hoe groot is de kans op 1 juiste uitslag op de 80, hoe groot die op 2 juiste op de 80, die op 3 juiste op de 80 enz. Het resultaat was 32 juiste op de 80. De kans op een vertegenwoordiger van deze groep is door de schrijvers uitgerekend. Ze is ongeveer $\frac{1}{10^{32}}$. Bij de waardering van dit resultaat verrijst nu vanzelf de vraag : Waarom is deze uitslag als vertegenwoordiger van de groep 32 juiste op de 80 beschouwd, waarom niet van een omvangrijker groep (wat het kansgetal zou doen stijgen) of van een minder omvangrijke, wat tot het uiterste doorgevoerd zou leiden tot het beschouwen van deze uitslag op zich zelf ? Dat hier een probleem schuilt, hetwelk om oplossing vraagt, blijkt zonneklaar als we de groep de omvang van één geval n.l. van dit ene gaan geven, want dan immers wordt de kans op deze uitslag even groot als die op elke andere !

Men lost deze puzzle op door te eisen, dat alle mogelijke uitslagen in twee groepen worden ondergebracht. Deze nieuwe indeling komt uit de zo juist genoemde (1 juist op de 80, 2 juist op de 80 enz.) te voorschijn door diegene waar het ons om

te doen was — 32 juist op de 80 — te combineren met alle groepen die een kleiner kansgetal bezitten (i.c. met die van 33 juist op de 80, 34 juist op de 80 enz. tot alle 80 juist als de laatste) en die te stellen tegenover de combinatie der andere als de waarschijnlijkere. Deze groepering is daarom zoveel rationeler, omdat wie het kansgetal $\frac{1}{10^{32}}$ gebruikt om te demonstreren hoe uitermate onwaarschijnlijk een bepaalde mogelijkheid wel is, tevens suggereert: dan is de complementaire mogelijkheid, welke dus het kansgetal $1 - \frac{1}{10^{32}}$ toekomt, wel zeer waarschijnlijk. Echter in de onderhavige publicatie is deze complementaire mogelijkheid een heterogene verzameling van groepen mogelijke uitslagen, n.l. de collectie van degenen, welke een kansgetal groter dan $\frac{1}{10^{32}}$ toekomt, die der waarschijnlijkere dus én die met een kleiner kansgetal: de onwaarschijnlijkere. Dit wordt door de methode hierboven aangeraden vermeden.

Het kansgetal, dat de onwaarschijnlijkheid der gevonden uitslag beter weergeeft is aanzienlijk groter dan $\frac{1}{10^{32}}$, maar toch nog klein genoeg om de conclusie: „dit is geen toeval" onaangetast te laten.

Intussen blijft het bij dergelijk onderzoek gewenst de relatieve frequentie der goede uitslagen in nieuwe proevenreeksen te noteren en na te gaan of de grote afwijking van de meest waarschijnlijke uitslag daarbij behouden blijft. Mocht het blijken, dat dit niet het geval was, dan kàn men concluderen, dat de oorzaak voor die grote afwijking (wellicht het telepathisch vermogen van de proefpersoon) niet meer werkte tijdens de latere experimenten, men kàn echter ook (vgl. pag. 169 bovenaan) constateren, dat de eerste zeer onwaarschijnlijke uitslag toch blijkbaar een toevallige is geweest. Dat de laatste mogelijkheid wel eens te gauw veronachtzaamd wordt in de parapsychologische literatuur valt niet te ontkennen. Men dient haar vooral in het oog te houden, indien het aantal experimenten van de reeks met een sterk afwijkend resultaat niet bijzonder groot is geweest.

Proeven, die een bijna ideaal materiaal leverden voor de toepassing der kansrekening zijn die van Rhine [1]). Deze laat zijn proefpersonen een kaart raden, één uit 5, van elkaar onderscheiden door verschillende speciaal voor dit doel vervaardigde tekeningen. De kans op goed raden is dan gelijk aan $^1/_5$. In lange proevenreeksen moet dus ongeveer $^1/_5$ van het totaal aantal uitslagen uit treffers bestaan. Het resultaat van deze reeksen waardeert R. nu volgens een der gangbare statistische methoden, die na de voorbereiding in het eerste deel van dit artikel ook den leek op wiskundig gebied gemakkelijk duidelijk gemaakt kan worden. Men kere daartoe terug tot de getallenreeks op pag. 167 bovenaan, welke immers een overzicht geeft van de mogelijke uitslagen bij twintig keer kruis of munt gooien. De som van alle getallen in deze reeks bedraagt ruim 1.000.000, de som van de middelste drie ongeveer de helft daarvan. Dit betekent: de kans op een uitslag van minstens

1) J. B. Rhine, Extra Sensory perception, Boston 1935.

9, hoogstens 11 keer kruis in een rij worpen van 20 is ongeveer gelijk aan de kans op een uitslag van minder dan 9 of meer dan 11 keer kruis. De waarschijnlijkste uitslag was 10 keer kruis (en dus 10 keer munt). Een afwijking van één naar boven (dus 11 keer kruis) of naar beneden (9 keer) is derhalve normaal. Deze afwijking heet in de kansrekening de waarschijnlijke fout. Ze geeft de grenzen aan waarbinnen de uitslagen liggen, die evenveel voorkomen als de daarbuiten gelegene. Hierbij moet weer opgemerkt worden, dat berekeningen, waarin met het begrip „waarschijnlijke fout" en de daarvoor geldende formules gewerkt wordt, slechts zin hebben voor proevenreeksen van een aantal veel groter dan 20, omdat dit bij de afleiding dier formules een (onmisbare) onderstelling is geweest.

Men beoordeelt nu de uitslag van een proevenreeks door de afwijking van het waarschijnlijkste resultaat te meten met deze waarschijnlijke fout als maat.

Is de afwijking gelijk aan de waarschijnlijke fout (w. f.), dan is de kans op een grotere afwijking gelijk aan $\frac{1}{2}$, zoals we zagen. Is ze tweemaal de w.f. dan is de kans op een nog grotere afwijking $\frac{1}{5,6}$, is ze driemaal de w. f. dan is die kans $\frac{1}{23}$, bij een afwijking van viermaal de w. f. is ze $\frac{1}{143}$, bij een afwijking van vijfmaal de w. f. $\frac{1}{1300}$, bij een afwijking van zesmaal de w. f. $\frac{1}{20.000}$ enz.

Bij statistisch onderzoek rekent men dikwijls, dat een afwijking van viermaal de w. f. niet meer als een toevallige mag worden beschouwd.

Terloops zij hier meegedeeld, dat Rhine met enkele zijner proefpersonen resultaten van proevenreeksen noteerde, waarbij het getal X (d. i. deze verhouding tussen de afwijking en de w. f.) varieerde van 4,2 tot 43,7. Het gemiddelde aantal treffers — de relatieve frequentie dus, die karakteristiek is voor een bepaalde proefpersoon — varieerde slechts weinig. Wanneer echter deze frequentie dezelfde blijft in verschillende proevenreeksen, dan neemt het bijbehorende getal X snel toe met het aantal proeven van de reeks, vandaar de grote variatie in X. Dit is de mathematische uitdrukking van het feit, dat een afwijking van het waarschijnlijkste resultaat des te betekenisvoller wordt naarmate ze zich handhaaft over een langere reeks proeven. Een getallenvoorbeeld. In drie proevenreeksen met opeenvolgend 300, 1675 en 5000 uitslagen was de relatieve frequentie der treffers nagenoeg dezelfde. De bijbehorende waarden van X zijn in dezelfde volgorde 11,9, 26,5 en 43,7.

Nog in ander opzicht is Rhine's werk voorbeeldig voor de kansrekenkundige methode. Heeft de schr. eenmaal een vrijwel constante relatieve frequentie van juiste uitslagen gevonden, kenmerkend voor werk van een bepaalde proefpersoon onder bepaalde condities, dan gaat hij, terecht aannemende dat dit geen toeval is, de proefcondities wijzigen, om na te gaan of de nog onbekende oorzaken, die voor deze grote afwijking van een toevalsuitslag verantwoordelijk moeten worden gesteld, de invloed van deze verandering in omstandigheden ondergaan.

Op grond daarvan kon hij aantonen, dat zuivere telepathieproeven (die, waarbij buitenzinnelijk waarnemen van een in de zintuiglijk waarneembare wereld aanwezige situatie is uitgesloten) en zuivere helderziendheidsexperimenten (die, waarbij buitenzinnelijk waarnemen van een bewustzijnsinhoud onmogelijk is) verwante verschijnselen zijn.

Het is waarschijnlijk dat voortgezet onderzoek langs deze weg op den duur tot enig inzicht in de bepalende voorwaarden van het buitenzinnelijk waarnemen leidt. Daardoor zou de vruchtbaarheid der kansrekenkundige methoden op het terrein der parapsychologie boven iedere twijfel verheven worden.

Dit gedeelte moge nu besloten worden met enkele opmerkingen over foutieve toepassingen van de kansrekening. Een typisch voorbeeld daarvan is het in de vorige aflevering besproken boek van Hettinger [1]). De wijze, waarop deze schrijver met de kansrekening omspringt is n.l. zeer bedenkelijk. Hierdoor wordt een deel van zijn werk en wel een gedeelte, waarop hij zelf nog al de nadruk legt waardeloos. Alvorens dit aan een enkel voorbeeld te demonstreren, wil ik, om misverstand bij de lezers van deze critiek te voorkomen, even vaststellen, dat dit boek verschillende m.i. zeer bruikbare methoden van onderzoek beschrijft, dat de met behulp daarvan bereikte resultaten ongetwijfeld belangrijk zijn en dat de hier uitgeoefende critiek zich dus uitsluitend richt tegen de quasi-mathematische verwerking van deze resultaten.

Als voorbeeld kies ik H.'s beschouwingen over „the checking method" en „the statistical meaning of its results" [2]). Aan een proefpersoon worden vijf voorwerpen van vijf verschillende personen afkomstig in handen gegeven als object van z.g. psychometrisch onderzoek. Hij geeft dus vijf verslagen van wat hij waargenomen heeft. Elk verslag bestaat uit een aantal mededelingen (deze aantallen zijn uit de aard der zaak niet gelijk). Aan ieder van de vijf personen van wie de voorwerpen afkomstig waren en die dus de juistheid der mededelingen kunnen vaststellen wordt nu eenzelfde verslag ter contrôle gegeven. Genoteerd moet worden bij elke mededeling of ze juist is of niet. Het aantal correct bevonden mededelingen wordt nu beschouwd als een maat voor de juistheidsgraad van het verslag. Indien nu het verslag het resultaat is van een echte waarneming zal het aantal treffers, dat de persoon, van wie het onderzochte voorwerp afkomstig was, constateerde, veel groter moeten zijn dan het aantal (toevalstreffers) geteld door ieder der vier anderen. Hettinger doet nu deze proef (telkens met vijf andere voorwerpen) acht maal. Hij krijgt dus veertig verslagen en kan ten aanzien van elk daarvan constateren of al of niet een maximum aantal treffers geconstateerd wordt door de goede persoon. In 29 van de 40 gevallen was dit wel zo.

De schr. vergelijkt dit resultaat nu om het te beoordelen met een kansspel, waarbij de kans op een goede uitslag $^1/_5$ bedraagt en waarvan een reeks van

1) Vgl. G. Zorab, Statistische toetsing der psychometrie, T. v. P. XIII, 150 e.v.v.
2) J. Hettinger, The ultra-perceptive faculty, 40—45.

40 uitslagen beschouwd wordt, berekent dan voor zulk een reeks de w. f. en meet de afwijking (29—8) met deze w. f. als eenheid, geheel dus, zoals we het Rhine zagen doen.

Hiertegen zijn nu allereerst enige mathematische bezwaren in te brengen. Bij een reeks van 40 uitslagen is de (benaderings)formule voor de w. f. onbruikbaar, die geldt eerst als dit aantal veel groter is. Dit bezwaar geldt nog te meer, omdat de beginkans $^1/_5$ vrij veel van ½ verschilt en dus de rij der mogelijkheden niet meer zoals bij een kans ½ symmetrisch is t.o.v. het waarschijnlijkste geval (vgl. nog eens de getallenreeks op pag. 167, waar die symmetrie duidelijk zichtbaar is). In dat geval toch behoort de gebruikelijke formule door een andere benadering vervangen te worden, waarin die asymmetrie in rekening is gebracht. Verder heeft Hettinger bij het gebruik van de in dit geval dus ontoelaatbare formule voor de w. f., waarin de kans $p = {}^1/_5$ voorkomt voor p een ander (verkeerd) getal gesubstitueerd.

Laten we echter deze mathematische gebreken, die de lezers van dit tijdschrift maar matig interesseren zullen, verder met rust, dan blijft een tweede bezwaar, waarvan de behandeling geheel in het kader van dit artikel past, een bezwaar, dat herhaaldelijk aangevoerd kan worden tegen pogingen om conclusies omtrent parapsychologisch onderzoek door aanwending van de kansrekening een exact uiterlijk te geven.

De vergelijking van de uitslagenreeks van het onderhavige parapsychologische experiment met die van een kansspel, waarbij het karakteristieke kansgetal $^1/_5$ bedraagt, gaat niet op, de daarin vooronderstelde paralel ontbreekt.

Ten eerste: is het tellen van het aantal juiste mededelingen in een verslag van zeg twaalf een goede maatstaf om het al of niet geslaagd zijn van een mogelijk buitenzinnelijke waarneming te beoordelen? Als vijf personen A, B, C, D en E in zulk een verslag opeenvolgend 9, 4, 7, 4 en 2 treffers ontdekken, terwijl C degene is van wie het voorwerp afkomstig was, heeft men dan het recht om dit resultaat voor fout te rekenen (het maximum aantal treffers vindt men hier niet bij de goede persoon C)? Dit kan in een concreet geval, dat aan zekere daartoe nodige eisen voldoet, gemakkelijk betwist worden. Onder de zeven treffers van C zouden juist de drie, die bij A ontbreken, kunnen zijn. En deze drie zouden verreweg de belangrijkste, de duidelijkst sprekende van de hele rij kunnen wezen. Wat dan? Verder — een bezwaar, dat H. zelf tegen de methode voelt, maar dat hem niet er van terug houdt te gaan rekenen —: is het zeker, dat A, B, C, D en E bij de beoordeling raak of mis dezelfde maatstaf aanleggen? Betekent m.a.w., nog afgezien van de ongelijkwaardigheid van de verschillende mededelingen, de 4 van B hetzelfde als die van D, of een 9 van A meer dan een 7 van C?

Ten tweede: mag elke volgende telling als een herhaling van de vorige worden beschouwd (men herleze nog eens wat op pag. 171 over de eis der gelijksoortigheid is geschreven)? Reeds bij het eerste vijftal verslagen is dit twijfel-

achtig. Het tweede, derde, vierde en vijfde verslag worden na het eerste door dezelfde personen beoordeeld. Maar deze verslagen bestaan uit een ander aantal mededelingen, waarin meer en minder belangrijk geheel anders verdeeld kan zijn dan in het eerste en die bij de beoordeling raak of mis weer andere moeilijkheden kunnen geven. Dan, na vijf tellingen, verschijnen andere beoordelende personen — die, welke bij het tweede vijftal verslagen horen. De twijfel aan de juistheid van deze wijze van beschouwen wordt nu nòg groter.

Kan men dan uit het resultaat 29 van de 40 geen enkele conclusie trekken? Wie deze vraag bevestigend beantwoordt gaat te ver. Ongetwijfeld is dit resultaat beter dan wat men zou verwachten, indien men moest uitgaan van de onderstelling, dat zo iets als buitenzinnelijk waarnemen niet bestaat. Bij deze vrij vage uitspraak moet het echter blijven. Wie ze verscherpen wil door kansrekenkundige berekeningen, wete dat de daardoor ontstane misleidende schijn van exactheid de waarde van het geheel niet verhoogt, integendeel zij verlaagt die. De gevaarlijke voorliefde van den man, die de mathesis uit de verte bewondert om haar exactheid, moet de parapsycholoog uitroeien. Hij moet zijn experimenten naar het voorbeeld van het ideale kansspel inrichten (het kaartraden, het voorspellen van de uitslag van het roulettespel e.d.) òf afzien van kansrekenkundige bewerking zijner resultaten.

Blijft er dan geen andere mogelijkheid om de vraag: is dit toeval? zo te beantwoorden, dat dit oordeel moeilijk of in het geheel niet betwist kan worden? Die mogelijkheid is aanwezig en — ook op het terrein der parapsychologie — reeds met succes toegepast. Zo heeft ten onzent Kruisinga in zijn artikel „Dunne-effect of toeval? No. 3 Empirische bepaling der toevalskansen in een proefreeks volgens Dunne" [1]) een methode ontwikkeld, die aller aandacht verdient. De schr. gaat daarbij uit van de gedachte, dat de berekening van de kans, dat een fragmentarische congruentie tussen een droom en een in de tijd daarop volgende beleving van dengene die droomde, aan het toeval moet worden toegeschreven, onmogelijk is. Ik kan belangstellenden in de quaestie, die ons hier bezighoudt, zeer aanraden de eerste pagina's van het geciteerde artikel nog eens te lezen in het licht van het voorafgegane. Zij zullen er in geheel andere vorm menige opmerking uit dit artikel over foutieve toepassingen van de kansrekening in terugvinden.

Als dus deze toepassing onmogelijk is, d.w.z. als de vergelijking van het materiaal met een rij uitslagen van een kansspel ontoelaatbaar is, moet het met ander materiaal, dat men op goede gronden als een toevalsresultaat beschouwen kan, vergeleken worden b.v. zoals Kruisinga dat doet. Zulk een vergelijking moge dan niet zo eenvoudig tot wiskundige beschouwingen voeren, welke het vergelijkingsoordeel die prettige scherpe omlijning geven, welke een mathematisch geformuleerd oordeel eigen is, ze maakt niettemin een goed gefundeerde conclusie mogelijk. Het ligt niet in mijn bedoeling hier nog een samenvatting van Kruisinga's

1) T. v. P. XI, 173 e.v.v.

methode te geven. Ik verwijs den belangstellende naar het reeds genoemde artikel en naar een vervolg daarop, waarin de resultaten der vergelijking worden gepubliceerd [1]). Wat hier alleen van belang was, moge nog eens kort gezegd worden: als ter beoordeeling van het al of niet toevallig zijn de vergelijking met het kansspel ontoelaatbaar is, zijn er andere mogelijkheden. Eerlijkheidshalve zij hier er aan herinnerd, dat ook Hettinger in zijn „guess-box method" een dergelijke mogelijkheid ontdekte [2]).

1) T. v. P. XII, 213 e.v.v.
2) Men zie het reeds eerder aangehaalde artikel van Zorab.

PARAPSYCHOLOGIE IN FAUST EN IN DIVINA COMMEDIA

door J. VAN DIJK

Een van de belangrijkste problemen voor den levenden mensch is de dood en Hamlets vraag „to be or not to be, that's the question" heeft nog niets van haar actualiteit verloren. In welke conditie komt dit denkend wezen „mensch", nadat zijn lichaam, hetwelk dan zoo karakteristiek het „stoffelijk overschot" genoemd wordt, van hem afgevallen is?

Wie in de laatste tientallen jaren der vorige eeuw daarover iets zeggen wilde, werd door de wetenschapsmenschen woedend afgesnauwd of met medelijdenden blik voorbijgegaan. Het „ignorabimus" stond als dogma bij dit wetenschappelijk onderzoek onomstootelijk vast. Onderzoekingen betreffende 's menschen zieleleven openden echter nieuwe inzichten over het vraagstuk van het bewustzijn en zijn uitingen en het parapsychologisch onderzoek mag zich thans in de belangstelling van geleerden en leeken verheugen. En evenals bij de ontwikkeling der radio het lekenpubliek niet de minst waardevolle ontdekkingen deed, die later door de vakmenschen toegepast en verbeterd werden, vindt men bij het onderzoek der zielsverschijnselen ook vele bijdragen van hen, die nu juist geen vakgeleerden waren.

Ook in dit tijdschrift en in de litteratuur is al heel wat geschreven over waarnemingen van helderder zienden dan de gemiddelde mensch over het sterven en de post-mortum toestanden, welke thans op hun objectiviteit onderzocht worden. Sommigen meenden waargenomen te hebben, dat bij den dood een lichtende vorm aan het stervende lichaam ontweek, vaak aan het hoofdeinde en dat zich uit deze nevel een gedaante vormde, welke zich dan aan de waarneming onttrok. Tenminste, men leest er in de parapsychologische litteratuur verder niet meer over. Doch over de latere toestanden, wanneer de aan de aarde onttogen mensch op zijn nieuw gebied is aangekomen, bestaat een zeer uitgebreide letterkunde. Men behoeft hier maar te wijzen op de helle- en vagevuurbeschrijvingen uit de middeleeuwsche litteratuur en naar de verslagen van spiritistische bijeenkomsten.

Wat het overgaan van den mensch betreft komen de waarnemingen hierop

neer. De mensch is een geestelijk wezen, dat denkt en begeert en zich op deze aarde bekend maakt in zijn stoffelijke lichaam, hetwelk hij zich bouwt. Wie de fout maakt zijn „Ik" in dit lichaam te projecteeren, komt tot de conclusie, dat bij het sterven het met hem „gedaan" is. Stelt men zijn „Ik" in zijn gevoelens, dan zou de mensch, die geen lust of onlustgevoelens, geen vreugde of smart ervaart, dood zijn. Dezelfde conclusies trekt hij, die zijn „Ik" in het denken stelt en beweert, dat wie niet denkt, dus zonder bewustzijn is, niet meer leeft.

Thans echter wordt ingezien, dat het denken, gevoelen en handelen een anderen bron moeten hebben dan zintuigelijke waarneming en ondervonden ervaringen en dat er een innerlijke oorzaak is, waaraan deze uitingen van den mensch ontspringen. Dit innerlijke leven zou dan ontwijken bij den dood en niet betrokken zijn in het doodsproces, dat zich voor onze oogen afspeelt. [1])

De ziel van den mensch, deze intermediaire tusschen de geest en het aardsche lichaam, trekt zich terug uit den stoffelijken vorm. Dit losmaken is wat wij het stervensproces noemen, waarbij helderzienden blijkt, dat deze innerlijke mensch met een zilverachtig koord aan het stoffelijk lichaam gebonden is. Men beweert, dat zoolang dit koord intakt is de ziel zich, binnen ruime grenzen, van het lichaam verwijderen kan, maar er evenzeer in vermag (of moet) terug te keeren.

Bij verbreking van dit koord treedt de dood in en is de geestelijke van den stoffelijken mensch gescheiden.

Wat gebeurt er dan met hetgeen zich uit de aardsche vorm verwijderd heeft? Blijft het zich van zijn persoonlijkheid bewust, of waait deze als een gas uit elkaar als de mensch toevallig bij stormweer verscheidt; een spotternij, die zich Plato in zijn bovengenoemd boek veroorlooft. Algemeen wordt in de godsdiensten verkondigd, dat straffen en belooningen, welke den mensch in verband met zijn aardsch leven toebedeeld worden, door hem ervaren worden. Hij moet dus noodwendig geïndividualiseerd blijven. Doch waarom ervaart de volledige mensch, dus de ziel plus het stoffelijk lichaam wat anders dan diezelfde mensch zonder dit aardsch omhulsel?

Deze vraag wordt aldus opgelost — voor zoover we daarvoor de indische, theosofische en parapsychologische litteratuur raadplegen —, dat denken, voelen en handelen door lichamen gebeuren, die in nauw verband met elkaar samenwerken. Ze zijn van verschillende substanties gebouwd en reageeren elk op eigen wijze op hun omgeving. Gedachten en gevoelens manifesteeren zich door het stoffelijk lichaam; en omgekeerd melden de zintuigen wat zich in de buurt van het lichaam bevindt. Het gevoelslichaam kleurt deze data met lust- of onlustgevoelens en het denklichaam — of denkorgaan, als men dit zoo noemen wil — geeft aan wat nu gebeuren moet.

Met een voorbeeld wijst men erop, dat een smakelijk uitziend, geurig vocht door de zintuigen waargenomen de begeerte wekt, het te gebruiken. Het verstand, die gegevens en verlangens kennend, wijst die sensatie als schadelijk af. Het was bijv. de drank voor een zieke bestemd. Omgekeerd kan een kwalijk riekende,

1) Verg. Plato's Phaidon.

leelijk smakende drank gebruikt worden, omdat het verstand het voor het zieke lichaam noodig acht.

Wij leeren er uit, dat het gevoelsorgaan tusschen het stoffelijke lichaam en het denkorgaan in staat. Het is als het ware een doorgangsstation. Bij het wegvallen van het stoffelijk lichaam, dus bij den dood, zal een groote verandering moeten optreden. Het doorgangsstation moet als het ware een kop- of eindstation worden en begrijpelijkerwijze wordt gezegd, dat de gevoelswereld (in theosofische en indische litteratuur de astrale wereld genoemd) voor den overgeganen mensch open ligt. Hij is zich die dan evenzeer bewust en kan er zich even vrij bewegen als de stoffelijke mensch op de aarde, waar hij gewoond heeft.

De gedaante van het astrale lichaam zegt men ons te gelijken op het stoffelijk lichaam, doch zonder de lichamelijke gebreken. Het wordt gezien als een kleurig wezen, met bewegelijke tinten, omdat dit lichaam uit veel etherischer stof gebouwd is, dan het zware aardsche lichaam.

Hoe trekt de innerlijke mensch zich bij den dood uit het stoffelijk lichaam terug? Wij zagen reeds, dat helderziende waarnemers beweren, dat zij deze door het hoofd het lichaam zagen verlaten, doch evenzeer uit de buik, in de buurt van de zonnevlecht. In de middeleeuwsche en indische letterkunde wordt van de mond en de aars gewag gemaakt, naar gelang het moreele leven, dat de mensch hier geleid heeft.

Nu gebleken is, dat al deze beweringen niet zonder meer naar het rijk der bakersprookjes verwezen mogen worden en een grond van waarheid hier zeker aanwezig is, kan men vragen of dan niet bij onze groote dichters aanwijzingen te vinden zijn, die hun gedachten over dit vraagstuk weergeven.

Reïncarnatie werd door de dichters Wordsworth, Whitman, Rosetti e.v.a. openlijk beleden [2]). Telepathie vindt men bij Dante op tal van plaatsen; zoo bijv. De Hel XXIII, 28, „Daar juist kwamen uw gedachten tusschen de mijne" of Purg. XV, 127, „Zoo gij honderd mommen hadt over het aangezicht, ook dan zouden uw gedachten, hoe klein ook, mij niet gesloten zijn [3]). Op prognostisch inzicht wordt gewezen in De Hel X, 97, „Het schijnt dat gijlieden, als ik wel versta, vooruit ziet, dat wat de tijd met zich mede brengt," of op een prognostische droom in Purg. XXVII, 92, „De slaap, die vele malen, eer het feit bestaat, de nieuwstijdingen weet".

Wij zullen deze verschijnselen niet verder memoreeren, doch thans nagaan hoe Goethe en Dante dachten over hetgeen zich bij en na den dood van den mensch afspeelt.

In Faust vormt dit uittredingsproces een deel van het dramatisch gebeuren. Men kent de geschiedenis: Faust, de waarheidzoeker, had zich aan Mephistopheles verkocht, in zekeren zin hier als de Duivel te beschouwen. Deze zou hem hier op aarde dienen, doch heerschappij over Faust verkrijgen, wanneer

2) Verg. H. J. v. Ginkel. Leeft men meer dan eenmaal op aarde? Amsterdam 1917.
3) Vert. H. Boeken.

deze een zoo intens geluk zou beleven, dat hij dit bestendigd wilde zien. Dit was op een contract vastgelegd, dat Faust met zijn bloed onderteekend had. Na vele omzwervingen komt Faust er eindelijk toe de fatale woorden uit te spreken, hetgeen dan ook prompt zijn dood ten gevolge heeft. Nu moet Mephisto handelend optreden om zich van Faust's onsterfelijk deel meester te maken. Wij moeten dus hier iets van Goethe's opvatting over die uittreding vernemen.

Mephistopheles. „Der Körper liegt, und will der Geist entfliehn,
Ich zeig' ihm rasch den blutgeschriebnen Titel; —
Doch leider hat man jetzt so viele Mittel,
Dem Teufel Seelen zu entziehn.
Auf altem Wege stösst man an,
Auf neuem sind wir nicht empfohlen,
Sonst hätt' ich es allein getan,
Jetzt muss ich Helfershelfer holen.
Uns geht's in allen Dingen schlecht!
Herkömmliche Gewohnheit, altes Recht,
Man kann auf gar nichts mehr vertrauen.
Sonst mit dem letzten Atem fuhr sie aus,
Ich passt' ihr auf und, wie die schnellste Maus,
Schnapps! hielt ich sie in fest verschlossnen Klauen.
Nun zaudert sie und will den düstern Ort,
Des schlechten Leichnams ekles Haus nicht lassen;
Die Elemente, die sich hassen [4])
Die treiben sie am Ende schmählich fort.
Und wenn ich Tag' und Stunden mich zerplage,
Wann? wie? und wo? das ist die leidige Frage;
Der alte Tod verlor die rasche Kraft,
Das Ob? sogar ist lange zweifelhaft;
Oft sah ich lüstern auf die starren Glieder —
Es war nur schein, das rührte, das regte sich wieder. [5])

Nu plaatst Mephisto helle-trawanten rondom Faust's lijk.

Nun, wanstige Schuften mit den Feuerbacken!
Hier unten lauert, ob's wie Phosphor gleisst:
Das ist das Seelchen, Psyche mit den Flügeln,
Die rupft ihr aus, so ist's ein garstiger Wurm;
Mit meinem Stempel will ich sie besiegeln,
Dann fort mit ihr im Feuerwirbelsturm!

4) Dus bij de ontbinding.
5) Verzen 11612—11635.

Passt auf die niedern Regionen,
Ihr Schläuche, das ist eure Pflicht;
Ob's ihr beliebte, da zu wohnen,
So akkurat weiss man das nicht.
Im Nabel ist sie gern zu Haus —
Nehmt es in acht, sie wischt euch dort heraus.
Ihr Firlefanze, flügelmännische Riesen,
Greift in die Luft, versucht euch ohne Rast!
Die Arme strack, die Klauen scharf gewiesen,
Dass ihr die Flatternde, die Flüchtige fasst.
Es ist ihr sicher schlecht im alten Haus,
Und das Genie, es will gleich obenaus". [6]).

Met deze laatste sneer aan Faust's adres sluit Mephisto zich bij de Indische wijzen aan, die eveneens beweren, dat bij moreel hoogstaande menschen het innerlijk wezen door het hoofd uittreedt.

Ook leest men, dat Goethe verschillende plaatsen aanwijst, die voor uittreding in aanmerking komen.

Doch wat gebeurt er dan met den mensch, als hij zijn buitenste schil afgeworpen heeft? Een belangrijke bijdrage over dit probleem levert Dante's Divina Commedia. Er zijn weinigen, die niet weten dat dit unieke boek een tocht beschrijft van den levenden Dante, wien de post-mortum toestanden getoond worden. Hij doorwandelt de Hel, het Vagevuur en het Paradijs en geeft een verslag van hetgeen hij waargenomen heeft. In het tweede boek, waarin de smarten beschreven worden, die de zich daar bevindende boetelingen tot reiniging hunner ziel ondergaan, vertelt Dante, dat hij in gezelschap van Vergilius en Statius op een plaats komt, [7]) waar zij gestraft worden, die zich de overvloedige maaltijd tot levensdoel gesteld hebben. Deze gulzigaards ondergaan een hongerkuur, welke hen zoo vermagert, dat zich bij hen geen vleesch tusschen de huid en de beenderen bevindt. Hoe is het mogelijk — vraagt Dante — dat wezens, die geen stoffelijk lichaam hebben, honger kunnen lijden, „Hoe kan men mager worden, daar waar de nooddruft van het voeden ons niet raakt?" [8]). Statius geeft hem het antwoord, dat ons tevens inlicht hoe Dante zich de vorming van het nieuwe lichaam voorstelt op het astraal gebied, of zooals de dichter dit poëtisch uitdrukt: „de naburige lucht".

„Wanneer Lachesis geen draad meer heeft, ontbindt zij (d.i. de ziel) zich van het vleesch en neemt in mogelijkheid met zich èn het menschelijke èn het goddelijke".

6) Verzen 11657—11675.
7) Purg. XXIII.
8) Purg. XXV, 20.

Lachesis is hier de Norne, die de levensdraad doorsnijdt; een beeldrijke uitdrukking dus voor: als de mensch sterft.

„Dan zijn alle de andere vermogens stom; maar geheugen, begrip en wil, in hun werking, veel scherper dan tevoren. Zonder vertoeven, komt zij uit zich zelve op wonderdadige wijze neder op een van de oevers; daar eerst verneemt zij haar weg".

De oevers zijn de stranden van hel en vagevuur.

„Zoodra een plaats haar daar aan zich bindt, straalt het vormend vermogen rondom uit, in zoo groote en zoodanige mate als in de levende leden".

De ziel komt op dit gedeelte van hel of vagevuur terecht waar zij krachtens haar karakter thuis behoort. Het vormend vermogen, dat het stoffelijk lichaam gebouwd heeft, gaat thans de stof van het astrale lichaam herschikken.

„En gelijk de lucht, wanneer die gansch gedrenkt is van regen, door de zonnestralen, die in haar worden weerkaatst, met bonte kleuren zich toont getooid, zoo schikt zich de naburige lucht (l'aer vicin) in zulke gestalte, welke in haar stempelt door haar vermogen de ziel die daarin stand hield".

Het astrale lichaam vertoont zich aan de helderziende als een gedaante met wisselende kleuren. De innerlijke mensch stempelt zijn astrale vertegenwoordiger met dien vorm, welke hij noodig acht om zich daar op zijn wijze te uiten.

„En voorts gelijkende de vlam, die met het vuur meeloopt, waarhenen zich dat ook begeeft, volgt den geest zijn nieuwe gestalte. Omdat hij voortaan daarvan zijn voorkomen heeft, wordt hij schim of schaduw (ombra) genoemd, en daarin vormt hij zich alle zintuigen tot (zelfs) het gezicht. Daarin nu spreken, daarin nu lachen wij, daarin maken wij de tranen en de zuchten, dewelke gij langs deze berg hebt kunnen ontwaren. Al naar de wijze waarop de begeerten en de andere aandoeningen ons aandoen, vormt zich de schim, en dat is de oorzaak van wat gij, U verwonderend, aanschouwt." [9]).

Plastisch zooals hij steeds beschrijft, teekent Dante hier het proces der herschikking van het astrale lichaam, nadat het aardsch omhulsel van de ziel weggevallen is.

Doch wat zal nu de taak zijn van den overgeganen mensch? Volgens informaties van spiritistischen kant, die steeds nogal simplistisch aandoen, wacht den mensch daar een min of meer paedagogische taak. Zij moeten zwakke zielen bewaken of hen trachten te overreden, terwijl de meer gevorderden op spiritistische seances verschijnen om daar door media wat eenvoudige filosofie en ethica tot stichting der aanzittenden te doceeren. Wat Indië en Tibet vooral, ons over dezen toestand te vertellen hebben en dat van heel wat dieper inzicht getuigt kan men elders vinden. Men bestudeere maar eens het Tibetaansche Doodenboek, het z.g. Bardo Tödol. Ons interesseert thans meer hoe Goethe zich deze toestand voorstelt.

In de laatste verzen van Faust zinspeelt hij er ook op, dat dezen een op-

9) Purg. XXV, 79—108, vert. H. Boeken.

voedkundige taak wacht, het onderrichten van hen, die vroeg gestorven zijn en dus weinig wereldsche ervaring hebben kunnen verwerven.

Chor seliger Knaben: „Sag uns Vater, wo wir wallen,
Sag uns, Guter, wer wir sind? . . . .
Pater Seraphicus: Knaben! Mitternachts-Geborne,
Halb erschlossen Geist und Sinn,"

En waar deze Pater overtuigd is, dat deze jonge zielen onze aarde niet kennen en daaromtrent onderricht noodig hebben, beproeft hij het, met wat letterlijk „aanschouwelijk onderwijs" kan genoemd worden.

„Doch von schroffen Erdewegen,
Glückliche! habt Ihr keine Spur.
Steigt herab in meiner Augen
Welt- und erdgemäss Organ,
Könnt sie als die Euren brauchen,
Schaut Euch diese Gegend an!

En nu neemt Pater Seraphicus de kinderzielen in zich op en toont hun, wel wat primitief, de omgeving.

Das sind Bäume, das sind Felsen,
Wasserstrom, der abestürzt". [10]).

De knapen kunnen een dergelijk onderricht weinig waardeeren, waarop de Pater hen naar hoogere regionen verwijst. Daar zien zij de engelen, die Faust's onsterfelijk deel dragen. Dit schijnt geheel ingewikkeld te zijn, wat weer met de Indische opvatting overeenstemt, waar de pranische stroomen het eeuwig beginsel omgeven als spinsel de vlinderpop. Bij afwikkeling van dit dradenweb zou het goddelijk deel vrij komen en zich op zijn eigen gebied ontplooien:

„Vom edlen Geisterchor umgeben,
Wird sich der Neue kaum gewahr,
Er ahnet kaum das frische Leben,
So gleicht er schon der heil'gen Schar.
Sieh, wie er jedem Erdenbande
Der alten Hülle sich entrafft
Und aus ätherischem Gewande
Hervortritt erste Jugendkraft" [11]).

Doch ook de „zalige kinderen" wonen deze afwikkeling bij en zien de nieuwe leeraar zich ontplooien.

---

10) Verzen 11894—11912.
11) Verzen 12084—12094.

„Freudig empfangen wir
Diesen im Puppenstand;
Also erlangen wir
Englisches Unterpfand.
Löset die Flocken los,
Die ihn umgeben.
Schon ist er schön und gross
Von heil'gem Leben [12]).
Er überwächst uns schon
An mächt'gen Gliedern
Wird treuer Pflege Lohn
Reichlich erwidern.
Wir wurden früh entfernt
Von Lebechören
Doch dieser hat gelernt,
Er wird uns lehren" [13]).

Het zal zeker de moeite loonen ook eens andere epen op deze onderwerpen te onderzoeken. Een rijke oogst van gegevens over deze duistere, en toch zoo voor allen belangwekkende toestanden wacht zeker hem, die zich deze moeite wil getroosten.

12) Verzen 11981—11988.
13) Verzen 12076—12084.

DE DOOD ALS DAAD VAN HET ONDERBEWUSTZIJN

„Und als er wollte sterben" (König in Thule)

door Dr. P. A. DIETZ

Het is een uitzonderlijk geval, dat een mensch enkel van ouderdom sterft. Dit geschiedt dan steeds op hoogen leeftijd, zonder voorafgaande ziekte, zonder merkbaren doodsstrijd. Het is de „euthanasie", meer een ophouden van het leven dan een eigenlijk sterven. Goethe en Beets hebben dit benijdenswaardig levenseinde gekend. Meestal sterft de mensch, ook in den ouderdom, aan een ziekte van zijn slijtende lichaam.

Kan hij ook, terwijl zijn organisme nog volledig in staat is zijn functies te vervullen, „gezond" sterven? Inderdaad is dit zeker het geval. De melancholicus of schizophreen, die voedsel weigert, sterft wel is waar mede aan deze onthouding. De geuite waandenkbeelden, b.v. dat de patiënt zegt niet te willen eten omdat het voedsel vergiftigd is, moeten veeleer als symptomen dan als eigenlijke oorzaken worden beschouwd. Het is de doodsdrang, die zijn eigenlijke drijfveer is. De nieuwere psychologie is er toe gekomen, dezelfde verklaring toe te passen op vele ongelukken, die schijnbaar zonder eenig toedoen van den betrokkene geschieden.

De onderbewuste drang tot vernietiging van de phaenomenale persoonlijkheid, zich uitend o.a. in een opvallende zorgeloosheid of waaghalzerij, daagt het ongeluk zoo te zeggen uit.

Is zulk een doodsdrang ook in staat het lichaam direct te doen sterven, m.a.w., bestaat er een „psychogene dood" in den stricten zin des woords zonder „behulp" van honger of ongeluk? De materialistisch ingestelde medische wetenschap der negentiende eeuw heeft dit ontkend. Toch was het meermalen te duidelijk, dat psychische ervaringen van deprimeerenden aard, — teleurstellingen, vernederingen, leed — binnen korten tijd door den dood werden gevolgd, zoodat het noodzakelijk werd oorzakelijk verband aan te nemen. Men behielp zich dan met den uitleg, dat door het psychisch trauma het weerstandsvermogen van het lichaam was verzwakt, zoodat een reeds latent aanwezige ziekteaanleg manifest kon worden. Nu meer psychische opvattingen zich ook in de medische wereld beginnen baan te breken, acht men zich niet meer aan zijn wetenschappelijke standing absoluut verplicht, het accent steeds naar het lichamelijke te verschuiven.

Het volksgeloof heeft altijd aangehangen, dat men kon sterven aan een gebroken hart, dat men van teleurgestelde liefde „de tering kon zetten".

Hoevele malen kan men niet opmerken, dat een mensch sterft, zoodra hij zijn levensdoel verloren heeft. Iemand vervult jaren lang zijn plaats in de maatschappij met lust en met eere; dan is de tijd gekomen dat hij die aan een jongeren moet afstaan, hij neemt afscheid en bij de huldiging spreekt men officieel, gaarne optimistisch doende, den wensch uit, dat hij nog lange jaren van een welverdiende rust moge genieten. Helaas, ternauwernood is deze ingegaan, of de man sterft, en de niet minder officieele phrase der begrafenisspeeches, „dat hij niet lang van een welverdiende rust heeft mogen genieten" is ons allen welbekend. [1]) Of: van een samen oud geworden echtpaar sterft de een; het duurt niet lang en ook de ander, vereenzaamd, gaat het leven verlaten.

De frequentie is te groot om enkel aan een samenloop van omstandigheden te kunnen worden geweten. Met de vermindering van de belangstelling voor het leven is de aardsche levenswil verzwakt, compenseerend treedt de wil tot den dood sterker op.

Dit behoeft niet altijd bewust te geschieden. De bewuste doodswensch, die waarschijnlijk ieder onzer wel eens heeft gekoesterd, heeft niet deze doodelijke kracht. „Men sterft niet als men het wil" — het woord moet van niemand minder dan van admiraal De Ruyter zijn. Inderdaad kunnen bewuste en onderbewuste levens- resp. doodsdrang met elkander in tegenspraak zijn. Menigeen leeft met oppervlakkig optimisme over zijn onderbewuste zwaarmoedigheid en diepe doodsbehoefte heen. Wie altijd klaagt, zelfs wie te veel praat over zijn stervensverlangen, hangt in den regel sterk aan het leven. De populaire overtuiging, dat wie over zelfmoord spreekt, het toch nooit doet, moge niet altijd opgaan, zij bevat een kern van waarheid.

---

1) Dit berust niet enkel op een indruk, maar is door Ostwald nagegaan.

Dat de doodswil onder omstandigheden direct tot den dood kan leiden, heeft de nieuwere psychologie meer waarschijnlijk gemaakt. Vooral bij primitieven, met hun geringe secundaire functie, waardoor zij zich lijdelijk overgeven aan sterke emoties en weinig of niet door overwegingen laten weerhouden, schijnt het niet zoo heel zeldzaam te zijn. Zendelingen en ethnologen hebben herhaaldelijk geconstateerd, dat wilden, na een diepgaand psychisch trauma, gingen neerzitten om na korten tijd te sterven. Veel te snel dan dat de verklaring dat zij van honger zouden omkomen geldig zou zijn. Kort na de verovering van Amerika moeten geheele indianenstammen, tot het uiterste gebracht door de tyrannie der Spanjaarden, zich op deze wijze hebben vernietigd. Er zijn voorbeelden bekend als dat van een Polynesiër, die, nadat hij ontdekt had een taboe-voorschrift te hebben geschonden b.v. door te eten uit een pot die door iemand van hooger kaste was gebruikt — daaraan stierf, naar eigen overtuiging door het „mana" dat zich via de spijze en de pot op hem had overgedragen.

Wij weten niets van de organische afwijkingen in dergelijke gevallen. In vele andere zijn zij voorzeker aanwezig, maar ontstaan secundair. Tuberculose, longbloedingen, maagbloedingen, darmaandoeningen hebben vaak psychogene oorzaken. Westerman Holstein spreekt van „patiënten die onbewust hun longen aan de inwerking van t.b.c. bacillen overgeven". Hij waarschuwt er uitdrukkelijk voor dit proces identiek te achten met hysterische conversie d.i. het omzetten van psychische complexen in lichamelijke verschijnselen [2]).

Een enkele maal heeft men het verloop van een psychogeen doodsgeval meer in bijzonderheden kunnen volgen en de organische afwijkingen door sectie kunnen nagaan.

Bollinger bericht ons het volgende : [3])

„Een flinke boerenarbeider, die gevangen genomen was omdat hij in een vechtpartij een kameraad had verwond, hetgeen diens dood door sepsis ten gevolge had gehad, vermagerde zeer snel gedurende de voorloopige hechtenis en maakte op den dag dat de zaak voor het gerecht kwam den indruk van een stervende. De huid was klam, de pols nauwelijks te voelen. Daar hij telkens flauw viel, werd hij in het ziekenhuis opgenomen. Hier vond men uiterst zwakke harttonen, een arythmie, handen en voeten waren koud, cyanotisch. Den volgenden dag trad de dood in. Bij autopsie bleek de spierwand van het hart sterk verdund, de subepicardiale vetafzetting vermeerderd, de musculatuur slap, bruinachtig verkleurd ; mikroskopisch zijn de primitiefbundels versmald, plaatselijk door kleine hoeveelheden vetafzetting fijngekorreld". Een typisch beeld van een degeneratie der hartspier.

Dit is ongetwijfeld een uiterst geval, vooral zeldzaam door het acute verloop.

2) Psychopathogenese van organische aandoeningen. Tijdschr. v. Geneesk. Jaarg. 83 II No. 24, 2870.

3) Geciteerd naar L. Braun, Psychogene Störungen der Herztätigkeit. In: Psychogenese und Psychotherapie körperlicher Symptome, herausgegeb. von Oswald Schwarz, Weenen 1925.

Toch is de dood aan „een gebroken hart" meer dan een dichterlijke fictie, al zal het zelden in zoo aperten vorm voorkomen.

Veel meer dan men het gewoonlijk beseft, werkt de psyche òf levenwekkend òf doodend in op het organisme, hetzij direct, hetzij indirect. „Achter verhoogde vatbaarheid schuilt veelal een sterke doodsdrift" [4]. „Met elke zucht gaat er een druppel bloed van je verloren", zei eens een oud vrouwtje tegen mij in mijn kindsheid; en niettegenstaande de absurditeit van den vorm schuilt er in dit volksgeloof een diepe waarheid, zooals meer het geval is.

4) Westerman Holstein. l.c.

BOEKBESPREKING

J. J. POORTMAN. *Het Hegemonikon en zijn aandacht van den tweeden graad.* Van Gorcum en Co., Assen 1939 (Vragen van nu, No. 31).

Zooals voor het organische leven het Aristotelische begrip der entelechie, wordt hier de aan de Stoa ontleende voorstelling van het hegemonikon, een ordenend beginsel van het geestelijk leven, besproken. Het is een „dieper oordeelsvermogen" dat zich zoowel in het willen als in het denken en het handelen uit en daarin een centrale functie vervult. Wat speciaal het denken betreft, heeft het overtuigingen tot inhoud, die niet op verstandelijke argumentatie berusten. Het zijn waarde-oordeelen van algemeenen aard, die op de geheele geesteshouding hun stempel zullen drukken en grooten invloed uitoefenen op het waarde-oordeel omtrent bijzonderheden. In dit opzicht komt het overeen met b.v. een geloof, waarmede het overigens niet kan worden gelijkgesteld.

Het hegemonikon is geen onveranderlijke grootheid; integendeel kan het door de levenservaringen ingrijpende veranderingen ondergaan; het is keerbaar, wendbaar; in gunstigen zin: het is vatbaar voor rijping. Geenszins valt het samen met het onbewuste, daar het ook bewuste psychische elementen kan bevatten. Vooral in den puberteitsleeftijd doet het zich gelden en is dan veelal beslissend voor de definitieve geestelijke houding van den mensch tegenover het leven.

Het tweede gedeelte dezer brochure is gewijd aan een ander onderwerp, meer psychologisch en minder diepgaand: de gedeelde aandacht. Terwijl in het algemeen concentratie wordt aanbevolen bij het uitvoeren van eenig werk van gewicht, en secundaire prikkels daarbij storend werken, is toch ook herhaaldelijk reeds door psychologen opgemerkt, dat ze juist bevorderend kunnen zijn. Mechanische bewegingen worden door menigeen instinctief uitgevoerd, terwijl hij over iets belangrijks nadenkt. Het invallen van gedachten, combineeren, conclusies trekken, gaat veelal beter terwijl men heen en weer loopt, met een klein voorwerp speelt, enz. Misschien is dit analoog aan het verschijnsel, dat telepathie het best slaagt in de randzone van het bewustzijn. Inspanning, te groote opzettelijke belangstelling, bewuste wil schaden vooral bij prestaties, waarvoor een scheppende functie van den geest noodig is.

De schrijver wil zelfs komen tot het stellen van een norm: gebruik aandacht van den tweeden graad. Een conclusie, die m.i. in haar vollen omvang zeker voor bestrijding vatbaar is, waarop vele uitzonderingen gelden. Poortman is hierbij in harmonie met diverse moderne strevingen als b.v. de levensphilosophie, de leer van Klages over de verhouding van ziel tot geest; op lager peil: de (nu grootendeels afgestorven) autosuggestie-therapie van Coué.

Het derde gedeelte dezer aan inhoud rijke brochure tracht deze beide begrippen, het hegemonikon en de aandacht van den tweeden graad, harmonisch samen te brengen tot een praktische levensleer. Hoewel met de noodige van philosophische bezinning getuigende omzichtigheid meent de schrijver den raad te moeten geven, ook aan het leven in de werkelijke wereld en zijn geheel niet meer dan aandacht van den tweeden graad te wijden. Zoodoende kan het hegemonikon het meest ongehinderd zijn reguleerende werking uitoefenen. Het is een door westersch denken gematigde leer van de begeerteloosheid en den wereldafkeer. De eerste-graads aandacht blijft dan bewaard voor het supra-individueele zelf. Tegen dit derde gedeelte zijn naar mijne meening principieele bezwaren te opperen; het probleem gaat echter te diep om in een boekbespreking ook maar zelfs te worden aangeroerd.

Ik moet deze brochure buitengewoon belangrijk achten. Een zwaar probleem, moeilijk, vooral door den noodzaak van subtiele onderscheidingen, is hier klaar doordacht. De stijl is zoo vloeiend, dat niettegenstaande het moeiijke onderwerp, de verhandeling zich uiterst vlot en aangenaam laat lezen.

P. A. DIETZ.

BERICHT VAN DE REDACTIE

Het artikel van Dr. Tenhaeff, waarvan het eerste deel in dit nummer is opgenomen, is een hoofdstuk uit een boek over paragnosie, dat in den loop van 1942 bij de N.V. H. P. Leopold's U.-M., Den Haag, zal verschijnen.

Dr. Tenhaeff bericht ons, dat het vervolg op zijn artikel „Geloof en Wonder" (T. v. P. XIII, 1) nog eenigen tijd op zich zal laten wachten. Aangezien het reeds gepubliceerde stuk als een geheel kan worden beschouwd brengt uitstel in de publicatie geen bezwaar met zich mede.

Als gevolg van het ter jaarvergadering aan de leden gerichte verzoek om toezending van oude afleveringen van het T. v. P. en van de „Mededeelingen der S. P. R." ontvingen wij, ter completeering van de archieven van de redactie en van de vereeniging een groot aantal nummers. Hiervoor betuigen wij onzen dank aan de schenkers. Voornamelijk van de eerste jaargangen van het tijdschrift missen wij echter nog vrijwel alles; ook enkele nummers van de Mededeelingen mankeeren nog.

Indien er leden zijn, die afleveringen van oude jaargangen kunnen missen of willen opruimen, zullen zij de redactie ten zeerste verplichten met bericht!

BERICHTEN EN VEREENIGINGSNIEUWS

De Studievereeniging voor Psychical Research, opgericht door Prof. Dr. G. Heymans op 1 April 1920, stelt zich ten doel de bevordering van het wetenschappelijk onderzoek der dus geheeten occulte verschijnselen, anders gezegd: van de Parapsychologie.

De vereeniging heeft een *Parapsychologisch Laboratorium* te *Utrecht.*

De contributie bedraagt f 7.50 per jaar, waarvoor de leden het *Tijdschrift voor Parapsychologie,* tevens orgaan der vereeniging, gratis ontvangen.

Voor mededeelingen van allerlei aard, verband houdende met het doel der vereeniging, zoowel als voor berichten van administratieven aard, wende men zich tot den secretaris-penningmeester F. W. B. de Haas, Nieuwe Gracht 5a, Haarlem. Postgirorekening ten name van den penningmeester der S.P.R. no. 258900.

De vereeniging heeft afdeelingen te *Amsterdam, Den Haag, Rotterdam* en *Utrecht.*

Afdeelingssecretariaten:

Amsterdam: W. Beuker Jr., Richard Wagnerstraat 20;
Den Haag: Dr. C. A. P. Beck, Breitnerlaan 58;
Rotterdam: L. F. Steehouwer, Graaf Florisstraat 74;
Utrecht: Mej. Dra. F. C. Heyster, Oudenrijn 16.

BERICHT VAN DEN SECRETARIS VAN HET H.B.

Van de oude *„Mededeelingen der S.P.R."* zijn nog beschikbaar afleveringen no. 4 tot en met 10, 12, 13 en 15. Deze zijn tegen den prijs van f 0.50 per stuk bij het secretariaat verkrijgbaar.

INHOUD:

PARAPSYCHOLOGISCHE VERSCHIJNSELEN BIJ VOGELS EN INSECTEN

door Dr. P. A. DIETZ

Over parapsychologische verschijnselen bij dieren is reeds in ons tijdschrift door verschillende auteurs geschreven. In aansluiting aan deze artikelen is het niet ondienstig nog enkele gevallen en onderzoekingen te vermelden, die ik hier laat volgen.

Vooreerst een bericht uit „Het Vaderland" van 7 Nov. 1935.

ONFEILBAAR VOGELINSTINCT.

Onze medewerker W. T. schrijft ons:

Onlangs vernam ik een aardig geval, hier ter stede beleefd met een parkiet. Het leek mij belangrijk genoeg om bij de betrokken personen naar de juiste toedracht te informeeren en zoo vernam ik het volgende.

Een dame, wonende in de Galileïstraat bij de Regentesselaan, ontving verleden zomer van een kennis een paartje groene parkieten. Die kennis, zelf kweeker van deze en andere binnenshuis geteelde vogels, woonde aan de Segbroeklaan en was genoodzaakt, zijn dieren van de hand te doen wegens vertrek naar elders. De parkieten werden, geborgen in papieren puntzakjes, door een inwonend nichtje van de nieuwe eigenares per fiets naar de Galileïstraat overgebracht. De vogels hebben dus niets van den afgelegden weg en de verdere omgeving kunnen zien.

Eenige dagen later, het was in Juli en warm zomerweer, werd de ruime kooi op een tafeltje in den tuin geplaatst, opdat de vogels van de buitenlucht konden genieten. Maar denzelfden avond bleek reeds, dat er een tralie los zat, die juist genoeg ruimte liet om een vogel door te laten. In huis was dat niet opgemerkt, daar geen der beide parkieten gebruik had gemaakt van de aanwezige gelegenheid. Dien avond omstreeks 8.50 echter ontsnapte een der vogels en was onmiddellijk daarop verdwenen. Het afzoeken van de naaste omgeving leverde niets op, waarom de nicht, ten einde raad, besloot op de fiets te springen om den oorspronkelijken eigenaar van de vermissing kennis te geven. Beide dames hadden nochtans niet de minste verwachting, de vluchteling nog terug te zullen zien.

Stel U dus de verrassing van het meisje voor, toen zij bij de bekende woning aan de Segbroeklaan arriveerde en de heer N. haar tegemoet trad.... met het gevluchte parkietje op zijn hand. Het diertje was daar 8.55 aangekomen en had zich gemeld door op de kruk van een deur te gaan zitten en tegen de ruiten te pikken, tot het werd binnengelaten.

Deze binnenshuis gekweekte vogel, die feitelijk niet eens had leeren vliegen, heeft derhalve geen oogenblik getwijfeld over de juiste richting naar zijn geboortehuis. Hij vond, geleid door een onfeilbaar instinct, in een minimalen tijd den vrij langen weg terug naar zijn eersten verzorger.

Vogels, en andere dieren trouwens eveneens, moeten wel beschikken over een aangeboren richtingszin, aan onze eigen vermogens volkomen vreemd en onbegrijpelijk. Waarbij dan nog komt een oriënteeringsvermogen, dat ook al weer ver uitgaat boven hetgeen wij onder gelijke omstandigheden zouden kunnen presteeren.

Analoge verschijnselen in de insectenwereld zijn nog weinig bestudeerd. Het is mij niet bekend of er reeds proeven zijn genomen met bijen, die zich toch uitstekend voor dergelijke onderzoekingen zouden leenen. Wel schijnt vast te staan, dat zij zich voornamelijk door het gezichtsvermogen laten leiden bij hun

normale vluchten van en naar de korven, maar dit sluit natuurlijk het bestaan van andere mogelijkheden niet uit.

Van verschillende soorten kevers en vlinders weet men, dat de mannetjes soms van groote afstanden worden aangelokt door de in den regel veel minder bewegelijke wijfjes. Het best is dit beschreven door den beroemden Franschen insectenkenner J. H. Fabre [1]) in zijn werk: „Leven en gewoonten der insecten [2]) Voor de parapsychologie lijken mij zijn experimenten met de groote en de kleine nachtpauwoog en den eikenspinner [3]) niet zonder belang. Wij zullen met den laatsten beginnen.

De eikenspinner is in de streek waar Fabre woont een zeldzaam insect. Bij toeval krijgt hij een cocon in handen waar op 20 Augustus een goed ontwikkeld wijfje uit komt, dat onder een gazen vliegenkap in zijn werkkamer wordt neergezet. Een der ramen staat dag en nacht open. Twee dagen lang gebeurt er niets bijzonders. Den derden dag in den middag fladderen er een massa vlinders, uitsluitend mannetjes van deze soort, blijkbaar uitgeput door een verren tocht, in het vertrek. Ze komen van alle kanten opdagen. Er zijn er heel wat in den tuin; een stuk of zestig zijn in de werkkamer doorgedrongen en omzwermen de vliegenkap. „Nemen we in aanmerking", zegt Fabre, „hoe zeldzaam de eikenspinner hier voorkomt, herinneren we ons de veeljarige, vruchtelooze onderzoekingstochten, zoowel door mijzelf als door mijn getrouwe helpers ondernomen, dan moet dit aantal ons ten zeerste verbazen. Het lokaas van het wijfje heeft het onvindbare plotseling in massa doen verschijnen. Vanwaar zouden ze gekomen zijn? Van alle kanten en ontegenzeggelijk van verre. Den ganschen omtrek, dien ik nu al jaren doorzoek, ken ik tot in zijn geheimste schuilhoeken; geen struik, geen steenhoop is me vreemd; ik durf verklaren, dat men er den eikenspinner niet aantreft. Om derhalve mijn studeerkamer met dien zwerm te bevolken, moeten de leden worden saamgeroepen uit een kring, beschreven met een straal, welks lengte ik niet durf schatten."

Pas drie jaar later slaagt Fabre erin, weer twee wijfjes van dezelfde soort in handen te krijgen, zoodat hij zijn proeven kon voortzetten, die door een aan het eerste exemplaar overkomen ongeluk waren onderbroken. Hij vindt nu dat „een goed gesloten doos, welker inhoud geen gemeenschap geeft met de omringende lucht, de mannetjes geheel onwetend laat omtrent de plaats waar de gevangene zich ophoudt". Fabre is geneigd hieruit de conclusie te trekken, dat het een door het wijfje afgescheiden reukstof is, die de mannetjes op het spoor brengt. Dit is in de dierenwereld zeer vaak het geval, en de reuk is dan ook voor ons zeer duidelijk waarneembaar. De wijfjes-eikenspinner is daarentegen voor den mensch volkomen reukeloos.

---

1) Fabre was geen vakzoöloog, zelfs geen gestudeerd man, maar een eenvoudige dorpsonderwijzer. Zijn onderzoekingen over het leven der insecten zijn echter onovertreffelijk, bovendien in zeer schoonen stijl, misschien wat al te bloemrijk, beschreven.

2) Vertaald door G. H. Prinsen Geerlings; Amsterdam, Scheltema en Holkema.

3) l.c. hoofdstuk XIV en XV.

Wel zijn er nog moeilijkheden. Fabre tracht n.l. de hypothetische sexueele geur te overstemmen door het wijfje en haar omgeving te „parfumeeren" met voor onzen neus zeer sterk riekende stoffen, zooals naphtaline, petroleum en lavendel. Maar dit had niet den minsten invloed, het bezoek was er niet minder om. Hij trekt daaruit de conclusie dat het toch geen reukstof zijn kan; m.i. ten onrechte. Het is zeer goed mogelijk, dat de gebruikte, voor ons sterk geurende stoffen voor de vlinders, met hun totaal anders ingericht reukorgaan (hoogst waarschijnlijk wel de sprieten) geheel reukeloos zijn, evenals de voor ons reuklooze sexueele afscheiding hen blijkbaar sterk aantrekt. Dat het toch wel een reukstof wezen moet, die in het spel is, blijkt uit het vervolg der proeven.

Fabre zet het wijfje een dag lang onder een gazen stolp op een schoteltje met zand, plaatst haar daarna onder een glasstolp, zeer zichtbaar midden in de kamer. De in groote getale aangevlogen mannetjes bekommeren zich in 't minst niet om het eigenlijke object van hun begeerte, maar verdringen zich letterlijk om het leege schoteltje met het gazen deksel. Ofschoon hieraan, voor onze zintuigen, niets te bespeuren viel, want Fabre zegt uitdrukkelijk, dat noch eenig vocht, noch schubben of haren door het wijfje waren achtergelaten.

„'t Is derhalve de reukzin, die den vlinders den weg wijst, die hen van verre waarschuwt. Uitsluitend door dit zintuig geleid, schenken ze geen aandacht aan hetgeen hun oog hen doet zien", concludeert Fabre.

Ik geloof, dat dit slechts den deele gerechtvaardigd is. Ongetwijfeld blijkt uit de proeven van Fabre, dat de vlinders op korten afstand door hun reukorgaan worden geleid, maar geldt dit ook „van verre"? Er zijn proeven van Fabre zelve, die dit tegenspreken, om niet te zeggen weerleggen, en hij heeft dit ook wel degelijk gevoeld en zich herhaaldelijk zeer verschillend uitgelaten over dit op 't oog zoo eenvoudige, in waarheid veel samengestelder probleem. Zijn bezwaar, dat de sexueele geur niet door veel zwaardere reukstoffen onwerkzaam wordt gemaakt, kan ik, naar ik reeds zeide, niet laten gelden.

Maar kan daardoor nu ook het komen van verre, over een afstand die zeker verscheidene kilometers moet bedragen, worden verklaard op dezelfde wijze? Fabre zegt dat de diertjes „van alle kanten" kwamen aanvliegen. Hij licht ons niet in omtrent de richting van den wind.

Wel heeft hij ons hieromtrent iets belangrijks meegedeeld bij zijn proeven met andere vlinders. Zijn ervaringen met de groote nachtpauwoog, eveneens een spinner, zijn ongeveer gelijk aan die met den eikenspinner. Ook hier hetzelfde: open verbinding doet de mannetjes verschijnen; bij volledige afsluiting komt er geen enkele. Toch behoeft de verbinding maar heel onvolledig te wezen: een wijfje in een hoedendoos, die in een gesloten bedstee staat, doet de mannetjes wel opdagen.

De kleine nachtpauwoog, geen spinner maar een sphinx, is in de omgeving zoo zeldzaam, dat Fabre jaren lang maar eenmaal een wijfje, en nog nooit een

mannetje had gezien. Nauwelijks is er echter een vrouwelijke vlinder in zijn insectarium uitgekomen, of de mannelijke komen ineens bij tientallen opdagen. En nu vermeldt hij uitdrukkelijk, dat ze allen komen *uit noordelijke richting* en wel met *vrij sterken wind mee*. Er kan dus in dit geval geen sprake zijn van een geurstof, die de dieren zou kunnen waarschuweu. Dit argument is veel sterker dan dat van de overstelpende geuren. Fabre schijnt de tegenstrijdigheid in de uitkomsten zijner proeven zich niet duidelijk bewust te zijn geworden. Maar in een ander hoofdstuk [4]) zegt hij toch: „Nemen we, in plaats van een van 't wijfje uitgaande strooming, trillingen aan, dan wordt het vlinderraadsel opgehelderd. Zonder iets van zijn substantie te verliezen, brengt een lichtend punt met zijn trilling den ether in beweging en werpt zijn glans mijlen ver in 't rond. Evenzoo ongeveer moet de werking zijn van datgene, wat van 't vlinderwijfje uitgaat en de mannetjes aanlokt. Het zendt geen moleculen uit, maar het trilt, het verwekt golven, die nog tot op onberekenbaar verren afstand waarneembaar zijn. De reuk omvat derhalve twee gebieden: dat van de in de lucht verspreide vluchtige deeltjes en dat der ethergolven".

Ik geloof dat inderdaad deze conclusie van Fabre de eenig juiste is. Alleen komt het mij minder geschikt voor hier van „reuk" te spreken, waar het de waarneming eener trilling, wij zeggen tegenwoordig liever „straling" — geldt.

Het vlinderphaenomeen vindt zijn volledige oplossing, wanneer we aannemen, dat de mannetjes op grooten afstand worden aangelokt door een straling van nog onbekende qualiteit, om dan, in de nabijheid, verder te worden geleid door het reukzintuig. Deze overheerscht dan zoozeer, dat niet alleen de indrukken van het stralingszintuig, maar zelfs die van het gezicht worden genegeerd. Een andere mogelijkheid, door Dr. Denier v. d. Gon geopperd, is nog, dat niet het wijfje, maar enkel de door haar afgescheiden stof een straling uitzendt. Maar ook deze onderstelling biedt moeilijkheden. Men ziet hier voor de zooveelste maal, dat de eenvoudigste verklaring in den regel niet de juiste is.

Men zou, naar ik meen, verkeerd doen, hier van telepathie te spreken. Zeer vermoedelijk is er een werkelijke straling in het spel, het zou mij niets verwonderen, wanneer te zijner tijd men er in slaagde de golflengte hiervan te bepalen en uit te maken door welke stoffen zij werd tegengehouden resp. doorgelaten. M.a.w. wij hebben hier zeer vermoedelijk met iets te doen, dat toch uiteindelijk van physischen, hoewel nog ongekenden aard is. Iets anders dus, dan bij het telepathisch contact, zooals wij dat bij den mensch en waarschijnlijk ook bij de hoogere dieren kennen. Hoe het bij het „thuiszoeken" van honden en vogels, bij den richtingzin en de absolute plaatszin dezer dieren toegaat, daarvan hebben wij nog zelfs geen notie.

4) l.c., 144.

OVER OBJECT, METHODEN, BEGRIPPEN EN HYPOTHESEN DER PARAPSYCHOLOGIE

door Dr. W. H. C. TENHAEFF

(Vervolg en slot van pag. 191)

5. *Vooroordeel en denkgewoonte.* In „Het Spiritisme" heb ik er op gewezen, dat een aantal filosofen niet geneigd was rekening te houden met de mogelijkheid dat er zich spiritistische verschijnselen voordoen. Zij verwierpen de beweringen der spiritisten a priori, omdat deze niet pasten in hun wereldbeeld. Driesch merkt, geestig en terecht, op, dat deze lieden er kennelijk bij geweest zijn, toen God de wereld schiep en daar het recht aan ontleenen om te beslissen, wat in deze wereld mogelijk en wat daarin onmogelijk is.

Zooals men nu wel het spiritisme a priori heeft meenen te mogen verwerpen, zoo heeft men ook wel de telepathie, de proskopie, de telekinese e.a. paranormale verschijnselen a priori verworpen. Toen in het jaar 1876 Barrett bij de „British Association" geen gehoor vond voor zijn telepathische experimenten kwam dit, omdat men daar over het algemeen van meening was, dat de paranormale overdracht van bewustzijnsinhouden onbestaanbaar geacht diende te worden. Het verschijnsel paste, naar men meende, niet in het wetenschappelijke wereldbeeld dier dagen, „dus" kon het zich niet voordoen. Men toetste de feiten aan de hypothesen (wereldbeschouwing), in plaats van de hypothesen aan de feiten. Tischner wijst er in zijn bespreking van Baerwald's „Okkultismus und Spiritismus" op, dat deze auteur het bestaan van helderziendheid meende te mogen ontkennen en slechts de telepathie aanvaardde, omdat, volgens hem, telepathie wel, en helderziendheid niet in ons natuurwetenschappelijk wereldbeeld past. Uit dien hoofde meende Baerwald het voorkomen van echte helderziendheid te mogen ontkennen. Freud deelt ons in zijn verhandeling over „Traum und Okkultismus" mede, dat, toen hij jaren geleden voor de eerste maal met parapsychologische verschijnselen kennis maakte, hij vreesde, dat deze verschijnselen een gevaar zouden kunnen vormen voor onze wetenschappelijke wereldbeschouwing, reden waarom hij het parapsychologisch onderzoek jarenlang negeerde. Langzamerhand verdween deze vrees echter bij hem. Hij begreep, dat het van geen groot vertrouwen in de wetenschap getuigt, wanneer men van haar niet verwacht, dat zij ook datgene kan aanvaarden en verwerken, wat in de beweringen der occultisten waar blijkt te zijn. Zoo kwam hij er ten slotte toe zijn afwerende houding op te geven, althans t.o.v. de telepathie, vooral toen hem bleek, dat dit verschijnsel, wanneer men althans, gelijk hij geneigd was te doen, aanneemt, dat de telepathie berust op een psycho-fysische emanatie (stralings-hypothese), zelfs past in het mechanistische wereldbeeld der negentiende eeuw [16]).

16) Verschillende onderzoekers, w.o. Driesch, hebben op de onhoudbaarheid der natuurkundige verklaring der telepathische verschijnselen gewezen en aangetoond, dat wij ons hier van psychologische hypothesen moeten bedienen, gelijk dit door Bergson, Driesch en Heymans gedaan is.

Het spreekt wel vanzelf, dat deze algeheele of gedeeltelijke ontoegankelijkheid van zoovele geleerden voor de uitkomsten van parapsychologische onderzoekingen den parapsychologen veel moeilijkheden heeft berokkend [17]). Meer dan één van hen heeft hier dan ook over geklaagd. In het eerste hoofdstuk heb ik hier reeds op gewezen.

Dat verschillende geleerden, die het parapsychologisch onderzoek ter hand namen, ook niet vrij van vooroordeelen waren, spreekt wel vanzelf. Enkelen van hen begonnen het onderzoek met geen ander doel, dan om het vermeende bedrog te ontdekken, dus met een vooroordeel, en toen zij ten slotte, tegen hun verwachtingen in, hun onderzoekingen met positieve resultaten bekroond zagen, d.w.z. het voorkomen van verschijnselen, die zij min of meer in strijd achtten met het natuurwetenschappelijke wereldbeeld van hun dagen, moesten erkennen, waren zij genoopt den strijd met hun eigen vooroordeelen aan te binden. Duidelijk blijkt dit laatste uit publicaties van enkele bekende pioniers. Wij treffen daarin uitspraken aan, welke er op wijzen, dat zij, bij het constateeren van feiten, welke niet schenen te passen in het wetenschappelijke wereldbeeld hunner dagen, de neiging in zich voelden opkomen om de juistheid hunner eigen waarnemingen in twijfel te trekken (zij konden het dus anderen niet al te euvel duiden wanneer deze de juistheid hunner waarnemingen in twijfel trokken). Zoo lezen wij, b.v., in een publicatie van Crookes uit 1874: „De verschillende verschijnselen, welke ik heb medegedeeld, zijn zoo buitengewoon en zoo geheel in tegenspraak met de meest ingewortelde wetenschappelijke voorstellingen — o.a. met hetgeen ons van de zwaartekracht bekend is [18]) — dat er zich zelfs op dit oogenblik, waarop ik mij de verschijnselen, waar ik getuige van ben geweest, tot in bijzonderheden herinner, een strijd in mij afspeelt tusschen mijn verstand, dat mij zegt, dat dit alles wetenschappelijk onmogelijk is, en het bewustzijn, dat ik de verschijnselen, zoowel met mijn gezichts- als met mijn tastzintuig, goed heb kunnen waarnemen, waarbij het feit, dat de verklaringen van hen, die met mij deze verschijnselen hebben geconstateerd, met de mijne overeenstemmen, mij sterkt in mijn vertrouwen in de juistheid mijner zintuigelijke waarnemingen". Enkele decennia later, in het jaar 1899, toen de parapsychologen dus reeds heel wat meer van paranormale verschijnselen afwisten dan in 1873, hield Ch. Richet, die voor dat jaar tot voorzitter van de

17) Verschillende personen bepaalden zich niet tot een negeeren van de uitkomsten van het parapsychologisch onderzoek, maar gingen tot een min of meer agressieve bestrijding der parapsychologen over. Dit was vooral het geval bij hen, die affectief aan hun wereldbeeld (persoonlijkheid en wereldbeschouwing!) gebonden waren en, ten rechte of ten onrechte, meenden, dat dit door de parapsychologen in gevaar gebracht werd. Men heeft hier terecht wel gesproken van een neurotische wijze van bestrijden. Tot een zakelijke gedachtenwisseling kan men met dergelijke personen niet komen, daar het hun nimmer te doen is om de waarheid, doch wel om hetgeen zij voor de waarheid houden.

Onderscheidene geschriften van bestrijders der parapsychologen leveren den psychoanalyticus interessant materiaal, waaraan nog weinig aandacht is geschonken.

18) Crookes doelt hier op de levitatie-verschijnselen. Wij weten thans dat deze verschijnselen volstrekt niet in strijd zijn met de wet van de zwaartekracht, maar veroorzaakt worden door krachten, welke onder bepaalde omstandigheden en voorwaarden kunnen werken in een richting, tegengesteld aan die van de zwaartekracht.

S. P. R. gekozen was, voor de leden van dit genootschap een rede, waarin hij o.m. zijn eigen zelfstrijd ter sprake bracht, waarbij hij er op wees, dat de suggesties van hen, die weigeren te onderzoeken en a priori alles voor bedrog en illusie houden, dien zelfstrijd verzwaren, het zelfvertrouwen van den onderzoeker ondermijnen. In 1892 had hij deelgenomen aan het onderzoek van Eusapia Palladino te Milaan. Dit onderzoek leverde positieve resultaten op. Hij geraakte er overtuigd van de echtheid harer parergische verschijnselen, „Toen ik Milaan verliet was ik er volkomen van overtuigd, dat alles wat ik bij haar gezien had, echt was". Maar toen hij weer thuis was, constateerde hij „een merkwaardig psychologisch verschijnsel" bij zichzelf, dat, zooals hij zegt, „ons aller aandacht verdient". Langzamerhand, naar mate het langer geleden was dat hij te Milaan met Eusapia experimenteerde, kwam de twijfel bij hem op en hij begon zich af te vragen, of hij toch het slachtoffer van bedrog was geworden. „Ik heb gezien, dat kan niet ontkend worden, maar heb ik wel goed gezien? Wie kan mij bewijzen, dat dit inderdaad het geval was? .... Onze overtuiging, de overtuiging van hen, die gezien hebben, behoort te dienen om anderen te overtuigen. Maar wat zien wij nu gebeuren? Niet wij, die gezien hebben, overtuigen hen, die niet gezien hebben, maar zij, die niet gezien hebben, ondermijnen ons vertrouwen in onze eigen waarnemingen. Dit kan soms zoo ver gaan, dat wij, door hun toedoen, gaan meenen, dat wij onszelf maar wat wijs gemaakt hebben". Veertien dagen nadat hij Milaan verlaten had, beeldde Richet zichzelf in, „dat alles tot bedrog en illusie kon worden teruggebracht".

Richet kreeg opnieuw de gelegenheid om met Eusapia te experimenteeren en weer constateerde hij dit „merkwaardig psychologisch verschijnsel", dat zoowel den bestudeerder der individueele psychologie, als den socialen psycholoog moet interesseeren, bij zichzelf. Voortgezet onderzoek schonk hem ten slotte de overtuiging, dat hij van echte parergische verschijnselen getuige was geweest en hij getuigde daarvan in zijn voordracht. Maar, zoo vervolgde hij, „het is best mogelijk, dat ik binnenkort weer ga twijfelen [19]). De wereld, te midden waarvan wij ons bevinden, met haar al of niet gegronde vooroordeelen, haar schema van pasklaar gemaakte meeningen, heeft ons zoo vast in haar greep te pakken, dat het welhaast ondoenlijk is, om ons volkomen uit die greep te bevrijden. Enkele demonstraties kunnen ons geen zekerheid verschaffen, deze ontstaat met betrekking tot een bepaald verschijnsel eerst dan, wanneer wij aan het voorkomen van dit verschijnsel gewend geraakt zijn" [20]).

Meer dan veertig jaar zijn verloopen, sinds Richet deze woorden sprak. In

19) Dat Richet uiteindelijk zijn twijfel overwonnen heeft, niet alleen met betrekking tot Eusapia Palladino en haar verschijnselen, maar ook met betrekking tot andere proefpersonen, blijkt wel uit zijn „Traité de métapsychique".
Opmerkelijk is zeker wel, dat deze zelfstandige onderzoeker en denker nimmer de spiritistische hypothese aanvaard heeft. Het kan aan geen twijfel onderhevig worden geacht of dit houdt verband met het feit, dat zekere vooroordeelen, die hem als negentiende-eeuwsche fysioloog aankleefden (hersenen en zieleleven!), hem hier parten hebben gespeeld. Zie „Notre sixième sens", 230.

20) Zie over gewenning en overtuiging A. v. Schrenck-Notzing: „Materialisations-Phaenomene", 2e dr., 23.

deze ruim veertig jaren heeft ons natuurwetenschappelijk wereldbeeld zeer belangrijke wijzigingen ondergaan. Het valt ons thans veel minder moeilijk om de parapsychologische feiten op de een of andere wijze in verband te brengen met de feiten van erkende wetenschappen, dan dit den pioniers van het parapsychologisch onderzoek viel. Wij hebben in belangrijk mindere mate met eigen en anderer vooroordeelen te kampen dan zij, die werkten in een tijdperk, waarin zoo velen nog bevangen waren door den waan van het (wijsgeerig) materialisme.

T.o.v. sommige verschijnselen zijn verschillende geleerden eer gunstig dan ongunstig bevooroordeeld geworden. Ik denk hier, b.v., aan Heymans, van wien zijn leerling en opvolger Brugmans getuigt, dat zijn psychisch monistische wereldbeschouwing „ein tieferes Interesse und ein günstiges Vorurteil" (Heymans) t.o.v. telepathie en enkele andere parapsychologische verschijnselen in hem wekten. Maar ook aan Bergson, Driesch e.v.a. Hieruit volgt, dat het ons thans gemakkelijker valt om het parapsychologisch onderzoek ter hand te nemen of er belangstelling voor te wekken. Maar ook dat er zich thans het omgekeerde kan voordoen van hetgeen zich in de tweede helft der vorige eeuw voordeed. Wie t.o.v. een of ander verschijnsel gunstig bevooroordeeld is, wie a priori het bestaan van een of ander verschijnsel aanvaardt, loopt gevaar, dat hij tot een al te gemakkelijke aanvaarding van het fenomeen komt. Zooals het ongunstige vooroordeel tot een hyperkritische instelling kan leiden, zoo kan het gunstige vooroordeel evenzeer ten gevolge hebben, dat men in zijn taak als wetenschappelijk onderzoeker te kort schiet.

Men moet uit het feit, dat het ons thans gemakkelijker valt de parapsychologische verschijnselen te aanvaarden dan dit velen onderzoekers uit de vorige eeuw viel, niet besluiten, dat er thans geen negatieve vooroordeelen met betrekking tot parapsychologische feiten en hypothesen meer bestaan. Er zijn nog altijd geleerden, die een min of meer neurotische remming t.o.v. een of ander paranormaal verschijnsel vertoonen [21]). Verder dienen wij ons er bewust van te zijn, dat er

---

21) Een typisch voorbeeld van neurotische bestrijding is het navolgende. Een aantal jaren geleden, bij gelegenheid van een voordracht welke ik voor de leden van zekeren artsenkring hield, merkte ik op dat een der aanwezigen, tijdens de behandeling van het onderwerp spontane telepathie, door gebaren te kennen gaf dat hij het niet met mij eens was. Bij gelegenheid van de discussie, welke na de voordracht volgde, deelde hij mij mede, dat hij niet aan het voorkomen van verschijningen van stervenden kon gelooven. De wijze, waarop hij mijn betoog zocht te bestrijden was van dien aard, dat zijn woorden de hilariteit der aanwezigen opwekten. Ik kwam al spoedig tot het inzicht, dat een redelijke gedachtenwisseling met mijn opponent over dit onderwerp niet mogelijk was. Hij was ontoegankelijk voor mijn woorden.

Later is mij gebleken, dat deze arts jarenlang in onmin met zijn vader geleefd had. Op het oogenblik waarop zijn vader stierf, had de zoon zijn vader aan zich zien verschijnen. De zoon had een z.g. geloofwaardige pseudo-hallucinatie met betrekking tot zijn stervenden vader gehad.

Thans werd mij duidelijk waarom mijn opponent mij zoo fel, zoo „neurotisch", zocht te bestrijden, in het bijzonder toen ik het onderwerp spontane telepathie behandelde. Dit alles mocht niet waar zijn. Hij wilde het feit, dat zijn vader in zijn stervensuur naar alle waarschijnlijkheid sterk aan den zoon, die hem haatte, gedacht had en dientengevolge als hallucinatie-verwekker had gefungeerd, niet erkennen. Hij had zich vastgeklampt aan de gedachte, dat hier slechts van een toevallige coïncidentie gesproken kon worden, hij was affectief gebonden aan de toevals-hypothese.

niet alleen wetenschappelijke vooroordeelen bestaan, maar dat er ook vooroordeelen zijn, welke met de kerkleer en het geloof samenhangen. Feldmann en Van Deursen's werk over „Occulte verschijnselen" kan ons b.v. leeren, dat de Roomsch-Katholieke onderzoeker t.o.v. bepaalde parapsychologische hypothesen a priori afwijzend zal staan, omdat deze met de kerkleer in strijd geacht dienen te worden. Bevooroordeeldheid en daaruit voortvloeiende onredelijke critiek op de beschouwingen van parapsychologen treffen wij ook in de geschriften der openbarings-(geloofs-)spiritisten aan. Zij zijn affectief gebonden aan de geestenhypothese en reageer(d)en vaak op neurotische wijze op publicaties van parapsychologen, waarin wordt aangetoond, dat zekere verschijnselen, die de spiritisten aan geesten plegen toe te schrijven, volgens de uitkomsten van het psychologisch onderzoek animistisch verklaard kunnen worden [22]). Vele spiritisten zijn gunstig t.o.v. de geesten-hypothese bevooroordeeld en ongunstig t.o.v. animistische beschouwingen. Dit is een der redenen, waarom zoo weinig critische onderzoekers in hun midden worden aangetroffen.

Een enkel woord nog over de denkgewoonten. Evenals de vooroordeelen, waarmede zij geenszins gelijk gesteld moeten worden, beïnvloeden zij de interpretatie van de waargenomen verschijnselen.

Op pag. 65 van „Het Spiritisme" heb ik een voorbeeld van een denkgewoonte gegeven. Het betreft de neiging om, bij het constateeren van een paragnostisch verschijnsel, eerst na te gaan in hoeverre dit verschijnsel door de telepathiehypothese gedekt wordt. Blijkt een verschijnsel zoowel door de telepathiehypothese, als door die der helderziendheid gedekt te kunnen worden dan ben ik geneigd aan de telepathie-hypothese de voorkeur te geven. Ik erken gaarne dat hier een element van willekeur in ligt en dat de neiging om aan de telepathie de voorkeur boven de helderziendheid te geven voor bestrijding vatbaar is, te meer waar men, naar mijn meening, thans niet langer kan beweren dat men omtrent het voorkomen van helderziendheid nog in onzekerheid verkeert.

De reden waarom ik — en velen met mij — deze neiging, deze denkgewoonte vertoon(en) moet gezocht worden in de geschiedenis van het begrip paragnosie. Van alle onder het verzamelbegrip paragnosie vallende verschijnselen is de telepathie het verschijnsel, omtrent welks voorkomen men het eerst zekerheid verkreeg en dat het grondigst door de parapsychologen bestudeerd werd. Langzamerhand brak bij hen het inzicht baan, dat het begrip telepathie het begrip paragnosie niet uitput. Deze denkgewoonte wordt dus bepaald door historische factoren. Dit is volstrekt niet steeds het geval. Een wijsgeerig systeem kan ook een denkgewoonte scheppen. Men denke hier slechts aan hen, die uit de school van Hegel zijn voortgekomen.

Uit het bovenstaande moge gebleken zijn, dat de persoonlijkheid van den onderzoeker een factor van ongemeen groote beteekenis is, zoowel voor het onderzoek der verschijnselen zelve, als voor de interpretatie der waargenomen

22) Zie mijn „Het Spiritisme".

verschijnselen en voorts hoe noodzakelijk het voor den onderzoeker, die aanspraak wenscht te maken op het praedicaat wetenschappelijk, dient te worden geacht, dat hij zich rekenschap geeft van zijn vooroordeelen en denkgewoonten, opdat hij er in slage zijn eigen subjectiviteit zooveel mogelijk te reduceeren (zelfcorrectie). Dat hij hier ooit *volkomen* in zal slagen kan men van hem niet verwachten. Men mag wel van hem eischen, dat hij hier ernstig naar streeft.

Het z.g. autistische denken (zoo noemt Bleuler het denken van hen, die in een systeem gevangen zitten en slechts in staat zijn tot het doen van waarnemingen en het opstellen van hypothesen, welke in een systeem passen) treffen wij volstrekt niet alleen aan bij hen, die zich op het gebied der parapsychologie bewegen. Men kan gerust zeggen dat elke onderzoeker hier min of meer toe geneigd is [23]). Men kan nu eenmaal, op psychologische gronden, van den wetenschappelijken onderzoeker niet verwachten, dat hij volkomen vrij van vooroordeelen is. Wij kunnen echter wel zeggen dat zij, die zich met parapsychologische onderzoekingen en problemen bezighouden, in bijzondere mate gevaar loopen op de een of andere wijze het slachtoffer van hun vooroordeelen te worden. Ofschoon de begrippen parapsychologie en wereldbeschouwing elkaar geenszins dekken („parapsychologie is", zooals Van Mourik Broekman terecht heeft opgemerkt, „een beschrijvende, tusschen feiten verband leggende wetenschap, welke geen roeping te vervullen heeft om een wereld- en levensbeschouwing op te bouwen") zoo kan toch allerminst ontkend worden, dat de parapsychologische verschijnselen van ongemeen groote beteekenis zijn voor onze wereldbeschouwing. Dit wordt dan ook algemeen erkend. Voor velen beteekent de erkenning van het voorkomen van een aantal paranormale verschijnselen, zooals b.v. de proskopie, of de aanvaarding van de geestenhypothese ter verklaring van zekere mediumieke verschijnselen, dat zij hun wereldbeschouwing grondig zullen moeten herzien. En daar willen velen niet aan. Menigeen is nu eenmaal meer verliefd op zijn stelsel dan op de waarheid.

Juist door deze, voor onze wereldbeschouwing zoo verstrekkende beteekenis, welke zekere parapsychologische verschijnselen hebben — zegt niet Driesch dat men „angesichts der Parapsychologie steht vor einer möglichen Weltbildumgestaltung, die nicht ihresgleichen hat oder je gehabt hat" — roepen zij bij een aantal personen weerstanden op en deze weerstanden zullen des te sterker zijn, naar mate men meer affectief aan zijn wereldbeeld is gebonden.

---

23) In Darwin's autobiografie treffen wij de volgende passage aan, waaruit blijkt, dat het autistische denken hem bekend was en dat hij er zich tegen zocht te wapenen: „Gedurende vele jaren volgde ik een gulden regel. Vond ik namelijk een feit, een waarneming of een denkbeeld gepubliceerd, dat in strijd was met mijn algemeene resultaten, dan maakte ik daarvan oogenblikkelijk een zoo nauwkeurig mogelijke aanteekening. De ervaring had mij namelijk geleerd, dat dergelijke feiten en waarnemingen veel gemakkelijker uit het geheugen verdwijnen dan die, welke met onze eigen theorieën goed overeenkomen".

LITTERATUUR

R. Baerwald: Okkultismus und Spiritismus, Deutsche Buchgemeinschaft, Berlijn.
H. Bender: Verdere onderzoekingen van het geval Ilga K., T. v. P., X.
H. Bergson: Presidential Address, Proc. S. P. R., Vol. XXVI.
E. Bleuler: Der Okkultismus in Urkunden, Z. f. P., 1926.
H. J. F. W. Brugmans: In memoriam Prof. Dr. G. Heymans, P. S.
W. Crookes: Researches in the Phenomena of Spiritualism, Londen, 1874.
M. Dessoir: Vom Jenseits der Seele, Stuttgart, 1918.
P. A. Dietz: Telepathie en helderziendheid, den Haag, 1936.
— : De strijd om de parapsychologie, T. v. P., V.
H. Driesch: Parapsychologie, München, 1932.
— : Psychische Forschung und akademische Wissenschaft, Z.f.P., 1926.
— : Die Methoden der parapsychologischen Theorienbildung, Z.f.P., 1927.
J. Feldmann en H. J. van Deursen: Occulte verschijnselen, De Residentiebode, den Haag.
S. Freud: De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksch leven, Ned. vert., Amsterdam, 1916.
— : Neue Folge zur Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, Weenen, 1933.
K. Gruber: Parapsychologische Erkenntnisse, München, 1925.
E. Gurney, F. W. H. Myers en F. Podmore: Phantasms of the Living, 2 dln, Londen, 1886.
G. Heymans: Doel en middelen eener Studievereeniging voor „Psychical Research", Amsterdam, 1920.
— : Over de verklaring der telepathische verschijnselen, Med. S. P. R., No. 10.
— : Inleiding tot de speciale psychologie, 2 dln, Bohn, Haarlem.
K. H. E. de Jong: De Neo-Platonici en het occultisme, P. S.
I. Kant: Träume eines Geistersehers, Leipzig, 1921, herdruk.
M. C. van Mourik Broekman: Parapsychologie en godsdienstig leven, den Haag, 1938.
S. J. Muldoon: The Projection of the Astral-Body, Londen, 1929.
F. W. H. Myers: De menschelijke persoonlijkheid enz., Ned. vert., Amsterdam, 1921.
E. Osty: Les pouvoirs inconnus de l'esprit sur la matière, Parijs, 1932.
— : La parodie de la connaissance paranormale, R. M., 1937.
C. du Prel; Studiën enz., Ned. vert., Amersfoort, 1909.
H. Price: Rudi Schneider, Londen, 1930.
— : Leaves from a Psychist's Case-Book, Londen, 1933.
— : Een parapsycholoog vertelt zijn ervaringen, Ned. vert., Utrecht, 1936.
F. Prübusch: Zur Systematik und Nomenklatur in der Parabiologie, Z. f. P., 1929.

Ch. Richet : Traité de Métapsychique, Parijs, 1923.
— : Notre sixième sens, Montaigne, Parijs.
— : On the Conditions of Certainty, Proc. S. P. R., Vol. XIV.
A. Schopenhauer : Versuch über das Geistersehen (Parerga und Paralipomena), Cotta, Berlijn.
A. v. Schrenck—Notzing : Materialisations-Phänomene, München, 1923, 2de dr.
— : Gesammelte Aufsätze zur Parapsychologie, Leipzig, 1929.
W. H. C. Tenhaeff : Hoofdstukken uit de Parapsychologie, Utrecht, 1934.
— : Het Spiritisme, den Haag, 1936.
— : Is het mediumschap een verschijnsel van regressie dan wel een verschijnsel van evolutie ?, P. S.
— : De parapsychologische achtergrond van Fred. v. Eeden's „De Nachtbruid", Med. Fred. v. Eedengenootschap, V.
— : Raja Yoga, parapsychologie en psychoanalyse, T. v. P., XI.
R. Tischner : Hyperaesthesie und Hellsehen, Z. f. P., 1927.
G. Walther : Innerseelische Begebenheit der Telepathie, Z. f. P., 1932.
— : De intropsychische zijde van parapsychologische verschijnselen, T. v. P., IX.
— : Mijn ervaringen met het medium Rudi Schneider als medewerkster van Dr. v. Schrenck—Notzing, T. v. P., VI.

Afkortingen:

T. v. P. = Tijdschrift voor Parapsychologie.
Z. f. P. = Zeitschrift für Parapsychologie.
R. M. = Revue Métapsychique.
P. S. = Parapsychologische Studiën, Amsterdam, 1936.

MELANCHOLIE EN DE TELEPATHIE DER MENIGTE

door J. J. POORTMAN

De tijd, dien wij beleven, is er een, die zeker bij vele individuen aanleiding geeft tot depressie-toestanden. Het verlies van nabestaanden, de zorg om dezen, de moeilijkheden met de voeding en de brandstof, het stilliggen van zaken, de schade aan goederen zijn zeker even zooveel normale redenen voor ontmoediging, waarbij dan vrees komt voor wat de toekomst in allerlei vorm zal brengen, een vrees, die vaak zeker overdreven en voorbarig is, maar soms ook wordt bewaarheid. Er bestaat dus in deze jaren bij vele menschen een normale gedeprimeerdheid, een melancholie met doorgaans goede, aangeefbare redenen.

Wij vragen ons af, of er daarnaast niet juist thans een melancholie voorkomt zonder blijkbare reden. Het is ons opgevallen, dat een aantal personen, die anders in den regel niet onderhevig zijn aan uitgesproken melancholische stemmingen, nu als algemeene stemming zeer pessimistisch ingesteld zijn. Terwijl zij anders de eenzaamheid wel konden verdragen, kunnen zij dat nu veel minder; terwijl hun oordeel in het algemeen gematigd en bezonken was, is het dat nu niet meer; hun evenwichtigheid heeft hen min of meer verlaten. Daarbij hebben wij *niet* hen op het oog, die zoo in partijschap opgaan, dat dit vanzelf hun geheele leven beïnvloedt, doch ook en speciaal anderen, die hun eigen leven plachten te leiden en dat nog min of meer doen, voor wie de vraagstukken van dezen tijd *niet* tot onmiddellijk persoonlijk probleem geworden zijn. Bij hen meenen wij toch een verandering, een soort onmiddellijke beïnvloeding, speciaal in den vorm van een melancholie zonder demonstreerbaren grond, te kunnen constateeren.

Dit is natuurlijk slechts een persoonlijke indruk. Deze zou door de waarnemingen van velen, van huisartsen, psychiaters en psychologen b.v., gesteund moeten worden, wil men van een verschijnsel kunnen spreken. Ook zou de vaststelling hiervan daarom zoo moeilijk zijn, omdat in elk geval een aantal van de genoemde goede en concrete redenen voor depressie, zooals distributie-moeilijkheden, verduistering en zorg voor de toekomst practisch op ieder zonder uitzondering hun invloed doen gelden. Het dagelijksch gesprek draait op het oogenblik niet bepaald om vroolijke dingen.

Aan den anderen kant geldt toch ook de regel, dat in oorlogs- en crisistijd het gewone leven doorgaat. Er worden boeken geschreven, huwelijken gesloten, kinderen gaan naar school, zieken herstellen, enz. „Het leven" „herneemt" telkens en overal „zijn rechten", gaat zijn gang. Niettemin geschiedt het laatste met een achtergrond van melancholie. Deze is ongetwijfeld voor een groot deel het gevolg — behalve van dagelijksche perikelen — van het *weten* van de conflicten en het lijden van dezen tijd. Ons inziens is het echter meer óók. Niet ieder heeft voortdurend distributie-onaangenaamheden, of denkt voortdurend aan het welzijn van de menschheid als geheel; en toch valt het bedoelde neerslachtige gevoel telkens weer „op" iemand. Het lijkt wel van buiten komend.

Wanneer dit nu bevestigd zou worden door de waarnemingen van anderen

bij zichzelf en bij derden, dan moet men ook naar een *verklaring* van het onderhavige verschijnsel gaan uitzien. Voor deze verklaring is wel op een en ander te wijzen, dat omgekeerd wellicht het voorkomen van het verschijnsel weer iets waarschijnlijker maakt. Wij hebben het oog op telepathische beïnvloeding door de menigte.

In het boekje „Telepathie en Psychologie der Menigte" [1]), gaat Dr. P. A. Dietz in de eerste plaats het probleem der menigte na. Een „menigte", d.i. een groep van individuen, die als geheel voelt en handelt, ontstaat onder bepaalde omstandigheden en wordt vooral gekenmerkt door verhoogde emotionaliteit, waaruit allerlei andere eigenaardigheden zooals vernauwing van het veld van bewustzijn, overslaan in uitersten enz. voortvloeien. Er is, zeggen wij, zeker reden om van menigtevorming in oorlogstijd te gewagen. Er bestaat daar sterke concentratie bij velen op één groot voorstellingscomplex; tal van emoties worden wakker geroepen; het individu maakt zich ondergeschikt aan de groep. Ook als men onderscheidt tusschen menigte of collectiviteit in ruimeren zin, zooals bijv. de Roomsch-Katholieke Kerk; en menigte in engeren zin of de acute collectiviteit [2]), dan is er toch reden om van de Europeesche menschheid in oorlogstijd als van een acute collectiviteit, een menigte dus in den eigenlijken zin, te spreken: zij deelt immers bepaalde emoties, bezit een en hetzelfde complex van voorstellingen, waarop zij hevig geconcentreerd is en coördineert haar handelen in hooge mate op hetzelfde doel.

Intusschen willen wij hier niet volledig op het probleem ingaan in hoever een werelddeel in oorlog als „menigte" is op te vatten. — Ter verklaring van het verschijnsel der menigtevorming verwerpt nu verder Dr. Dietz een aantal gebruikelijke verklaringstheorieën zooals nabootsing, suggestie en regressie. D.w.z. al dit werkt volgens hem wel mede, doch er is méér. Voor de verklaring heeft men ook nog behoefte aan een *directe* werking van de collectiviteit op de individuen, waardoor deze een „sympsychium" gaan vormen, dat denkt, voelt en handelt als een geheel. Wel zal de scheiding der verschillende factoren — in hoever is de beïnvloeding nu het gevolg van een gezien voorbeeld, een gehoorde rede, of van een dergelijke telepathische werking? — uiterst moeilijk vallen. Als een eigen ervaring haalt Dr. Dietz nu aan, hoe hij zelf met zijn echtgenoote op een avond in 1917 in Den Haag naar het centrum der stad tramde, waarbij beiden meer en meer bevangen werden door een vreemde en sterke beklemming, terwijl er toch eerst aan de voorbijgangers niets te bespeuren viel. Eerst in de stad aangekomen bleken daar relletjes aan den gang te zijn [3]). Ook anderen, dagblad-correspondenten o.a., hebben bericht, dat op dergelijke dagen een spanning „in de lucht schijnt te hangen". Juist aan hen, die buiten het eigenlijke gebeuren staan, valt dit dan op. Bij de deelnemers is suggestie, nabootsing enz. niet van de telepathische werking te onderscheiden; komt men er daarentegen betrekkelijk vreemd in, dan valt een eigenaardige,

1) Amsterdam, 1931.
2) T.a.p. pag. 68 e.v.
3) T.a.p. pag. 60.

onmiddellijke spanning op, die blijkbaar van telepatischen aard is en ongetwijfeld van interesse is voor de parapsychologie.

Men kan nu opperen of niet iets overeenkomstigs het geval is met de melancholie zonder aangeefbare reden in oorlogstijd. Ook met betrekking tot den oorlog zal wel nooit uitgemaakt kunnen worden in hoever de rechtstreeks betrokkenen behalve door onmiddellijke voorstellingen ook nog telepatisch door het geheel beïnvloed worden. Wanneer echter individuen, die betrekkelijk buiten het gebeuren staan, geen persoonlijke verliezen te betreuren hebben, wien het relatief goed gaat, niettemin op bepaalde oogenblikken, waarop zij zich niet speciaal in het algemeen leed verdiepen, door melancholie overvallen worden — meer en vaker dan dat in andere tijden met hen het geval placht te zijn — dan is er reden om zich af te vragen of dit niet aan een directe, telepatische beïnvloeding door het collectieve gebeuren toe te schrijven is. Als een dergelijke telepathie van de zijde der collectiviteit ook afgezien van het oorlogsgeval voorkomt, zooals Dr. Dietz stelt, dan is het voorkomen van hetzelfde in de oorlogsomstandigheden geenszins onwaarschijnlijk. Immers, al gaat het leven van velen ook zijn gewonen gang, daarnaast bestaat er zeer veel leed en wanhoop, veel meer dan in normale tijden. Er zijn de gevoelens der strijdenden zelf, der gewonden, van hen, die verliezen te betreuren hebben in personen, huis of goederen, der evacueerenden en schuilenden en in het algemeen van hen, die zorgen over de toekomst of over den afloop van het gebeuren hebben. Bij deze allen bestaat verhoogde emotionaliteit en sterke concentratie op een zelfde gebeuren. Hierdoor ontstaat wederom als het ware een „sympsychium" ; dat nu anderen, die er betrekkelijk buiten staan (doch ook slechts betrekkelijk), er een direct speurbaren invloed van ondervinden, ook wanneer zij zelf op het oogenblik geen reden hebben tot bijzondere melancholie, laat zich wel hooren — vooral indien er inderdaad een telepathie der menigte bestaat. Daarvan zal dan omgekeerd juist bij betrekkelijke buitenstaanders weer een geval geconstateerd kunnen worden.

Deze overwegingen maken de juistheid van onze waarneming — waarbij wij nog opmerken, dat de eene persoon gevoeliger voor een telepathische beïnvloeding is dan de andere — geenszins onwaarschijnlijk ; alleen heeft zij bevestiging door die van anderen nog zeer van noode.

Intusschen zou men ook van uit een practisch standpunt de menschen op de mogelijkheid van telepathische oorlogsbeïnvloeding kunnen wijzen. Deze geeft dan n.l. een verklaring voor de betreffende stemming. Beschikt men over deze niet, dan bestaat de neiging de melancholie op andere wijze te gaan rationaliseeren. Men vat dan eigen levensomstandigheden b.v. veel zwaarder op dan zij verdienen of ziet allerlei gevaren der toekomst, die waarschijnlijk nooit in zullen treden, als onmiddellijk voor de deur staand.

PAULUS' VISIOEN OP DEN WEG NAAR DAMASCUS

door G. ZORAB

Het is uit een godsdienst-historisch oogpunt beschouwd onbetwistbaar, dat voor de ontwikkeling en verspreiding van het Christendom de bekende belevenis van *Saulus van Tarsus* op den weg naar Damascus een keerpunt vormt van wereldhistorische beteekenis. Door het ons zoo welbekende visioen, dat hij op zijn tocht aanschouwde, werd Saulus tot een Paulus gemaakt; als met één slag werd hij daardoor omgevormd tot den grooten propagandist der Christelijke gedachte voor de Hellenistische wereld. Wij mogen dan ook gerust zeggen, dat deze bekeering, die zulk een energiek, temperamentvol en geleerd man tot een uiterst bekwamen voorvechter eener bepaalde religieuze idee omsmeedde, voor het wordende en toekomstige Christendom van de grootste beteekenis is geweest.

Waardoor is Paulus' bekeering mogelijk geworden? Wat heeft hij beleefd op zijn reis naar Damascus, waardoor aan geheel zijn leven een andere wending werd gegeven?

Willen wij hieromtrent nader worden ingelicht, dan zullen wij ons moeten wenden tot de vrijwel eenige bron voor onze kennis in deze materie, t. w. de *„Handelingen der Apostelen"* en verschillende *„Brieven"* van den apostel Paulus zelf, welke in het Nieuwe Testament zijn verzameld. Ook is het misschien mogelijk enkele wetenswaardigheden betreffende deze aangelegenheid op te diepen uit de z.g. „Apocriefe Boeken" van diverse pluimage, doch wij zijn overtuigd, dat wij deze bij ons onderzoek gevoegelijk over het hoofd kunnen zien, daar zij van doorgaans jongeren datum zijn en zich bovendien zoo goed als niet met Paulus' ervaringen bezighouden.

Bij het bestudeeren der voor ons doel benoodigde geschriften treedt ons terstond een groote moeilijkheid tegemoet en wel deze: welke autoriteit, welk waarheidsgehalte moeten wij toekennen aan de „Handelingen" en de verschillende „Brieven"? Want het is immers niet zóó, dat ieder woord en iedere uitspraak daarin neergeschreven als historisch volkomen juist en werkelijk gebeurd is te beschouwen; dat zij precies in een chronologisch juiste volgorde weergeven, hetgeen zich in die ver achter ons liggende tijden heeft afgespeeld. Daar hapert het een en ander nog wel aan! Verder kan de historische waarde der verschillende boeken en brieven onderling sterk varieeren. Dit alles dwingt ons dan ook een groote voorzichtigheid te betrachten, wanneer wij de meergenoemde geschriften willen gebruiken om bepaalde stellingen te verdedigen of aan bepaalde zienswijzen steun te verleenen.

Wat de Bijbelboeken betreft, waarop wij ons bij ons onderzoek naar Paulus' werkelijke belevenissen moeten beroepen, de hedendaagsche tekst-critiek heeft als vrijwel vaststaand uitgemaakt, dat wij „Handelingen" beslist niet als een historisch nauwkeurig relaas der verhaalde gebeurtenissen mogen aanvaarden, terwijl daarentegen verschillende „Brieven" van Paulus, zoals b.v. die aan de *Corinthiërs, Galaten* en andere, afgezien van enkele interpolaties en wijzingen in

den tekst van weinig belang, als authentieke composities van den apostel Paulus zelf mogen gelden. De juistheid der gebeurtenissen in „Handelingen" beschreven mag slechts dan worden aanvaard, indien de daarin vervatte uitspraken in overeenstemming zijn met gegevens ons in bepaalde „Epistels" verstrekt. [1]) Verder moeten wij niet uit het oog verliezen, dat hoewel „Handelingen" is voortgekomen uit kringen, die sterk onder Paulinischen invloed stonden, de samenstelling er van enkele tientallen jaren later moet worden gedateerd (ca. 80 n. Chr. [2])) dan de door ons bedoelde „Brieven". [3]) De opvatting, dat „Handelingen" — en ook het Lucas-evangelie — zou zijn geschreven door den reisgenoot en arts van Paulus (men vergelijke hiervoor *Col. 4:14)*, een zienswijze vooral door *Harnack* gepropageerd, schijnt tegenwoordig hoe langer hoe meer door de competentste bijbelonderzoekers te worden verlaten.

Willen wij dus een inzicht verwerven in Paulus' ervaring tijdens zijn reis naar Damascus, dan dienen wij ons vanzelfsprekend daarbij tot den man zelf te wenden als zijnde de meest betrouwbare getuige in deze zaak. Een complete beschrijving van de bekeerings-episode is in de „Epistels" niet te vinden, maar zoo hier en daar krijgen we toch in Paulus' eigen bewoordingen te hooren, welken indruk hij zelf bij het aanschouwen van zijn visioen ontving. Hij zelf b.v. stelt zijn belevenis op den weg naar Damascus op één lijn met de door de apostelen geziene verschijningen van Jezus na zijn kruisiging. In *I Cor. 15 : 5—8* immers schrijft Paulus:

> „.... en Hij is verschenen aan Céphas, daarna aan de twaalven. Vervolgens is Hij verschenen aan meer dan vijfhonderd broeders tegelijk, van wie het meerendeel thans nog in leven is, doch sommigen zijn ontslapen. Vervolgens is Hij verschenen aan Jacobus, daarna aan al de apostelen; maar het allerlaatst is Hij ook aan mij verschenen, als aan een ontijdig geborene." [4])

Uit de zoo juist aangehaalde verzen kan wel geen andere conclusie worden getrokken, dan dat Paulus vast overtuigd was, dat Jezus hem op *de zelfde wijze* in persoon was verschenen als aan de apostelen en discipelen, die, zooals wij weten, meenden Jezus na zijn kruisdood in levenden lijve te hebben waargenomen [5]).

---

1) Lake & Jackson, The Beginnings of Christianity. London 1933, V, 5.

2) M. Goguel, La vie de Jésus. Paris 1932, p. 121, stelt „Handelingen" op ongeveer 85 n. Chr., doch niet later dan 90 n. Chr.

3) Zoo wordt de eerste Brief aan de Corinthiërs, welke volgens Lake in zijn „The historical evidence for the ressurrection of J.C.", London 1907, p. 10 „is probably the most certainly genuine of the whole collection", vrijwel algemeen op omstreeks 56 n. Chr. gedateerd.

4) Bij de Bijbel-citaten in dit artikel maken wij gebruik van de Nieuwe Vertaling van het Ned. Bijbelgenootschap, 1939. Wanneer wij ons tot den Griekschen tekst zelf wenden, dan Nestle's N.T. Graece, 1937.

5) Hierover zegt de critische Goguel: „... il n'est pas contestable que les premiers disciples aient eu la conviction d'avoir vu Jésus vivant apres sa mort, de lui avoir parlé:..:." enz. La foi à la Résurrection de Jésus dans le Christianisme primitif, Paris 1933, p. 8.

Paulus moet van den aard dezer verschijningen op de hoogte zijn geweest, want hij heeft na zijn bekeering gelegenheid genoeg gehad om met verschillende ooggetuigen der Christophanieën te spreken en wederzijds de belevenissen te vergelijken. (In dit verband vergelijke men *Galaten 1 : 18—20* en *Gal. 2 : 1*). Het mag dus zeer waarschijnlijk worden geacht, dat Paulus zelf den indruk kreeg tijdens zijn visioen een menschelijke gedaante te aanschouwen, welke hij al dan niet terecht als den gestorven Jezus identificeerde.

In strijd echter met bovengenoemde voorstelling van zaken ons door Paulus zelf gegeven zijn de mededeelingen in de „Handelingen" opgenomen, de eenige plaats waar Paulus' ervaring op vrij uitvoerige wijze is beschreven. Doch ook hierin komen enkele tegenstrijdigheden voor, die gerechten twijfel doen rijzen aan de veronderstelling, dat „Handelingen" ons een betrouwbaar verslag geeft van hetgeen Paulus beleefde op zijn tocht naar Damascus. De bekende drie passages, die zich hiermede bezighouden zijn de volgende: *Hand. 9 : 3—9, Hand. 22 : 6—11* en *Hand. 26 : 12—18.*

Hand. 9 : 3—9[6])

„. . . . . . . geschiedde het, toen hij Damascus reeds naderde, dat hem plotseling *licht uit den hemel omstraalde,* en . . . . . *hoorde hij eene stem tot zich zeggen* . . . . En de mannen, die met hem reisden, stonden sprakeloos, *daar zij wel de stem hoorden, maar niemand zagen.*"

Volgens dit relaas wordt dus de verschijning van Jezus teruggebracht tot een hemellicht, dat Paulus omstraalde. Verder laat de mededeeling geen andere conclusie toe, dan dat Paulus niets zag wat op een menschengestalte leek, doch enkel en alleen een stem hoorde, die hem toesprak. Ook zijn reisgenooten zien niets — zelfs niet het hemellicht, dat Paulus omstraald moet hebben. Wèl wordt de tot Paulus sprekende stem door hen vernomen.

Hand. 22 : 6—11

Tijdens een rede tot de Joodsche menigte te Jerusalem legt de schrijver van „Handelingen" Paulus de volgende woorden in den mond:

> „Maar het gebeurde mij, toen ik op mijn reis dicht bij Jerusalem gekomen was, dat plotseling omstreeks den middag uit den hemel *een fel licht mij omstraalde* en ik . . . . hoorde *een stem tot mij zeggen* . . . . . . En zij, die met mij waren, *zagen wel het licht, maar de stem van Hem, die tot mij sprak, hoorden zij niet*".

Wederom wordt in dit verhaal de verschijning van Jezus herleid tot een Paulus omstralend licht; van lichtende of stralende menschengestalten of dergelijke is geen sprake. Jezus blijft voor Paulus volgens deze voorstelling van zaken geheel onzichtbaar en treedt enkel en alleen via zijn gehoor met hem in contact. De collectieve waarneming evenwel, welke hier opnieuw wordt herhaald, waarschijnlijk om het geval voor de lezers aan betrouwbaarheid te doen winnen, is precies het omgekeerde van hetgeen in Hand. 9 : 3—9 werd medegedeeld. In dit laatstgenoemde

6) Cursiveeringen in de Bijbelaanhalingen zijn van ons.

hoofdstuk immers wordt verteld, dat Paulus' tochtgenooten wèl een stem hoorden, maar niemand zagen — zelfs geen licht —, terwijl in Hand. 22 : 6—11 wordt gezegd, dat zij wel het licht te zien kregen, maar geen stem vernamen. Dit is een bedenkelijke tegenstrijdigheid! In de moderne parapsychologische literatuur zou een dergelijke tegenspraak bij een bepaald geval op te merken al terstond tot een disqualificatie leiden.

Hand. 26 : 12—18

In Paulus' verantwoording voor koning Agrippa zou hij het volgende hebben gezegd omtrent de aanleiding tot zijn bekeering:

> „En toen ik onder die omstandigheden naar Damascus reisde, ... *zag* ik, o koning midden op den dag onderweg *een licht,* schitterender dan de glans der zon, van den hemel *mij en allen, die met mij reisden, omstralen;* en toen *wij allen ter aarde vielen, hoorde ik een stem tot mij spreken .....*"

Ook in deze visie van het geval wordt niets anders gezien dan een helder licht, dat men blijkbaar van objectieven aard wil doen zijn, daar immers al de metgezellen van Paulus het zagen en waardoor zij allen zoo onder den indruk kwamen, dat zij ter aarde vielen. Dit laatste kan slechts beteekenen, dat zij in de meening verkeerden met iets bovennatuurlijks in aanraking te zijn gekomen. Of zij verder ook allen de stem vernamen, wordt niet nader aangeduid. Vermoedelijk zal het wel de bedoeling zijn geweest, dat Paulus alleen de stem te hooren kreeg, daar deze hem moest opwekken den Christus te volgen.

Zien wij van de tegenstrijdigheden in de verschillende verhalen af, dan komen wij bij het vergelijken der drie mededeelingen in „Handelingen" tot de slotsom, dat de schrijver wel de realiteit van het gebeuren sterk naar voren wenscht te brengen door te wijzen op het collectief waarnemen van bepaalde verschijnselen, doch de phaenomenen der verschijning strikt wil bepalen tot het zien van een licht en het hooren van een stem.

En al dit ondanks het feit, dat hij onmogelijk onkundig kan zijn geweest van Paulus' eigen visie op zijn ervaring, nl. dat Jezus hem was verschenen op *de zelfde wijze* als waarop de Christus zich na zijn dood had getoond aan zijn discipelen, althans aan de personen door Paulus in zijn Corinthe-brief opgesomd.

Immers, het mag als een vaststaand feit worden aangenomen, dat de auteur van „Handelingen" op de hoogte moet zijn geweest van Paulus' opvatting betreffende de overeenkomst tusschen zijn eigen Christophanie en die waarop de apostelen zich beroepen. [7])

Paulus was ook overtuigd, dat zijn belevenis op den weg naar Damascus iets unieks beteekende, aangezien er duidelijke aanwijzingen kunnen worden ge-

7) In dit verband schrijft Goguel in zijn „La foi à la Resurrection enz., p. 58: „L'auteur des Acts qui à vécu dans un milieu directement influencé par l'apôtre Paul, n'a pas pu ignorer une affirmation aussi capital (d.w.z. Paulus' opvatting). Il a cependant réduit la christophanie paulinienne à la simple apparition d'une lumière et à l'audition d'une voix celeste."

vonden, dat hij scherp wenschte te onderscheiden tusschen de ervaring, die hem tot een volgeling van Christus maakte, en andere door hem beleefde *gezichten* en *openbaringen* (Gr. optasiai kai apokalupseis, *II Cor. 12 : 1*). In hoeverre deze gezichten en openbaringen hem langs, zooals wij het tegenwoordig zouden noemen, supranormalen weg zijn toegekomen, zullen wij hier maar in het midden laten. Deze door Paulus gemaakte onderscheiding evenwel zou kunnen aangeven, dat Paulus bedoelde gezichten en openbaringen meer subjectief beleefde, in den geest a.h.w., doch dat zijn bekeeringsvisioen — althans naar zijn eigen gevoelens — van meer objectieven aard moet zijn geweest. Hoe het ook zij, waar het hierbij vooral op aankomt is, dat Paulus blijkbaar zelf vast overtuigd was iets te hebben ondervonden, dat diende te worden gelijkgesteld aan hetgeen de apostelen op een gegeven oogenblik na Jezus' kruisdood meenden waar te nemen, een ondervinding zóó indrukwekkend, dat zij hen ophief uit de diepste neerslachtigheid en verwarring tot een vurig getuigen vol doodsverachting van hun geloof in hun Meester als de Messias.

Al is de door de apostelen waargenomen Jezus na de resurrectie waarschijnlijk niet zoo lijfelijk en materieel, niet zoo van vleesch en bloed geweest als de schrijver van „Handelingen" ons in den aanvang van zijn geschrift wil doen gelooven („veertig dagen lang hun verschijnende en tot hen sprekende . . . ." „En terwijl Hij met hen aanzat, beval hij hun . . . ." *Hand. 1 : 3—4* [8])), een meer of minder stoffelijk lijkende menschengestalte — zooals de parapsychologie ze ook kent bij de verschijningen van stervenden en overledenen — zal zich vooral bij de collectieve waarnemingen der apostelen ongetwijfeld hebben vertoond. Wanneer nu Paulus zelf nadrukkelijk de overeenkomst vaststelt tusschen zijn eigen visioen en dat der apostelen, dan is het, dunkt ons, niet te ver gezocht te veronderstellen, dat ook Paulus op het oogenblik van zijn Damascusbelevenis een gestalte waarnam en dat het geheele phaenomeen niet beperkt bleef tot het zien van een licht en het vernemen van een stem.

Waarom heeft de schrijver van „Handelingen" dan gemeend het Damascusvisioen te moeten terugbrengen tot de door hem beschreven verschijnselen ? Paulus' opvatting hieromtrent kennende, moeten het dus wel zeer dwingende redenen zijn geweest, die den auteur noopten Paulus' eigen voorstelling te negeeren en hem er toe brachten de ervaring tijdens de reis naar Damascus te beschrijven gelijk hij deed.

Deze redenen zijn waarschijnlijk van apologetischen aard geweest. Men mag wel aannemen, dat reeds in de jaren, dat de schrijver van „Handelingen" zijn werk samenstelde, een bepaalde voorkeur voor zekere leerstellingen betreffende den Christus bij onderscheidene Christelijke gemeenten was ontstaan. Een dezer

---

8) Wat dat „aanzitten" betreft, zooveel beteekenend als „tafelend", de Nieuwe Bijbelvertaling geeft o.i. wel een zeer gewaagde vertaling van het in de beste handschriften hier voorkomende Grieksche werkwoord „sunalizein", dat doorgaans wordt weergegeven door ons „te zamen komen", „te zamen zijn"; de lezing „sunaulizein", die ook voorkomt, beteekent „samenwonen" of „te zamen bivakkeeren".

dogma's b.v. hield verband met de opvatting, dat de Christophanieën slechts aan de „twaalven" vergund waren geweest en dat aan niemand buiten dezen kring van intieme medewerkers van Jezus deze gunst was te beurt gevallen. De schrijver van „Handelingen" nu moet als een exponent van deze zienswijze worden beschouwd. Het logische gevolg van bedoelde opvatting was dan ook, dat Paulus geen Jezus-*verschijning* kon hebben ervaren. Deswege diende de *verschijning* van een Jezus-*gestalte* aan Paulus te worden genegeerd en vervangen door een licht en een stem. En misschien is dit ook de reden, dat zoowel in „Handelingen" als in het Lucas-evangelie — beide waarschijnlijk van dezelfde hand — met geen woord wordt gerept over de verschijningen van Jezus aan Jacobus en aan de „meer dan vijfhonderd broeders", hoewel ook deze Christophanieën in Paulus' eersten zendbrief aan de Corinthiërs nadrukkelijk werden genoemd. Deze personen immers behoorden niet tot de „twaalven" (waarom Paulus over de „twaalven" spreekt en niet over de „elven" — Judas kon men immers niet meer tot de bedoelde discipelen-groep rekenen — vormt nog steeds een strijdvraag). Bovenvermelde opvatting was ook al weer het gevolg van het geloof bij vele Christenen uit dien tijd, dat Jezus, na gedurende veertig dagen na zijn dood lichamelijk op aarde te hebben vertoefd, ten hemel was gevaren, hetgeen inhield, dat zijn aardsche carrière voor goed was afgesloten en dat hij nu tot een volslagen hemelsch wezen was geworden, waardoor hij feitelijk geheel en al buiten de waarnemingssfeer der stervelingen was getreden. Aan deze voorstelling wilde de schrijver van „Handelingen" vasthouden, zoodat hij Jezus niet in een menschelijke gedaante aan Paulus kon laten verschijnen, doch genoodzaakt was het contact met den hemelschen Christus te doen geschieden door middel van een licht en een stem. Op deze wijze voldeed het gebeuren tevens geheel en al aan de geijkte voorstellingen in die tijden gangbaar ten aanzien eener communicatie tusschen een hemelsch wezen en een sterveling.

Dat de bedoelde leerstellingen waarschijnlijk hun ontstaan te danken hebben aan het verlangen een bevredigend antwoord te geven op de vraag, waarom de Jezus-verschijningen zich slechts tot een kort tijdperk hebben bepaald en zich daarna niet meer plachten voor te doen, terwijl verder de op den duur al zeer materieel en lijfelijk geconcipieerde Christophanieën (bij vele Christelijke groepen althans) het aannemen van een streng gescheiden aardsche en hemelsche episode noodzakelijk maakten, behoeft ons in dit artikel niet verder bezig te houden. Hen, die zich hierover wenschen te oriënteeren, verwijzen wij naar het reeds meer geciteerde werk van Goguel [9]).

De belevenis van Paulus op den weg naar Damascus wordt door verschillende moderne psychologen gaarne naar voren geschoven als een typisch voorbeeld eener religieuze bekeering, die tot stand komt door middel van hallucinatorische processen. Zij wijzen er daarbij op, dat de stemmen of visioenen, welke de bekeerden, die ze ondergaan, doorgaans als van bovennatuurlijken aard aanvaarden, niets anders zijn dan objectiveeringen van zielsconflicten, die op deze manier het sujet

9) M. Goguel, La foi à la Resurrection de Jésus dans le Christianisme primitif, Paris 1933, p. 58—59.

een beslissing pogen op te dringen; een beslissing, die het meestentijds onderwust heel graag al terstond had willen accepteeren, doch waartegen de waakbewuste persoonlijkheid zich om welke reden dan ook blijft verzetten.

Zoo zou volgens de meening van den bekenden psychiater *Dr. C. G. Jung* ook de bekeering van Paulus niets anders zijn, dan een dergelijk tot ontlading gekomen zielsconflict. Jung nu is overtuigd, dat Paulus, toen hij zich op weg begaf naar Damascus, reeds onderbewust een Christen moet zijn geweest, doch waakbewust bleef hij de felle Phariseeër. Zijn steeds hooger oplaaiend fanaticisme, zich uitend in zijn steeds feller wordende Christenvervolging, verklaart Jung door aan te nemen, dat bij Paulus het Christus-complex poogde den drempel van zijn Phariseeër-waakbewustzijn te overschrijden, waartegen dit laatste zich echter teweer probeerde te stellen door een steeds heviger wordende anti-Christelijke reactie. Ten einde nu een beslissing te forceeren, leidde de onderbewuste Paulus den waakbewusten op doeltreffende wijze om den tuin door laatstgenoemde een als van buiten komende stem te doen vernemen, die zich als van den Christus zelf afkomstig aandiende. [10])

Uit alles, wat Jung over Paulus' ervaring meent te mogen concludeeren, blijkt, dat hij daarbij geheel en al afgaat op de door „Handelingen" verstrekte gegevens. *Maar indien deze gegevens nu eens geen juiste voorstelling van zaken geven*; indien de schrijver van meergenoemd geschrift in het N.T., zooals wij tegenwoordig gegronde redenen hebben te vermoeden, de verschijnselen, welke zich bij Paulus' bekeering voordeden, *verdraaid heeft weergegeven* [11]), wat blijft er dan nog over van Jung's theorie ten aanzien van hetgeen Paulus is overkomen?

Het slechts zien van een licht en het hooren van een stem zou inderdaad met Jung's hypothese goed kloppen, doch het waarnemen van een menschelijke gestalte zou daarmede minder goed overeenstemmen, want Paulus had Jezus nooit gekend en zijn onderbewuste ik zou in zulk een geval veel eerder een stem hebben geprojecteerd dan een menschelijke gestalte als personificatie van Jezus. Uit Paulus' eigen woorden moeten wij opmaken, dat hij vast overtuigd is geweest Jezus zelf te hebben aanschouwd. Moet dan niet elke theorie, die hiermede geen rekening houdt, mank gaan en dus ook die van Jung?

Wij willen niet beweren, dat Paulus' bekeering beslist niet mag worden toegeschreven aan de oorzaken, welke Jung daarvoor meent te moeten aannemen. In geenen deele! Wij bekennen grif, dat Paulus' psychische constellatie (mogelijk

---

10) Men vergelijke hiervoor Jung's voordracht voor de Engelsche S.P.R. gehouden in 1919 en getiteld: „Psychological Foundations of Belief in Spirits", Proc. S.P.R. *31*, 82.

11) In verband hiermede schrijft Lake: „Acts is probably based on early Greek and Aramaic documents, fully worked over by the editor of Acts. We can sometimes see that his sources told a rather different story..... Our only reason for ever doubting it is that for Lucas' first volume his main source — Marc — shows that he edited it so freely that the meaning was sometimes changed, and for his second volume the Pauline epistles indicate that the real course of events considerably differed from his account. The suggestion made is that a study of Lucas' editorial methods shows that he was capable of modifying his sources, and that the Pauline epistles show that his version of events is not wholly accurate." Lake & Jackson, The Beginnings of Christianity, V, 5.

ook door de indrukken, die hij had opgedaan bij den marteldood van Stephanus, Hand. 7 : 1—60) hem in die bewuste momenten sterk voorbeschikte voor zulk een hallucinatorische projectie, gelijk ons door Jung wordt geteekend. Onze ervaringen in verband met latere bekeeringsgevallen leeren ons dat. Wat wij van Paulus' temperament te weten zijn gekomen geeft eveneens aan, dat hij voor een dergelijke psychische zelf-ontlading bijzonder geschikt moet zijn geweest. Verder is het ook ongetwijfeld waar, dat de omstandigheden, waarin Paulus verkeerde, zeer verschilden van die der apostelen, toen zij meenden Jezus na zijn dood in levenden lijve te aanschouwen, zoodat wij reeds uit hoofde hiervan een verschil mogen vermoeden tusschen de Jezus-verschijningen aan de apostelen eenerzijds en de Christophanie van Paulus anderzijds. Ook het blind worden van Paulus, zooals dit in „Handelingen" wordt beschreven, zou, indien het op een werkelijke traditie berustte en niet mogelijk door den auteur van dit boek er bij werd gevoegd om de felheid van het hemelsche licht te illustreeren, een aanwijzing te meer vormen voor de juistheid der Jungsche verklaringswijze. Die blindheid zou dan van psychogenen aard zijn geweest en te vergelijken zijn met de z.g. hysterische blindheid, de blindheid van sommige „shell-shocked" personen enz.

Aldus beschouwd is er inderdaad veel, dat zou spreken vóór een zuivere psychologische verklaring der Damascus-episode. Het neemt echter niet weg, dat, waar wij volgens Paulus' eigen woorden moeten aannemen, dat hij meende Jezus zelf te hebben gezien, zooals wij hierboven hebben uiteengezet, *dit* althans onbetwistbaar tegen de voorstelling van Jung pleit.

De bedoeling van dit artikel is mede geweest er op te wijzen, dat de in „Handelingen" beschreven verschijnselen in verband met Paulus' visioen ons blijkbaar geen betrouwbaar materiaal verschaffen voor het opstellen van een oordeel over de gebeurtenissen, welke zich tijdens de Damascus-beleyenis afspeelden. Ja wat meer is, wij hebben zelfs gegronde redenen te vermoeden, dat de auteur bepaalde feiten verdraaid heeft weergegeven om ze waarschijnlijk te doen aanpassen bij bepaalde dogmatische voorstellingen door hem gekoesterd. Met het oog op de door Jung gegeven psychologische verklaringswijze zal men, naar onze meening, hiermede dan ook ter dege rekening moeten houden.

Bezien wij het geheele vraagstuk van uit dit standpunt, dan kan niet worden ontkend, dat bij het geval Paulus de mogelijkheid blijft opengehouden voor de eventueele inwerking van een van Paulus onafhankelijken factor; nl. dat wij tijdens zijn bekeering niet met een zuiver psychologisch complex te doen hebben, maar dat daarbij ook van een parapsychologisch moment sprake kan zijn geweest. Met andere woorden, dat de mogelijkheid blijft bestaan, dat Paulus inderdaad een veridieke hallucinatie heeft gehad, te voorschijn geroepen door de inwerking van een overledene. Het voorkomen van dergelijke verschijningen is door de parapsychologie zeer waarschijnlijk gemaakt, terwijl haar competenste onderzoekers de mogelijkheid van een zoodanige inwerking zonder meer toegeven.

Een voorstelling van zaken, welke ook het best zou overeenkomen met Paulus' eigen visie op het gebeuren.

H. DRIESCH

door Dr. K. H. E. DE JONG

De meest bekende vertegenwoordiger van het moderne „vitalisme", H. Driesch, doet in meer dan één opzicht denken aan den grooten Duitschen philosoof A. Rüdiger (1673—1731).

Rüdiger toch verkondigde in zijn hoofdwerk, de „Physica divina" (1716) niet slechts de „vitalis hypothesis" maar besprak ook uitvoerig wat wij noemen de parapsychologische verschijnselen.

In een evenzeer inhoudsrijken als karakteristieken brief aan schrijver dezes erkende Driesch dan ook, dat Rüdiger zeer zeker de moeite loont van nader te worden bestudeerd.

Jammer dat Driesch' uitstekend werk „Der Vitalismus als Geschichte und als Lehre" (1905, tweede, verkorte uitgaaf 1922) geen derde oplaag heeft mogen beleven. Hij zou zeker een belangrijk hoofdstuk aan zijn te weinig gekenden voorganger hebben gewijd.

Het feit, dat Driesch reeds in de eerste oplaag van dit boek (p. 146 aanm. 1) een gissing opperde wat de beteekenis van „telepathische Wirkungen" zou kunnen zijn alsmede de royale bekentenis p. 242 aanm. 2) dat hij aangaande telepathie en „spiritisme" geen oordeel had, deed ons ook te dien aanzien iets goeds van Driesch verwachten en die verwachting is in vervulling gegaan.

Meer en meer vestigde de groote bioloog zijn aandacht op de „occulte" problemen; hij werd hoe langer hoe positiever in zijn uitspraken, trad toe tot de „Society for Psychical Research", wier voorzitterschap hij in 1926 bekleedde en publiceerde in 1932 een samenvattend werk „Parapsychologie. Die Wissenschaft von den „okkulten" Erscheinungen. Methodik und Theorie".

Wij willen inzonderheid op dit werk nader ingaan.

In de allervoortreffelijkste „Voorrede" p. 1—6 laakt Driesch degenen, die van te voren afwijzend staan tegenover de „parapsychologie".

„Men meent" zegt hij p. 2 vlg. „steeds zeer „verlicht" te zijn, en is juist het tegendeel ervan, namelijk dogmatisch gebonden. Men denkt te weten, wat er „kan bestaan en niet kan bestaan".

Dit geldt, helaas !, ook voor academici en die toestand is onhoudbaar.

„Universiteiten moeten zeer zeker een kritische houding tegenover al het nieuwe innemen, maar zij zijn toch niet enkel „Konservierungsanstalten", die zouden mogen doen als wist men reeds al het „wezenlijke" en als moest men zich slechts op détailwerk toeleggen", p. 3.

Driesch neemt ook stelling tegenover de „al te geloovigen", p. 4. Deze mogen zich niet direct boos maken, wanneer een buitenstaander in dezen het vermoeden oppert dat er bedrog gepleegd is. Terecht zegt hij naar aanleiding hiervan:

„Het is *geen* verwijt tegen iemand en zeer zeker geen moreel maar ook geen intellectueel verwijt, wanneer de verdenking wordt uitgesproken, dat hij zou zijn beetgenomen", t. p. Vooral op het gebied der (para)physische verschijnselen

zijn de moeilijkheden zóó groot, dat wel ieder onderzoeker hier wel eens zal worden „getäuscht".

Tenslotte verklaart hij ronduit, p. 6:

„Met de „mystieke" „irrationeele" neigingen van den tegenwoordigen tijd heeft de parapsychologie niets uit te staan. Ze is wetenschap juist zooals scheikunde en geologie wetenschappen zijn."

In het eerste gedeelte „Die Methodik der Parapsychologie", p. 7—91 neemt hij vrijwel alle mogelijkheden van opzettelijk - zoowel als van zelfbedrog in oogenschouw en dringt terecht aan op de grootst mogelijke accuratesse en voorzichtigheid.

Wanneer hij echter p. 56 beweert dat inzake de (para)physische verschijnselen „werkelijk alles „niet voldoende" op zekere gronden berust" en aanm. 1) betreffende Eusapia zegt „Over Palladino heb ik geen oordeel, ofschoon ik toegeef dat het bericht van de commissie der S. P. R. aangaande de proeven te Napels zeer overtuigend luidt", dan is dit toch wel wat al te gereserveerd.

Uit de verschijnselen toch, die Eusapia op een zekere zitting in 1895 en op althans één zitting te Napels produceerde — aangehaald in ons werk „Das antike Mysterienwesen" 1e uitg. (1909) p. 113—116, 2e uitg. (1919) p. 135—142 en „De Parapsychologie" (1936) p. 45—49 — valt toch bezwaarlijk een andere conclusie te trekken dan dat telekinese — waar het in dezen om ging — een niet te loochenen feit is. Driesch acht haar dan ook p. 87 z.i. althans waarschijnlijk.

Wanneer hij daarentegen p. 66 van de experimenten te Parijs met den „metagnoom" Kahn genomen, beweert dat z.i. „hun paranormale echtheid, veronderstellende dat de voorwaarden van het onderzoek werkelijk geheel correct werden beschreven, met dat al waarschijnlijk is", dan had Driesch zich dienaangaande door het artikel van Dr. A. Moll, „Der „Hellseher" Ludwig Kahn und seine Untersucher" in „Zeitschrift f. kritischen Okkultismus" I (1925/1926) p. 161—179 beter kunnen laten inlichten.

Het komt overigens meer voor, dat onderzoekers, die uitermate kritisch staan tegenover de (para)physische feiten, inzake zekere mentale verschijnselen niet altijd kritisch genoeg zijn.

In het tweede gedeelte „Die Theorien der Parapsychologie" p. 93—146 betoogt Driesch p. 98—103 dat van uit het vitalistische gezichtspunt een verbinding tusschen de normale en de (para)physische verschijnselen kan worden geconstrueerd. Men zou kunnen aannemen dat het psychische van een supranormaal begaafd mensch de vatbaarheid heeft, bij zijn rangschikkende werking op de stof het bereik van zijn normale inwerking te overschrijden, echter altijd in aansluiting aan het lichaam. De z.g. materialisatie zou dan als 't ware supranormale embryologie zijn, p. 102.

Overgaande tot de mentale verschijnselen bestrijdt Driesch, zooals ook Tischner e.a. de „Strahlungshypothese", p. 104—110. Als hoofdargument van Tischner haalt hij het navolgende aan, p. 107:

Waar zijn de conventioneele teekenen, wanneer bijv. een gedachte of een stemming supranormaal moet worden overgebracht? Bij de telegraphie hebben wij zulke conventioneele teekenen; bij het spreken en schrijven hebben wij de klanken en letters met hun combinaties. Zij zijn telkens bij afspraak aan een bedoeling aangepast. „Telepathisch" daarentegen zou daarvan in 't geheel geen sprake zijn.

Wij erkennen het gewicht van dit argument, meenen echter, dat bij de supranormale overbrenging van bijv. toorn of andere den mensch uiteraard eigen aandoeningen geen conventioneele teekens van noode behoeven te zijn. Ook tegen andere bewijsgronden van Tischner en Driesch ware nog wel iets in te brengen, maar de plaatsruimte ontbreekt ons hier er voor.

Wij gaan over tot de „nicht-physikalische" theorieën.

Driesch beweert dat de overbrenging bij de supranormale vèr-werking en het z.g. helderzien niet „door de ruimte heen" kan plaats vinden. Wij moeten in dezen „buiten de ruimte" treden. Reeds bij de normale organische verschijnselen moet men, volgens de vitalistische leer, agentiën invoeren, die „sozusagen in den Raum hinein" werken. Wij moeten dus ook, bij de verklaring van de parapsychologische feiten „aus dem Raum hinausgehen" p. 110 vlg.

Schrijver dezes moet echter ronduit verklaren niet te kunnen begrijpen hoe het mogelijk is „buiten de ruimte te treden". Reeds deze en andere desbetreffende uitdrukkingen zijn — zooals trouwens Driesch zelf voelt wanneer hij aankomt met de zinswending „sozusagen" — onlogisch en dus onhoudbaar. De verklaring zelve verliest zich geheel in het vage. O.i. is het nog altijd beter op dit zoowel als op andere gebieden, van een „verklaring" af te zien en ronduit te erkennen, dat wij hier aan de grens van het menschelijk kenvermogen staan, dan gebruik te maken van uitdrukkingen en veronderstellingen, die met de logica in strijd zijn.

Daarentegen zijn wij het ten volle met Driesch eens, wanneer hij p. 111 aanm. 1) spreekt van den „onzin eener „vierde dimensie" der ruimte. De ruimte heeft nu eenmaal drie dimensies". Ja, de vierde dimensie is iets noodlottigs inzonderheid op parapsychologisch gebied. Vgl. ook onze opmerkingen dienaangaande in „De Parapsychologie" p. 58, opmerkingen die door eenige onzer critici blijkbaar zijn misverstaan.

Driesch gaat — om tot het eigenlijke onderwerp terug te keeren — nog verder. „Wij hebben", zegt hij p. 111 „in de parapsychologie behoefte aan iets meer", aan iets dat „op meerdere personen betrekking heeft, dus iets „bovenpersoonlijks" „dat niet in de ruimte is en niet door de ruimte heen" werkt.

Ook hiertegen moeten wij protest aanteekenen. Denken, willen, voelen vereischen iets dat denkt, wil, voelt; dit iets moet uiteraard individueel, dus toch wel een persoon zijn, al dan of niet een mensch of een buitenmenschelijk, resp. bovenmenschelijk wezen. Anders geraakt men in het hopeloos vage. Het „bovenpersoonlijke" behoort, evenals het „boven-zijnde" (Überseiende), het „tijdeloos gebeuren" e.d. tot het gebied der philosophische buitensporigheden.

Driesch echter verklaart, p. 123: Het bovenpersoonlijke is niet slechts iets dat supranormale verbindingen tusschen levende zielen mogelijk maakt, maar ook een soort van bovenpersoonlijk subject. „Dit subject heeft alle levensplannen van alle menschen vastgevormd in zich". Het is een „wereldsubject" een „wereldbewustzijn", t.p. Dit wereldsubject behoort evenwel niet voor ieder geval van supranormale gedachteoverbrenging (Wissensübertragung) ter verklaring te worden bijgehaald, p. 124.

Schrijver dezes acht het begrip „wereld" uit een wetenschappelijk oogpunt van twijfelachtige waarde: in werkelijkheid bestaan er buiten kijf feitenreeksen die elkaar naar alle richtingen heen doorkruisen. De hypothese van een allesomvattende verbinding der feitenreeksen brengt ons niets verder. Het denkbeeld van een „wereldsubject" of „wereldbewustzijn" moge voor geloovigen iets aantrekkelijks hebben, in de wetenschap die met zoo weinig mogelijk abstracties resp. ficties moet zien uit te komen, behoort het niet thuis.

Het komt wel eens voor dat een „medium" feiten mededeelt die aan dat medium zelf als ook aan de aanwezige personen, ja in enkele gevallen aan alle levenden onbekend waren. Driesch ziet zich dan voor de keuze geplaatst tusschen de leer van het „wereldbewustzijn" en die van het zg. spiritisme.

Driesch zou de benaming „spiritisme" gaarne zien vervangen door die van „monadisme", p. 124. Ook schrijver dezes heeft, veertig jaren geleden, in een vergadering eens gezegd: „Als men „het woord „spiritisme" afwijst, laat men dan spreken van „monadologie"".

Het zou dan echter een geheel andere monadologie moeten zijn dan die van Leibniz. Ook vat schrijver dezes — zooals trouwens ook anderen — niet, hoe een „monadisme" te rijmen valt met het denkbeeld van het „wereldbewustzijn".

Na lange overwegingen meent Driesch echter toch aan de „monadische" theorie een zekere voorkeur te moeten geven. De gewone triviale, maar uitermate persoonlijke détails die het medium als van een overledene komende verstrekt, worden meer begrijpelijk wanneer men diens voortbestaan aanneemt, dan wanneer men aanneemt dat het medium juist die objectieve onverschilligheden in het „levensplan" zou lezen, p. 139.

Schrijver dezes behoeft wel ternauwernood op te merken dat hij ten opzichte van dit laatste met Driesch accoord gaat.

Driesch is aan die opvatting ook in zijn populair geschreven boekje „Die Überwindung des Materialismus" (1935) p. 106 getrouw gebleven.

Merkwaardig is in laatstgenoemd boekje ook de uitspraak, inzonderheid van een bioloog, p. 107:

„Is de mensch als persoon „onsterfelijk" dan zijn het de hoogere dieren toch ook wel."

Tenslotte zij nog vermeld dat Driesch ook niet a priori afwijzend stond tegenover de astrologie.

Alles te samen genomen moet Driesch, om zijn scherpzinnig détailonderzoek, zijn ruimte van blik, zijn voorname gereserveerdheid en den moed waarmee hij voor zijn overtuiging uitkwam, als een der grootste figuren van onzen tijd worden beschouwd.

PARAPSYCHOLOGISCHE VERSCHIJNSELEN IN OUDE OORKONDEN

IX. *Een supranormaal droomgezicht van een lateren keizer*

door Dr. K. H. E. DE JONG

De autobiographie van den Duitschen keizer Karel IV (1316 — 1378) die met nuchtere staatsmanswijsheid fijne geestesbeschaving paarde, bevat ook belangrijke parapsychologische gegevens en wij vestigen hier op het zevende hoofdstuk, waarin een gebeurtenis uit het jaar 1333 wordt beschreven, nader de aandacht.

„Toen ik destijds" — aldus de keizerlijke auteur — „in Lucca was, heeft de duivel, die altijd zoekt wien hij kan verslinden en den menschen zoetigheden aanbiedt, waarin vergif schuilt, nadat ik voordien lang door hem in verzoeking geleid, maar door den bijstand der goddelijke genade niet overwonnen was, slechte en verdorven lieden, die mijn vader dagelijks omgaven, aangezet (daar hij het uit eigen kracht niet had vermocht) om mij van het rechte pad in den strop der ellende en der wellust te verlokken, en aldus verleid door verdorvenen, was ik verdorven met de verdorvenen".

Die bekentenis van eigen schuld strekt den keizer zeer tot eer en verhoogt mede de geloofwaardigheid van hetgeen hij vertelt.

„Toen daarop" — aldus gaat hij voort — „mijn vader, niet lang na mij, den weg naar Parma insloeg, kwam ik .... in een plaats van het Parmesaansche gebied, Tesenzo genaamd, op een Zondag, en wel den dag van de hemelvaart der H. maagd Maria [1]). In die nacht had ik, toen de slaap mij beving, een visioen. Een engel des Heeren ging naast mij staan aan den linkerkant van mijn legerstede en gaf mij een stoot in de zijde, zeggende: „Sta op en kom met ons!" Ik antwoordde in den geest: „Heer, ik weet niet waarheen, noch ook hoe ik met u moet gaan". De engel greep mij aan de haren van het voorste gedeelte van mijn hoofd en droeg mij met zich de lucht in boven een groote slagorde van gewapende ruiters, die, gereed tot het gevecht, voor een burcht stonden. Hij hield mij in de lucht boven de slagorde en zeide tot mij: „Zie om en aanschouw!" En ziedaar, een andere engel, van den hemel neerdalende met een vurig zwaard in de hand, doorboorde iemand midden in de slagorde en sneed hem het geslachtsdeel af met hetzelfde zwaard. En gene, als doodelijk gewond, zieltoogde terwijl hij op het paard zat. Toen zeide de engel, die mij bij de haren vasthield: „Herkent gij hem, die door den engel doorboord en doodelijk gewond is?" Toen zeide ik: „Heer, ik ken hem niet en ook niet het oord". Hij zeide: „Gij moet weten, dat dit de troon-

1) Deze zin is niet geheel duidelijk.

opvolger van Vienne is, die wegens de zonde der weelderigheid aldus door God is getroffen. Neem U dus in acht en ook Uwen vader kunt gij zeggen, dat hij zich voor gelijke zonden in acht neme of er zullen U nog ergere dingen overkomen." Ik echter, vol medelijden met dien troonopvolger van Vienne, Guigo genaamd, wiens grootmoeder de zuster van mijn grootmoeder was geweest [2]) en hijzelf was de zoon eener zuster van Karel I, koning van Hongarije, vroeg den engel of hij nog voor zijn dood de biecht kon afleggen, en was zeer bedroefd. De engel antwoordde en zeide: „Hij zal de biecht afleggen en nog eenige dagen leven". Toen zag ik aan den linkerkant der slagorde vele mannen staan in witte mantels gehuld, kennelijk mannen van groote distinctie en heiligheid; zij spraken met elkaar, terwijl zij op de slagorde en op hetgeen gebeurd was, neerzagen en ik nam hen goed waar. Echter werd mij niet vergund, verder te vragen noch vermeldde de engel uit eigen beweging, wie of van welken stand die mannen van zoo groote distinctie waren. En plotseling was ik weer naar mijn plaats teruggebracht, terwijl de dagkim reeds gloorde. Ridder Thomas van Neuerburg, uit het gebied van Luik, kamerheer van mijn vader maakte mij wakker en zeide: „Heer, waarom staat gij niet op? Reeds is Uw vader gewapend te paard gestegen". Toen stond ik op; ik was gebroken en als 't ware uitgeput als na een moeitevolle reis. En ik zeide tot hem: „Waarheen moet ik gaan? Ik heb deze nacht zooveel geleden, dat ik niet weet wat ik doen moet". Toen zeide hij tot mij: „Heer, wat is er?" En ik zeide tot hem: „De troonopvolger is dood, en mijn vader zelf wil een leger bijeengaren en den troonopvolger te hulp komen, die oorlog voert met den graaf van Savoye; onze hulp baat hem niets daar hij dood is." Hij echter lachte mij op dien dag uit en toen wij naar Parma gekomen waren vertelde hij aan mijn vader alles, wat ik hem gezegd had. Toen riep mijn vader mij en vroeg of dat waar was en ik het aldus gezien had? Ik antwoordde hem: „Stellig Heer, U kan er zeker van zijn dat de troonopvolger dood is." Mijn vader berispte mij en zeide: „Geloof toch niet aan droomen!" Ik had echter aan mijn vader en aan Thomas niet ten volle medegedeeld zooals ik het gezien had, maar alleen dat de troonopvolger gestorven was. Eenige dagen later kwam een bode met een brief, inhoudende, dat de troonopvolger na zijn leger te hebben bijeenverzameld voor een zeker kasteel van den graaf van Savoye was gekomen en door een grooten pijl uit een armborst te midden van al zijn krijgslieden getroffen was en eenige dagen later, na den biecht te hebben afgelegd, was gestorven. Toen zeide mijn vader, nadat hij den brief had hooren voorlezen: „Ik sta daar zeer over verbaasd, omdat mijn zoon diens dood van tevoren had verkondigd". Zoowel hij zelf als Thomas waren er zeer over verbaasd, maar niemand heeft hierna met hen over dit onderwerp gesproken."

Dit uitvoerig verhaal geeft aanleiding tot verscheidene opmerkingen. Daar de dag van Maria's hemelvaart op den 15en Augustus valt en Guigo, volgens

2) Onjuist: Maria, de zuster van Karels grootmoeder Margaretha, was de schoonmoeder van Hugo, oom van Guigo.

Valbonnais, Histoire de Dauphiné I (1722) 295 vgl. den 28 Juli stierf, na op den vorigen dag te zijn gewond, zou Karel dus op supranormale wijze kennis hebben gekregen van een feit, dat kort geleden gebeurd en hem nog onbekend was.

Het supranormale droomgezicht was in beelden gekleed, overeenstemmende met den geestesinhoud van den bijbelvasten jongeling en met zijn toenmalig ietwat losbandig levensgedrag.

Hij zag een engel, die hem bij de haren greep en de lucht in droeg, evenals de profeet Ezechiel VIII, 3 verzekert dat een gedaante, die op een man (of op vuur ?) geleek, hem bij eene lok van zijn hoofdhaar aanvatte, waarna een (of de) geest hem tusschen hemel en aarde ophief.

Dat een engel den doodelijk getroffen Guigo het geslachtsdeel afsnijdt, is een allerduidelijkste symboliek, die goed past bij de kort daaropvolgende tot Karel gerichte waarschuwing.

Er is geen reden wegens die symbolische inkleeding het supranormale feit zelf in twijfel te trekken, daar men immers weet dat bij parapsychologische verschijnselen het objectieve vaak met het subjectieve is dooreengemengd.

De groote vermoeienis die Karel na den droom gevoelde, pleit o.i. er sterk voor, dat hij in den slaap iets bijzonders had ondervonden.

En tenslotte blijkt uit dit verhaal, dat ook toen lang niet iedereen aan droomen hechtte en dat het in de „duistere" middeleeuwen evenmin aan sceptici ontbrak als in onzen „verlichten" tijd aan geloovigen.

BOEKBESPREKING

Dr. LIETAERT PEERBOLTE. *Het mystieke Streven (Psychologisch gezien).* N.V. Servire, Den Haag.

Freud heeft getracht het geheele gebied van het psychische leven, in vrijwel al zijne uitingen, te onderwerpen aan de libido-theorie. Het sexueele blijft hierbij steeds in het middenpunt staan, al het andere is „slechts" sublimatie van dit alleen waarachtige oerprincipe. De zoogenaamde „hoogere" uitingen zijn in den grond secundair, maar al te vaak een soort zelfbedrog van wie de waarheid, dat is de Freud'sche waarheid der pansexualiteit, niet aandurft. De godsdienst is een „illusie", zonder toekomst, de cultuur heeft haar ontstaan te danken aan den onderbuik.

Deze opvatting heeft vooral haar kracht te danken aan haar uiterste consequentie, haar negeeren van elke kritiek, die direct wordt afgewezen als maar al te duidelijke bewijzen van het verdrongen complexleven van den criticus, en haar welhaast tot in het naieve opgedreven manipuleeren met lichtvaardige hypothesen als zoovele zekerheden.

Lietaert Peerbolte heeft nu de koene poging gewaagd, het mystieke streven psychoanalitisch te willen belichten, zonder in de lichtvaardigheden der Freud'sche school te vervallen. Hij is zich zeer wel bewust van het eigene en bijzondere van zijn standpunten en methode. „Orthodoxe psychoanalytici zullen de gelegenheid kunnen aangrijpen (en dit zeker niet nalaten Dtz.) om te constateeren, dat de schrijver een zoogenaamde „wilde analyticus" is, die eigenlijk niets met psychoanalyse te doen heeft. Andere orthodoxe scholen zullen meenen, dat de schrijver wel doet alsof hij geen Weensch analyticus is, maar het tòch is." (Inleiding pag. 10).

Ik verbeeld mij niet tot eenige orthodoxe school te behooren, maar meen mij bij dit laatste oordeel te moeten aansluiten, zij het onder eenig voorbehoud. De schrijver is een Freudiaan, die het niet wil zijn. Hij heeft een te zuivere psychologische kijk en een te fijn psychologisch gevoel om bevredigd te zijn door het pansexualisme der Weensche school. Anderzijds staat hij te zeer onder haar invloed, om niet bij een mystiek begrip als „ontlediging" te moeten denken aan defaecatie, bij de „uitstorting der goddelijke minne" aan het sexueel verkeer. Bij de bekende vergelijking van de niet-onbaatzuchtige liefde tot God met de liefde voor een koe die melk geeft moet het oraal-erotisch complex van den zuigeling er bij gehaald worden.

Maar waar toch aan den anderen kant blijkt, dat de schrijver geenszins van meening is, dat hiermede nu een afdoende verklaring van het mystieke streven gegeven is, wat een echte Freud-volgeling zeker wèl zou volhouden, krijgt het geheele werk iets tweeslachtigs. De schrijver zelf blijkt dit te hebben aangevoeld, waar hij (pag. 14) zegt: „Welk bezwaar is er dan om uit respect voor den grondlegger van onze moderne psychologie, Freud, zijn benaming over te nemen, als iedere andere benaming toch ook haar bezwaren heeft." Mij dunkt

het overnemen van een benaming met gewijzigde beteekenis altijd een zeer groot bezwaar, en in dit geval in het bijzonder.

Het verband tusschen de sexueele en mystieke belevenissen der menschheid is onmiskenbaar; in de oostersche (vooral de kaballistische) mystiek treedt dit nog veel duidelijker aan den dag dan in de christelijke.

De grondfout der psychoanalisten, wanneer zij zich met de hoogere functies van den menschengeest gaan bemoeien, is echter steeds dezelfde, niet alleen in hun mystieke maar ook, op lager niveau, in hunne cultuur-analytische beschouwingen: Dat zij miskennen, dat vooral in de eerste het sexueele veelal symboolkarakter heeft, een veel gebruikt en, om zijne diepe emotionaliteit, zeer bruikbaar symbool voor de hoogste ervaringen. Zij daarentegen vatten alles als symbool op, en alleen het grof-sexueele als de eigenlijk alleen waarachtig bedoelde realiteit, die er zich achter verschuilt. Lietaert Peerbolte lijdt aan deze fout in minder mate dan het meerendeel zijner collega's, wat ik onder meer aan zijn belangstelling voor en kennis van de parapsychologische verschijnselen meen te mogen toeschrijven.

P. A. DIETZ.

INHOUD: